Comentaria in li
brum . Deutero
nomii.

R E V E R E N D I
A D M O D V M P A T R I S
FRATRIS HIERONIMI OLE
A S T R E I L V S I T A N I,
PRÆDICATORII ORDINIS , AC
ſacræ Theologiæ profeſſoris , nec non
hæreticæ prauitatis apud inclytam. Oly
ſſiponem Inquiſitoris , Comentaria in
Librum Deuteronomii, iuxta. M. San
tis Pagnini Lucenſis eiuſdem ordinis
interpretationem : quibus Hebraica
ueritas exactiſsimè explicatur, & quæ
ad morum compoſitionē aptari poſſunt
ex ipſius literæ penetralibus ſeorſum
anneCtuntur, opus ſanè, & doctis & in
doctis uſui futurum.

SVBIIT SANCTÆ INQVISI-
tionis examen. Acceſsit præterea Reueren-
di patris fratris Alluiſij Granatenſis , eiuſdē
ordinis Portugalliæ prouinciæ .
Prioris Prouincialis
facultas.

Oliſipone Exofficina Ioãnis Bla
uij Coloniēſis . 1558.

M.D.L VIII.

¶Addere ebriam,& ſitientem eſt uocentes, & innoxios ſimul in pœna inuolnere. Deutero. 29. quod multũ impii dicantur ebrii Iſaiæ.28.

Auferre præputium cordis, eſt auferre cæcitatẽ cordis. Nam quemadmodum præputium occultat extremam uirgæ partem: ita & cæcitas mentis, oculum cordis. Deutero. 10.

Animam alicuius aliquem abominari, eſt uolũtatem eius enm abiicere. Lenitici. 26.

Arguere nſurpant hebræi pro reconciliari: ut Iſaię primo. Venite arguamur, id eſt reconciliemur & Iob.9. Non eſt qui increpet ſeu arguat: & ponat manum in ambobus. Qni enim diſſidentes reconciliare uult, increpat utrunque & manum ponit inter eos: & hebraiſmum attende, quoniã Iſaiæ Primo nobis negotium fecit.

Amaritudiue afficere os Domini: eſt imperio eius nou obtemperare.

Aſpectu pro ſpe utuntur aliquando hebrei: qđ homines qni ab aliquo aliquid ſperant, ad eum oculos dirigant. Vude Iſaiæ.20. habes. Er dicet habitator inſulæ. Ecce ſic aſpectus noſter, quo confugimus pro auxilio, id eſt, ſpes noſtra & iterum ibidem pudore afficientur ab Ethiopia aſpectu ſuo.

Ambulare in lingua eſt detrahere: & aſcendere labium linguæ eſt de aliquo detrahi. Ezechielis. 36. dicit Dominns ad mõtes Iſrael. Pro eo, quod aſcendiſtis ſuper labium linguæ, id eſt, de uobis detractnm eſt.

Aperire theſaurnm bonum cœlum, eſt dare pluuiam opportunam. Deutero.28. Et aperiam uobis, theſaurum bonum cœlum, & dabo pluuiã:

B.

Bonus oculus, eſt oculus pius & miſericors: malus uero im pius & inuidus. De bono, Prouerbiorum.20. habes. Bonus oculo, id eſt, pius benedicetur. De malo, capite.23. Ne comedas panẽ, malũ oculũ habẽtis. idẽ. Deutero.25. & Marhei, 20.

Benedicere ſibi, pro promittere ſibi impunitatẽ dicũt hebræi. Deutero.29. Cnm audierit uerba maledictionis hnius, & benedixerit ſibi in corde ſuo, id eſt, ſibi impnnitatem promiſerit.

Brachium pro fortitudine Iſaiæ.33.

Bona loqui ſuper aliquem, ẽ boua promittere Numeri.20

C.

Carnẽ brachii comedere, eſt nocere uicinis. Ponitur hebraiſmus Iſaiæ.9. Vnuſquiſque carnem brachii ſui comedet, Menaſſeh Ephraim

Cognoſcere bonum & malũ, eſt diſcernere inter ea: non cognoſcere bonum & malum, eſt nõ diſcernere. Deutero.1. ponitur hebraiſmns.

Cadere in ſortem, pro ſorte cõtingere, ſeu euenire dicũt hebræi. Numeri.34. Accipitur etiã pro hæreditare.

Cuſtodire cuſtodiam: eſt facere quod præceptũ eſt. Numeri.31.

D.

Dies cœli, pro perpetuis diebns dicunt hebræi, quã cœlũ perpetuũ eſt Pſal.88. & Deutero.11.

Durus facie hebræis eſt immitis, & crudelis. Deutero.28. Gẽs dura facie. i. crndelis & immitis.

Dimittere aliquem animæ ſuæ, eſt eum in ſua libertate ſinere. Sumitur enim anima pro uoluntate. Habes hebraiſmum Dentero.21.

Dormire cum patribus, hebręis eſt mori: hebraiſmns frequens in libris regum.

Dare faciẽ pro Iraſci dicunt hebræi: eſt locus. Leuitici.20.

Dare cœlum ferreum, & terram uelut æs, eſt fructum terræ negare: aut ea quæ ad eum neceſſaria ſunt. Leuitici.26. Dabo uobis cœlum ferreũ, & terram ut æs.

Dies mercenarii, pro diebus certis, nſurpat hebraiſmꝰ: quoniã certi ſũt dies eius Iob.7. Iſaiæ.16

Dati dati, ꝑ ꝑpetuo dati dicũt Hebræi. Nume.8.

E

Egreſſũ ex ore, pro promiſſo hebræi dicunt: in Pſal habes. Quæ procedunt de labiis meis non faciam irrita. Et numeri.32. Vnde egredi ex ore pro promittere accipitur.

Egredi in manu excelſa, id eſt omnibus ſuperiori, aut eleuata ad percutiendum, ſi quis eam impediat. Numeri. 33.

Eſſe uiro, pro eſſe cõiugatam uſurpat hebraiſmꝰ Numeri.30.

Eſſe alicui pro oculis, eſt ipſum in uia ducere, quod oculus ſoleat hominem in uiis ſuis dirigere. Numeri.10.

F.

Facere cum aliquo miſericordiam, hebræis eſt obtemperare uoluntari eius in his quæ ad miſericordiam pertinent. Facere ueritatem cum aliquo, eſt reſpondere ei quod quis pro eo debet facere. Geneſis.24. dicit ſeruus Abrahæ. Et nnnc ſi facitis ueritatem cum Domino meo, id eſt ſi reſpondetis debito conſanguinitatis.

Facere benedictionem, eſt facere aliquid benedictione dignũ aut acquieſcere uoluntati eiꝰ Iſaiæ.36. dicit Rabſacheh iudeis. Et nunc facire benedictionẽ cũ Domino meo. i. acquieſcite illi.

Furorem Domini fumare, ſuper aliquem: eſt punitionẽ ſuper illum in copia ad modũ fumi deſcendere: aut iraſci ualde contrã eum, quoniam homo ualde iratns, fumum è naribus & ore exhalare uidetur. Habes hebraiſmũ Deure. 29. Quia tunc fumabit furor Domini, & zelus eius in uirum illum.

Filius areæ, id eſt triturãndus ueluti triticum in area: qnod in ea à palea excutiarur ſicut filius à matre, aut propinquus trirurę. Iſaiæ.21.

Filium uocat hebraiſmus lucernam parris, quoniam patrẽ refert & oſtendit: quemadmodum lucerna id quod coram ea eſt. Pſalmo.132. Pa-

ſaui

raui lucernā xp̄o meo,id eſt,filium qui eum re ferat:aut qui poſt eum maneat quemadmodū lucerna iugiter manet.

I.

Irrigare pede,eſt aquam pedibus ad irrigandū adducere,aut laborare ad irrigandum.Deute.11
Iuditium mortis eſſe alicui,eſt eum eſſe morti adiudicandum aut adiudicatum: uel eſſe reum mortis.Deutero.19.
Iudicare,ꝓpunire,uſurpāt frequētiſsime hebræi.
¶Implere poſt aliquē:eſt in omnibus illum ſequi ſeu plene illi obtemperare.Numero.32.

M.

Multum tibi, pro ſufficiat tibi,multum uobis pro ſufficiat uobis,dicunt hebræi ut patet Deutero .2. &.3.& Numeri.16.Aut multum tibi .ſ. uſurpas.& ſic multum nobis.
Manus pro labore, ſæpe accipitur in ſacris literis:quod eis homo ſoleat laborare.Deutero .12.
Mittere manum pro laborare aut operari, utuntur hebræi:ut patet Deutero.12. Proſperaberis in omnibus ad quæ miſeris manum,id eſt in omnibus quæ feceris: uel laboraueris.
Manum alicuius primam eſſe in aliquē,eſt,manum eius prius eum punire.
Mittere manum hebręis eſt facere,uel incipere operari:Deutero.28.
¶Mane pro die craſtina habes Iſaiæ.33.
Manum alicuius nutare:eſt ſubſtantia defficere Leuiti .25.quod manu ſubſtantia acquiratur.
Medio pro intra,utuntur ſæpius hebræi:ut erat nauis in medio mari,id eſt,intra mare : Habes hebraiſmum Numeri.11.& aliis multis ſcripturæ locis.
Militia pro certo tempore militandi,uel faciendi aliquid:Iob.7 Militia eſt uita hominis, id eſt ad certum tempus durat.Et Iſaiæ.40.Completa eſt militia,id eſt tempus certum quo illi erat militandum,ſeu quo erat affligenda, ſeu illi laborandum.

N.

Noſſe ambulare alicuius, hebręi dicunt,pro noſſe laborem quem in ambulando ſuſtinuit. Habes loquendi modum Deutero.2.
Negotiari pro fornicari accipiunt nonnunquā hebræi Iſaiæ.23.

O.

Opera uocantur ſæpius uiæ in ſcriptura ſancta.
Orare uſque ad aliquem,eſt pro eo preces effundere:Deutero.9.
Oculum non parcere,eſt uiſo malo, non flecti mīa:ſicut oculū parcere miſereri:Deutero.7.

P.

Ponere nomen ſuum alicubi, eſt locum illū aut rē illā ab eo denominari:quēadmodū Deū ponere nomē ſuū in Ieruſalē,eſt eam denominari ciuitatē Dei:ſic nomē ponere in angelū eſt eum Deū denominari:habes loquendi phraſim.Exodi.23.& Deutero.12.
Portam pro urbe,dicunt ſæpius hebræi.Deutero.18.Ex aliqua è portis tuis,id eſt urbibus tuis
¶Ponere uerbū in ore alicuius, eſt ſuggerere illi quid loquatur.Numeri.23.

R

Reddere in faciem,aut reſiſtere in faciem,eſt publice iniuriam uindicare,aut arguere Deutero. 7.& ad Galatas.2.
Remittere manum,pro remittere debitum,utū tur hebræi:quoniam ſolet creditor manū extendere ad debitum recipiēdum,& ideo cum remittit debitū dicitur remittere manū Deutero.15.
Reuelare alam ſeu oram alicuius,hebræis aliquādo eſt congredi & non reuelare non congredi: eſt etiam dehoneſtare eum.Deutero.27.& Leuiti.18.quod ora ueſtis ſeu fimbria habeat modum alæ & eam reuelare opporteat ſeu leuare ad congreſſum.
Reuerti a poſt alium,eſt illum quem antea ſeq̄baris,non amplius ſequi.Numeri.32.
Remouere cor alicuius,hebræis eſt reddere eū debilem.Numeri.32.

S.

Sanguinem alicuius eſſe ſuper aliquē eſt eſſe,reū effuſi ſanguinis Deutero.19.Mathei.26.Sanguis eius ſuper nos.
Seminari ſemine eſt dare nouum conceptum aut nouam prolem.Numeri.5.
Semen pro prole dicunt frequentiſsime hebræi Geneſis.15.Leuiti.12.
Subiicere omnia aut aliquid ſub pedibus alicuius:eſt omnia aut illud tradere in ſua poteſtate, Idem tradere ſub manu.Pſal.8. Deutero.11.De manu uero habes Geneſis.Ecce ancilla tua ſub manu tua eſt, id eſt in tua poteſtate.

T.

Tranſire facere nouaculam,pro radere utūtur hebræi ut habes.Numeri.8. Tranſire facies nouaculam per omnem carnem,id eſt omnes pillos carnis tuę rades.
Tranſire os Domini, id eſt uerbis aut præceptis eius non obtemperare:quod ille qui aliquid tranſit non curat illud aut excedit. Numeri.22.

V.

Viſitare pro punire,utitur frequentiſsime ſcriptura,ut patet Iſaiæ.13.& .23.& Pſalmo.Viſitabo in uirga iniquitates eorum,& in uerberibus peccata eorum , id eſt puniam.
Vertere ſe ad aliquem , eſt illi reconciliari, aut ex inimico amicum fieri.Leuitici.26. Vertā me ad uos,id reconciliabor uobis.
Vir nominis,pro uir famoſus,dicunt hebræi. Geneſis.6.& Numeri.26.

FINIS.

Typographorum lapſus qui in hoc Deuteronomio deprehenſi ſunt

Folio primo,pagina ſecunda,colũna ſecunda , linea.15. afine, pro anno ac decẽ diebus lege anno,minus decem diebus.
Folio.2.pa.1,col.2.linea.22.a fine,ſapientes,pro ſapiens.
folio.1.pa.1.c.2.linea.12, a prin,lent pro ſolent.
Ibidem pag.2,co.1.linea.16.a fine,ſtataus, pro ſtatuas.
Ibidem.c.2.linea.10.a prin,auferre , pro educere.
Ibidem linea.21,a prin,uidens pro uides
Ibidem linea.24.a prin,ab pro ob
Ibidem linea.22.a fine,obſeruãiam,pro obſeruantiam
folio.4.pag.1.c.1,linea.5.a fine, eius pro eorum
Ibidem co.2,linea.9.a prin , prohibentur , pro perhibentur
Ibidem linea.17,a fine,per uiam maris Suph,& quod ſequitur uſque ad finem capitis,ad literã & nõ admores pertinẽt.
Folio.5 pag.1.co.1.linea.13.a fine,qui.ſ.erãt pro quã quod erãt
Ibidem co.2.linea.2.a prin,ſunt pro erant
Ibidem pag.2.c.1.linea.11.a prin,montam pro montem
folio.7.pag.1.c.2.linea.17.a fine,Erat autem urbs,de eſt Baſſan
Ibidem pag.2.c.1.linea.1.a prin,Iſael,pro Iſrael
folio.9.pa.1.c.1.linea.13.a prin,Exaudierit , pro exaudiuit
Ibidem.c.2.linea.10.a prin,dixit pro dixi
folio.10.1.pag.c.1.linea.9.afine, habe pro habet
folio.12.pag.2.c.1.linea.14.a prin, Et expectandum , dele Et
folio.13.pag.1.c.2.linea.9.a prin.29.pro.20.
Ibidem linea.15.a fine,fiius,pro filius
folio.14.pag.1.co.1.linea.21.a prin,teſtificabis, p teſtificaberis
Ibidem pag.2.c.2.linea.12.a prin , domius , pro dominus
Ibidem linea.5.a fine,condera,pro pondera
Ibidem.c.2.linea.5.a prin,onore,pro onere
Ibidem linea.23.a prin,quæ pro qui
Ibidem linea.22.a fine , rationem pro ratione
fol.15.pag.1.co.1.linea.11.a fine,explicamus , pro explicuimus
Ibidem pag.2.co.1.linea.12.a prin.apponicur , pro apponitur
Ibidem co.2.linea.17.a fiue,inducare, pro inducere
Ibidem pag.2.co.1.linea.11.a fine,contingere iuraret,pro contingeret iurare
Ibidem co.2.linea.2.a fine,fuerint, pro fuerunt
fol.18.qui falſo ſcribitur.28.pag.1.c.2.linea.11.a fine,ſeu pro.ſ.
folio.19. pag.1.co.1.linea.2.a prin, oculos , pro oculus
Ibidem linea.10.a prin,non uocantur,dele non & pro ſed pone,&,linea ſequenti
Ibidem linea.23.a prin,infenſſiſtimas, pro infenſiſſimam
Ibidem pag.2.co.1.linea.8.a fine , incedere , pro incidere
folio.20.pag.2.c.2.linea.7.a fine,Ezechielis , pro Ezechieli.
folio.21.pa.1.c.1.linea.1.a prin,qui, pro quid
Ibidem pag.2.c.1.linea.8.a prin,Hanachim,pro Hanach
Ibidem.c.2.linea.8.a prin,fuiſti , pro fuiſtis
folio.25.1.pag.co.1.linea.4.a prin,eum pro eos, idem linea.7.
folio.26.pa.2.co.1.linea.20.a fine,loquebatur, pro apparebat
folio.27.pag.1.co.1.linea.12.a fine,& defectus,dele &
folio.28.pag.1.co.1.linea.17.a prin,eas pro ea
folio.29.pag.1.co.1.linea.1.a prin,concedere,pro comedere
Ibidem co.2.linea.4.a fine,dabitis, pro dabis
Ibidem pag.2.co.1.linea.19.a prin,currat, pro occurrat
folio.30.pag.1.co.1.linea.24.a fine,ſintuau,pro ſintuhau
Ibidem co.2.linea.8.a fine licecere , pro licere
folio.31. pag.1.co.1. linea.13.a prin , deeſt nota interrogatiua poſt perimus
Ibidem co.2.linea ultima,ſpicæ pro ſpica
Ibidem pag.2.co.1.linea.13.a fine,eſt, pro es
Ibidem linea.6.a fine,domino , pro dominus
Ibidem co.2.linea.15.a prin,uertente , pro uertes te
folio.32.pag.1.co.2.linea.10.a fine,leuitas , pro Leuitæ
Ibidem linea.21.a fine,cur pro cui
folio.33.pag.1.co.1.linea.13.a fine,iudlcem pro iudicem
Ibidem linea ultima, peruetere , pro peruertere
folio.34.pag.1.co.2.a fine, nilih , pro nihil

ibidem pag.2. co.2.linea prima,nolunt, pro uolunt.
Ibidem linea.12.a prin,poſt a filiis Iſrael,deeſt.Erat ſacerdotũ
ibidem linea.12.a fine,pro chabah, lege a chabah
ibidem co.2.linea.9.a prin,poſt quod etiam,lege,dicitur
ibidem linea.26. a prin, debebat pro poterat
ibidem linea.21.a fine,habuiſſe,pro habuiſſet
folio.35.pag.1.co.2.linea.7. a fine interger pro integer
ibidem pag.2,co.1,linea.22,a fine,ſepſos,pro ſeipſos
folio.36.pag.2.c,1.linea, 12.a prin, eo pro eos
ibidem,co.2.linea,21.a prin,quolibet, pro qualibet
ibidem,linea.16.a fine,infra arborem,pro ſub arbore
ibidem linea ultima,cum pro eum.
folio,38.pag.2.co.1.linea.1.a prin,poſt de ordinibus adde, diximus
ibidem co.2.linea.13.a prin, thaimudicis,pro thalmudici e
ibidem linea,8.a fine,uuod, pro quod
folio, 39.pag.2,co.2.linea,23,a fine lege ſic.Et erit , ciuitas
folio.41,pag.2,co.1,linea.14.a fine,qua, pro. Quum
ibidem co.2,linea.4,a prin,hura, pro ora
ibidem linea.12.a fine,dele,re hc,
folin,41.pag.1.co.2,linea,5.a fine,filum, pro filium
ibidem pag.2,co.1,linea.2.a prin,adduxerint , pro adducant
fulio.42.pag.1.co 1,linea.6.a fine,unde pro ubi
ibidem co.2.linea.1.geledim,pro gedelim
ibidem linea.15.a fine,eſſet , pro ſit
ibidem pag.2.co.1.linea.17.a fine,poſt oſtendunt , adde hæc
folio,43.pag.2.c.2.linea.16.a prin,percuſſum pro parcuſſerũt
ibidem linea.23.a fine,uero , pro autem
fulio.44.pag.1.co,1.linea.19.a fine,ecclefiam, pro eccleſiam
ibidem pag.1.co.2.linea.18.a fine,Siriam , pro Siriæ
folio.46.pag.2.co.1.linea.17.a prin , Omnis immunditia aut turpitudo,debet eſſe textus, non gloſa
Ibidem co,2.linea.22.a princi,Exodi.22,pro.21.
folio.48.pag.prima,col.2.linea.19.a fine,niter ea,pro inter ea
folio.49.pagina prima,co.2.linea.23.a princi,clæis pro cœlis
ibidem pag.2.co.prima,linea.15.a prin,facere , pro faceret
folio.50.pag.1,col.prima, linea.25.a prin , probabimus , pro probauimus.
ibidem co.2,linea.13.a prin,ſulueban , pro ſoluebant tertiam
ibidem pag.2.co.2.linea.7,a fine,pauperorum,pro pauperum
folio.51.pag.prima,col.2,linea.18,a fine,meſit,pro manſit
ibidem linea.4,a fine,ſic pro ſit
ibidem pagi.2.co.prima,linea.8,a prin,quia pro Qui
ibidem linea prima,a fine,dominum,pro dominus
ibidem linea.4,a fine,ponis pro poni
folio.52.pagina prima,co.2.linea,18.a prin,mihi, pro illi , & ſum pro eſt
ibidem pag.2.co.prima,linea.2.a prin,æſtimare pro æſtimari
ibidem co.2,linea.23,a prin,propte, pro propter
ibidem linea.11.a fine , poſt faciens , adde,aut
folio.53.pag.1.co.prima linea.10.a fine,detenebunt, pro detinebunt
ibidem co.2.linea.23.a fine,euellitur, pro euelletur
ibidem linea.4.a fine,uere pro uero,& in titulo.25. pro.28.
ibidem pag.2.co.prima,linea.10.a fine,delictio ſus , pro delitioſus.
Ibidem linea.1.a fine,reputat , pro reputant
ibidem co.2.linea.22,a fine,teiſtitiam, pro triſtitiam
folio.54.pag,prima co.2.linea.14.a prin , temporailbus , pro temporalibus
folio.56.pag.2,co.2,linea.14,a fine,ſolum pro tam
folio.57.pag.prima co.2.linea.20.a prin,Nihil amplius diligas præter eum:pro Nihil plus eo diligas
folio.58.pag.2.co.prima linea.2.a prin,credederim, pro crediderim.
ibidem linea vltima,ab eo pro ab eis

Errata.

ibidem col.2.linea.8 a prin,ſcilieet,pro ſcilicet
Ibidem linea:21.a fine, quoque pro quod
folio.59.pag.prima co.prima , linea.10.a fine , præſtant , pro præſtat
folio.60.pag.2,co.prima,linea .4.a prin,ſi pe,pro ipſe
folio.61.pag 2,co.2,linea.11.a prin, timere etiam , pro timere & etiam
folio.62.pag.prima,co.prima,linea.22,a prin,ſit, pro eſſe
ibidem pag.2.co.prima,linea.1,a prin,dele prius in
ibidem co.2.linea.21. e fine poſt finem annotationis ſuper uerbis illis,Quia non eſt ſicut Deus eorum: adde id quod ſub ſequenti notatione ponitur.Si uero ad gentes referas:quoniá illud ad ſuperiorem pertinet, non ad eam in qua ponitur
folio.63.pag.prima,co.2,linea.12.a prin,ſolebat, pro ſolebant
ibidem pag.2,co prima,linea.11.a fine,erit,pro fuit
ibidem co,2.linea.17.a fine,præuarication,pro præuaricatione
Ibidem linea eadem,Numero pro Numeri

Ibidem linea.17,a fine,ubi pro ibi
folio.64.pag.prima co.2,linea.7.a prin,hies pro hiems:& mitaber , pro imber
Ibidem linea.19.a prin,qſito , pro quanto
Ibidem linea.19.a fine,exploret , pro explorent
Ibidem linea.13,a fine,mitte , pro mitte te
Ibidẽ pag.2.co.prima,linea.22,a prin,in margine, pro Iſaie. 4.pone.14.
Ibidem co.2.linea.21.e fine,abominibus , pro ab omnibus
folio,66.pag.prima,co.2.linea,23.a prin,habeat , pro habeant
Ibidem linea.9,a fine,ob inſurget,pro ab inſurget
folio.68,pag.2,co.2.linea.12.a fine,oelum , pro oleum
folio.65.pag.prima co,2.linea.7.a fine , E pro Et
folio.66.pag.prima co.2.linea,23,a prin,habeat pro habeant
Ibidem linea.9.a fine ob pro ab
folio.68.pag.2,co.2,linea.12.a fine oelum pro oleum
folio.69.pag.2,co.prima,linea.11, dele,pro deſit

FINIS.

INCIPIT LIBER ELLEH HADDEBARIM, IDEST, ISTA SVNT VERBA: QVI GRECÆ DICITVR DEVTERONOMIVS

Latine. Secunda lex: cum ſcholijs magiſtri Hieronymi ab Oleaſtro Luſitani ordinis prædicatorij.

*

APPELLANT HEbræi hunc librum Elleh haddebarim, id eſt, hæc ſunt uerba: denominantes eum quẽadmodũ ſuperiores, a prioribus dictionibus: in quo ſanctus Moſeh ex imperio domini, legem repetit, & auribus Iſraelitarum inculcat: quoniam ei ex hac uita migrandum erat, & populus qui terram pronuſſam erat ingreſſurus, nouus erat: neque calebant legem, quemadmodum ſenes, qui in deſerto illis .40. aunis uita functi erant. Et meo iuditio, non deberet hic eſſe huius libri initium, quoniam hæc præcedentibus cohærent, & ad ea quæ dicta ſunt pertinere uidentur: ſed incipiendus erat liber ab his uerbis quæ inferius ponnntur ubi dicitur. Et fuit in .40. anno, in .11. menſe: quoniam expletis quadraginta annis, incepit populus poſsidere terram. *Hæc ſunt uerba, quæ locutus eſt Moſeh ad omnem Iſrael, trans Iarden, in deſerto, in confinibus ſeu extremitate, eregione Suph, inter Paran & inter Tophel, & Labã & Chaſeroth & Dizahab.* Senſus eſt. Iſta uerba quæ ſcripta ſunt præcedentibus libris, ſunt illa quæ Moſeh locutus eſt, ad omnem Iſrael, id eſt, ad capita eorum trans Iarden in deſerto ſcilicet uaſto. Et in confinibus ſcilicet regnorum per quæ tranſierunt, & cum erant eregione maris ſuph, id eſt, terminati, quod noſter rubrum appellat, ſimiliter cum eſſet inter Paran & inter Tophel quæ uomina ſunt locorum, per quæ trãſierunt Iſraelitæ, ſicut & quę ſequuntur: ac ſi apertius dicat. Iſta ſunt uerba ſcilicet quæ præcedunt, quæ locutus eſt Moſeh ad omnem Iſrael: ante tranſitum Iarden, & in deſerto, & in alijs locis. Aliqui per Tophel ſignificari putant locum Tophet, locus apud Iſraelitas execrabilis euius ſcriptura multis locis meminit. Sunt aliqui qui putant relatiuum iſta .ſ. referre quæ ſequũtur uerba, & ſimiliter deſcribi hic locũ quo populus tunc erat .ſ. ante Iarden: quod ſi uerum eſt, bene liber hic inciperet, licet apud Hebræos nulla ſit, horum librorum diuiſio, ut in Geneſi admonuimus: & ſecundum iſtos ſenſus eſt. Iſta ſcilicet quæ ſequuntur ſunt uerba: quæ Moſeh ad omnem Iſrael locutus eſt trans Iarden .i. dum ad huc eſſet trans Iarden. Vocat enim ſcriptura regnum Seon & baſſan terrã trãs Iarden, licet tũc Iſrael eſſet citra Iarden, quoniã nondum flumen traiecerat. *In deſerto.* Appellat deſertum omnia loca ante Iarden, quoniam deſerto coniuncta erant: quod uero ſequitur. Eregione maris Suph, ſeu eregione Suph quod aliqui putant loci nomen, qui uero mare ſignificare putant dicunt aliquem ſinum maris rubri, uenire uerſus hanc partem. Poſſet etiam Suph appellatiue ſumi: & cum ſignificet finem uel terminum uerti, eregione termini ſcilicet terræ. Erat enim locus ille terminus diuerſorum regnorum, ſequentia uero nomina ſunt mõtium aut locorũ inter quæ erat locus quo manebat Iſrael. *Vndecim diebus a Choreb, itinere montis Sebir, uſque ad Chades barneah* Subaudi poteſt quis uenire. Non certo ſcitur, ad quid ſententia hæc hic inſeratur Hebræi tamen dicunt, quod ut oſtendat quam facile potuiſſent ingredi promiſſam terram ſi non offendiſſent: quoniam ut infra hoc eodem capite dicitur, hæc fuit uoluntas domini, ut promulgata lege in monte Choreb & acceptata a populo, ſtatim eos in terram promiſſam introduceret: quare recta duxit eos in Chades barneah, ubi ut hoc capite dicitur incipiebat mons Æmorrei, unde exploratores miſerunt qui eos terruerunt ne ingrederentur, quare ſanctus Moſeh latenter eos his uerbis arguit, quod ſua culpa ad quadraginta Annos in deſerto uagauerint.

Eſt autem Choreb mons inſignis deſerti Sinai, in quo dominus familiariter ſatis, cum Moſeh loquutus eſt. Sed ſcrupulo non caret

quomodo uerum ſit iudæos ſpatio undecim die rum hoc iter a Choreb uſque ad Chades confe- ciſſe, cum ex ſacris literis conſtare uideatur eos hoc itinere remoratos ad duos menſes uel cir- citer. Triduo enim uenerunt a choreb uſque ad ſepulchra concupiſcentiæ: ut patet Numeri. 10. ubi ad biduum manſerunt quo coturnices dono domini acceperunt per menſem integrũ dierum, ut illis ibidem dominus pollicetur. Poſt hæc ad ſeptem dies manſerũt in Chaſeroth quo uſque Miriam fuit a lepra mundata. Sunt etiam ab eo loco uſque ad Chades unde miſerunt ex- ploratores aliæ manſiones mediæ: ex quibus ui- detur eos non undecim diebus iter hoc confeciſ ſe. Munſterus hæc conciliat dicens textum hic non aſſerere iudæos undecim dierum ſpatio hoc iter confeciſſe: ſed poſſe illo dierum ſpatio cõ- fici. Poſſet etiam dici textum non numerare hic dies quibus requieuerunt in eadem manſione, ſed quibus iter fecerunt, dempto autem men- ſe quo manſerunt in ſepulchris concupiſcentiæ & in Chaſeroth: iter illud cõfecerũt undecim die bus. Eligat prudẽs lector utrã ſolutionũ uolue- rit. Hebræi addunt, adhęc Moſeh uoluiſſe Iudæis dicere, quod licet iter a monte Choreb uſque ad Chades ſit undecim dierum: eos tamen illud tri bus confeciſſe diebus. *Et fuit in anno. 40. in 11. menſe in una mẽſis, loquutus eſt Moſeh ad filios Iſrael: ſecundum omnia quæ ei præcepit dominus ad eos.* Hic ut diximus li- ber iſte incipiendus erat: quando Moſeh legem cœpit Iſraelitis explicare. Appropinquabat enim obitus eius, ideo uoluit dominus eum ante mortem populum docere. Cum quia multi ex eis erant iuuenes qui eam non audierant in mon te Sinai, aut parum curauerant ſcire & intelli- gere quæ ille docebat. Tum quia nunc populus uidens iam promiſſa domini de dãda terra Che naan incipere impleri, aptior ac capatior factus erat ad legis doctrinam, quod atteſtatur mitior loquendi modus ad eum, quem iam dominum uocant: ut patuit capite. 32. præcedentis libri: ut eos admoneret implere quod Deo promiſerant ſcilicet eum pro Deo habere & præcepta eius, ſeruare, poſtquam dominus tam abunde ſol- uebat, quæ illis antea promiſerat. Dicit autem in menſe undecimo, quoniam inſtabat finis an ni. 40. quo omnis generatio quæ ex Ægypto exi erat finienda erat. Et uidetur ex hoc loco colli- gi Moſeh duobus menſibus hanc legis explica- tionem abſoluiſſe. Incepit enim prima die unde cimi menſis, & credendum eſt ultima die. 12. fi- niſſe: quando finis erat anni. 40. Colligimus etiam ex hoc loco annos iam ab initio mundi habuiſſe duodecim menſes: ut iam Geneſis. 6. admonuimus. *Secundum omnia quæ ei præ cepit ad eos.* Id eſt, ſecundum ea quæ ei præ- cepit loqui ad eos, aut quæ ei præcepta ad eos dedit. *In tranſitu Iarden.* Id eſt, prope tran- ſitum: quando iam iam erant tranſituri. *Ince- pit Moſeh explanare legem hanc.* Verbum iaal quod hic uertimus incipere, uidetur pro- prie ſignificare uelle, quicquid Targhum cum rabbi Selomone dicant: ut patet Iehoſuah. 7. u- bi dicitur. Vtinam hoalnu, id eſt, uoluiſſemus, & manſiſſemus trans Iarden: ubi non uidetur quadrare incepiſſemus. Idem. 2. regum quinto ubi habetur Ohel, id eſt, uole ſeu acquieſce, ca- pe duo talenta, quare poteris hic uertere. Voluit aut placuit Moſeh. Verbum uero ſequens ſcili- cet beer, id eſt, explanare. Significat declarare explicare, a quo beur, id eſt, explicatio declara- tio, & beer, id eſt, puteus ſeu fons, ſic dictus a claritate aquæ aut ab apertione quod uidelicet omnibus ſit apertus. *Multum uobis habita- re in monte iſto.* Id eſt, diu in hoc monte ſci- licet Sinai aut Choreb, habitaſtis, ſeu morati e- ſtis. Manſerant enim ibi ad annum cum menſe & . 20. diebus computando tempus quo uene- runt ex Ægypto uſque ad Sinai, ut dicitur Nu- meri. 10. *Vertite uos & proficiſcimini uo- bis, & ite in montem Æmorei.* Diuerterant Hebræi ut cunque a recta uia, uenientes uerſus montem Choreb: quoniam uoluit dominus eos ducere in deſertum, ut ibidem ſine ullo bel- lorum ſtrepitu, & cum maxima tranquilitate, legem eis daret: & cum eis paciſceretur, ideo fe cit eos utcunque diuertere: expletis ergo his quæ in monte agenda erant anno ac decem die- bus: præcepit dominus eos uertere ſe ad rectam uiam, a qua diuerterant. Venit enim Iſrael ex Ægypto uſque ad Sinai duobus menſibus. Nam menſe. 3. ſcilicet inchoante ut reor, peruenerunt ad deſertum Sinai ut dicitur Exodi. 19. & inde receſſerunt anno. 2. menſe. 2. uigeſima menſis, ut dicitur Numeri. 10. unde conſtat Deum poſt annum & duos menſes ab egreſſu ex Ægypto uoluiſſe tradere Iudæis terram promiſſam, ſi il- li ingreſſum ſuis peccatis non impediſſent. Cum enim menſe ſecundo ſecundi anni ab exitu ex Æ gypto. 20. menſis a monte Choreb diſceſſiſſent uerſus promiſſam terram: & inde ad Chades barneah unde incipit mons Æmorei, ſit iter

Annus ab inicio mũdi .12. habuiſſe mẽſes ex hoc loco cõſtare uidetur

undecim dietũ ut hic explicatur: ſequitur Deũ eſ tradere uoluiſſe poſt annum & duos menſes uel circiter promiſſam terram. *Et ad omnia uicina eius*. Verbum ſachan àquo ſachen: quod hic uicinum interpretes uertũt, ſignificat proprie habitare: unde poſſes hic uertere. Et ad omnes habitatiões eius ſeu cohabitatores, quia tamen hebraiſmus uocat uicinos cohabitatores Exodi 12 non improbo ſi uicina uertas. Habes Prouerbiorum.27. Melior eſt ſachen, id eſt, cohabitator propinquus, quam frater longinquus. *In ſolitudine*. Dictio arabah ſignificat proprie confiuium, ſeu locum ubi coniungun tur & miſcentur termini: ab arab quod eſt miſcere & coniungere: unde uerti poſſet *ad confinia ad montes ad ualles*. Dictio ſapal humiliare ſignificat, & ſapelah uallem ab humilitate. *In portu maris*. Id eſt, ad portum, & putarem melius uertendum ad ſinum maris: quoniam uerbum hapah ſignificat tegere operire: ut patet infra.33. ubi dicitur copheph, id eſt, tegens eum, & inde coph, id eſt, ſinus maris ſic dictus: quod tegat & protegat naues & nautas. Dicitauté ad ſinus maris ſcilicet magni, de quo eſt ſermo, quoniam una pars terræ promiſſionis quæ ceſsit tribui Zabulonis: erat ad ſinum maris magni: ut patet Geneſis.49. *Ad Libanum*. Mons fuit in terra promiſsionis, protenſus amari magno uerſus orientem terræ ſanctæ: & etiam uerſus flumen Perat. *Vſque ad flumen, flumen Perat*. In hebræo non ponitur magnum, quod tamen hic omnes addunt, forte propter geminationem. Significatur autem per nomen Perat flumen Eufraten quod terminat terram promiſſam a parte aquilonari licet extendatur utcunque ultra flumen. *Vide. Dedi coram nobis terram*. Vtuntur Hebręi uerbo uide occioſe aliquando, quem admodum nos Luſitani. Dicimus enim. Olha, faze iſto deſta maneira, id eſt, Vide & hoc iſto modo fac: ubi aut occioſe aut pro conſidera ſeu attende ponitur. Sic & hic. Vide, id eſt, attende, quod uidelicet dedi coram uobis terram ut ſcilicet poſsideatis eam. *Dominus Deus patrum ueſtrorum addat ſuper uos: ſicut uos, mille uicibus*. Sic in hebræo eſt, ſed ſenſus bene effertur per ſicut eſtis. Poſſet etiam explicari, addat ſuper uos ſicut uos, id eſt, alios uobis ſimiles in multitudine. *Quomodo feram ſolus, laborem ueſtrum, & onus ueſtrum, & lites ueſtras?* Non plene conſtat quid proprie ſignificet tarach a quo thorach, id eſt, labor Iob.37. uidetur ſignificare grauare ubi dicitur. Etiam propter irrigationem iat riach, id eſt, grauabit uel laborare faciet nubes ſcilicet pluuia. Et nomen Iſaiæ primo. Fuerunt mihi la thorach, id eſt, ad fatigationem. Hieronymus. Facta ſunt mihi moleſta, & uertit hic negotia ueſtra: unde thorach uidetur ſignificare grauamen, aut laborem: quia grauat homines. Sequens uero dictio ſcilicet maſſaachem, id eſt, onus ueſtrum, proprie onus & id quod portatur ſignificat: a naſſa quod eſt leuare portare. De tertia ſcilicet riuechem, id eſt, litem ueſtram nulli dubium eſt ſignificare litem & cõtentionem: & putarem per laborem intelligere laborem in ducatu eorum, per onus uero importunitates eorum: per lites autem contentiones & rixas. Putant autem Hebræi per iſtas tres uoces officium principis & magiſtratus ſignificari, quorũ primum eſt ut ius dicat litigatoribus, quæ prouincia, plena moleſtiæ eſt. Alterum eſt de commeatu proſpicere, & uictu: ut de carnibus & alijs uite neceſſarijs. Poſtremum curare ut priuati, ſine mutuis iniurijs & tranquille uiuant: quæ omnia moleſtijs & anguſtijs plena ſunt. *Date ex uobis uiros ſapientes & intelligentes & peritos*. Difficile eſt horum trium nominum ſcilicet chacham, id eſt, ſapiẽtes, nebonim, id eſt, intelligentes & ieduim, id eſt, ſcientes diſcrimen explicare: quantum tamen ex coniecturis noſſe datur uidetur prius ſignificare prudentem ſcilicet ad conſilia. Secundum uero eũ qui penetrare nouit res & ſcit inter eas diſcrimina conſtituere: unde ben. i. inter quod diſcrimẽ importat. Tertia uero uidetur ſapientem ex experientia ſeu eum qui multa expertus eſt ſignificare, unde ſit ſapiens: & de his diximus quod nobis uidebatur in fine canonum, quos operi præfiximus. Latini autem dicunt prudentem, qui ſua ſcientia aliquid cognoſcit: ſcientem uero qui alterius inditio rem percipit lõgo ſermone. Rabbini horum diſcrimina inuenire laborãt, ſed quia non ex radicibus a quibus petenda eſt petũt: toto errant cœlo. *Ponam eos capita ueſtra*. Vocãt Hebraiſmus principes capita: quoniam quemadmodum capitis eſt cætera membra corporis gubernare: ita & principis ſubditos ſuos: qui ſunt ueluti membra in humano corpore: aut quia ſunt cæteris ſuperiores quemadmodũ

caput cæteris membris. *Bonũ eſt uerbũ quod loqueris ad faciendũ*.i.bona eſt res:aut bonũ eſt facere quod loqueris uel dicis. *Et præfectos de tribubus ueſtris*. Non plene conſtat quid proprie ſignificet nomẽ ſoter, quod hic uertimus præfectum, quod enim non ſit proprie iudex conſtare uidetur ex capite.16.huius libri, ubi dicitur. Iudices ueſoterim, id eſt, præfectos, niſi dicamus ſignificare minores ſeu inferiores iudices. Ex uerbis ſcripturæ Ioſuah.3.ubi dicitur. Tranſierunt ſotherim.i.præcones aut præfecti per mediũ caſtrorũ, uidetur iſtos fuiſſe pręcones Et meo iuditio agebant iſti quod apud nos agũt illi quos dicimus alcaides, meirinhos qui ſcilicet homines capiunt & ad carceres ducũt: & implẽt ea q̃ a iudicibus imperantur, tamẽ ex loco citato Iehoſuah uidetur fuiſſe inferiores iudices, quoniam ibi dicitur. Iudices & præfectos pones tibi in omnibus portis tuis: & iudicabunt populum, ſecundum iuditium iuſtum: ubi dicitur eos iudicaturos & conſtat reuera fuiſſe iudices. *Non cognoſcetis faciem in iuditio*. Hebraiſmus eſt: cuius ſenſus eſt. Non peruertetis iuditium alicuius intuitu. Hoc eſt enim faciẽ in iuditio cognoſcere, alicuius faciei gratia uel intuitu iuditium inuertere: aut facere diſcrimen in reddendo iure aliquibus, cum iuſtitia debeat eſſe æqualis: ut ſi ex eo quod quis eſt diues aut pauper, des palmam in iuditio, aut quia conſanguineus uel extraneus: aut q̃a amicus aut inimicus: quare Prouerbio.24. dicitur Hacher panim.i.cognoſcere faciem in iuditio: malum eſt, ideſt, iuditium inuertere, in tuitu alicuius perſonæ. Aduerte etiam, uerbum nachar.i.agnoſcere contrarias habere ſignificationes, quemadmodum chataa, id eſt, peccare. Sicut enim chata ſignificat peccare & a peccato expiare, ita & nachar ſignificat agnoſcere, & occultare ſe ſeu occultari. Exempla habes primo regum 23.ubi habetur. Et dixit Saul Nicharhotho, id eſt, clauſit eũ dñs in manu mea: aut occultauit. Et .1.regum.14. Et ipſa mitnacherah, id eſt, occultauit ſe ne agnoſceretur. Nos dic imus deſconhecooſe. Idẽ Gen.42. Cõtrarię uero ſignificationis exemplum hic habes & Iob.34.ubi dicitur. Nõ nichar, id eſt, agnitus eſt diues ante pauperem. Et Threnorum.4. Non nicheru, id eſt, fuerũt agniti in plateis. Et infra.33. Fratres ſuos non hichir, id eſt, agnouit. Et Geneſis.27. Non hichiro.i.agnouit eum. *Sicut paruum, ſic magnum audietis. Non timebitis a facie uiri, quia Dei iuditium eſt*. Explicat hic textus hebraiſmum præcedentem: quid ſit dictu. Non agnoſcetis faciem in iuditio, quod ſcilicet ſit audire paruum ſicut magnum: & neminem timere: & aduerte cauſam, quia Dei iuditium eſt. Cum enim iudex iudicat, debet conſiderare ſe agere uices Dei: qui eſt omnium iudex, & quemadmodum Deus in iudicando non reſpicit faciem ſeu perſonam hominis. Cum apud eum non ſit perſonarum acceptio, neque timet aliquem: ita debet facere iudex dum iudicat: quod utinam iudices conſiderarent, ne iuditium peruerterent. Puto autem hic hebræos grammaticos duas radices confundere ſcilicet gur quod eſt peregrinari, & iagar quod hic ponitur, & ſignificat timere: unde taguru, id eſt, timebitis quod hic ponitur, potius pertinere uidetur ad iagar, id eſt, timere quam agur, id eſt, peregrinari: ubi nota duas optimas iudicis conditiones ſcilicet non reſpicere alicuius perſonam, neque timere alicuius potentiam. *Quæ grauior uobis: referetis ad me*. Id eſt cauſa quæ aut ſciẽtiam aut potentiam ueſtram ſuperauerit, referetis ad me: aut quam ob ſui difficultatem decernere non potueritis. *Ne timeas & ne frãgaris*. Significat proprie uerbum chatat frangere & conterere: ut patet Ieremiæ.50. ubi dicitur Chat, id eſt, fractus animo eſt. Et capite eodem Chatu, id eſt, fracta ſunt idola eius. Quidam addunt ſignificare etiam pauere, quod non probo. *Mittamus uiros ante nos: qui explorent nobis terram*. Numeri.13. dicitur Deum Moſeh præcepiſſe uiros mittere: hic uero hanc culpam in populum reijcere uidetur Moſeh: quaſi eorum uictus importunitate, exploratores miſerit. Ad quod dicitur eos primum importune hoc petijſſe a Moſeh, poſtmodum uero Deum hoc permiſiſſe. Aduerte autem uerbum chapar quod hic explorare uertimus, ſignificare proprie ſcruptari, & ex conſequenti effodere: quod nihil aliud eſſe uideatur quam terræ ſcruptinium. Significat etiam erubeſcere, quod erubeſcens ſcruptari ſoleat loca quibus ſe abſcõdat, & uelit quaſi effodere ſe. Iob.39. ubi de aquila ſermo eſt dicitur. Inde ſcilicet ex alto chapar, id eſt, ſcruptatur eſcam. Et Geneſis.21. Chaparti.i.effodi puteum hũc. Item Pſal.34. Facies eorũ non Iechparu.i.ſunt effoſſæ ſeu nõ erubuerũt. *Et uerterũt ſe*.ſ.a nobis ant uerſus terram Chenaã. *Et attulerũt ad nos*. Melius & deſcendere fecerunt ad nos: quoniam uerbum iarad deſcendere ſignificat potius quam afferre.

Et

Et irritaſtis os domini. Scilicet nō uolédo aſcendere ut ipſe imperauerat: ac ſi dicat Irritum feciſtis imperium domini. Sed aduerte quod uerbum marah quemadmodum marar, ſignificat proprie amarum reddere aut amarum fieri: unde uertendum eſt. Et amaritudine affeciſtis os domini. Amarum enim ualde eſt imperanti, cum eius imperio non obtemperatur. *Vt perdere faceret nos.* Poſſet etiam uerti: ut conſumere, faceret nos. 2. Semuelis. 21. Qui cogitauit de nobis quod niſmadnu. i. conſumeremur. Et infra capi. 6. Hiſmidecha, id eſt, conſumet te a facie terræ. *Etiam filios Hanachim uidimus ibi.* Diximus de Hanach & filijs eius ſupra numeri. 13. quem locum conſulere licebit. *Ne paueatis & ne timeatis ab eis.* Verbum aras quod pauere uertimus: ſignificat timere & ſecundo rigeſcere, quod homines ex metu aliquando rigeſcant: ut Pſalmo. 10. Non addet ultra Iaaros, id eſt, roborare ſe homo de terra ſcilicet contra Deum. Et Iſaiæ. 47. Si forte taaroſi, id eſt, roborare facias te. Significatio tamen non plene nota eſt Hebræis: unde hic uerti poſſet. Ne indures te ſeu robores te ſcilicet contra dominum, reſiſtendo eius imperio & ne timeas ſcilicet hoſtes: aut non rigeſcas ex timore, neque paueas ſcilicet hoſtes. *Quemadmodum portat uir filium ſuum.* Portat uir filium ſuum prouidendo illi neceſſaria, & ducēdo ipſum: & ſi paruulus eſt ſuper brachia ſua: quæ omnia fecerat dominus Iehudeis. *Vt uideretis uiam per quam ambularetis.* Conſtat ex hoc loco Iſraelitas, nonnunquam noctu per deſertum inceſsiſſe præuia columna ignis. *Quia impleuit poſt dominum.* Id eſt, perfecte Deum ſequutus eſt: ſeu in omnibus Deū ſequutus eſt. Explicuimus locutionem Numeri. 13. Alij enim exploratores laudarunt ſimul & uituperarunt: ſeu male audire fecerunt terram iſte uero commendauit ſolum. *Etiam in me iratus eſt dominus propter uos.* Difficultatem habet ſententia hæc, quia dominus non propter populum ſed propter propriam incredulitatem: in Moſeh iratus dixit: eum non ingreſſurum Dicēdum quod propter uos, non eſt hic idem quod propter peccatum ueſtrum, ſed idē quod propter regimen & ducatum quo uos rego & dirigo, aut quod uerius credo quia conſenſi in miſsione exploratorum rogatus a populo:

Implere poſt dominum quid

& forte propter hoc non intrauit ipſe: & propter propriam incredulitatem non introduxit populum. *Etiam tu non intrabis ibi.* Videntur uerba Moſeh ſonare ſibi ingreſſum terræ denegatum propter peccatū populi in Chades barneah: ſed credendum eſt non ſolum propter eos ſed propter propriam incredulitatē ut dictum eſt Numeri. 20. *Iehoſuah filius Nun qui ſtat coram te* Aduerte hebraiſmum per ſtare, aut ſtare coram aliquo, intelligere miniſtrare. Nam ſtare corā aliquo Hebręis eſt miniſtrare. Solēt enim miniſtri dominis aſtare, parati ad omne miniſterium: quod uulgatus interpres optime intellexit & reddidit dicens. Sed Iehoſuah filius Nun miniſter tuus. Vnde cum Gene. 18. dicitur de Abraham quod ſtabat iuxta angelos, nō intelligas eum ibi ocioſe ſtetiſſe, ſed quaſi miniſtrum ad omnia miniſteria paratum, unde uerti poſſet, miniſtrabāt: quod Onchelos ibi optime reddidit uertens. Ipſe uero miniſtrabat eis, ſub arbore. *Ipſum robora.* Schema hebraicum eſt roborare aut confortare aliquem, ſignificās uerbis & admonitionibus eum animare ad aliquid ſtrenue agendū. Solent enim admonitiones, hominem fortificare ut audeat ea quę antea formidabat: ut habes apud Iob. Ecce docuiſti plurimos & mānus lapſas roboraſti: cadentē erexerūt ſermones tui. *Filij ueſtri qui nō cognouerūt hodie bonū & malū.* Etiā hæc locutio ad ſchemata hebraica pertinet, ſignificāns nō habere uſum ratiōis ſeu diſcretionem ad diſcernendū: & uult dicere quod illi quos illi prophetabāt occidendos neque intraturos. ſ. paruulos intraturi eſſent: non autem ipſi qui ſe ingreſſuros ſperabāt. *Voluiſtis aſcēdere in montē.* Ignorāt Hebręi quid proprie ſignificet haian quod uertimus uoluiſtis, putāt autem ſignificare uelle quia textui quadrare uidetur. Dictio non alibi quā hic in ſcriptura reperitur. Aliqui putant eſſe a radice Hen. i. ecce, & ſignificare animi prōptitudinē. Eſt etiā ab eadem radice. Hin liquidorum menſura. Onchelos uertit Cœpiſtis aſcēndere: ſed prior ſignificatio magis arridet, ſiue radix ſit hin ſiue Hanah. *Amaritudine affeciſtis os dn̄i.* Sic meliꝰ & germanius uertas, q̄ irritaſtis, ut hoc eodē capite admonuimus, & amaritudine afficere os dn̄i: eſt imperio eius nō obtēperare. *Et ſuperbe egiſtis, & aſcēdiſtis in mōtē.* Significat uerbū zud intumeſcere & ſuperbire: qđ ꝓbat nomē azedonim qđ ponitur Pſal. 124. ubi dicitur. Aq̄ hazedonī. i. intumeſcētes. Et Exo. 18. eo qđ hazedu i.

Iob. 4.

Amaritudine afficere os dn̄i ē illi rebellare.

 ſuperbe

ſuperbe egerunt cõtra eos, Sanctes uertit Temerarie egiſtis. *Perſecuti ſunt uos quẽadmodũ faciũt apes.* Explicatur hic quõ Amorei pſecuti ſunt Iſraelitas, cõiũgẽdo ſe ſimul aduerſus eos quẽadmodũ faciunt apes, ei qui mel earũ accipere uult. Sic Pſal 118. habes. Circundederunt me chidborim .i. ſicut apes, Et aduerte dabar eſſe radicem deborah quod apem ſignificat cuius alluſionem ad uerbi ſignificationem quæ eſt loqui, non aliam uideo, quam quod ſibilationem ſeu ſibilum emittunt ad modum murmuris. *Manſiſtis in Chades diebus multis, ſecundum dies quibus manſiſtis.* Putant Hebræi populum tot annis manſiſſe in Chades, quot manſit in omnibus alijs manſionibus: nempe annis decem & nouem, ut dicit liber Seder Olam. Poſſumus tamen literam ſimpliciter intelligere ut ſit ſenſus. Diebus multis mãſiſtis in Chades: & tot quotquot illi fuerunt, neq; illos numerare refert nunc.

IN CAP. I. DEVTERONO. AD MOrum compoſitionem adnotatio.

H*Aec ſunt uerba quæ loquutus eſt Moſeh, ad omnem Iſrael, trãs Iardẽ.* Quid bone Deus, tam curioſe uis, hæc loca deſcribi, quibus ſeruus tuus ad populum tuum locutus eſt? Admonui in Exodo neque ſæpius admonuiſſe pigebit, uoluiſſe cum dominum tum ſanctos loca quibus populum admonuerunt ex parte dei deſcribere & adnotare, ut ſi poſtmodũ rebelles cauſarẽtur, ſe non admonitos, loca ipſa quæ tam ambitioſe deſcribunt, in teſtes uocarẽtur: ac eos admonitos teſtarentur. Si enim homines lapidũ cumulos & ſtatuas quas erigunt inteſtes fœderis uocãt quemadmodũ legimus de Iaacob & Laban Geneſ. 31. qui cumulum lapidum quem ſtatuerant, cumulũ teſtimonij uocarunt, quare hoc non licebit Deo? *Vndecim dierum iter ẽ, a Choreb uſque ad Chades barneah.* Eſt aliqua uoluptas, merita ingratis exprobrare ut poeta dicit quẽadmodũ ei᷑, ꝙ ſua culpa bona magna amiſit, ut ea de cætero manuteneat & conſeruet. Poterant iſti quam citiſſime ſedes ſibi a domino paratas acquirere, niſi ſua culpa perdidiſſent, qua in re etiam docemur beneficia tã hominum quam dei acceptare, quamprimum nobis offeruntur: quoniam poſtmodum contingit benefactorem manum ſuam retrahere & beneficia multis modis impediri. *Poſtquam percuſſit Sichon regem Æmorei.* Diſce ex hoc loco prudentiam ſancti uiri, ut quem uolueris legibus aſtringere & obligare: prius benefitijs exhibitis diſponas. Facile enim homines illorum iugum admittunt: quos prius beneficos ſentiũt. *Satis habitaſtis in monte iſto.* Expẽde quæſo pietatem Dei, ut non patiatur bona promiſſa differri: aut ſuos in malo loco detinere. Non petunt ipſi locum mutare, deſerto cõtentantur & ſqualore: ipſe uero curat eos inde auferre, & ad amæniora loca perducere: & uide quomodo eos inuitat. Venite inquit & poſſidete terram, quã iurauit dominus patribus ueſtris. Sic & in euangelio Chriſtus. Venite inquit benedicti patris mei, percipite regnũ quod uobis ab origine mũdi paratum eſt. Sed expende diſcrimen. Iſti Iudæi uocantur ad terram & terrenam manſionẽ poſt promiſſionem ſeruandæ legis, illi uero poſt adimpletam, uocãtur ad cœlum. Eſuriui inquit & dediſtis mihi manducare. Sitiui dediſtis mihi potum: ubi uides quam diſtinctum ſit præmiũ promittẽtis & implentis legem. Sed licet iſti uocentur ad promiſſam terram promiſſa lege, non tamen ob ſolam promiſſionem ſed propter obſeruantiam patrum. Audi quid dominus dicat ſancto Iſaach. Multiplicabo (inquit) ſemen tuũ ſicut ſtellas cœli, daboque poſteris tuis uniuerſas regiones iſtas: & benedicentur in ſemine tuo omnes gentes terræ. Sed quare? Nunquid ob promiſſam legis obſeruãtiam? Minime. Sed quare? Eo (inquit) quod obedierit. Abraham uoci meæ & cuſtodierit præcepta & mandata mea: & ceremonias legesque ſeruauerit. *Dominus Deus ueſter multiplicauit uos.* Omnia hæc auditorum beneuolentiam conciliare ſolent & amorem: quæ inter doctorem & eos quos docet, ſumme neceſſaria ſunt. *Quomodo ſolus feram laborem ueſtrum?* Licitum eſt principi ac prælato, onus ac ſolicitudinem ſuam diuidere: & in alios partiri: præſertim cum hoc uiderit reipublicæ ſuæ expedire. *Date uiros ſapientes.* Non debet princeps, populo quos uoluerit ipſe præficere: ſed quos populus petierit & obtulerit, qui eorum mores nouit, & etiam ut amore ducãtur & expẽde. Populus offert principi coadiutores, ſed princeps ſtatuit & præfigit illis conditiones quas debent habere qui præficẽdi ſunt ut ſcilicet ſint uiri ſapientes intelligentes & periti. *Non agnoſcetis faciem in iuditio.* Cauſas hominum diligentiſſime cognoſcere debes iudex: ſed omnium hominũ facies ignorare.

Math. 25

Geneſ. 26.

Claudere

Claudere ut ita dixerim hominibus litigantibus debet oculos iudex, ſed cauſis eorum aperire. *Non timebitis a facie uiri, quia dei iuditium eſt.* Hæc ſummè iudices aduertere debet ut ſe non homines ſed deos in iuredicendo arbitrentur, neque hominem ſed ſolum Deum reuereantur & timeat. Iſtuc pertinet quod in Pſalmo dicitur. Ego dixi dij eſtis. Præceſſerat enim Deum ſtetiſſe in ſinagoga deorum: & eos in medio diiudicaſſe. Vſquequo iudicatis iniquitatem & facies peccatorum ſumitis? *Acceſſiſtis ad me omnes & dixiſtis Mittamus uiros.* Quemadmodum audere ſine Deo fatuitas eſt: ita timere Deo urgente neglectus magna: & uide iſtorũ dementiam, modo iuſsi intrare negligunt introire: poſtea uero a domino prohibiti ingredi contendũt. Nihil ergo timendum nihil cunctandũ eſt poſtquam Deus aliquid facere iubet, quoniam mille ſiniſtri caſus ſuccedunt. *Placuit in oculis meis res.* Non debet prælatus ſuis ſubditis conniuere, cum uiderit eos iniqua appetere, aut quæ ſibi ſunt nocitura. Fortetiam hac de cauſa nõ introiuit Moſeh terrã, quia populũ non diuertit ab hac exploratorum miſsione. *Præcedebat uos in uia: ad explorandum uobis locum pro caſtris ueſtris.* Solent ſerui dominos ſuos præcedere in uia, & explorare ac parare illis hoſpitia hic uero uides Deum ſeruis hoſpitia ac quietem quærere. Hoc eſt quod Chri-
Ioãnis.12. ſtus apud Ioannem dicit. Si quis (inquit) mihi miniſtrat, me ſequatur: & ubi ſum ego ibi & miniſter meus erit. Et ſi hæc magna Dei tui dignatio ſit, maior tamen eſt quæ ſequitur ut ſcilicet eos quaſi puer, lumine præcederet. *Etiam contra me iratus eſt dominus propter uos.* Periculoſa ualde res præfectura malorum: nbi omni hora in diſcrimine maximo ſunt prælati, quibus ſæpius propter malas oues indignatur Deus, & luit bonus prælatus, malarum ouium pœnas quod ſi homines ad memoriam reuocarent: non tam feſtini ad prælaturas currerent. *Iehoſuah qui ſtat coram te: ipſe ingredietur illuc.* Audis quam bonum & lucroſum ſit, ſeruis Dei miniſtrare: quoniam propter eos euehit dominus miniſtros eius. Fuit etiã forte hæc magna Santi Moſeh tentatio, cum uideret ſeruum ſuum ſibi ſubrogari non filium, & conceſſum illi, quod ſibi negabatur: omnia tamen æquo animo tollerat ſanctus uir. *Filij ueſtri qui non cognouerunt hodie bonum neque malum, ipſi intrabunt illuc.* Bona ſemper fuit a-
pud Deum paruulorum conditio. Niſi ait Chri- Mathe.18.
ſtus conuerſi fueritis, & efficiamini ſicut paruuli: non intrabitis in regnum cœlorum. Quemadmodum enim ſoli paruuli promiſſam ingrediũtur terram, ita qui conuertuntur & malitia ſunt paruuli, cœlorum regnum intrare a Chriſto prohibentur. Similiter ex hoc loco aduerte quid ualeat non eſſe criminis participem. *Peccauimus domino, Nos aſcendemus.* Non omnem pœnitẽtiam dominus acceptat, ut propter eam donet quæ poſtulantur: quemadmodum legimus
de Saule & de Eſau. Similiter uides quam ſeue- 1.Samuel.15. ad Hebre. 12.
re dominus noſtram puniat inciuilitatem, qui pro nihilo reputamus Dei mandatis primum non obtemperare, ſi poſtmodum obediamus. *Dic eis: Ne aſcendatis.* Admonitiones multiplicat peccatoribus dominus, ne omnino corruant:, ſed tanta eſt eorum pertinacia, ut tam frequentes paruipendant admonitiones: & ſua uia incedere uelint. *Non ſum in medio ueſtri.* Conſidera ſignum quo cognoſcas an Deum apud te habeas. Si enim offenderis, ſcito te eo deſtitutum, ſi non offenderis, eum crede in medio tui eſſe. *Circuiuimus montem Seir.* Quandiu dirigit Deus hominis greſſus, recta graditur, ſi uero dimittat circulum faciet, quoniam in circuitu impij ambulant. Peſſima res pẽccatum, quod non ſolum hominem in uis ſalutis remoratur, ſed etiã retrocedere facit. *Per uiam maris Suph.* i. recta contendentes ad mare terminatum quod noſtri rubrum appellant *Et circuiuimus mõtẽ Seir* Quoniam non conceſſerat Aemorrei tranſitum per terram ſuam illis.

IN CAPVT. II. DEVTERO. IVXta literam adnotatio.

M*Vltum uobis circuire montem iſtũ* Duplex eſt horũ uerborũ ſenſus. Prior Multum uobis .i. diſpendioſum uobis aut difficile: & hunc ſenſum aliqui ſequũtur putantes quod Iſraelitæ trãſierint per terrã Edom emẽdo quę neceſſaria erãt ſibi ab Edomeis, & ſenſus eſt, quod Iudæi multo tẽpore circuierũt terram Edom ſeu montem Seir contendentes uerſus orientem, dominus uero laboris eorum miſertus, iuſsit ut nõ amplius montẽ circuirẽt: ſed

uerterent ſe ad aquilonem trãſeuntes per extrema terræ filiorũ Edõ: unde ſecundũ iſtos ſenſus literæ, eſt. Multum uobis. i. grauæ uobis aut multus labor eſt uobis, circuire montẽ Seir. Sed tamen ueritas uero eſt quod filij Eſau nunquam permiſerunt Iſraelitas trãſire per terram ſuam, neque per terminos ſuos ſed per terminos iuxta terrã ſuam & circuierunt totum mõtem Eſau & uerterunt ſe in fine montis Seir uerſus aquilonem ut inferius magis explicabimus & ſenſus literæ eſt. Multum uobis circuire montem iſtum. i. diu illum circuiſtis: nunc uero uertite uos. *Timebunt a uobis.* Quod ſcilicet uelitis illorum occupare ſedes: ideo cauete uobis ne ſcilicet miſceatis litem cum eis. *Ne miſceatis litem contra eos* Licet ſignificatio uerbi garah quod miſcere litem uertimus, non perfecte nota Hebræis ſit: quia tamen communior eſt & omnibus fere locis quibus uerbum ponitur conuenit: placet eã hic acceptare. *Vſque ad calcationem plantæ pedis.* A uerbo darach quod eſt calcare comprimere, eſt midrach. i. calcatio. Significat etiã uerbum calcando uiam incedere: ut Numeri. 24 annotauimus ſuper illud Darach. i. incedet ſtella ex Iaacob: quod etiam uerti poſſet calcabit aut conculcauit. *Dominus Deus benedixit tibi, in omni opere manuum tuarum.* Admonui nõ ſemel benedicere dei eſſe benefacere, hic autem ſignificat ſubſtantiã & opes augere. Solet enim homo laborare & ex parte ſua facere quod ſuum eſt. Deus uero labores eius ſecundare, & illis fauere: ut ex eis lucrum habere poſſit. Caſſus enim & uanus eſſet omnis labor noſter: ſi dominus illis non apponeret manum auxiliatricem. Eſt ergo horum uerborum ſenſus. Dominus Deus fecit, ut ex laboribus tuis magnum haberes lucrũ. *Nouit ambulare tuum per deſertum magnum iſtud.* i. nouit laborem quem ambulando per hoc deſertum paſſus es, & hebraiſmus eſt ſicut illud Pſal. Quoniam nouit dominus uiam iuſtorum, & noſſe Dei accipitur tam in bonam quam in malam partem: & quod in malam accipiatur: conſtat Iſaiæ 37. ubi aduerſus regem. Aſsiriorum dominus dicit. Habitationem tuam & egreſſum tuum & introitum tuum, noui, Neq; denotat ſimplicem cognitionem, ſed cognitionem cum miſeratione, ſeu ad ſubueniendum in bonis, aut cum intentione ſeu affectu puniendi in malis. *Non caruiſti aliquo.* Multa illis defuiſſe legimus, ſed dominus Deus ſtatim illis

Noſſe ambulare alicuiusquid ſit hebræis

ſubueniebat: unde cum dicitur. Non caruiſti aliquo, intelligendum eſt tandem, … ut diximus dominus ſtatim illis … Aliqui Hebræorum ſic locum intelligunt. Nihil tibi defuit quoniam Deus dedit tibi pecunias ad alia emẽda: cum benedixerit tibi, & ſic nihil tibi defuit neque diſplicet ſenſus iſte. *Tranſiuimus a fratribus noſtris, filijs Eſau.* diſceſsimus ab eis trãſeundo per cõfines eorum ut dictum eſt, *& etiã trãſiuimus ſeu diuertimus a uia ſolitudinis.* nõ ſequẽtes amplius eam ſcilicet a Belath & ab Heſiõ gaber: nomina ſunt locorũ a quibus diuerterũt, & uidetur qđ cum perueniſſent ad hæc loca, diuerterunt uerſus aquilonem Nã hæc uia ſolitudinis contendebat uerſus ortum: & hæc Heſion gaber uidetur eſſe illa, cuius meminit hiſtoria libri regum, quæ eſt ad oram maris terminati uel prope. Nam primo regum nono in fine habes. Et nauem fecit rex Selomoh in Heſion gaber: quæ erat iuxta Eloth (quæ hic dicitur Elath) iuxta ripam maris Suph, in terra Edom. Aduerte etiam hic, quod id quod Santes uertit, a uia ſolitudinis, alij uertunt a uia plana: dictio tamẽ arabah ut ſæpius diximus neque planum neque ſolitudinem ſed mixtionem ſignificat: ab arab quod eſt miſcere: unde melius uertas a uia mixtionis, id eſt, qua nos poſſemus illis in prælio commiſcere cum hoc tamen ſtat quod irent per terminos ipſius. ſed non per terram eorum, & ab eis aquam & alia neceſſaria emebant. *Tranſiuimus per uiam deſerti Moab.* Eſt Moab in finibus Arabiæ petreæ ad latus orientale terræ Edom, atque inde ſuper Aſphaltidem lacum protenſa, uſque ad fluuium Arnon, quam Iudæi circuierunt, quia dominus congreſſum cum Moabitis eis prohibuerat. Et Iepte Iudicum. 11. affirmat Iſrael circuiſſe ex latere terram Edom & Moab: licet aliqui dicãt eos tranſiſſe inter Edom & Moab. *Ne ſtringas Moab & ne miſceas.* ſcilicet litem *cum eis.* Verbum ſur quod uertimus ſtringere ſignificat ligare ſtringere & anguſtiari: quare non tam bene uertas, ne oppugnes: & præcipit ne obſideant uel aſtringant eos aut urbes eorũ. qđ uero ſignificet ligare aut aſtrĩgere, ex multis ſcripturæ locis cõſtat. Nam infra. 14 habes. Ve ſarta. i. & ligabis ſeu ſtringes argentum in manu tua. Et capi. 20. Veſarta. i. obſidebis ſeu ſtringes eam ſcilicet urbem. Sequẽs uero uerbum. ſ. garah ut iam hoc eodem diximus capite, ſignificat litem miſcere. Nos cum aliquem admonere uolumus

ne

ne cum alio litiget, dicimus. Nom te traues, cont *ille. Filiis Loth dedi Hir*. Est Har nomen urbis regię Moabitarum, cuius prophetæ frequẽter meminerunt, aduersus quam ſæpius uaticinatur. Deprehendes etiam ex hoc loco, nõ eſſe in uniuerſum veram theologorum ſententiam dicentium, rerum diuiſionem eſſe de iure gentium: cum Dominus regna hæc dederit filiis Eſau & Moabitis filiis Loth, & terram Chenaham iehudæis ut aſſerit Moſeh Deutero. trigeſſimo ſecundo. Quando inquit hæreditare fecit excelſus gentes, quando ſeparare fecit filios Adam uel hominum: ſtatuit terminos populorũ, ſecundum numerum filiorum Iſrael. Ex quo loco non ſolum iſtis, ſed omnibus uidetur diuiſiſſe hæreditates, quoniam dicit, cum hęreditare faciebat altiſsimus gentes. *Emim antea habitabant in ea*, ſcilicet Har Moabitarum. Putat aliqui hebræorum & etiam noſtrorum iſtos populos dictos Emim, ab amah quod ut dicunt ſignificat terrere aut terrorem incutere: quòd prodigioſa corporis proceritate atque robore: omnibus ipſos aſpicientibus, terrorem incuterẽt. Emah enim ut dicunt terrorem ſignificat. Sed ſalua eorum reuerentia, non ita res habet. Nuſquam enim (quòd occurrat) in ſcripturis offendi emah ſignificare terrorem, ſed amah ancillam, quare dictionem potius arbitror ortũ habere ab em quod eſt mater à qua amah, id eſt menſura quæ quaſi mater, continet alias partes: unde nomẽ Emim potius à mẽſura quàm à terrore dici puto, & hunc populum dici Emim quòd magnarum menſurarum eſſent homines illi de quibus Geneſis decimo quarto habes habitaſſe in planitie chiriataim. *Populus magnus, multus & excelſus.* Putarem magnitum referri ad nobilitatem. Non enim ad corporis uaſtitatem referri poteſt, quoniã rum, id eſt excelſus ad hoc refertur: & nihil aliud habemus de his populis quod ueritatẽ contineat, qui ſcilicet erãt ſicut filii Hanachim Fuit Hanach gigas, cuius tres filii nominibus ſuis deſcribuntur Numeri decimo tertio, quos iudęi percuſſerunt ut habetur primo Iudicum & ab eo poſt modum omnes gigantes dicti ſunt filii Hanachim: de quibus hic & Iehoſuah undecimo. *Gigantes etiam reputabantur & ipſi ſicut Henachim.* Hebraice eſt Rephaim etiam reputabantur. Sonat rapha à quo rephaim id eſt gigantes hebræis, ſanare. Iſaiæ ſexto. Et conuertatur ue rapha, id eſt & ſanem eum. Itẽ ſecundo Regum uigeſimo. Ecce ego rophe, id eſt ſano te: unde ſi rephaim eſt a rapha cum aleph in fine: rephaim ſignificat gigantes, à ſanitate quia fortes ſunt ſicue homines ſani: unde Targhum pro rephaim, fortes interpretatur. Si uero a raphah quo d eſt remiſſum eſſe & debilem rephaim ſignificabit gigantes, quòd homines alii uidentes eos debiles fierent & quibus deſtituerentur: probabilius tamen eſt eſſe a radice rapha cum aleph in fine. Illorũ multis locis ſcriptura meminit, ſcilicet primo Paralipomenon 20. & ſecundo Semuelis uigeſimo primo, Geneſis decimo quarto, & decimo quintu. Infra. 3. Iehoſuah duodecimo, Pſal. octuageſimo octauo, Prouerbiorum ſecundo & nono & uigeſimo primo Item Iſaiæ decimo quarto. Et forte quemadmodum gigantes dicti ſunt Henachim ab Hanach patre eorum: ita & rephaim à quodam gigante ſic appellato, à quo multi orti ſũt. Quod enim fuerit gigas ſic uocatus, uidetur colligi ex uigeſimo cap. prioris libri Paralipomenon ubi dicitur. Iſti nati ſunt le harapha in Gad quæ eſt urbs Philiſtinorum. Quidam tamen ibi giganti uertunt. *Moabitæ uocabant eos Emim.* Sunt qui putant Emim non eſſe nomen proprium ſed commune ac ſi dicat. Vocauerunt eos menſuras ſeu homines magnarum menſurarum. & ſic ſuperius cum dicitur Emim antea habitabant in ea: ſed uerius puto populum fuiſſe certum, ut ex Geneſi decimo quarto deduximus. *In Seir habitauerunt antea Chorim.* Ante ingreſſum filiorum Eſau, habitauerunt montem Seir iſti populi qui uocabãtur Chorim, de quibus nihil aliud habemus, quàm quod hic ſcriptura refert, niſi quod Geneſis decimo quarto dicitur Chedorlaomer percuſſiſſe Choreum in montanis Seir, & credo ſeriem iſtos ſignificari. Si nominis radix ſit charah quod eſt excandeſcere & iraſci, chorin dicerentur ſicab immẽſitate iræ quaſi irati ſeu inflamati. *Filii Eſau expulerunt eos: & defice refecerunt eos* Poſſet etiam uerti. Hereditarunt eos, ſeu hæreditate acceperunt eos: aut hæreditate pepulerunt eos. Sequẽs uero uerbũ, ſcamad potius ſignificat deficere & conſumere, quàm perdere. Iudicum uigeſimo primo. Quia niſmedah, id eſt conſumpta eſt ſeu defecit de Biniamin mulier, ſi tamen uertas diſperdere non contendam. *Tranſite uobis torrentem Zared.* Alii uertunt uallem, quoniam dictio utrumque hebræis ſignificat: mihi tamẽ uidetur magis proprie ſignificare torrentem. Eſt autem torrens aut uallis, iuxta montes Habarim. *Dies quibus ambulauimus de Chadeſ*

Terrarum diuiſiones nõ eſſe iuris gẽtium ſed diuini ex hoc loco cõſtat.

des Barneah, donec tranſiremus torrentem Zared trigĩta octo anni. Loquitur textus de prima manſione in Chades anno ſecundo egreſſus de Aegipto: quãdo exploratores miſerunt: ab illo enim anno uſque ad tranſitum Zared triginta octo anni ſupputantur quibus ſi duos iam tranſactos ab exitu ex Aegipto addas, perficies annos quadraginta ab exitu de Aegipto. Aliquo tamen modo ſupputatio hæc non uidetur uera, quoniam menſe quinto anni quadrageſsimi uenerũt in montã Hor ubi occubuit Aharon, & inde circuierunt Moab uſque ad Zared: poſtmodum uſque ad undecimũ menſem expugnarunt terram Aemoræorum & Midianitarum: unde uidetur quod. 38 annis & ſex aut ſeptem menſibus hoc iter confecerint: & quod litera loquatur de annis completis. *Donec cõſumeretur omnis generatio uirorum bellatorum.* Vocat hebraiſmus ut Hebræi putant uiros bellatores, omnes qui annum uigeſsimum excedunt: Sic enim ſupputabantur ad bellum. *Etiam manus Domini fuit in eos.* Non ſolũ communi modo obiere, ſed plaga aut punitio Domini, que hic per manum ſignificatur, perdidit eos. Omnibus enim plagis multa milia mortui ſunt, ſcilicet uiginti tria milia propter nituli peccatum, poſtea in plaga Choreh & ſerpentum & multis alijs, quas Dominus in eos immiſit: quã in re etiam penſanda eſt Dei miſericordia, quæ non pueros aut iuuenes in his plagis cõſumpſit: ſed ſenes & uiros bellatores. Et manũ Domini eſſe in aliquem hebraiſmus eſt ſonans in bonum & in malum. Nam de beato Ioanne Baptiſta legis Lucæ primo. Nam & manus domini erat cum eo, id eſt auxilium ad iuuandum eum: hic uero in malum ſonat, ut ſtatim explicatur. *Ad conterendum eos donec conſumeret uel finiret eos. Tu tranſis hodie terminum Moab Har.* Præcipit modo non bellare aduerſus Moabitas: & Har eſt nomen urbis regiæ Moabitarum, cuius mentio frequens apud Prophetas fit. *Ne ſtringas eos*, aut ne obſideas, *& ne litiges cum eis*, ſcilicet ſuper pecunia ſeu prætio rerum uenalium, aut melius in prælio, quoniam nolebat eos cum Moabitis bellare. *Terra gigantum reputabatur etiam ipſa.* Hebraice eſt, terra rephaim, de quibus hoc eodem capite diximus. *Hammonitæ uocabant eos zam zumim.* Ignorant hebræi quid proprie ſignificet zamam a quo zamzumim, dicunt autem ſignificare cogitare: ad quod probandum citant illud Threnorum ſecundo ubi dicitur. Fecit Dominus quod zamam id eſt cogitauit: quod ſi uerum eſt iſti dicentur zamzumim, id eſt cogitati ſeu excogitatæ magnitudinis aut quia uidens eos cogitabat ſe illico moriturum. De his habes Geneſis decimo quarto quòd habitauerint in Ham. *Et Hauuim.* Iſti uidentur fuiſſe illi quos nos uocamus Hiueos quos Chaphthorim expulerunt & habitauerunt pro eis. Iſti uero chaphthorim qui egreſſi hic dicuntur de Chaptor inſula: & ut Geneſis decimo dicitur orti ſunt a Mizraim, id eſt à patre Aegiptiorum, erant conſanguinei Philiſtinorum habitantes prope eos in inſulis maris magni. Aliqui putant eſſe Capadoces & nomen utcunque eos iuuare uidetur. *Tranſite flumen Arnon.* Diximus de eo libro ſuperiori quòd uidelicet diuidat Amorreos a Moabitis. Ioſephus dicit quarto libro antiquitatum fluere ex montibus Arabicis & per totam ſolitudinem labens in Aſphaltitem lacum erumpere & ſeiungere Moabitidẽ ab amorreorũ gẽte. Hieronimo rupes ẽ excelſa inter Amorreos & Moabitas. *Litiga cum eo in bello.* Melius miſce te cum eo, aut miſce cum eo bellum. *Incipiam dare pauorem tuum & timorem tuum.* Plus ſignificat nomen pachad quod pauorem uertimus, quàm iara quod ſignificat abſolute timere. *Sub omni cœlo.* Non abſolute, ſed cum ſequẽti modificatione, ſcilicet qui audient auditum tuum, id eſt famam eorum quæ me authore feciſti. *Pauebunt & timebunt.* Melius uertas. Commouebuntur & langueſcent ſeu debilitabũtur à facie tua ſeu ante te. *Verbis integritatis*, aut appoſitiue uerba integritatis, id eſt quibus illi integritatem optabam. Sic melius uertas quàm pacificis. *Per uiam, per uiam: pergam.* i. omnino per uiam: quod ſtatim explicat dicens. Non declinabo ad dexteram, neque ad ſiniſtram. Munſterus uertit. Per iter tritum incedam: ſed non tam germane. *Tantum tranſibo cum pedibus meis.* Expoſuimus ſimilem loquutionem Numeri uigeſsimo, id eſt non ducam exercitum aut non ad modum exercitus incedam, ſed pedes omnes tranſibimus: & qđ dicitur cum pedibus, poteſt uerti in pedibus: aut omnia mihi præcio uendes, ſed ſolum tranſitũ quo pedibus meis tranſibo, gratis concedes: ac ſi dicat ſolum tranſitum pedum gratis concedes

Manũ dñi eſſe eſt aliquo uel in quẽqđ fit.

Quid ſit Heb. cũ pedib' tranſire

des, aut ſolum in pedibus meis tranſibo gratis, uel ſupplendum erit illud quod additur loco citato Numerorum, ſcilicet tantum non uerbum: pedibus meis tranſibo, id eſt tacens tranſibo cum pedibus meis: nullam cum tuis miſcebo litem. *Sicut fecerunt mihi filii Eſau.* Numeri uigeſsimo habetur filios Eſau negaſſe iudæis tranſitum per terram ſuam, hic uero oppoſitum uidetur Moſeh dicere. Quidam hæc cõcilîant, quòd uidelicet à principio non permiſerit rex Edom, quando ex Aegipto egreſsi ſunt: poſtmodum uero timens ſibi, conceſſerit: ſed mihi ueriſimilius apparet, quòd licet non conceſſerit per terram ſuam, conceſsit tamen per extremitatem terræ ſuæ, ita tamen quòd non ibant per terram Eſau ſed extra eam per uiam quæ erat circa eam: & ibidem uendebant Edomei illis neceſſaria: quòd enim non tranſierint per cõfines terræ Edom, ita quòd uia eſſet in terra Edom conſtat Numeri uigeſsimo ubi dicitur. Et renuit Edom, permittere Iſraeli, ut tranſiret per terminum ſuum. quod uero permiſerit per terminum extra terram, conſtat ex principio huius ſecundi capitis: ubi dicitur. Vos trãſitis per terminum fratrum ueſtrorum filiorum Eſau. Poſſet nihiloſetius ſuſtineri, quòd prius non conceſſerint etiam per huiuſmodi terminos coniunctos terræ ſuæ tranſire: & poſtmodum permiſerint. Petit ergo Iſrael Sichoni regi Aemoreorum ut concedat tranſitum per confines, eo modo quo conceſſerant Edomæi uendendo ſibi neceſſaria ex ciuitatibus quæ prope terminum erant: quod ille concedere noluit, & ideo ab eis debellatus eſt. *Et indurauit Dominus Deus tuus ſpiritum eius, & roborauit cor eius.* Eſt cor hominis ſuapte natura molle & facile mutabile, ſed aliquando durum, cuius duritiam, quæ facile in mollitiem uerteretur, Dominus aliquando manu tenet, ne cædat ſuadenti uel præcipienti: & hoc eſt Deum cor alicuius indurare, id eſt tenere in duritia ne ſicut ſuapte natura ſolet molleſcat & mutetur. Diſputauimus abunde de ſenſu huius loquutionis Exodi quarto & decimo, quæ loca conſulere licebit, id eſt manu tenuit illud poſitiuum nolle, quo nolebat eis tranſitum concedere: & per ſpiritum intelligit fortitudinem, determinationem intellectus: & per cor uoluntatem, aut per ſpiritum intelligit animam uel iram, quam concepit aduerſus Iſraelitas: & forte hæc ultima eſt melior interpretatio nominis ſpiritus, iuxta ueritatẽ hebraicam. *Vt eſt dies hæc,* id eſt ut præſens dies teſtatur. *Cœpi dare coram te Sichon,* id eſt cœpi tradere illum in tua poteſtate: & eſt hebraiſmus. *Et ſpolium urbium quas cepimus.* Videtur uerbum ſalal, id eſt ſpoliare, à quo ſelal, id eſt ſpolium, contrarias habere ſignificationes: aut actiuam & paſſiuam, ſcilicet ſpoliare & ſpolium dimittere ſeu ſpoliari: & prioris ſignificationis exempla ſunt Ezechielis uigeſsimo nono ubi dicitur. Ve ſalal ſalalah, id eſt. Et ſpoliabit ſpolium. Et cap. trigeſsimo nono. Quia tu ſalotà, id eſt ſpoliaſti gentes multas. Idem capite uigeſsimo ſexto. Et Zachariæ ſecundo. Miſit me ad gentes quæ haſolelim, id eſt ſpoliauerunt uos. Idem Iſaiæ decimo & Ieremiæ quinquageſsimo. Alterius uero ſignificationis, ſcilicet contrariæ exempla ſunt Ruth ſecundo. Et etiam ſoltaſolulah, id eſt dimittendo dimittetis ei, de manipulis, unde ſalal, id eſt ſpolium ſic dictum eſt, quòd dimittatur & relinquatur à uictis. *Ab Aroer quæ eſt ſuper extremitatem torrentis Arnon.* Hebraice pro extremitate eſt, ſuper labium. Vocat enim hebraiſmus uniuſcuiuſque rei extremitatẽ labium, quòd extremitates & ripæ, modum labii habeant. Videtur enim mare aut flumen os, deuorans & abſorbens ea quæ in ea proiiciuntur: ripa uero habet modum labii huius oris. *Ad omnem locum torrentis iabboch.* Hebraice ad literam eſt, ad omnem manum torrentis: ſed ut diximus in hebraiſmorum explicatione, uocat hebraiſmus manus fluminis uel maris, ſinus ipſius: iuxta illud Pſalmi centeſsimi tertii. Hoc mare magnum & latum manibus: ſimiliter diuerticula terræ iuxta illud Geneſis trigeſsimo quarto. Negotiamini terram quæ lata eſt manibus. Hic uero ſinus ipſius torrentis uocat manus: in quibus urbes erant ſitæ, ut fieri ſolet.

IN CAPVT. II. DEVTERO. nimiũ ad morum honeſtatem annotatiõ.

SVfficit uobis circuiſſe montem iſtũ. Heç reuera ſunt hominum uiæ, nempe circuire & deflectere. In circuitu (ait Pſalmus) impii ambulant: Domini uero eſt, uias noſtras dirigere, ac rectas facere: & duo hic aduerte, alterum quanta pacientia Iſraelitæ tollerarunt mõtem Seir tanto tempore circuire, non conquerentes, neque poſtulantes à Domino ut uiam rectificaret: alterum ipſius Dei miſericordiam,

qui

qui eis non petentibus, ſed tacentibus uiam direxit & ad recta perduxit: quæ ideo admonui, ut non fatigeris neque murmures, ſi te Deus ducat per uias difficiles. Audi quendam. Propter
Pſalmo uerba labiorum tuorum, ego cuſtodiui uias duras. *Vos tranſitis per terminum fratrum noſtrorum: & timebunt à uobis.* Sunt homines qui ſi aliquem audacem uiderint, non audent illi nocere, neque ullum dicere uerbum: ſi ro uiderint meticuloſum, audaciores in eum fiunt: non timent lædere neque ſpoliare: quos locus iſte arguit qui docet, non eſſe metum meticuloſis incutiendum: unde dicit, & cauebitis uobis ualde: ne. ſ. tales lædatis. *Non dabo uobis de terra eorum, uſque ad conculcationem pedis.* Sine pœnitentia (ait Apoſtolus) ſunt Dona Dei: neque ut homo ſolet dare & ſtatim auferre, & licet iſti indigni eſſent quibus munus datum conſeruaretur: non tamen abſtulit ſed conſeruat, quo nos docet non retrahere quod ſemel dederimus: neque eandem rē multis conferre. *Cibum ab eis emetis argento.* Audiant hæc qui exercitum hinc inde ducunt: depopulantes omnia per quæ tranſire cōtingit: nihil ſoluentes, nihil curantes querellas: eorum quorum prædantur bona. Non uult dominus nos tranſeuntes, alicui eſſe iniurios, nihil ui ab aliquo auferre: omnia ſuo prætio comparare: & conſidera æquitatem, ut aquam quæ omnibus gratis dari ſolet: uelit à ſuis iuſta pecunia comparari. *Quia Dominus benedixit tibi.* Libenter diuites gratis à pauperibus ſibi oblata accipiunt, nihil dantes, nihil ſoluentes: quos locus iſte merito arguit, docens nihil quod poſſis pecunia emere gratis accipere, neque ſit auarus ille, cui Dominus copioſe benedixit. *Nouit ambulare tuum per deſertum quadraginta annis: non caruiſti aliquo.* Conqueruntur in tribulationibus ſancti, quòd uidelicet Dominus non uideat, non conſideret labores illorum. Obliuiſceris (ait quidam) inopiæ noſtræ, & tribulationis noſtræ. Et alius quidam. Circa cardines cœli perambulat, neque noſtra conſiderat. Vides hic quàm perſpicaci oculo cuncta rimetur: & locum & tempus conſideret, ut non ſit opus illi iſta iactare. Sed mirum ualde eſt, eum dicere nihil eis defuiſſe. Nihil ſanctis deeſt, niſi quòd non decet eos habere, & ſi aliquando deeſſe incipiat, ſtatim Dominus ea ſuppeditat. Cum uos (ait Chriſtus apoſtolis) miſi
Lucæ 22. ſine pera, nunquid aliquid defuit uobis? Reſpon-

Meticuloſis nō eſt met' incutiendus.

dent: Nihil. Sine pera incedunt & ſine pecunia: & tamen nihil eis defuiſſe certo affirmant. Quid dubitas modicæ fidei? Qui te mittit diues eſt, miſericors eſt, ſeruum mittit, quomodo ergo neceſſaria non adminiſtrabit? Audi quid a- Capite.3.
pud Iſaiam dicat. Populus Sion habitabit in Ieruſalem, plorando non plorabis: miſerendo miſerebitur tui: ad uocem clamoris tui, cum audierit reſpondebit tibi. *Filiis Loth dedi Har hæreditatem.* Admonui frequenter quid boni parentes ualeant, etiam malis filiis. *Emim antea habitabant in ea.* Optimum agit chronographum Moſeh, qui omnia non ſolum præſentia quæ narrare inſtituerat oſtendat: ſed uelut ſcriba doctus in regno cœlorum, de theſauro ſuo profert noua & uetera. Similiter oſtendit nobis locus, quomodo populus propter mala q̄ in terra operatur, præſertim propter uiolentias & illatas proximis iniurias: perdit habitationem ſuam, & ſedibus ſuis pellitur. *Triginta & octo anni, donec conſumeretur generatio.* Expende Dei clementiam. Ad quid putas populum ſuum ad quadraginta annos in deſerto uelut oues facit errare, niſi quia durum illi erat, eos uita tam breui tempore ſpoliare? Licet enim mille mortibus digni eſſent, indignum tamen iudicauit, eos tam breui, dulci uita priuare. Vbi ſimul aduerte quod malum ſit, oculos claudere ad munera, & mirabilia Dei, qui enim claudit oculos ad recepta beneficia, indignum ſe reddit recipiendis. *Etiam manus Domini fuit contra eos ad perdendum.* Quemadmodum Dominus iuuat pios ad uitam, ita manum apponit ad mortem impiorum: ut conſumantur & pereant. Audi Dauidem. Niſi Dominus iuuiſſet me, proculdubio ad uitam: paulo minus habitaſſet anima mea in ſepulchro. *In die iſta incipiam dare pauorem tuum ſuper faciem populorum.* Ecce quàm timendi ſunt iuſti, quos nos Deus ipſe timere uult: neque tam ipſi quàm Deus qui cum eis & in eis habitat timendus eſt. *Miſi nuntios ad Cheſbon uerbis pacificis.* Multa hic habes quæ aduertere potes. Primum neminem bello eſſe ſollicitandum, quem non prius uerbis pacificis admonueris, etiam ſi iuſtam bellandi cauſam habeas. Secundo nemini pacificum tranſitum, per publicam uiam, eſſe negandum: modo fideiubeat ſe nihil mali illaturum. Inde.3. ortam puto legem, ut uicini teneantur uiam mihi dare ad prædia mea: ſi non habeam aliam per quam

intrare

intrare & exire poſsim. Eſt quartum, quod diſcas à Domino, non uti uiolentia, quoniam uerbis pacificis iſtos ad tranſitum hortatur, neque dedignatur circuire Deus: quia populus aut rex homo, tranſitum negat. Quis audiuit unquàm talia, quis potens, unquàm tanta patientia uſus eſt? Diuertit à recta Deus: quia homo non permittit ea incedere. *Vide Incepi dare coram te Sichon.* Aduerte quæſo uerba. Antequàm donet & in poteſtate tua regem tradat: te oculos habere uult & uidere præcipit: ut antequàm beneficium accipias illud uideas, neque ſine oculis tranſeas quod te Dominus uoluit tam oculate uidere. *Dedit eos Dominus ante nos.* Non uult Dominus iuſtorum & ſeruorum ſuorum inimicos occidere: ſed eos illis tradit occidendos, ut uindicta ſacientur: quoniam nouit quòd licet iuſtus in uindictâ gaudeat, magis tamen lætabitur, cum manus ſuas lauerit in ſanguine peccatoris. *Deſtruximus omnem urbem: uiros & mulieres: ſed iumenta prædati ſumus.* Pluris facit Dominus iniquorum ſubſtantiam quàm impios ipſos, ut eos mori uelit & opes bonis ſeruari.

IN CAPVT· III. DEVTERO. AD literam annotatio.

V*Ertimus nos: & aſcendimus uiâ Baſſan.* Continuat Moſeh narrationẽ ſuam: & dicit uertiſſe ſe, ſcilicet à uia qua contendebant adhuc utcunque uerſus orientem, & aquilonem uerſus promiſſam terram: & inter deſertum unde ueniebant & Iarden, erat terra horum duorum regum. Erat autem urbs regia, cuius ſolum fertiliſsimum fuit & animalia pinguia reddebat: unde Pſalmo uigeſsimo ſecundo habes. Tauri Baſſan, id eſt pingues circundederunt me. *Omnem regionem Argob.* Verbum chabal à quo chebel, id eſt regio, omnia hæc hebræis ſignificat, ſcilicet pignerari, mutuare, corrumpere, gubernare nauem, & diſſipare: quod mihi præſentiſsimum ſignum eſt, eos propriam ſignificationem ignorare: ut ſæpius teſtati ſumus. Quantum autem ex coniecturis locorum quibus uerbum ponitur colligi poteſt: uidetur ſignificare ligare, obligare, & ex conſequenti in pignus tradere, quod ſit obligare quodam. Ezechielis decimo octauo. Chabol lo chabal, id eſt pignus non pignorauerit, obligando ſcilicet eũ qui pignus tradidit. Aut obligatione non obligauerit. Dicitur autem pignus obligatio, quia obligat eum qui tradidit ad ſoluendum. Item Nechemiæ primo. Chabol chabalnu, id eſt obligando obligauimus nos: aut obligatione obligati ſumus tibi. Eſt etiam locus apud Zachariã capite undecimo, qui hanc ſignificationem conuincere uidetur. Accepi mihi duas uirgas; unam uocaui iocunditatem alteram uocaui colligationes: quod noſtri diſsipantes uertunt: ſed quod magis quadret colligationes, ex uerbis inferius eodem capite poſitis conſtat. Dicitur enim inferius. Et præcidi uirgam meam ſecundam colligationes, ut diſiungerem fraternitatem inter Iehudah & Iſrael. Munſterus dicit ſignificare funiculum diſtributionis: ſed non niſi ratione ligationis quia.ſ. ligat. Significatio non eſt plene nota: hæc tamen communior eſt, unde hic uertendum puto. Omnem collectionem Argob; Erat enim multitudo oppidorum, urbiũ & pagorum: in ea terra quæ dicebatur Argob. Et uidetur Argob nomen loci proprium: ſi uero ſit appellatiuum à regeb, dubiæ ſignificationis eſt: quemadmodum regeb quod uidetur riuum aut extremitatem ſignificare: quod ex uerbis Iob capite uigeſsimo primo apparet, ubi ſic habet; Dulcuerunt ei rigbe, id eſt riui torrentis: quod alii uertunt glebæ torrentis. Ponitur etiam nomen capite trigeſsimo octauo eiuſdem libri, ubi dicitur. Num noſti, dum roboraret terram, in medio centri, uregabim, id eſt & riui aut glebæ coniungerentur; ſcilicet ipſi terræ? Ex quibus non facile percipitur nominis ſignificatio: *Præter urbes non muratas multas ualde.* Incertũ eſt quid proprie ſignificet paraz, à quo perazi quod noſtri uertunt non muratum ſeu abſque muro, & licet hæc ſignificatio multis ſcripturæ locis quibus nomen ponitur conueniat: eſt tamen locus Chabachuh tertio, quo hæc ſignificatio nullo modo quadrare uidetur: ubi dicitur. Perfodiſti baculis eius caput, perazau q̃d noſtri uertunt, urbium eius abſque muro; ſed non multum conuenit, neque apparet quid ſit caput urbium abſque muro: neque quomodo poſsit baculis perfodi. Quare rabbi Dauid non multum tribuens huic ſignificationi, uertit loco citato: Caput exercituum eius. Chaldæus apertas interpretatur, à quo Hebræi acceperunt ſuam ſignificationem: quoniam idem uidetur urbs aperta: quòd urbs abſque muris. Ex hoc loco coniectura eſt ſignificare uillam: ſed non talis: cui certo fidamus. *Viros mulieres & paruulos.* Ignoratur quid proprie ſignificet dictio matah à quo methim, id eſt uiri. Aliqui eius ortum putant mut, quod eſt mori: cuius ſenten-

tiæ

tiæ fuit Hieronimus Iſaiæ quadrageſsimo primo, qui uertit mete, id eſt qui mortui eſtis ex Iſrael, quod alii uertunt uiri Iſaael: ſed quòd nõ ſit à mut quod eſt mori conſtat, quia metim ut eſt à mut ſcribitur cum ſere ſub mem, ſed ut eſt à matah eſt cum ſcheuah, & uiros ſignificare uidetur: ut patet Geneſis trigeſsimo quarto ubi dicit Iaacob. Et ego mete, id eſt uiri numeri, id eſt & uos ſumus pauci: & ſi ſit a mut, ſignificabit homines quia mortales ſunt. *Vocauerunt Sidonii Chermon Sirion: & Aemorei uocant Senir.* Mõtis Sirion meminit Pſalmus uigeſsimus octauus dicens. Vox Domini confringens cedros, & confregit Dominus cedros libani. Et ſaltare faciet eas, ſcilicet cedros, ſicut uitulus Libanum & Sirion ſicut filium unicornium. ubi per Sirion, hunc intelligit monté, ſcilicet Chermun. Item Pſalmo centeſsimo trigeſsimo ſecundo Sicut ros Chermon, qui deſcendit in montem Sion. Dicunt autem Choſmographi montem Chermon toto fere anno niuibus operiri, quarum pars diſſoluta in æſtate, fœcundat campos & uicinos agros. Eſtque pars montis Libani, qui Libanus terminus eſt terræ ſanctæ à parte ſeptentrionali, fuitque quõdam terræ Eueorum: quorum terra dicebatur Maſpa, ut patet Iehoſuah undecimo.

Aemorei uocant eum Senir. Putat rabbi Selomoh Sanir aut ſchnir uocem eſſe germanicã, ac chenanæam quæ niuem ſignificat, quem Mũſterus arguit dicens germanos uocare niuem ſchneæ non ſchnir: ſed ſæpe in uocibus fit magna aut ſaltem aliqua mutatio, dum à populis non omnino diuerſis mutuantur; quemadmodum nos dicimus homem, caſtellani hombre, nos molher, illi muger. *Omnes ciuitates planitiei.* Hebraica uox miſſor, à iaſſar quod eſt rectum eſſe ortum habet, & uidetur rectitudiné importare: ſed hebraiſmus etiam plana recta uocat, quod in planitie nullus ſit gibbus. Poſſet tamen uerti, omnes ciuitates rectitudinis: id eſt q̃ ſitæ erant in recta uia per quam tranſiuimus: melior tamen eſt prior interpretatio. *Quoniã tantum Og rex Baſſan remanſerat ex reliquiis Rephaim.* Nonnihil ſcrupuli & difficultatis habet ſententia hæc: quoniam decimo tertio capite Numerorum dicunt exploratores, ſe uidiſſe in terra filios Henach, unde conſtat aliquot fuiſſe in terra & non ſolum Og, ut hic habetur. Conciliat hæc Caietanus noſter, quòd ibi fuerit ſermo de gigantibus in terra Chenaan quæ eſt ultra Iarden, hic uero de gigantibus citra eum. Secundo dicit exploratores non dicere ſe uidiſſe gigantes, ſed homines proceræ ſtaturæ, ex eis ortum habentes, hic uero de uere gigantibus literam loqui. Sed iam ſuperiori capite diximus ex duobus gigantibus, ſcilicet Hanach & Rapha ortum habuiſſe iſtos qui terram promiſsionis incolebant: qui quidem Raphah habitauit in Gath urbem Philiſtinorum. Habes enim primo Paralipomenon uigeſsimo. Iſti nati ſunt le Rapha in Gath: ſed quia ibidem dicitur tunc temporis fuiſſe Rephaim: & occiſos à ſeruis Dauidis, & etiam quia capite ſuperiori dictum eſt, Enim reputatos Rephaim, & incoluiſſe terram Moabitarum: uerius puto tantũ Og, remanſiſſe ex gigantibus ſeu ex Rephaim in illa terra. Nam in Gat remanſerunt Sipai, frater etiam Goliath, & alius tertius qui ſenos habebat digitos in ſingula manu & pede, additur his quartus ſecundo Regum uigeſsimo primo. Fit etiam eorum mentio Geneſis decimo quarto, ubi percuſsi deſcribuntur, & etiam capite decimo quinto & Iehoſuah duodecimo. Et aduerte quòd gigantes primum dicti ſunt Nephilim, à cadendo quòd uidelicet homines eos uidentes, non poſſent ante eos ſubſiſtere, ſed caderent, aut quòd in diluuio omnes ceciderint ut dicitur Geneſis ſexto, poſt diluuiũ uero uocati ſunt Henachim & Rephaim, forte a parentibus prioribus. Poſſet tamen dici Rephaim eſſe commune nomen ſignificans gigantes, aut homines multarum menſurarum. Eſt autem ſenſus literæ. Solus Og rex Baſſan remanſit, ſcilicet in terra Moab ex reliquiis Rephaim, id eſt gigantum: ab illa deſtructione quam fecerant filii Loth ſeu Moabitæ.

De gigantibus.

Ecce lectus eius, lectus ferreus. Dicunt hebræi eres ſignificare lectum, quod firmant ex his quæ dicuntur Pſalmo quadrageſsimo primo. Lachrima mea atſsi, id eſt lectum meum liquefaciam. Item Canticorum primo. Arſenu, id eſt lectus noſter floridus, ſed fateor intellectum meum nondum in hac ſignificatione quieſcere.

Secundum cubitum uiri. Quemadmodum apud nos duplex eſt cubitus, ſcilicet brachii & ligni aut ferri, ita arbitror fuiſſe apud Hebræos. Vocatur apud nos cubitus brachii: longitudo a cubito ipſius brachii, uſque ad extremitatem maioris digiti, extenſo brachio cum digitis, & crediderim antiquos huiuſmodi cubito menſuraſſe, ſed quia iſte in diuerſis hominibus eſt inæqualis menſuræ, inſtitutus eſt cubitus omnino æqualis ex ligno aut metallo, & iſte cubitus brachii uocatur cubitus uiri. Aliqui putant cubitũ uiri referri ad cubitum eiuſdem gigantis, unde Chaldæus uertit hic. Secundum cubitum regis

Duplex cubitus apud hebræos.

ſcilicet Og: quod author complutenſis æditionis explicans uertit. In cubito eiuſdem regis, ſed prior expoſitio, huic præferenda eſt. Aduerte etiam nomen ammah, id eſt cubitus, ortum habere ab (em) quod eſt mater, unde ammah menſuram ſignificat non qualemcunque, ſed quæ ueluti mater alias minores ueluti filias ſub ſe cōtineat. Caput etiam multarum uiarum a qua ueluti a matre aliæ ſtrictiores ſeu ſemitæ oriuntur dicitur em, id eſt mater: ut patet Ezechielis uigeſsimo primo ubi dicitur. Stetit rex Babel ad em, id eſt ad matrem uiarum: quod Hieronimus tranſtulit in binio. Cōſulto hic omittimus fabellas iudæorum de hoc gigante, quoniam à re tam ſeria & uera: longe debent eſſe fabulæ, q̃ ſi legere animus eſt, uide Munſterum hic.

Omnem regionem Argob. Poſſet etiam legi omnem coniunctionem Argob ſeu terram coniunctam. *Vſque ad terminum Getſuri.* Forte hæc eſt Geſur, ad cuius regem fugit Abſolon poſtquàm occidit Amon fratrem: ut dicitur ſecundo Semuelis decimo tertio. *Vocauit illas ſecundum nomen ſuum Baſſan Chauuoth iahir,* id eſt uillas Iair. Si radix chauuot i. uillæ eſt chaiah quod eſt uiuere, dicentur uillæ a uiuendo, quòd homines ibi liberius & libētius uiuant. Si uero a chauah quod eſt annunciare, non uideo quid alluſionis habeat ſignificatio nominis ad uerbum: niſi quod ibi annunciētur quæ in urbibus dicuntur. *Vſque ad torrētem Arnon: medium torrentis: & terminum uſque ad iaboch.* Poſſet etiam eſſe ſenſus, & dedi eis medium torrentis, ſcilicet Arnon. Secundo & torrens erit medius & terminus, uſque ad torrentem Iaboch, ut ſcilicet torrens Arnō eſſet medius & limes uſque ad Iaboch: deinde uero torrens Iaboch limes eſſet diuidens regiones.

Et planitiem & Iarden. Poſſet etiam uerti pro planitie coniunctionem, id eſt terram coniunctam ipſi Iarden. Significat enim arabah potius coniunctionem, quàm planitiem.

Et terminum á Chinnereth uſque ad mare coniunctionis: mare ſalis ſub effuſionibus Hapiſgah, ad orientem. Vocatur hic Chinneret lacus ille in Euangelio celebratiſsimus qui dicitur Geneſaret, per mare uero ſalis intelligitur mare mortuum: quod dicitur ſalis ad diſcrimen alterius laci, ſcilicet Geneſaret & cuius aquæ erant dulces, dicitur uero more hebraico mare, quemadmodum omnis aquarum congregatio. Dicit autem Auguſtinus Eugubinus Numeri trigeſimo quarto hunc lacum Chinnereth corrupte apud nos legi & uocari Geneſareth: cuius ſententiam hic improbat Munſterus, aſſerēs lacum tēpore Chriſti uocatum Ginoſar à Chaldæo interprete. Sed reuera parum aduerſus Eugubium probat: licet enim tēpore Chriſti Chaldęi uocauerint eum Ginoſar, non mirum tunc temporis apud hebræos & chaldæos uocabulū fuiſſe in uulgari corruptum. Non enim dicit Eugubius nomen poſt Chriſti tempora deprauatum, ſed a ſua origine, temporis ſucceſſu deprauatum. Cuperem hominem in re tantilla modeſtiorem in fratrem, ſed nuſquàm bene inter italos & germanos conuenit. Quod uero ſequitur. Sub effuſionibus Hapiſgah, aliqui legunt ſub effuſionibus collis ad orientem. Nomen etiam eſ ſed quod uertunt hic omnes effuſionem, nō plene notum eſt. Nam Hieronimus aliquando uertit radices ut hic ad radices Piſgah. Hæc tamen ſignificatio communior eſt. *Armati tranſibitis ante fratres ueſtros.* Poteſt etiam uerti ſeparati ſeu diuiſi tranſibitis, aut melius ſoluti ſeu expediti tranſibitis. Significatio tamē nominis chalus non eſt plene nota Hebræis.

Omnes filii robuſti. Hebraice omnes filii exercitus, id eſt omnes uiri bellatores. *Et oraui ad Dominum in tempore illo.* Dicunt Hebræi uerbum uaethhanan quod orare uertimus ſignificare orare pro gratiá: ſeu offenſum precibus placare, non meritis uiti: dicentes uerbum deduci a chen quod eſt gratia, ſed meo iudicio uerbum non deducitur a nomine, ſed nómen a uerbo: ſed uerbo tot tamque uarias hebręi tribuunt ſignificationes: ut homo neſciat inter eas ueram ac genuinam deligere. Dicunt enim ſignificare miſereri, largiri, rogare, parcere, gratificari, rem gratam facere, aut gratis dare: ſed inter has omnes communiores puto, parcere, condonare, & miſereri: hic uero uidetur ſignificare, miſericordiam uel gratiam petere. Dixi abunde de uerbi ſignificatione Exodi trigeſsimo tertio: *Cœpiſti oſtendere ſeruo tuo magnitudinē tuam,* id eſt quòd ſit excelſior omnibus diis, & per manum potentiam intelligit quá Aegiptios percuſsit: & pro quis eſt Deus? melius uertas quis eſt fortis? quoniam ponitur hic nomen el, quod a fortitudine dicitur. *Tranſeam quæſo & uideam terram bonam.* Nititur quantum poteſt ſanctus uir, Iudæos gratos Deo reddere, oſtendens ſe ſumme deſideraſſe intrare terram promiſſam, neque mirum quoniam uolebat

bat

bat rem uidere pro qua tot labores ſuſtinuerat *Montem bonum iſtum: & Lebanon.* Quidam uolunt duos montes hic intelligere. ſ. Moriath & Lebanon propter couiunctionem (&) ſed cum ſæpius illa ocioſe ponatur in textu, non mirum quòd etiam hic & ſit ſermo de ſolo Libano qui pinguiſsimus & fertiliſsimus erat. *Et iratus eſt Dominus contra me.*

Verbum abar ſignificat proprie tranſire tranſgredi & diſſimulare: nam qui diſsimulat, uidetur tranſire id quod diſsimulat: ac ſi illud non curaſſet. Micheæ enim ſeptimo habes. O ber. i. tranſiens ſuper præuaricatione, ſeu diſsimulans punire præuaricationem. Vnde Hieronimus Prouerbiorum decimo quarto quod aliivertũt. Sultus mit haber, id eſt iraſcitur & fidit. uertit tranſiuit & confidit, id eſt non curat: diſsimulat confidens. Quem loquendi modum nos luſitani habemus dicentes. Pedi iſto a el Rey, & elle paſſou por iſſo. A moeſtei foão, que nam fizeſſe iſto, & elle paſſou por iſſo, id eſt petii hoc a rege & ipſe tranſiuit, id eſt diſsimulauit, non curauit petitionem meam. Admonui talem, & ipſe tranſiuit meam admonitionem, id eſt diſsimulauit & non curauit: quare uerbum in hitpael etiam ſignificat tranſire, accipiendo tranſire pro diſsimulare & non curare. Et quod iſti Pſalmo ſeptuageſsimo octauo uertunt. Et in hæreditatem ſuam hitaber, id eſt iratus eſt, tu uerte & hæreditatem ſuam præteriuit, id eſt nõ curauit: ac ſi ad eum non pertineret. Sic illud Pſalmi octuageſsimi noni. Hit abarra, id eſt diſtuliſti Chriſtum tuũ, aut iratus es: melius uertas diſsimulaſti ſeu non curaſti, quod ſcilicet ſedes eius eſſet in terra, & multa alia paſſus. Sic Prouerbiorum uigeſsimo. Mithabero, id eſt qui iraſcitur cum eo, melius uertas, qui tranſit ſeu diſsimular cum eo, peccat contra animam ſuã. Sic & hic uertendum eſt. Et tranſiuit Dominus me, id eſt diſsimulauit mecum ſeu preces meas, non annuendo eis neque curando eas: unde ſequitur, & non exaudiuit me, & ualde doleo hebræos tam facile mutare uerborum ſignificationes proprias. Quàmprimum enim prima fronte, propria non arridet ſignificatio, ſtatim aliam cudunt, ac ſi in eorum arbitrio ſitum eſſet ſignificationes uerborum pro ſuo cerebro immutare. *Multum tibi,* ſcilicet cõceſſum eſt: aut ſat ſit tibi. Ponitur loquutio in multis ſcripturæ locis, ſcilicet ſupra capite ſecundo huius libri. Multum uobis circuiſſe montem iſtum: & Numeri decimo ſexto dicit Chorach. Multum eſt uobis, quòd omnis congregatio eſt ſancta.

Aſcende caput Piſgah. Santes uertit aſcende uerticem collis. Dicunt etiam aliqui Piſgah montem eſſe accliuem, cuius faſtigium dicebatur Nebo, quo Moſeh tandem mortuus eſt.

IN CAPVT. III DEVTERONO. ad morum ornamentum annotationes.

E*Greſſus eſt Hor rex Baſſan, in occurſum noſtrum.* Sunt homines qui ſe lædi putant ab aliis, etiam ſi nihil ab eis mali patiantur, & ſic propulſare uolunt mala q̃ ſuſpicantur, ac ſi iam eſſent ſibi illata: qui non nocendo aliis, dant pœnas ac ſi nocuiſſent quemadmodum ille Sichon. Docemur etiam cõcedere proximis noſtris ea, quibus ipſi nullo pacto nocent nobis. Multi enim perdiderunt propria, quia negarunt proximis communia quẽadmodum illi reges Aemoreorum. *In manu tua tradam eum: omnem populũ eius: & terram eius* Traditur populus & terra ſæpius in manu hoſtium, propter peccata regum, quẽadmodum ſaluantur omnia hæc propter iuſtitiam & bonitatem eorũ. *Sidonii uocãt Chermon Sirion: & Æmorei uocant eũ Senir.* Docet hic ſanctus Moſeh tãquam peritiſsimus Chronographus, in hiſtoriis ea eſſe clare explicanda quæ lectori confuſionem facere poſſũt: quoniam huiuſmodi explicatione, multa alioqui obſcura: faciliora fiunt. *Quia tantũmodo Hogh remanſerat ex reliquis gigãtibus.* Audis hic quem finem gigantes, qui alios ſua poteſtate & uiolentia opprimebant habuerint, & quæ mala eos ſequuta ſunt, ut diſcas neminem concutere, neminemque opprimere: quoniam ſumme Deo diſplicet uiolentia. Terra uero horum, humili & miti populo conceditur. *Oculi tui uident omnia quæ fecit Dominus Deus.* Debent prælati ſubditos ſuos admonere, de magnis Dei operibus: & oculos eorum quaſi aperire ac corda excitare, ut ea aduertant: unde ad ſpem excitentur. *Tranſeam quæſo & uideam terram bonam quæ eſt trans iarden.* Conſidera quæſo huius hominis prudentiam, ac fidelitatem: ut enim eos gratos Domino reddat, & dignos ad maiora recipienda: commendat ualde terram

ram præſertim ex deſiderio ſuo ad eam uidendam, & quod ſummis præcibus apud eum egerit, ad hoc munus conſequendum: neque tamen obtinuerit, quo nos admonet, commendare alijs beneſitia Dei, potiſsimum his qui ea ante oculos habent, neque tamen conſiderant. *Et pertranſiuit dominus me: neque exaudiuit.* Quid tu ſerue Dei aduerſus Deum tuum quærulus dicis, cur me non exaudit dominus, cum audias hominem Deo ualde notum ac familiarem, pro tantilla re, non fuiſſe exauditum, quē totiens pro peccatis populi orantem dominus exaudierit: ſed aduerte ob quam rem non fuerit exauditus. Propter uus (inquit). Incurrit ſæpius prælatus iram domini, propter peccata & importunitatem ſubditorum. *Multum tibi, ne addas ut loquaris ad me amplius de re hac.* At ſi ille (ait Chriſtus) perſeuerauerit pulſans: propter importunitatem tamen dabit illi quotquot habuerit neceſſarios. Permittit dominus homines ſibi eſſe importunos, raro tamen familiares: & aſpera ut uidetur ad eos loquitur, non tamen ſine conſolatione relinquit. Nam & ſi Moſeh non conceſſerit quod poſtulabat, conceſsit tamen id quo poterat conſolari: neque tamen ſeruus iactat merita, non ſudores ac labores proponit: non conqueritur, quod tam paruam rem a domino non aſſequatur: ſed omnia ſuffert, omnia æquo animo fert: ac ſola terræ promiſsæ uiſione contentus moritur. Qua in re aduerte Deum in hac uita non ſatiare ſuos: ſed bonis a longe oſtenſis deſiderium excitare. *Præcipe Iehoſuah: conforta & robora eum.* Tenentur ſuperiores cum ab hac uita decedunt roborare eos quos ſibi ſufficiunt: ac docere qua uia eis incedendum ſit: & expende quod præcipit roborare quoniam, hoc maxime neceſſariū eſt nouitio prælato, qui timet uitia arguere, potentes ſubigere, ac alia quæ ſuæ ſunt functionis facere.

Licet dominus nō concedat ſuis q̄ uolunt, cōcedit tamen ea quibus poſſunt ſatisfieri.

IN CAP. IIII. DEVTERO. IVXTA literam annotationes.

ET nunc Iſrael, audi ſtatuta & iuditia. Repetijt hucuſque ſanctus Moſeh, uiam, & quæ illis in uia acciderant, nunc autem incipit legem domini explicare, & prius inculcauit eis omnia beneſitia domini, ut eos promptiores redderet ad legem audiendam & faciendam. Habebat etiam populus iam quietem aliquam debellatis duobus regibus Æmoreorum: & inceperat iam beneficio Dei terram poſsidere, & aptior erat ad audiendam legem, ideo dicit & nunc. *Statuta & iuditia.* Dixit ſæpius nomen choch, id eſt, ſtatutum, ſignificare proprie legem quatenus arctat & præfigit terminum homini quem non licet præterire: a chachach quod ſignificat limitare, terminum præfigere ac deſcribere. Prouerbiorum octauo bechucho, id eſt, quando deſcribebat circino ſuperficiem uoraginis, id eſt, limitabat: & iterum ibi. Quando deſcribebat fundamenta terræ. Et Ezechielis quarto. Accipe tibi laterem, & pone illum coram te ue chachota, id eſt, & deſcribes ſuper illum ciuitatem Ieruſalem. Item Iſaiæ 39. Ecce ſuper manus chachotich, id eſt, deſcripſi te: unde uidetur proprie ſignificare ſcribere celando, ſeu quemadmodum celatores ſcribunt uel ſculpunt: unde choch uidetur ſignificare legem quatenus ſculpta ſeu ſcripta tabulis æreis: uel quia arctat & limitat homines obligando eos ad ſui cuſtodiam. Sequens uero dictio ſcilicet miſpath, ſignificat iuditium: a directione rationis aut ratione executionis ſeu ut Theologi loquuntur actum iuſtitiæ ſeu iuditium in actu. *Vt faciatis, ut uiuatis.* Conferebat legis executio facienti uitam, & alia multa bona: unde dicitur. Quæ faciens homo, uiuet in eis. *Non addetis ſuper uerbum quod ego præcipio uobis, & non diminuetis.* De præceptis non de præceptorum explicatione ſermo eſt. Non poſſunt Iehudæi aliquod præceptum addere aut ſubtrahere a lege domini: poſſunt tamen legem domini explicare. Iudæi tamen putant hoc eſſe addere uel detrahere uerbo ſeu præceptis Dei, quando plura uel pauciora quam quatuor capitula in ſignis Thipillim ponuntur, aut quando plures aut pauciores uittę, in oris ueſtimenti affiguntur. Vel quando quinque ſpecies adhibentur ramo illi, quem in feſto tabernaculorū circūferūt, quū quatuor eſſe debeant. Docent etiam licere rabbinis ſuis, prohibere aliqua, etiam alias lege licita, quæ uo-

cant ſciaus lethorah, id eſt, legis ſepem quo ſcilicet homines arceantur ne perueniant ad legis ueram tranſgreſsionem, quod etiam nos dicimus licere principibus eccleſiaſticis & temporalibus: quemadmodum ſtatuerunt rabbini non eſſe cum ethnicis bibendum uinum, ne eò mutua compotatione ueniant, ut mutuam amicitiam contrahant, & connubia iungant. Aduerte etiam hic uerbum garah quod minuere hic omnes uertunt: ſignificare potius auferre: & loco magis quadrare uidetur, quoniam huic quod eſt addere, opponitur potius auferre quã diminuere. Ex multis etiam ſcripturæ locis probatur, uerbum ſignificare potius auferre quam diminuere Ieremiæ. 48. ubi noſtri uertunt. Omnis barba geruab, id eſt, diminuta Hieronymus uertit raſa, quod idem eſt quod ablata. Sic Eccleſiaſtes tertio. Illi non eſt addendum, & ex illo non eſt ligroa, id eſt, minuendum, melius reddas & ex illo non eſt auferendum. Et Iob. 36. Cum iegarah, id eſt, abſtulerit ſtillas roris, ubi noſtri uertunt ab ipſa ueritate coacti. Cum prohibuerit, quod idem eſt quod auferre. *Quæ fecit dominus in Bahal Pebor*. De punitione ibidem facta loquitur, quæ Numeri. 25. deſcripta eſt: ubi quid ſit bahal pehor explicuimus. *Cuſtodite & facite*. Videtur uerbum cuſtodire pertinere ad negatiua præcepta: ut idem ſit quod cauete, facite uero ad affirmatiua quæ præcipiunt facere: licet hoc diſcrimen nõ ſemper obſeruetur. *Ipſa ſunt ſapientia ueſtra: & intelligentia ueſtra*. Videtur nomen chochmah quod ſapientiam uertimus, proprie ſignificare ſcientiam agendorum, finis & principiorum conſiderationem: ſequens uero dictio ſcilicet binathechem, quod uertimus intelligentiam, uidetur importare diſcretionem: unde ab hac radice eſt ben præpoſitio, quæ ſignificat inter: quaſi importet inter unum & aliud diſcrimen. Confunditur tamen hæc in ſacris literis diferentia. Eſt ergo ſenſus literæ. Hæc ſcilicet præcepta aut hæ leges, ſunt ſapientia & intelligentia ueſtra, id eſt, oſtendent manifeſte uos prudentes & diſcernentes: quoniam ſunt a ſapientiſsimo legislatore lata, per quas ſi actiones ueſtras dirigatis, uidentes ueſtra opera recta & cum prudentia facta, commendabunt ſapientiam ueſtram. *Tantum populus ſapiens: & intelligens*. Vel prudens & diſcernens, ſcilicet

Licet ad leges diuinas addere precepta ueluti ſepes ne cõtingat legem frangi.

eſt populus iſte, inter omnes nationes uidelicet, propter regimen & directionem legum. Omnes aliæ leges aliquid mali admixtum habebant aut ſaltem permittebant impunitum: non ſic autem lex Domini. Et quod ſequitur. *Gens magna iſta*. Intellige in ſapientia: Reputantur enim ſapientes magni, apud omnes. Aut melius Gens magna, propter id quod ſequitur. *Quæ eſt gens magna: cui ſint dij propinqui*. Quia tamen poſtea ſequitur, Quæ eſt gens magna cui ſint ſtatuta: poteſt prior ſenſus bene tollerari. Ex duobus autem commendat eorum magnitudinem. Primo ex eo quod Deum habent propinquum inuocationibus ſuis, quod nulla natio habet ſcilicet potentiſsimum. Secundo ex legibus ſapientiſsimis. Scrupulo tamen non caret, quomodo ſit uerum eos Deum cæteris gentibus habere propinquiorem, cum etiam gentibus penes ſe habuerint idola ſua, etiam ſibi reſpondentia ad ea quæ ipſi ab eis petebant. Ad quod dupliciter reſpondemus. Primo quod licet idola gentium reſponſa conſulentibus darent, non tamen ſubueniebant omnibus inuocationibus eorum: propter ſuam impotentiam, & hoc eſt quod textus dicit. Sicut Deus noſter, in cunctis quibus inuocauerimus eum. Secundo poſſet dici idola ſæpius non reſpondiſſe conſulentibus: & multa mendatia illis dixiſſe, quod Deus Iſraelitarum non faciebat. Clamabant enim ſerui Baal, amane uſquoad ueſperam illum inuocantes, ut ſacrificium abſumeret, neque abſumpſit: ut patet ſecundo regum. 18. *Cui ſint ſtatuta & iuditia iuſta*. Licet enim aliæ nationes haberent ſtatuta & iuditia multa iuſta: habebant tamen aliquot iniuſta intermixta. Soli uero Iehudæi omnia iuſta. Vnde ſequitur. *Sicut omnis lex iſta*. *Ne forte obliuiſcaris eorum quæ uiderunt oculi tui*. Quæ ſint hæc ſtatim explicat dicens. In die qua ſtetiſti coram domino Deo tuo. Volebat enim eis ad memoriam reuocare terrores quos habuerãt quando primũ lata ẽ lex: & hæc docere filijs ſuis q ea nõ uiderãt, ut deũ timerẽt. *Mons ardebat igni: uſque ad medium cœli*. Hebraice habetur uſq; ad cor cœli: ſed uſurpat hebraiſmus ſæpius cor, p medio, qd cor ſit in medio corporis humani: ut in cor maris. i. in medio ſeu intra mare. Videbatur enĩ ignis ille, qui dominũ præcedebat & circũdabat: uſq; ad cœlũ pertingere illudq; penetrare. Aut

ſumitur

ſumitur aer pro cœlo, uſque ad cuius medium: flamma illa eleuabatur. *Obſcuritas nubis & caligo*. Id eſt, nubes obſcura & caligo: & uidetur Choſſech ſignificare obſcuritatem, ſed non nimiam, araphel uero intenſiſsimam: hic uero per obſcuritatem intellige, obſcuritatem non nimiam ſed qualis eſſe ſolet obſcuritas nubis; per caliginem uero intenſiorem. *Imaginem non uidebatis præter uocem.* De ſignificatione nominis temunah, id eſt, imago diximus ſatis Exodi. 20. & Leuitici. 12. Dicunt Hebræi dici de re tam corporea quam incorporea: & meo iudicio ſignificat proprie id quod fit ad alicuius ſimilitudinem licet aliquando dicatur de re ipſa, ut cum hic dicitur. Imaginem non uidebatis ſenſus eſt. Non uidiſtis aliquam imaginem Deum repreſentantem, neque uidiſtis rem ipſam quæ eſt Deus ac ſi dicat, non uidiſtis rem quæ eſt Deus, neque aliquam eius effigiem. *Anunciauit uobis pactum ſuum.* Id eſt, decreta ſeu leges ſuper quibus nobiſcum paciſcebatur. Vocatur enim pactum ſæpius, id ſuper quod paciſcitur: quæ ſunt decem decalogi præcepta, de quorum obſeruantia præcipue pactum fuit: unde ſequitur. Pactum ſuum quod faceretis, nempe decem uerba. Et aduerte pactum inter Deum & Iudæos fuiſſe præcipue de decem præceptis ſeruandis. *Et cauete ualde animabus ueſtris.* Hebraice eſt. Et cuſtoditi ſitis animabus ueſtris, id eſt, ſub pœna priuationis uitæ. *Similitudinem omnis imaginis, ſimilitudinem maſculi uel fœminæ.* Dictio hebraica ſemel, quam imaginem uertimus, non eſt bene nota hebræis: admittitur tamen, quia omnibus locis quibus nomen ponitur quadrare uidetur. Ponitur Ezechielis. 8. Et ecce ab aquilone ad portam altaris ſemel, id eſt, idolum zeli. Et. 2. Paralipomenon. 33. Et poſuit ſculptile hazemel, id eſt, idoli: unde hic etiam uerti poſſet, ſimilitudinem omnis idoli. Et quod ſequitur. Similitudinem maſculi: dictio tabnit ab anah quod eſt ædificare ortum habe: unde ſignificat ædifitium ſeu quid ædificatum & imaginē quatenus eſt quoddam ædifitium: unde pro ſimilitudine uertere licebit ędifitium maſculi uel fœminę, & ſic in ſequentibus pro ſimilitudine iumenti, auis, & repentis, uertere poteris ędifitiū. *Similitudinem omnis repentis.* Eſt hic non parua coniectura, quod nomen romes ſignificet rem quę repit ſeu reptile, quia condiuiditur animali ſeu iumento quod eſt in terra: de cuius ſignificatiōe dubitauimus Geneſis primo. *Qui eſt in aquis ſub terra.* Non uidentur eſſe piſces ſub terra, ſed beſte ſub aquis, unde ſenſus eſt ſub aquis quę aquę ſunt ſub terra, quoniam ſub omni terra ſunt aquę iuxta illud Pſalmi. Quia ipſe ſuper maria fundauit eam: uidelicet terram. *Omnem militiam cœli.* Geneſis primo admonui, quare ſtellæ & aſtra dicantur exercitus, propter multitudinem uidelicet & ordinem ad modum exercitus: & quia eis dominus ueluti reges ſuis auxiliaribus copijs inimicos debellat. *Et erres & in curues te eis.* Verbum nadach non ſignificat proprie errare, ſed eijcere uel deijcere, unde infra capite. 30. habes, Si fuerit nida chacha, id eſt, eiectio uel proiectio tua ſeu expulſio uſque ad ultimum terræ. Et capite. 22. Non uidebis pecus fratris tui nidachim, id eſt, eiectos uel pulſos. Idem Nechemiæ primo. Si fuerit nidachachem, id eſt, eiecto uel proiectio ueſtra. Et Munſterus hic uertit. Et impulſus adores: quare hic uertendum germanius puto. Et deijcias uel proijcias te: & in curues te eis: & poteſt deiectio referri ad hominis dignitatē, incuruatio uero ad corpus ut ſit ſenſus: & deiectus ſcilicet ab humana dignitate ſeu immemor humanæ dignitatis, in curues te: ſed melius utrunque ad corpus pertinere puto. Aliqui uero intelligunt & impulſus ſcilicet a malo genio ſeu homine: neque diſplicet interpretatio. *Quas diuiſit dominus Deus tuus omnibus populis, ſub omni cœlo.* Vt ſcilicet unaquæque portio gentium & terrarum haberet ſuam portionem: ſicut omnis regio habet ſuam partem lucis ſolis, & lunæ ac ſtellarum, ſimiliter unaquæque pars ſuam partem influentiarum, ac ſi dicat: quorum miniſterium diſtribuit & diuiſit dominus Deus, cunctis gentibus. De ſole enim & luna in Pſalmo habes: quod in omnem terram exiuit curſus ſeu linea eorum. Poſſet etiam per hanc diuiſionem intelligi ſucceſſio miniſteriorum luminarium, quemadmodum Geneſis primo legimus Deum feciſſe ſolem in dominium diei, lunam uero & ſtellas in dominium noctis, ut ſit ſenſus, quorum miniſterium & munus Deus diuiſit omnibus populis, quoniam omnes gaudent ſucceſsione luminarium diei & noctis. Eugubius hanc diſtributionem intelligit, quod quædam ſint ſidera unicuique regioni propria, quæ in alijs nunquam apparent. Verbum chalach quod diuidere uertimus, dicunt hebræi & noſtri ſignificare etiam lenire, ad quam ſignificatio-

nem probandam citant multos ſcripturę locos. Primum illud Pſalmi.55. Chalecu, id eſt, lenierunt præ butiriſos ſuum. Illud etiá quinti Pſalmi Iachalichun, id eſt, lenificabunt linguam ſuã item illud Geneſis.37. Et ego chalach.i.lenis. Idẽ Prouerbiorum.26. Et os chalach.i.lene. Sed ſi per lene molle intelligunt, non bene dicunt, dicitur enim de lapide, primo Semuelis.17. ubi habetur. Et elegit ſibi quinque challuche.i.lenes lapides: ubi ſi per lenes molles intelligas, natura lapidis quæ dura eſt repugnare uidetur: ſed reuera ſignificat poſt diuidere, id quod nos vocamus liſo ſeu æquale, quod manibus tractatum non habet ubi manum lædas, aut ubi manus ex aſperetur. Habet tamen lene eſſe, alluſionem ad diuidere quod eſt principale ſignificatum: quoniam lænia facile diuiduntur.

Quare Aegyptus fornax ferrea dicatur.

Eduxit uos e fornace ferrea: ex Ægypto. Vocat Ægyptũ fornacem ferream: quoniam ibi Iſraelitæ decoqui ſimul cum lateribus quos decoquebant uidebantur, aut quia tam contracti erant, ſicut lateres in fornace. Dictio chur quam fornacem uertimus, ſignificat propric locum ubi aliquod artificiatũ decoquitur aut fabricatur, ut eſt fornax fabrorum. Poſſet etiam per fornacem intelligi afflictio, iuxta illud Iſaiæ.48. Elegi te bechur, id eſt, in fornace afflictiõis aut paupertatis. *Propter uerba ueſtra.* Quibus cum domino iurgati eſtis ad aquas cõtradictionis: ut dictum eſt Numeri.20. ubi dicit textus populum iurgatum cum Moſeh. *Quæ præcepit tibi dominus Deus tuus.* Prohibendo ſcilicet aut præcepit ut faceres. *Dominus Deus tuus, ignis conſumens eſt.* Id eſt, dum iraſcitur, incendit & cõburit ueluti ignis, ut crebro ipſi experti fuerant Aut dicitur ignis comburens, quoniam igne circundatus apparuit, cum legem dedit. Vel.3. dicitur ignis comburens, quia zelat ſeu zelotes eſt: ut ſecunda ſententia ſit prioris explicatio. *Fortis æmulator.* Sic in hebræo eſt, & uerbum chana ſignificat hebræis inuidere æmulari & zelare. Numeri.25. Pro eo quod chine, id eſt, zelatus eſt pro Deo ſuo, id eſt, inuidit gloriam Dei ſui, alteri dari. *Et habitaueritis in terra.* Verbũ iaſſani non ſignificat habitare ſed dormire & ueteraſcere, & loco magis quadrat ſi uertas cum ueteres fueritis in terra, id eſt, diu in ea habitaueritis. Quod uero dormire ſignificet conſtat. Eccleſiaſtes.5. ubi dicitur. Saturitas diuitis non ſinit illum liſſon, id eſt, dormire: quod uero ueteraſcere conſtat Leuitici.26. ubi de uerbi ſignificatione abunde diſputauimus. *Conteſtari feci cõtra uos hodie, cœlum & terram.* Id eſt, teſtes uoco. Solebant prophetæ in teſtes adducere cœlum & terram, quod uidelicet populum admonuerint, quoniam diu durant: & Deo loquuntur ueluti homines hominibusd. Vocabãt etiam aliquando tumulos lapidum ac ſtatuas, quas ad hoc erigebant: ut ex multis ſcripturæ locis conſtat. *Conſumendo conſumemini.* Sic melius uertas quam diſperdendo diſperdemini, ut multi uertunt.

Viri numeri quid ſit Hebræis.

Remanebitis pauci numero. Hebraice, uiri numeri, id eſt, qui facile numerari poſsitis, & eſt hebraiſmus, ut diximus in principio operis. *Neque comedunt neque reſpirant.* Conſulto non uertimus cum alijs, neque odorantur: quoniam uerbum rauach aſpirare & reſpirare ſignificat, unde ruach, id eſt, ſpiritus: & eſt ſenſus, neque reſpirant, id eſt, neque uiuunt, quoniam uita in aſpiratione & reſpiratione conſiſtit: cum ſit flatus Dei. *Si quæſieris eum toto corde tuo: & tota anima tua.* Id eſt, tota uoluntate ac deſiderio aut toto intellectu & uoluntate. *Reuerſus fueris ad eum & parueris uoci eius.* Non ſat eſt redire toto corde & tota anima: ſed opus eſt præceptis eius parere: quoniam non ſufficit bonus affectus ad bonum: ſed etiam opus eſt ut affectum bonum opere compleas. *Et inuenerint te omnia iſta in nouiſſimis diebus.* Poſſes etiam interpretari, in poſteris diebus: quoniam hæc ſucceſſu temporis impleta ſunt, & uſque in hodiernum diem implentur, quemadmodum diximus de hijs quæ ſanctus Iaacob prædixit filijs Geneſis.49. *Non derelinquette.* Verbum raphah quod hic ponitur, ſignificat proprie remiſſum eſt: unde uerti poſſet: non erit tecum remiſſus: aut non remiſſe tecum áget: non diſſimulabit liberare. *A die quo creauit Deus hominem ſuper terrã.* Poſſet etiã uerti, a die qua diuiſit: quoniam uerbum bara utrunque ſignificat ut diximus Geneſis primo, & loco non eſt aliena hæc interpretatio: quoniam præcepit inquirere a fine uſque ad finem cœli: ac ſi dicat, ab hominibus diuiſis a fine uſque ad finẽ cœli: & per finem cœli intelligit finẽ hemiſperij unius, & ſenſus eſt, a loco ubi cœlũ nobis finiri uidetur ex una parte, uſq; ad finem hemiſperij quo

uidetur

uidetur ex altera terminari: & forte uocat ortū ſolis unam extremitatem, & occaſum ipſius alteram, iuxta illud Pſalmi. A ſolis ortu uſque ad occaſum laudabile nomen domini. *Nunquid audiuit populus uocem Dei loquentis?* Intellige uocem ueri Dei, quoniam idola etiam ſuis cultoribus reſponſa dabant, ſed non de cœlo cum illis argumētis deitatis tonitruis ſcilicet fulgure ac igne, & alijs quæ tunc audiebantur a populo. Aut ſi audiuit populus aliquis citra uitæ diſcrimen, uocem ueri Dei eo modo loquentis, quo tibi locutus eſt: unde ſeqtur. *Et uixit.* Vulgatus uertit quemadmodum audiſti tu, & uidiſti: ſed uero ſimiliuſ eſt ut dicit. Eugubius non uertiſſe Hieronymum & uidiſti: ſed & uixiſti Hebraice habetur. Et uixit. *Nunquid tentauit Deus?* Id eſt, nūquid deorum aliquis uoluit experiri, ut populum ſe colētem ex alio populo eriperet, & liberaret? *In tentationibus,* quibus. ſ. tentabatur an eſſet Deus, quemadmodum magis ſuis, Parolı expertus eſt. *In ſignis & portentis.* Dicit rabbi Dauid in duobus differre(ot). i. ſignum a(mophet) quod eſt portentum, quod ot ſignificat qualecunque ſignū, mophet uero ſignum datum alicui ad credendum. Secundo mophet eſſe ſemper ſignum futuri, nō autē ot: ſed aliquando futuri, ſæpius uero præteriti uel præſentis. *Et in bello.* Vocat bellum eladem illam qnam fecit in Ægyptios ad mare rubrum. *Datum eſt tibi ut uideres: ut ſcires quod dominus eſt Deus.* Hebraice ad literam eſt. Tu factus es uidere, ut ſcires quoniam Iehouah ipſe eſt Deus, id eſt, quod Iehouah qui eſt Deus tuus ſit uerus Deus: & unicus: unde melius priori loco uertas Deus quam dominus, ut ſit ſenſus. Vt ſcires quod Deus ipſe: ſit Deus uerus & unus. *Vt erudiret te.* Scilicet lege ſua, quam ſuo ore benedictiſsimo proferebat: Poſſet etiam uerti, ut caſtigaret te. ſ. terroribus ſuis. *Eduxit te ante ſe.* Nonne arca domini præcedebat caſtra? Nō ſemper, ſed erat in medio caſtrorum & aliquando præcedebat, aut ſen ſus eſt. Eduxit te ante ſe. i. in conſpectu ſuo, quoniam licet aliqnando præcederet eos tamen ſemper aſpiciebat. Hebræi dicunt Deum. Iudæos ante ſe eduxiſſe quemadmodnm pater filium, ut in eum oculos iugiter dirigeret. Vel. 3. quia in exitu ex Ægypto dominus qui antea caſtra præcedebat, retro ſe poſuit, ut eos tueretur ab hoſtibus & eos ante ſe habebat. *Scies hodie, & rediret facies ad cor tuum.* Scilicet omnia hæc mirabilia & beneficia: ideo facta ut ſcias, neque in cœlo neque in terra eſſe alium Deum. Et hæc eſt cauſa quare nullam imaginem fieri uoluit eorum quæ ſunt in cœlo uel in terra: ut cognoſcerent eum eſſe omnium iſtorum Deum. *Iſta eſt lex.* Id eſt, iſtæ quæ ſequuntur ſunt leges quas poſuit Moſeh coram filijs Iſrael ſcilicet legendo & docendo. *Iſta ſunt teſtimonia & ſtatuta & iuditia.* Explicuimus horum nominum diſcrimen in ultimo canonū eorum, quos huic operi præfiximus, quem locum conſulere licebit. Vocantur enim teſtimonia, qnia teſtabantur pactum inter populum & Deum, & teſtes huius pacti erant: ſtatuta a limitatione ſeu coarctatione quia iudæos coarctabant, aut quia ſcripta ſeu ſculta digito Dei, iuditia quia his in controuerſijs & iuditijs dirigebantur: leges uero ab explorando & cogitando: quod in eis die ac nocte meditandum illis eſſet: præcepta quoniam a legiſlatore præcepta ſunt fieri. *E regione beth Pehor.* Id eſt, loci in quo erat illud idolum Pehor de quo Numeri. 25. *Vſque ad montem Sion qui eſt Chermon.* Hoc eſt tertium nomen montis Chermon, neque eſt mons ille, in quo ſita eſt Ieruſalem: quoniam iſte ſcribitur cum prima Sin, alter uero cum priori ſade, & per hoc intelliges illud Pſalmi. Sicut ros Chermon qui deſcendit in monte Sion: iſto ſcilicet de quo hic eſt ſermo. Duplicem eſſe montem Sion aduerte.

IN CAP. IIII. DEVTERO. AD MOrum compoſitionem adnotatio.

E*T nunc Iſrael, audi ſtatuta & iuditia: ut faciatis & uiuatis.* Pulchrè in ſignis doctor, ſimul docet promiſsiones: & quæ ſit uia ad eas conſequendas. Audire enim ſtatuta & iuditia Dei & facere ea, eſt uia recta ad promiſsiones uitæ & hæreditatis: & conſidera quam ſapienter legibus promiſsiones adiungit, quoniam optime nouit nos nihil ſine mercede uelle facere. Neque abſque oculis tranſeas, quod non dicit. Quam dominus Deus patrum ueſtrorum dabit uobis, ſed dat uobis: quoniā cognouit, nos nō diu præmium laborū

 noſtrorum

noſtrorum expectare. *Nō addetis ſuper uerbum quod ego præcipio uobis: neque auferetis.* Arbitrantur Lutherani, ſe ex hoc loco colligere prælatos non poſſe inſtituere ceremonias ac ritus colendi Deum: quod eſt deſtruere omnem politiam humanā. Iam enim ad monui in Geneſi Capite quarto ſanctum uirum Habel Deum ſacrificijs adpum coluiſſe: deinque illius oblationem acceptaſſe, ſed ubi quæſo præceptus illi fuit ritus ille colendi Deum? Sic Helias in monte ſacrifitia obtulit cum tamen illud prohibitum, ne, dicam præceptum legamus. Vellem tamen hic cautos eſſe prælatos, ne præcepta in immenſum multiplicent. Cum enim mille condiderint præcepta, duo milia ex communicationum fulminauerint, ſecuri in utrâque dormiunt aurem, & miſeris ſubditis laqueos quibus irretiantur apponunt: cum tamen ipſi omnino liberi eſſe uelint, & quod eſt deterius pluris ſuorum præceptorum quam Dei, uiolationem faciunt. Et conſidera quam pulchram textus rationem afferat, non multiplicandi præcepta neque addenda ad legem: ut cuſtodiatis inquit præcepta domini Dei ueſtri. Si præcepta in immenſum multiplicantur, ſeruare ea nequeūt homines, ſi uero pauca, facile ſeruātur, ut ergo ea ſeruetis, nolo ad ea addatis aut minuatis. Qui enim addunt inſufficientiæ Deum arguunt, & qui minuunt ſuperfluum, eum aut nimiū fuiſſe oſtendunt. *Oculi ueſtri uident quæ fecit dominus in Bahal Pehor.* Oportet legislatores aut legis doctorem: amorem & timorem ſubditis proponere, ut qui leges amore ipſorum aut legislatoris non cuſtodiunt, timore corripiantur. *Ipſa ſunt ſapientia ueſtra, & intelligentia, in oculis omnium populorum.* Vnuſquiſque ex operibus ſuis commendatur aut arguitur, opera autem ex directione ſeu regula pendent, quæ ſi bona ſit & ſapiens, ſapiens qui ea dirigitur iudicatur, ſi autem ſtulta, talis iudicatur qui eam ſequitur. Vnde antiqui, populum ex legibus iudicabant. Quare ſanctus Dauid hoc benefitium conſiderans aiebat. Non fecit taliter omni nationi, & iuditia ſua non manifeſtauit eis. *Quæ eſt gens magna cui ſint dij propinqui, ſicut dominus Deus noſter in omnibus his quibus inuocauerimus eum?* Maxima fœlicitas populi, & hominis, Deum habere propinquum obſecrationibus ſuis. Multæ ſunt miſeriæ & tribulatiões no

Nota aduerſus Lutheranos.

ſtræ, quæ nos facile deijcerent, niſi Deum prope nos haberemus. Sed nunquid Iehudæi, propinquiorem ſibi Deum quam Chriſtiani habebāt? Illi eum ad manum loquentem habebant, nos tacitum unum & quaſi mutum, ſed hoc nobis eſt ad cumulum miſericordiæ. Poſtquam enim nobis tā familiaris eſſe uoluit: ſi nobis loqueretur uidens nos tam imperfectos, quid putas nobis dicere poſſet, niſi peccata noſtra? Pie ergo ualde nobiſcum moratur, & conuerſatur, neque tamen loquitur, ut noſtris miſerijs ſuccurrat, neque tamen ſtatim arguat ſed diſſimulet. *Caue ne obliuiſcaris eorum quæ uiderunt oculi tui.* Nihil eſt quod magis hominem in iuſtitia conſeruet, quam timor domini, ideo homo qui iuſtus eſſe uult, & non impingere in legem, debet ſæpius ea quæ terrorem incutiunt ad memoriam reuocare. *Non uidiſtis omnem imaginem.* Sed quare domine Deus, noluiſti imaginem aut ſimilitudinem tui habere in terris? Primo quia ſpiritus purus eſt, neq; poteſt aliqua figura uel imagine exprimi. Secundo quia ex hoc oſtendit ſuam incompræhenſibilitatem quæ nullis terminis lineis aut ſignis compræhendi poteſt. Quarto ne eum alijs dijs quibus idola fingebant ſimilem reputarent. Quinto q̄a homo non erat capax uiſionis diuinæ. Sexto ut eum arbitraremur maius omni eo quod poſſemus excogitare. Neq; hic de deo loqmur poſt carnis aſſumptionē quando iam figurari & imagine exprimi poteſt. *Ne forte eleues oculos tuos ad cœlum, & uideas ſolem & lunam: & incurues te eis.* Benedictus tu domine Deus noſter qui oſtendiſti, omnia hæc nobis eſſe miniſtra: ne miſere ex eorum pulchritudine decepti, nobis prælata eſſe putaremus: & eis diuinos honores exhiberemus. *Eduxit nos ex fornace ferrea, ex Ægypto.* Voluit dominus Iehudæos nouos homines facere, ideo in fornacem ferream Ægypti conclulit & immiſit: ſed ipſi adhuc terrena ſapiunt, & non quæ Dei ſunt. Vtinam domine Deus me dignareris in fornacem mittere, ut inde me nouum extraheres hominem: qui te amplius non offenderet. *Ego moriar in terra iſta.* Graue eſt ſanctis non mori in terra ſua, neque ſepeliri cū ſuis, ut patet de Iaacob & Ioſeph. *Dn̄s Deus tuus ignis cōſumēs ē.* Nō ſolū ignē in ſua poteſtate ha-

te habet quo poſsit tranſgreſſores legis ſuæ conſumere: ſed etiam ipſe ignis conſumens eſt: ideo
1. Samuelis.26. maxime timendus. *Seruietis ibi dijs.* Periculoſum ualde eſt ibi habitare, ubi habeas exempla peccandi præſertim idola. Audi quid dicat ſanctus Dauid Maledicti ſunt coram domino, qui expulerunt me hodie, ne habitem in hæreditate domini dicendo. Vade ſerui dijs alienis: arbitrans uix poſſe hominem in terra idolorum habitare, ſine eorum cultura. *Quæres inde dominum Deum tuum & inuenies, ſi toto corde quæſieris eum.* Non patitur dominus à ſeruis ſuis ſe elongari, ſed eum inueniunt ubicunque ſunt auxiliatorem: modo eum ibi toto corde quærant, quod tu maxime aduerte. Mul-
Ioelis.2. tis enim Deus inuocatus non adeſt, quia non toto corde exquirunt eum: ideo apud Ioelem dicit conuertimini ad me in toto corde ueſtro Habes etiam hic qualiter tibi ſit ád dominũ redeundũ ſcilicet audiẽdo ſeu parendo uerbo eius & implendo præcepta eius. *Datum eſt tibi ut uideres.* Magnum quid dominus exhibet illis quibus terrores ſuos oſtendit: quoniam de cætero timent peccare & Deum offendere. *Cuſtodi ſtatuta & præcepta eius: ut bene ſit tibi & filijs tuis.* Quemadmodum legum negligentia & tranſgreſsio patrum, filijs maxime: nocet: ita obediẽtia & cuſtodia legum, maxime illis prodeſt. *Separauit Moſeh tres urbes refugij.* Omnis diuiſio ac rerum diſtributio, quã potueris in uita tua facere fac, ne poſt mortem tuam, non tam bene fiat: aut inde lites ut fieri ſolet inter hæredes tuos oriantur. Et expende quã bonum ſelegerit Moſeh tempus ad docendam legem, quando ſcilicet cœperant iam poſsidere terram, non poſt poſſeſsionem, quoniam deſiderio conſequẽdi reliqua promiſſa, auidiores erãt ád legem audiendam & implendam.

IN CAPVT. V. DEVTERO. IVXta literam adnotationes.

AVdi Iſrael ſtatuta & iuditia quæ ego loquor in auribus tuis. Huc uſque ſanctus Moſeh repetijt geſta in uia: & propoſiut quædam quæ eos redderẽt promptiores ad audiendas leges, ſcilicet minas & terrores & alia quæ acciderant, dum primum lex promulgaretur. Hic iam magis particulariter: eam à principio repetit. *Non cum patribus noſtris pepigit dominus pactum iſtud, ſed nobiſcum qui ſumus hic hodie uiuentes* Difficultatem habere uidetur ſententia hæc: quoniam pactum pepigit dominus cum Abraham & cum illis qui ex Ægypto egreſsi ſunt: quomodo ergo dicit hic quod non cum patribus ſed cum eis? Varie nodus iſte a noſtris diſſoluitur. Aliqui dicunt intelligendum eſſe non cum patribus noſtris, id eſt, non per patres noſtros dominus pepigit nobiſcum fœdus, ut ſolet fieri: ſed nobiſcũ quoniam multi tunc uiuebant ex eis, qui uerba domini audierunt in monte Choreb. Alij uero ſuplent aduerbium tantum, ut ſit ſenſus. Non tantum cum, patribus noſtris pepigit dominus fœdus: cuius ſimile habetur Geneſis.32. Non uocabitur nomẽ tuum Iaacob ſcilicet tantum ſed etiam Iſrael. Tertio. Non cum patribus noſtris qui ſcilicet mortui ſunt, percuſsit dominus pactum hoc ſcilicet propter ſe, ſed propter nos: & nobiſcum qui ſumus hodie uiuentes. Alij hoc ad patres priores referunt ſcilicet Abraham Iſaach & Iaacob cum quibus ut dicunt dominus pepigit fœdus fidei & miſericordiæ ſed non legis: quod falſum eſt ut patet Geneſis.17. Cum enim ibi dicit. Erigam pactum meum, de lege danda, intelligẽdum uidetur. Vt autem nos aliquid lucis loco: afferamus aduertendum eſt hebraicum textum non habere hic præpoſitionem bet, quę ſignificat in, aut cum, ſed eſt aduerbium ſeu coniunctio (Et) & textus ſic ad literam habet. Non & patres noſtri percuſsit dominus fœdus hoc, quoniam nobiſcum, nos ipſi hic hodie omnes nos uiuentes: ſed quia litera hæc non uidetur intelligibilis: ideo interpretes eã priori modo reddunt. Poſſet tamen litera hebraica hæc iſto modo non inepte reddi. Non ſcilicet ſunt uel extãt patres noſtri, cum quibus Deus fœdus hoc percuſsit: quoniam nobiſcum etiam percuſsit: nos ipſi ſumus hic hodie omnes nos uiuentes. ſ. cum quibus etiam percuſsit: qui ſenſus nullum ſcrupulum habet, ac ſi dicat. Licet patres noſtri non ſint nunc, cum quibus aut quibus Deus fœdus hoc percuſsit: parui hoc refert, quoniam etiam nobiſcum percuſsit, qui ipſi hic hodie uiuentes ſumus: unde ſequitur. Facie ad faciem loquutus eſt dominus nobiſcum. Vt autem ſcias quomodo Deus pactum cũ patribus pepigerit, cum primis tũ etiam cum his qui de Ægypto exierãt aduerte inter Deum & Abraham (ut habetur Gene.17.) inceptũ pactũ quod. ſ. ipſe haberet eũ pro Deo in perpetuũ, & ſimiliter ſemẽ eius, & quod cuſtodiret pactũ eius: quod meo iudicio ad legẽ referẽ

Quomodo dominus nõ pepigerit cũ patribus pactum.

dum eſt: licet referri etiam poſsit ad circunciſionem: ſed quod ſit de lege intelligendum colligi uidetur ex uerbis domini ad Iſaach Geneſis.26. dicentis. Confirmabo iuramentum quod iuraui Abraham patri tuo. Multiplicabo ſemen tuum ſicut ſtellas cœli: & dabo ſemini tuo omnes terras iſtas: eo quod audierit Abraham uocē meā & cuſtodierit cuſtodiam meam præcepta mea ſtatuta mea & leges meas. Quod uero pactum tunc non plene fuerit ſtatutum conſtat, quia Geneſis.17. non dicit. Erigo pactum meum inter me & te, ſed erigam ſeu ſtare faciam: unde uidetur quia pactum erat non ſolum cum Abraham ſed cū ſemine eius: & expectandum eſſe ſeminis conſenſum, quem dominus à populo expetijt. Exodi.19. Capite uero.24. iterum conſenſus petitur & datur; & pactum celebratur. Signum uero huius pacti fuit circunciſio quę erat proteſtatio, quod omnes eſſent ſerui Dei ſeu haberent perpetuo Deum pro Deo ſuo: unde pactum ex parte Dei cōtinebat omnia hæc. Quod ſcilicet Deus eſſet perpetuo Deus illorum. Secūdo quod eos pro ſuo peculiari populo haberet, ut conſtat Exodi.19 Tertio quod eſſet eos multiplicaturus ſicut ſtellas cœli. Quarto quod daturus illis eſſet terras Chenanæorum. Signum uero pacti ut diximus fuit circunciſio præcipue multiplicandi ſeminis, unde in membro ſeminario ponebatur Abraham uero & ſemen obligabantur habere Deum ſemper pro Deo ſuo; & ſeruare omnes leges quas ipſe præceperat ſeu p̄cepiſſet. Vnde ſi ad primos patres referas uerba illa. Non cum patribus noſtris pepigit dominus pactum hoc, uerum eſt, quoniam ut dixi cum Abraham non plene pepigit pactum de lege ſeruanda licet ceperit, ſed cum his qui de Ægypto exierant: ut conſtat Exodi.24. neque mihi diſplicet ſenſus iſte immo germanus uidetur ſi iſto ſecundo modo literam interpreteris.

Locus explicans qd ſit loqui facie ad faciē.

Facie ad faciem loquutus eſt dominus uobiſcum in monte. Conſtat ex hoc loco aperte, non ſignificari per hanc locutionem, loqui aperte: ita quod colloquentes ſe mutuo uideant: cum conſtet populum neque aliquem ex eo faciem domini uidiſſe. Capite enim ſuperiori dixit Moſeh populo, eum non uidiſſe aliquam imaginem uel ſimilitudinem Dei: qua poſtmodum ipſum colere poſſet. Vnde etiam cū de Moſeh & Iaacob & alijs dicitur loquutos fuiſſe cū Deo facie ad faciem, intelligendum eſt familiariter, & non quod re uera facie ad faciem loquerentur, ita quod mutuo ſe uiderent, citra uiſionem tamen, re uera facie ad faciem loquebatur Moſeh cum Deo ſicut qui in tenebris familiariter colloquuntur, quare conſtat hebraiſmum eſſe, qui aliter poſſet interpretari ſcilicet nō per interpoſitam perſonam uobis loquutus eſt. *Ego ſto inter dominum & uos.* Melius nertas. Ego ſtans pro ego ſtabam, quoniam intermedius erat inter Deū & populnm. *Et non aſcendiſtis in montem.* Putarem poni non aſcendiſtis in montem pro non acceſiſtis ad montem, licet nerum etiam ſit eos non aſcendiſſe in montem. Et quod ſequitur. Dicendo. Conſciſſa eſt ſententia & deeſt quod ſcriptum eſt Exodi.20. Loquere tu nobis & audiemus, non loquatur nobis Deus ne forte moriamur: & memento ex hoc loco ſupplere, quæ alijs locis deſiderantur. Hebræi tamen dicunt referendū eſſe ad præcedentem uerſum ubi dicitur. Facie ad faciem loquutus eſt dominus uobiſcum, in monte e medio ignis ſcilicet dicendo: quo in loco apponendum erat uerbum dicendo, ſed prior interpretatio germanior eſt, quoniam ut in regulis admonuimus, multa plerunque in ſacris literis deſunt, aliaque redundant. *De domo ſeruorum.* Id eſt, de domibus Ægyptiorum in qnibus eras ſeruus, aut de domo in qua eum alijs ſeruus manebas. Omnia hæc expoſuimus Exodi.20. quē locum conſulere licebit, ſi hic alicubi hæſeris. Et omnia hæc ueluti pręambula ſunt ad legem.

Explicatur decalogus.

Non erit tibi Deus aliorum aut alienorum, ſuper faciem meam. Hoc eſt primū decalogi præceptum. Et miror cur noſtri Epiſcopi in primis rudimentis fidei & Chriſtiana puerorum inſtitutione cōſtituant primum præceptum diligere Deum ſuper omnia, quod (ut Paulus dicit) potius eſt omnium præceptorum finis; quam præceptum in ſe. Arbitror autem eos deceptos ex uerbis Chriſti apud Mathæum, reſpondentis legis doctori inquirenti quod eſſet maximum legis mandatum, cui cum Chriſtus reſpondiſſet. Diliges dominum Deum tuū, adiunxit. Hoc eſt maximum & primum, ſed ibi primum pro præcipuo ponitur, quoniam hoc eſt quod legis doctor petebat. Poteſt autem duplex eſſe ſenſus huius præcepti. Primus eſt. Non erit tibi Deus alius ſuper faciem meā, id eſt, præter me & iſte eſt communior & meo iuditio germanior: quod ex multis cōſtat. Primum ex ipſa domini explicatione, qui Exodi.20. poſtquam propoſuerat hoc præceptū, poſt pauca illud explicans dicit. Non faciatis mecum Deos argenteos: & Deos aureos non facietis uobis: ubi declarare uidetur quid ſit dictu corā me, quod uidelicet ſit idem quod mecum. Secundo ex his

quæ

quæ ſequuntur. Sequitur enim. Non facies tibi
ſculptile: quod uidetur eſſe non facere alium
Deum, unde non puto eſſe nouum præceptũ
non facere ſculptile, ſed prioris explicationem
ac ſi dicat. Non erũt tibi dij alij, quales ſunt ſcul
pti & quales gẽtiles habent ſcilicet imagines ſeu
ſimilitudines animalium uolucrum quadrupe-
dum ſerpentum & aſtrorum. Secundus ſenſus
eſt. Non erit tibi Deus alienorum.i.quos aliæ
gentes ab Iſrael colunt, quales ſunt factitij. Lo-
cutio etiam hæc poteſt per pluralem nume-
rum efferri ſcilicet. Non erunt tibij Dij aliorũ
ſeu alienorum ſcilicet gentilium: ſuper faciem
meam, id eſt, præter me aut præter præſentiam
meã ſeu mecũ. Permittebant enim alij dij gẽtiũ
alios Deos ſecum coli, non autem Deus qui nõ
ferebat aliorum deorum præſentiam neque cul
tum. Poſſet etiam interpretari, id quod dicitur
coram me ſeu ſuper faciem meam, id eſt, me ui-
dente ſeu inſpectante: ſed prima expoſitio ut di
ximus magis complectitur literam. Quòd autẽ
ſequitur. Non facies tibi ſculptile explicatio ui-
detur (ut diximus) prioris pręcepti ſcilicet. Non
erunt tibi alij dij: quales ſunt ſculptæ imagines
aſtrorum animalium & piſcium. *Et quæ in a-
quis ſubter terram*.i. quæ aquæ ſunt ſubter
terram: quia terra in omni loco ſubſe aquam ha
bet. Aut eorũ animaliũ quæ ſub terra ſunt, quo
niam ut Iſaias dicit capite.2. Coluerunt gentes
imagines talparum & ueſpertilionũ. *Non in
curuabis te eis: & non ſeruies eis.* Hoc eſt
meo iuditio ſecundum præceptum: quoniam
aliud, eſt alium habere Deum, aliud exhibere ei
diuinum cultum. Poſſet enim quis aliquã ima-
ginem habere quæ ſibi aliquid repræſentaret,
quemadmodum in ſancto ſanctorum erãt Che
rubini: non tamẽ ad cultum præſertim diuinũ,
quemadmodum Chriſtiani habẽt imagines ſan
ctorum, non ut illis exhibeant honores diuinos
ſed ut ſibi repræſentent ſanctorum geſta quæ fe
cerunt, aut quæ paſsi ſunt propter Deũ. Et uer-
bum ſachah nõ ſignificat proprie deijcere ſe, ſed
incuruare. Aduerte autem hominem, dupplici-
ter colere Deum ſuum quicunque ille ſit: ſiue
uerus ſiue falſus ſit. Vno modo geniculando de
ijciendo ſe, aut aliquam corporalem reuerentiã
exhibendo. Alio modo ſeruiendo adminiſtran-
do obediẽdo, querendo ea quæ ad cultum ſunt
neceſſaria aut utilia: ſicut ſacrificare, ornamenta
querere ad altaria, aut idolum ipſum decoran-
do: & propter hæc miniſteria quæ ſolent dijs
exhiberi, additur in litera & non ſeruies eis: ita
quod duo prohibentur ſcilicet geniculatio &
quæcunque reuerentia ſiue ſit incuruatio ſiue
alia: & alia miniſteria qualia ſunt ſacrifitia obla
tiones ornamenta & omnia alia quibus homo
ſeruit Deo ſuo: & ut unico uerbo rem abſoluã,
prohibetur omnis reuerentia, & omne miniſte
rium ſeu ſeruitus obediendo præceptis ipſius.
Si quis tamen uelit tenere ſecundum præceptũ
eſſe non facere ſibi ſculptile ut tenuimus. Exo-
di uigeſimo nono non errabit. *Quoniam ego
Dominus Deus tuus fortis emulator.*
Ratio quare prohibeo te habere alios deos &
colere eos, eſt: quia ſum Deus tuus qui non fe-
ro conſortium alterius Dei, neque ſolum emu
lor honorẽ meum & doleo alteri exhiberi, ſed
ſum fortis ad huiuſmodi exceſſus uindicandos.
Sunt enim multi zelantes & æmulantes hono-
rem ſuum: ſed uires non habent ad propulſan-
dam illatam iniuriam: non ſum talis ait Domi
nus, ſed ſum fortis æmulator, qui iniuriam opti
me poſſum uindicare: unde ſequitur. *Viſitans
iniquitatem patrum in filios, in tertios
& quartos: odio habentes me.* Verbum
pachad non tam proprie uiſitare quam recor-
dari & numerare ſignificat Similiter dictio: aon
non ſolum iniquitatem ſed pœnam iniquitatis
ſignificat: ut in quodam canone probauimus,
quare poſſet locus hic efferri alio modo, iſto ſci
licet. Memorãs pœnam iniquitatis patrum in fi
lios, ſuper tertios & ſuper quartos, Id eſt ſuper
tertiam & quartam generationem, ut uulgatus
expreſsit. Vocatur autem pater una generatio,
filius ſecunda, nepos tertia, pronepos quarta,
abnepos quinta, & ſic conſequenter ut patet Ec
cleſiaſtes 4. Vbi dicitur generatio præterit, &
generatio uenit. Quòd autem ſequitur odio ha
bentes me, ſoluit illud quòd ex.18. capite Eze-
chielis obiicitur ſcilicet. Flius nõ portabit ini-
quitatem patris: quòd uerum eſt ſi non ſit imi
tator odii parẽtum ſuorum ſeu ſcelerum eorũ.
Nam ſi ſit punietur pro peccatis eorum & ſuis.
Faciens miſericordiam millibus. Id eſt uſq;
ad mile generationes. *diligentibus me, &
cuſtodientibus mandata mea.* Quemadmo
dum extendit punitionem parentum uſque ad
quartos odientibus: ita & miſericordiam in mil
le diligentibus. *Non leuabis nomen Dei tui
inuanum.* Hoc eſt tertium decalogi præceptũ.
Aliqui pro leuare uertũt aſſumere uel accipere
& uerbum naſſa conſentit. proprie tamen leua
re & eleuare ſignificat. & arbitror ideo dici non
leuabis nomen Dei tui inuanum, quoniam ho-
mines

mines tunc temporis ſolebant iurare elenando adcœlum manum:nt patet Geneſis.14.ubiiurat Abraham regi Sedon Leuo manum meam ad Deum poſſeſſorem cœli & terræ. Et Deus ipſe infra.32.leuabo inquit ad cęlum mannm meam & dicam uiuo ego in æternum.Et Numeti.14. Non intrabitis terram ſuper quam leuani manum meam.Quòd autem dicitur in uanum dupliciter exponi poteſt, uno modo pro re nihili ſeu nullius momenti.Videtur enim Deo iniurius,qui pro re futili aſſumit nomen eius.Secundo ut idem eſt quod mendaciter.Nã radix ſaue non uidetut eſſe ſauali quòd eſt æquare ſed ſaua cum Aleph in fine quod eſt clamare ſeu loqui:quòd mendatium ad uocem pertineat, & ſaue ſignificat mendatium proprie aut uanum: unde ſenſus ſecundus eſt. Non leuabis ſeu accipies nomen domini Dei tui uane aut mendaciter: promittendo aliquid quod non intendis facere,uel iurando te aliquid factnrum:aut iurando aliquid quod noſti eſſe mendatium . Et iſte ſecundus ſenſus eſt meo iudicio Germanior.

Quoniam non innocentem iudicabit. Ideſt ueluti peccatorem uel nocentem eum puniet: qui uane uel mendaciter acceperit nomen Dei Ezechielis.17.dicit Dominus ad Iechoniam.Viuo ego, niſi iutamentum meum quod ſpreuit, & fœdus meum quod irritanit,dedero in caput eius.*Obſerua diem ſabbati, ad ſanctificãdum illum.* Hoc eſt.4.decalogi præceptũ. Exodi uigeſimo dicitur.Recordare diei ſabbati. Admonet Dominus ſuos, ut antequam ueniat ſabbatum, obſeruent eum uenturum, qnoniam homo ſuis operibus impeditus & negotiis implicatus,uix ſanctificabit ſabbatum, niſi illud antequam ueniat obſeruauerit, uel eius fuerit recotdatus.Quòd autem ſequitur, ad ſanctificãdum illum, idem eſt quod ad ſeparandum illũ ab aliis diebus prophanis quibus licet operari,& ad applicandum illum diuino cultui.*Sex diebus operaberis.* Non præcipitur hic meo iuditio operari ſex diebus, alioquin peccarent qui non operantur:ſed ſenſus eſt.Sex diebus licebit operari, non autem die ſeptima.*Die ſeptima ſabbatũ eſt Domini dei tui.* Melius uertas Requies eſt Domini dei tui, id eſt dies qua ipſe requieuit, quare quieſcendum eſt: ac ſi dicat requieſces tu: ſicut Dominus Deus tuus.*Et peregrinus tuus qui eſt intra portas tuas.* Prius dixerat,tu & ſeruus tuus & loquitur de uere ſeruo,hic uero de mercenario.*Memento quod ſeruus fuiſti in terra Ægipti.* Affert rationem quare non ſolum ipſi ſed etiã ſerui & mercenarij deberent ſabbato quieſcere quoniam ſerui fuerant in Ægypto: & qnemadmodum dum eſſent ſerui gaudebant quieſcere: ita debebant nelle ſeruos ſuos ſabbato quieſcere. Affert autem pro cauſa ſeruandi præcepta non aliud quã quia præcepit ea Dominus Deus, qnoniam hæc ſubdito ſufficere debet.Sic inferius dicit Honora patrem tuum & matrem tuã: quemadmodum præcepit tibi Dominus Deus tuus: poſtea adiungit, nt prolõgentur dies tui in quibus inſinuat, nos primum debere præcepta ſeruare ptopter præcipientem, quia ſcilicet præcepit Dominus Deus noſter:etiam ſi nihil polliceretur·ſed quia ipſe nouit auaritiam noſtram,præmia & bona que corda noſtra alliciant obſeruantiæ apposuit.Dicit ergo.Memento q ſeruus fueris,ut alliceret eos ad qnietem ſeruorũ in die ſabbati,renocando ad memoriam ſeruitutem duram in qua dum eſſent,cupiebant reqnieſcere, & forſan laſsis non dabatut requies,ut dicit Ieremias de chaldæis.*In manu ualida & brachio extento.* Alludit pulchre ad hominẽ, qui ui aliquem eripit de manu alterius:qui altera manu trahit ſuum, & alteram eleuatam habet ut percutiat tenentem ſi non ſinat eripi. Threnorum ultimo.

Præcepit tibi Dominus Deus tuus,ut faceres ſabbatum. Ad uaria ſignificanda uſurpant Hebræi uerbum aſſah quòd eſt facere, eo enim ſignificant ſacrificare, & hic obſeruare ſeu ſanctificare, unde facere ſabbatum, eſt eo die reqnieſcere. Facere ſabbatũ pro requieſcere. *Honora patrem tuum, & matrẽ tuam.* Hoc eſt quintum præceptum decalogi: & admonni. Exodi.20.uerbum chabad q hic ponitur, non ſolum honorare ſed etiam onerare ſignificare: ut cognoſcas hoc præcepto non ſolum præcipi parentum honorem: ſed etiam ſuſtentationem, & alia neceſſaria. *Vt prolongentur dies tui.* Duo pollicetur Dominus his qui hanc legem ſeruauerint: ſcilicet prolongare dies: & quod bene erit eis qui ſeruauerint, ac ſi dicat pro longabunt dies.2.nõ laborabũt adnerſa ualetudine. Aliqni ut Exodi 20. diximus legunt: ut prolongent ſcilicet parẽtes ſuis præcibus & benedictionibus dies tuos: & per bene eſſe,non ſolum bonam ualetudinẽ intelligo,ſed omnia bona que obſeruantibus hanc legem euenire ſolent.*Non occides.* Hoc eſt ſextum præceptum & quod dicitur non occides: intelligendum eſt: priuata authoritate, quoniam licet magiſtratui occidere: & Dominus in multis caſibus præcepit occiſionem: ut in homecidio adulterio furto hominis: fornicatio ne

cation e filiæ ſũmi ſacerdotis, ſodomia, beſtialitatæ, blasfemia, & id genus alijs. *Nõ mechaberis* Eſt hoc ſeptimum decalogi præceptum quòd adulterium proprie prohibet, quo aliqui ex hebræis putant omnem congreſſum, qui non eſt cum uxore legitima, hic interdici. Alijs uero uidetur ſolum adulterium prohiberi: & putant hebræi fornicationem ſimplicem non eſſe peccatum: ſed male dicunt, quoniam proſtitutio & ſcortatio prohibita erant in lege: unde cum ea que quoquo modo alteri ſui copiam faciebat non licebat coire *Non reſpondebis ſuper proximum tuum falſum teſtimonium.* Hoc eſt nonum præceptum. Multi uertunt. Nõ teſtificaberis: ſed quia uerbum anah proprie ſignificat reſpondere, non audeo aliter interpretari, & eſt ſenſus. Cum a iudice fueris legitimè interrogatus de ueritate dicenda in cauſa proximi tui, aut quocunque alio modo, non reſpondebis ſuper eum teſtimonium mendax. Si tamẽ interpreteris. Non teſtificabis, nõ erraſti. Poſſet etiam eſſe ſenſus Licet proximus tuus tibi aliquod malum intulerit, tu tamen non reſpondebis illi falſo teſtimonio. *Nõ concupiſces uxorẽ ſocii tui.* Hoc eſt decimum & unicum præceptum: quo interdicitur concupiſcentia uxoris, & omnium aliorum que ſunt proximi ut ſic: & aliqui putarunt hic prohiberi, non nudam concupiſcentiam, ſed tendentẽ ad opus. Qui enim uiderit mulierem ad concupiſcendũ eam: mẹchatus eſt eam in corde ſuo, & ſic etiã rabbini intelligũt: ut patet de rabbi Moſeh qui ſuper hunc locum ſic habet. Concupiſcentia nõ eſt niſi in corde, ideo ſi rem proximi tui concupiueris peccaſti, etiam ſi opus ipſum non feciſti. Nam concepta concupiſcencia, impellit hominem ad opus externum. Aduerte hic nõ eſſe idem uerbum in hebræo, quod ponitur in prima clauſula, cum ſcilicet dicitur. Non concupiſces uxorem, cum eo quod ponitur cum dicitur, non concupiſces domum: quoniam priori loco ponitur chamad quod eſt deſiderare, in. 2. auah quod eſt concupiſcere: & difficile eſt ſignificationem unius a ſignificatione alrerius diſcriminare. *Voce magna.* Refertur hoc ad Deũ qui uoce magna ad populum loquutus eſt hæc decem precepta. Poſſet etiam legi. De medio ignis, nubis & caliginis & uocis magnæ, per quã tonitrua intelligit: ſed quia in hebræo non eſt coniunctio. (Et) addita uoci, & tonitruum loquentis uocem impediret: melius eſt ut legas uoce magna & ad deũ referas. *Et nõ addidit* ſcilicet loqui plura propter timorem ueſtrum. Quidam interpretantur. Et non ceſſauit ſcilicet loqui per omnes. 40. dies ſed uerbum nõ ſignificat ceſſare. *Videre fecit nos Deus noſter gloriam ſuam, & magnitudinem ſuam.* Admonui ſæpius uocari in ſcripturis gloriã dei nebulam illam & caliginem & ignem, quibus tectus Deus loquebatur uel apparebat: dicũtur autẽ hæ gloria Dei, quia præſeferunt maieſtatem quandam: quæmadmodum ornamenta & inſignia regum, præſeferunt maieſtatem quãdam: & ſunt quedam inſigniæ quẹ præſeferunt timorem: ut ſi uideas regem militibus armatis ſtipatum: illa que uides tibi timorem incutiũt, que tamen pertinent ad gloriam regis: ſic arbitror fuiſſe ignem, & nebulam & alia que Deũ circundabant, quæ quidem pertinebant ad gloriam eius: incutiebant tamen terrorem quẽdã uidentibus. *Die iſta uidimus, quod loquitur Deus cum homine: & uixit.* Sumitur hic uidere pro experiri. Ex hoc loco cõſtat apud Iudæos fuiſſe celebre, neminem citra mortis diſcrimen poſſe audire uocem Dei: aut faciem eius uidere. Dominus tamen ad Moſeh de uiſione faciei affirmat, non autem de uoce, unde putarem aliquot homines in hac uita loquutos cum Deo ipſo, neminem tamen, eius fatiem unq̃ uidiſſe, quod tanquam probabile aſſero paratus cædere ei qui oppoſitum demonſtrauerit efficacibus rationibus, aut manifeſta ſcripturẹ authoritate. *Quæ eſt omnis caro quæ audiuit uocem deorum uiuentium?* Sic in hebræo eſt: & eſt ſenſus. Quid eſt aut fuit õnis caro que audiuit uocem Dei uiuentis? ac ſi dicat nulla unquã caro fuit quæ audierit uocem Dei uiuentis. Si tamen legas. Quid eſt omnis caro ut audiat: nõ erraſti. Ponitur hic in hebræo nomen Helohim cum adiectiuo pluralis numeri ſcilicet chaiim, id eſt uiuentium, quod tamen uſu uenit in aliquot ſcripturæ locis: quoniam nomen Helohim ut plurimum eſt pluralis numeri & ideo aliquãdo ei cõiungitur uerbum & adiectiuum ſingulare, aliquando plurale, ut Geneſis .1. diximus. *quis det, ut ſit cor eorũ hoc eis:* Optime noſter Santes hanc clauſulam ex hebræo tranſtulit, cuius ſenſus eſt. Quis det ut permaneat perduret hoc cor quod nũc habẽt eis? Nũc enim habẽt cor pauidũ & timẽt me: cupere, tale in eis permanere: ut. ſ. timerẽt ſemper me: ut ex hoc timore, cuſtodirẽt præcepta mea.

Nomen Helohim cũ adiectiuo pluralis numeri.

IN CAPVT. V. DEVTERONO. ad morum elegantiã adnotatio.

Dominus

D*Ominus Deus pepigit nobiſcum pa ctum in Choreb.* Prudenter ſatis, legis diuinæ ſapientiſsimus doctor: ante legis explicationem, proponit pactum: ut oſtendat populo obligationem, qua ad illud ſeruandum obligabatur, neque præter miſit pacti ipſius cõmédationem ac eorum quos tanti fecerit Deus, ut potius cum eisquam cũ patribus eorum illud pepigerit. Omnia enim hæc populum inuitabant ad illius obſeruantiam, quod uidelicet potius cum eis, quam cũ patribus eorum illud pepigerit Domius: & quodcum eis de cœlo fuerit facie ad faciem loquutus. Nouerat enim uir ſapiens, quanti homines excellentiam ſuper alios, etiam parentes faciant. Quæras forte cur dominus cum ſanctis patribus hoc pactum non pepigerit, cum iſtis longe præſtarent & ſanctiores eſſent Tanquam uuas in deſerto inueni Iſrael: ueluti primitiua in ficu in cacumine eius, uidi patres ueſtros. Audi Paulũ Iuſtis (inquit) non eſt lex poſita. Eis enim qui ſibiipſis ſuntlex & opus legis in frontibus ſuis ſcriptum oſtendunt; lege non eſt opus neque pacto, qui ſine pacto iuſſus cuncta prompte operatur: ſed ſanctus Moſeh nullum lapidem non mouet, ut eos ad legis obſeruantiam inducat uarijs argumentis. Aliquãdo ex dignitate, oſtendendo eis quanti eos fecerit Deus, aliquando minis & terroribus: nõnunquã ex hibitis benefitijs, & tandem ſpe futurorum bonorum. Et prudentiſsime iniuriam in honorem conuertit. Reuera dedecus magnum eorum erat, quod cum eis opus pacto eſſet de lege ſeruanda: ſed hanc iniuriam & dedecus in decorem & honorem, ſua prudẽtia mutat. Quo miniſtros dei docet, quot artibus, quot argumentis, uti debeant cum ſubditis: ad faciendum obſeruare legem. *Ego ſum Dominus Deus tuus: qui eduxi te de terra Ægipti.* Non debent gratiarum actiones in multos diuidi, quando unicus & ſolus eſt benefactor. Si ego ſolus ex Ægypto eduxi de domo ſeruorum: ſolus uolo à uobis coli & adorari. Extremæ dementiæ eſt in alios debita referri quæ ſoli uni debes. Audi quid per Hoſeah dicat. Hæc neſciuit (inquit) quod ego dedi ei frumentum uinum & oleum, argentum multiplicaui ei, quæ fecerunt Baal: docemur etiam hic quam cauti eſſe debeamus in præſtandis honoribus: quoniam omne illud ſuperiori detrahimus, quod illi debitum, minori impẽdimus. Cõdera etiam à quot & quantis oneribus, & laboribus te hac lege liberauerit Deus tuus. Nemo ait Chriſtus poteſt duobus dominis ſeruire: neque multo fortius duobus aut pluribus diis: quos triginta milia in orbe fuiſſe hiſtoriæ produnt. Vide ergo quomodo pauper homo, qui uni Deo uix ſufficit: poſſet triginta millibus miniſtrare. Gratias ergo age Deo tuo, qui te ab hoc onore liberauerit, uolens ut illi ſoli ſeruires.

Hoſeah. 9. capite.

Primæ ad Thimoteũ primo.

Hoſeh. 2.

Mathei. 6.

Deos ſeu idola triginta milia in orbe fuiſſe hiſtoriæ tradunt.

Ego ſum Dominus Deus tuus. Sunt aliqui Domini & reges qui ſunt ſui, alii qui ſunt conſanguineorum ſuorum & amicorum. Deus uero tuus, non ſuus: ſed tuus eſſet uoluit. Quid quæſo habet Deus tuus quod non ſit tuum? Si cœlum habet tuum eſt, cuius in fluẽtis uiuis ſicut & terra quam dedit filiis hominum, ſtellas uero creauit in miniſterum cunctis gentibus, ſe uero regnantem dat in premium tuum, medicus tuus eſt, ſocius tuus eſſe uoluit, quicquid denique eſt, & habet: tuum eſt. *Odio habentibus me.* Quemadmodum amor inuitat & quodãmodo cogit amantem ad amandum, nõ ſolum hominem amatum, ſed omnia que ad eũ pertinent: ita & odium inducit & inclinat hominem, odire non ſolum inimicum, ſed omnia quæad eum pertinent: & hæc eſt ratio quare dominus punit eum que ſe odit, in tertios & quartos: & diligit eum qui ſe diligit uſque ad mille generationes: quoniam fortior eſt odio amor in Deo. Et bene hunc ſenſum nota: quoniam forte literæ germanus eſt: ut ſcilicet uiſitet iniquitates parentum odio eum proſequentium, in tertios, & quartos, neque referatur odium ad filios: & tunc ſoluendum eſt illud. Ezechielis. 18 Filius non portabit iniquitatem patris ratione ſui, ſed ut eſt aliquid patris. Nam quemadmodum non rationem ſui: ſed patris, odio habetur ita & cauſa patris non ſui flagellatur a Deo. Sic & de amore dicendum eſt: quod perſona poteſt dupliciter diligi, uno modo ratione ſui, alio intuitu parentum uel cuiuſcunque alterius: quẽadmodum Paulus ad Romanos dicit de Iudeis quod uidelicet ſecundum euangelium ſint inimici propter gentes, & ſecundum electionem amici propter patres. ſic Deus dicit ſe miſericordia uſurum in mile generationes iuſtorum: ut ſunt aliquid dilectum propter patres. *Quemadmodũ præcepit tibi dominus Deus tuus* Libra queſo ò homo, quare debeas ſeruare præcepta Dei tui, non quia multa tibi bona promiſit & præſtabit: non quia grauiſsima tibi ſupplitia minatur, ſi ea fueris tranſgreſſus, ſed quia præcepit tibi Dominus Deus tuus. Eſt etiã hic aliud quod aduertere debeas: nõ ſatis. ſ. tibi eſſe Dei tui præcepta ſeruare ſecundũ ſubſtantiam ut dicitur, niſi etiã modum præcepti obſerues. Non ſuficit à labore manuũ in ſabbato quieſcere, niſi hoc facias propter Deum tuum: quia uidelicet

11. Capite

delicet ipſe tali quieuit die: & niſi etiã quieſcere
ſioas filiũ ſeruũ & iumẽtũ tuũ, operãdo etiã ſex
dieb' ut ſeptimo meli' requieſcas. Vnde ille me
li' diẽ ſabbati ſãctificat, qui ſex diebus ueluti De
us ſuus operatur: ut ſeptimo cum eo quieſcat.
Memento quod ſeruus fuiſti in Ægipto.
Pulchra ſententia Optima pietatis magiſtra, experta indigentia.
Cum Dominus es, conſidera que tibi uelles fie
ri ſi ſeruus eſſes: & ſic fac cum ſeruo tuo. *Non
facies homicidium.* Mirum ualde uidetur qđ
tradẽs legem: non ſimul addat pœnam in tranſ
greſſores illius, quod meo iuditio fecit: ne ſolo
timore pœnæ adiunctæ, legem ſeruares. *Non
concupiſces quæſunt proximi tui.* Neminẽ
ex ſuis, uoluit Dominus pauperem eſſe. Pauper
eſt qui ambit aliorum bona. Arbitratur enim
ſua ſibi non ſufficere, ideo deſiderat aliena: &
ſimul noluit ſuos ab alio quam a ſe diuites fieri.
Qui enim cupit aliquid quod eſt proximi ſui,
abeo ditari diſiderat, à quo ſuæ indigentiæ ſatis
fieri ãbit: ne ergo illi iniurius eſſes oſtẽdendo o
pere te non poſſe ab eo ditari, prohibuit aliena
concupiſcere. *Scripſit ea.* Debent leges eſſe
ſcriptæ ut memoria retineantur: & ut nemo
ignorantiam uel obliuionem prætendat. *Ecce
uidere nos fecit Deus noſter gloriam ſuã.*
Cum potente non eſt familiarius conuerſandũ,
neque diutius: quoniam facile iraſcitur & ad
uindictam deſcendit. *Die iſta uidimus.* Mul
ta ſibi mendatia homines de Deo perſuadent.
Videbis aliquando peccatorem cupientem ad
Deum redire: ſed fingentem apud ſe Deum im
mittem, qui benignus & miſericors eſt, & ge
mit quamprimum uiderit te gementem. Audi
quid dicat apud Ieremiã. Audiui inquã. Ephra
im plangentem & dicẽtem. Caſtigaſti me & caſ
tigatus ſum, ut uitulus non aſſuetus ferre iugũ.
Fac me conuerti & conuertar, quia tu es Domi
nus Deus meus. Poſtquam enim conuerſus ſũ
pœnituit me peccatorũ meorum: & poſtquam
oſtenſum eſt mihi percuſsi fœmur. Audi quid
Dominus pœnitenti reſpondeat. Nonne filius
præcioſus eſt mihi Ephraim, nõne puer delecta
bilis? Quia ex eo tempore quo loquutus ſum
cum eo, recordando recordabor eius adhuc, id
circo ſonuerunt uiſcera mea propter eum. Mi
Pſalmo ſerando miſerebor eius. Sed dices. Vocem eius
aſperam & terribilem timeo. Vox Domini con
fringentis cedros: uox Domini intercidentis flã
mam ignis, ſed eum iam mortuũ & ſine uoce
contemplare. Quod ſi calces times & alapas pe
des & manus conſidera non ſolum cruci alliga
tas ſed affixas: ut ſecurior ſis & intrepide acce
das. Sed adhuc dices. Licet modo mitis uidea
tur & blandus, iram tamen mihi in poſterum
corde ſeruat: ſed iam cor apertum lancea uide.
Nam unus militũ lancea latus eius aperuit & Ioannis 19
oſtendit tibi: non tibi ibi teſaurizatam iram
ſed ſanguinem quem pro peccatis tuis in pretiũ
dedit: & aquam qua uulnera tua lauit. Quid er
go times, & ex Deo idolum facis? *Accede tu
& audi.* Non debet doctor eſſe multum for
midabilis ſuis, ſed potius familiaris & amabilis.
Audiemus & faciemus. Mẽtiuntur iſti: quo Raro homo ſeruat
niam raro homo ſeruat, quæ ex timore promi ea q'ue ex
ſit: unde Dominus futurorum præſcius, uerba timore ꝑ
eorum commendat: cor tamen in poſterum for mittit
midoloſum in eis deſiderat: ſciens quam cito
omnium horũ obliuiſcentur. *Vt bene ſit eis.*
Putat miſer homo aliquid lucri deo accedere,
ſi ipſe ſeruet mandata eius: aut aliquid diſpen
dij: ſi omittat & negligat. Non dei ſed tuũ com
modũ aut diſpendiũ eſt, ſeruare Dei præcepta.

IN CAPVT. VI. DEVTERONO. ad literam ad notatio.

H*Æc ſunt pꝛcepta, ſtatuta & iuditia*
Admonui ſæpiſſime diſcrimen inter om
nia hæc præſertim in ultimo canone, & ut ite
rum dicamus præcepta ut plurimũ dicuntur
quæ ore traduntur, ſtatuta que ſcribuntur aut
arctant, iuditia quibus inter homines cõtrouer
ſiæ dirimũtur. *Vt faciatis.* Non ſolum ut Lucæ 12
ſciatis, quia ſeruus ſciens uolũtatem Domini
ſui & non faciens, plagis uapulabit multis.
Vt timeas Dominum Deũ tuum. Ad hoc
enim præcepta ordinantur, ut populus timeat
& diligat Deum. Arbitror enim hic non præci
pi timorẽ, ſed ad illum præcepta ordinari. Aut
ut timeas, & iſte timor inducat te ad cuſtodiã
legum: ac ſi dicat. Præcepit mihi Dominus De
us ueſter docere uos præcepta ad faciendum: &
ut doceam uos timere dominum: ut cuſtodia
tis præcepta eius. *Audi Iſrael Dominus De
us noſter. Deus unus.* Habent Iehudei. 13. ar
ticulos fidei: quos tredecim uocant fundamen
ta: quorũ primus eſt creatorem eſſe abſolutæ &
perfectæ eſſentiæ, cauſam omnium: a quo pen
det & deriuatur omnium rerum uirtus. Secun
dus Deum eſſe unum. Tertius non eſſe corpo
reũ. Quartus qđ ſit primus inter õnia. Quintus
omni laude ſit dignus: & nihil aliud. Sextus eſſe
affluentiam diuinam in aliquot hominibus, &
fuiſſe

fuiſſe pphetiã. Septimo ut credas Moſeh patrẽ omnũ prophetarũ & qđ fuerit õnibus excellẽtior. Octauo qđ lex ex cœlis data eſt Moſeh adeo Nono quod lex non abolebitur neq; mutabitur: neq; alia ꝓ ficiſcetur à creatore, neque addetur aut minuetur Decimo qđ Deus cognoſcit opera hominũ & curat ea. Vndecimo qđ bene facit ſeruãtibus legẽ & frangẽtes punit. Duodecimo credas tẽpus m: eſſiæ etiã ſi tardet. Tertio decimo eſt credere mortuorum reſurrectionẽ Et legis huius ſenſus eſt. Quod Deus Iſrael non multiplicatur quemadmodum diigentiũ: aut quia poterat aliquis dicere multos Deos eſſe idem quod Deus Iſrael. Nam gentilis poterat eis ſuadere iouem eſſe Deum Iſrael, & Mercurium, & Apolinem, hoc excludit hic: quod non ſit niſi unus in quo licet ſint ſecundum fidem catholicam tres perſonæ; unus tamen Deus ſunt omnes tres perſonæ. *Diliges itaque dominum Deum tuum, in toto corde tuo, & in tota anima tua, & in tota multitudine tua: aut in toto ualde tuo.* Si Deus tuus non eſſet unus, ſed plures: poſſes te excuſare, ne diligeres eum ex toto corde, quoniam nõ poſſes tam diuiſum habere cor: nunc uero quia unus eſt, facile tibi erit eũ ex toto corde diligere. Et quia locus ut cunque difficilis eſt, operepretium duxi, antequam ſenſum explicem ſolito more, ſignificationes terminorum ex planare: & de uerbo ahab non eſt dubiũ ſignificare amare & diligere: ut patet Geneſis. 37. Ahab id eſt dilexit Ioſeph. Et Leuitici decimo nono. Ve ahabta, id eſt & diliges amicum tuum. Primũ uero nomen Dei eſt nomen ineffabile quatuor literarum Secundũ uero Elohim. Similiter non eſt dubium leb ſignificare cor: ſed dubium eſt quid hic ſignificetur per cor. Aliud uero nomen ſcilicet nephes quod animam ſumus interpretati ſignificat proprie halitum uel flatũ quo reſpiramus & ex conſequenti animam aut quia eſt flatus Dei, qui eam in corpus hominis per flatum immiſit ut dicitur Geneſis primo: aut quia anima uel uita in flatu hominis conſiſtat. Vltima uero dictio ſcilicet meod, ſignificat propr:e ualde. Addunt ta nen hebræi ſignificare etiam uires: ad quod probandum citant hunc locum & alium ſimilem ſecundo regum uigeſimo tertio. Chaldæus utroque loco uertit tota ſubſtantia tua, quoniam ualde aliquando ad ſubſtãtiam: nonnunquam ad prolem refertur. Vertimus autem in tota multitudine tua, quoniam meod poſſumus non ſolum ualde, ſed etiam multum interpretari ut Geneſis. 1. Vidit Deus omnia quæ fecerat: & ecce bona meod, id eſt ualde aut multum: & idem eſt ualde bonum quòd multum bonum. Poſſumus ergo per cor intelligere cogitationes, iuxta illud Mathei. 10. quinto. De corde exeunt cogitationes & per animam deſiderium uel uoluntatem: & per meod ſeu multitudinem, totam poſsibilitatem, ſeu facultatem ſiue hæc facultas ſit uis ſeu uires, ſiue ſit externa, ſubſtantia. Erit ergo explicatis iſto modo terminis ſenſus. Diliges Dominum Deũ tuum ex tota cogitatione tua, ut ſcilicet ſemper de illo cogites cum uacauerit: unde infra dicitur. Erunt uerba hæc quæ ego præcipio tibi in corde tuo: & repetes ea filiis tuis: & loqueris cum eis. Poſſet etiam per cor memoria intelligi, qua recondimus res quarũ uolumus remiuiſci: & ſenſus erit. Diliges Dominum Deũ tuum ex toto corde tuo, id eſt memoria ut ſcilicet ſemper eius & legis eius recorderis: & huic ſenſui ſequentia concordant. Et in tota anima tua, id eſt deſiderio ſeu uoluntate: ut ſcilicet nihil magis deſideres, & omnia deſideria tua ad ipſum referas: & cum tota poſsibilitate tua, ut ſcilicet toto tuo poſſe coneris ei ſeruire, aut tota ſubſtantia tua. Si autem impoſſibile reputes de Deo ſemper cogitare, recole quæſo hominem qui nouam condit domũ, aut opusqđ ſibi maxime cordi eſt operatur. Videbis enim hominem qui domũ condit, illic cor habere, ita ut ab opere uix recedat, & ſi aliquando ſeparatur ſemper de eo cogitat, ſi ſit ut debet, ſi artifices laborant, ſi uidebit operis ſui finem: ſi de ea gaudebit ita ut etiam noctu de ea ſõniet Sic eſt qui Deum ex toto corde diligit: illius tẽpet recordatur etiam ſi alia agat, cogitat quomodo illi ſeruiat, an placebit miniſterium, ſemper deſiderat cum eo eſſe & conuerſari, & omnia ſua immo & aliena cum eo expendere. Secũdo poſſumus intelligere Deum uelle ſuos non colere neque ſeruire aut amare aliquid cum eo, ut ſcilicet altera pars cordis ſit cum eo, altera cũ idolo, alia in eo, alia in peccato, aut diuitiis ſeu rebus quæ illi aduerſantur. & per cor intellige intellectum, per animam uero uoluntatẽ. Nã dictio uephes, uoluntatem ſignificat Pſalmo. 27 ubi dicitur. Nedes me benephes, id eſt in uolũtatem inimicorum meorum. Per poſsibilitatem uires alias uel ſubſtãtiã ut dictũ eſt, & ſenſus eſt Diliges Dominum Deum tuũ ex toto corde, id eſt intellectu, ut nõ alia parte cogites de Deo alia ut diximus de idolo, & in tota anima, id eſt uoluntate ut alia pars uoluntatis amet Deum altera idolum, aut aliud, & in tota poſsibilitate ſeu ſubſtãtia, ut non alia pars uiriũ & diuitiarũ ſeruiat Deo, altera uero idolo, & iſte ſenſus uidetur

detur probari infra.13. capite:ubi Dominus pro
hibet audire falſum prophetam: & habet tex-
tus. Non audies eum,quia tentat uos Dominus
Deus ueſter,an diligatis eum ex toto corde ue
ſtro,& in tota anima ueſtra:ac ſi dicat,an altera
cordis parte diligatis eum,altera uero idolum.
Sic Ioelis ſecundo. Conuertimini ad me in toto
corde ueſtro, id eſt ita ut non altera pars amo-
ris ſit in uos aut res ueſtras aut alias:ſed totus
ueſter amor ſit principaliter ad me & ad ea quæ
ego præcipio. Ego autem puto cor non eſſe ad
intellectum referendum hic,ſed omnia ad uolũ
tatem,& appetitum,quoniam præcepit dilige-
re ex corde, & ex anima: unde hæc pertinere ui
dentur ad ea quibus aut diligimus:aut ſigna oſ-
tendimus dilectionis. & per cor puto uolun-
tatem intelligi, & per animam deſiderium,per
multitudinem uero alias uires inferiores ac ſu
bſtãtiã:licet non abiiciã per cor memoriam eſſe
intelligendam. Neque putes diligere Deum in
toto corde, eſſe ſolum diligere perſonam uel
ſubſtantiam que eſt Deus: ſed eſt diligere ipſũ
& omnia que ipſe præcipit aut eius delectioni
non aduerſantur: unde ille dicitur Deum ſic di
ligere,qui implet legem eius. Vnde ſecundo re
gum Vigeſsimo tertio de rege Ioſiiahu dicitur
non fuiſſe alium ſicut ipſum.qui reuerſus ſit ad
Dominum toto corde ſuo,& tota anima ſua,&
tota poſsibilitate ſua:iuxta omnem legem Mo
ſeh. Vbi uides eum reuerſum dici in toto corde,
quoniam totam legem impleuit. Ex quo facile
conſtat præceptum hoc poſſe in uia impleri:
poſtquam Ioſias legitur illud impleſſe. Vnde
meo iuditio hic diligere Deum ex toto corde,
eſt cor non diligere aliquid quod Deo aduerſe
tur:& diligere omnia que dei ſunt aut deus, &
ſimiliter ex tota anima deſiderare deum:& om
nia quæ ſunt dei:& nihil quod illi aduerſetur de
ſiderare: & idem dicendum de ualiditate aut
ſubſtantia. Qui tamen ſententiam beati Auguſ
tini,& ſancti Thomæ qui oppoſitum uerum eſ
ſe putant tenere uoluerint:libere teneant:quo
niam eis autoribus ſecure incedent. Nos ſalua
tantorum patrum reuerentia,quod nobis uide
tur explicamus. *Et repetes ea filijs tuis.*
Non plene nota eſt ſignificatio uerbi ſanan, id
eſt repetere. Hebræi dicunt ſignificare acuere,na
rrare,confabulari & repetere: ſed meo iuditio
ſolum ſeu proprie ſignificat reuoluere repetere
ſeu iterare: & quia gladius cum acuitur reuolui
tur,dicitur ſignificare acuere infra.32. Si ſanoti
id eſt acuero aut reuoluero ſeu uibrauero ut ful
gur gladium meum (aut ut hebraice habetur)
aciem gladii mei. Et Pſalmo.64. Sanenu,id eſt
acuerunt ſeu uibrarũt ut gladium linguam ſuã.

Hinc eſt ſeninah, id eſt prouerbium ſæpius re-
petitum ſeu locutio quæ frequens in ore omniũ
reuoluitur:aut cantilena. Sunt enim quædam
cantilenæ, quæ habent quaſdam repetitiones,
quas noſtri uoltas ſeu repetitiones uocãt. Arguit
etiam hanc eſſe uerbi ſignificationem uerbum
ſcanah,quod ſignificat duplicare & iterare:un-
de poſſes uertere. Et repetes ea,ſcilicet præcep-
ta Domini,filiis tuis,aut ſæpius replicabis ea.
Non ſolum in corde habebis præcepta Domi-
ni: ſed etiam in ore ut repetendo doceas ea fili-
os tuos. *Loqueris in eis cum ſederis in do
mo tua,& cum ambulaueris per uiam:&
quando accumbes & quando ſurges.*
Ac ſi dicat iugiter: & in omni loco loqueris de
præceptis Domini,non ſolum cum aliis ſed etiã
cum filiis tuis: per quod uult inculcare rem hãc
multum cordi eſſe debere. Aliqui uertũt loque
ris cum eis ſcilicet filiis tuis in omni loco & tẽ-
pore: quem ſenſum uidetur Santes prætendere
ſua uerſione. *Ligabis ea in ſignum in ma
nu tua: & erunt in frontalia inter ocu-
los tuos.* Iudei hoc ad literam implent, putã
tes ſe teneri ad deferenda uerba præſcripta alli
gata manui:& ſcripta in quadam lamina portã
da eſſe in fronte. Poſſet tamen locus explicari,
quod uelit Dominus eos illorum uerborum
ita memores eſſe, quod ſcilicet Deus ſit unus,
quod ſit diligendus ex toto corde, & alia,ac ſi
hæc haberent ueluti ſigna memoratiua in ma-
nu, ac frontalia ſuper oculos. Aduerte autem
iudæos propter ignorantiam uocis totaph,quã
hic quidam frontalem,alii monitorium,alii la-
minam uertunt finxiſſe ſua tephilim,de quibus
mira ac ſuperſtitioſa ualde documenta tradunt,
quæ adduximus Exodi decimo tertio,ubi eadẽ
quæ hic uerba dicuntur. Cum dictio proprie ſpe
cillum ſeu ſpecilla aut ocularia quæ ſuper ocu-
los geſtare ſolemus ſignificet. Prætendit enim
Dominus his uerbis admonere, ut hæc uerba
habeant,in loco quo ſemper eorum recorden-
tur: & ubi ea uideant Dicit enim tam hic quã
Exodi.13. Et erit in ſignum in manu tua, id eſt
in ſignum quod ſemper in manu uideas & re-
corderis. Solent enim homines cum alicuius
rei uolunt recordari,ligare filum coccineum di
gito ſuo,unde huiuſmodi totaphot debent etiã
eſſe talia, quæ ponãtur in loco quo iugiter uide
antur. Lamina uero ſuper frontem ſuſpenſa,nõ
poterat oculis uideri,ſequitur ergo huiuſmodi
totaphot non fuiſſe laminam fronti pendentẽ,
ſed aliquid quod uideri poſſet, quemadmodũ
ſpecilla. Eſt ad hoc alia coniectura quoniam cũ
dictio

mentum alicuius ſumere: quemadmodum de Deo dicit ſcriptura quod tentauerit Abraham, id eſt, experiri uoluit an ipſum timeret, ſic cum homo Deum tentat experiri uult aut eius potentiam, aut ſapientiam aut præſentiam. Pſalmo.77. habes. Tentanerunt Deum in corde ſuo petendo cibum animæ ſuæ: & modum tentandi explicat. Nunquid poterit parare menſam ſcilicet integram, ſeu omnia cibaria menſæ requiſita populo ſuo? de qua tentatione hic loqui uidetur. Vocat autem locum tentationis, locum in quo dedit aquas, quas ſcriptura uocat contradictionis. *Facies rectū & bonum.* Rectum uidetur referri ad id quod debito iuſtitiæ tenemur facere: bonum uero ad ea quæ ſunt pietatis & miſericordiæ. *Quæ ſunt teſtimonia ſtatuta & iuditia.* Explicui ſæpius diſcrimen inter omnia hæc: & eſt ſenſus loci. *Si interrogauerit te cras filius tuus.* Quę ſunt teſtimonia, id eſt, quæ eſt ratio quare hæc teſtimonia ſtatuta & iuditia ſeruas, explicabis illi benefitium redemptionis & obligationis ſeruandi ea. *Signa & portenta magna & mala.* Portentum ut ſæpius diximus futurum reſpicit, ſignum uero præteritum præſens ac futurum. Signorum uero quædam erant magna, ſed non mala, ut uerſio uirgæ in draconem manus in ſinum miſsio, alia uero erant mala, quibus ſcilicet affligebantur Ægyptij. *Et iuſtitia erit nobis, ſi cuſtodierimus ut faciamus omne præceptum iſtud* Videntur uerba hæc inſinuare hominem iuſtificari ex operibus legis, quia dicitur hic. Et iuſtitia erit nobis, ſi cuſtodierimus ut faciamus omne præce-
An ex lege aliquis poſſet iuſtificari, ptum iſtud. Quod etiam ex eo firmatur, quia ſi quis iudæorum legem omnem ſibi datam ſeruaret, quid iniuſtitiæ dominus illi opponeret? Ad hoc dicendum cum Paulo ad Romanos tertio neminem eorum plene ſeruaſſe legem & ſemper: iuxta illud Pſalmi omnes declinauerunt & cætera. Secundo dicitur Deum non ſolum præcepiſſe legem ſeruare, ſed etiam credere ſe ſaluandum per fidem in ſanguine mediatoris, unde ſine hac fide nemo poterat iuſtificari. Si quæras ubi præceptum eſt credere in eum. Audi Paulum ad Romanos nono dicentem. Ecce ego pono in Sion lapidem offenſionis & petram ſcāli, omnis qui credit in ipſum non confundetur & ſunt uerba Iſaiæ capite. 28. &. 8.

IN CAP. VI. DEVTERO. IVXTA mores adnotatio.

AVdi Iſrael, Dominus Deus noſter, Deus unus eſt. Debet paſtor, cum oues uiderit locum ubi pericula imminent intrare: eas periculorum imminentium admonere. Erant Iudæi ingreſſuri terram, in qua dij multi colebantur: ideo uoluit eos de Dei ſui unitate admonere: ut ipſa multitudo, eos a cultura eorum deterreret. Vbi ſimul conſidera a quot laboribus nos eripuit. Difficile eſt multis dominis ſeruire, quanto magis dijs? Ne ergo laborares o homo in multorum deorum tam diuerſa poſcentium cultura, oſtendit tibi Deus tuus ſuam unitatem. *Diliges Dominum Deum tuum, ex toto corde tuo.* Quod præcipuum eſt in te, petit ex te Deus tuus: nempe cor, animam & uires, nos uero deteriora & infirmiora noſtra illi damus. Sunt enim multi qui omnia hæc & ſeipſos diabolo dant, bona uero externa in elemoſinas largiuntur, quod extremæ dementiæ eſt. Petit etiam totum: Non patitur ſibi dari aliquid partitum, ſed ſi ad eum conuertas te, uult te in toto corde conuerti. Si laudandus a te, etiam cum Dauide in toto corde illi confitendum. Sunt enim multi qui alteram cordis partem in Deo habent, alteram uero in uitijs & peccatis. Similiter aduerte, non petijſſe ex te ſubſtantiam aut opes, quoniam nouit nos eſſe genus auarum, poſtulat autem a te id quod ſine rerum tuarum diſpendio illi præſtare potes. Vbi ſimul aduerte quam compendioſe tradidit præcepta fidei & charitatis. Fidei in hoc quod dicit ſe eſſe unum, charitatis uero, cum dicit ſe ex toto corde diligendum. *Erunt uerba hæc in corde tuo.*

Sunt uerba & colloquia quæ hominem adeo auertunt, ideo opportet hominem habere alia quibus animum tueatur, ut ſi aliquando contingat audire uerba a fide abducentia, habeat etiam tanquam antidotum uerba Dei. Sunt multi qui uerba Dei ſolo ore habent, loquentes multa de Deo: ſed nihil eorum quæ loquuntur facientes, neſcientes, quod non qui de lege domini loquuntur iuſti ſunt apud eum, ſed qui eam corde gerunt & operibus oſtendunt. Multum tamen ualet locutio de eis. *Re-*

cum eis fœdus. Admonui ſæpius, quare fœdus inire, dicatur fœdus percutere, quod ſcilicet tunc cum fædus inirent, uictimas iugularent & ferirét Præcipiebat auté non inire cũ eis fœdus, ne illorũ peſſimos mores præſertim idololatriã ab eis diſcerent: quemadmodum eadem de cauſa connubia iungere cum eis prohibet: ut ſtatim ſequitur. Verbum autem chatan ſignificat affinitatem contrahere: ſponſum, generum aut ſocerum fieri: unde choten, id eſt, ſocer, & chatan, id eſt, ſponſus, gener, & chatunah, id eſt, deſponſatio. *Lucos earum ſuccidetis.* Aliqui arbores uertunt. Ponunt autem grãmatici Hebræi, dictionem aſſerah, id eſt, lucus ſeu arbor, in radice aſſer quod eſt oui quæ: ſed meo iuditio potius ponenda eſt in radice iaſſar quod eſt rectum eſſe: & uidetur aſſerah ſignificare arborem rectam quales plantari ſolent apud idolorum delubra: ut cupreſſi & pinus. Vnde illud Pſalmi. Beatus uir qui non abijt in conſilio impiorum, uerti poſſet. Rectus ille uir qui non diuertit ad impiorum uiam licet etiam bene uerſum ſit. Beatus uir, ut diximus Gene.30. *Quia populus ſanctus es domino Deo tuo.* Id eſt, applicatus cultui diuino: aut ſeparatus ab immunditijs ſcilicet gentium & idolorum, qualem uult dominus Deus tuus, ſeu qualis eſt dominus Deus tuus. *Te elegit dominus Deus tuus.* Parui refert, quod hebraice habetur. Iu te elegit dominus Deus tuus, poſtquam ſenſus redditus eſt, & quod ſequitur. *In populum peculiarem.* Diximus de ſignificatione nominis ſegulah Exodi.19. Videtur enim ſignificare quid ſingulare ſeu ſeparatũ, ut colligitur ex uerbis Dauidis primo Paralipome.29. ubi habetur. In domum Dei mei ſed ad domum Dei mei eſt mihi ſegulah, id eſt, ſeparatum aut peculiare aurum & argentum. Similiter Malachiæ tertio. Ego facio ſegulah, id eſt, ſeparatum quid, ſeu peculiare. Hieronymus uertit ſpetialem populum hic. Targhum dilectum uertit, ſed prior ſignificatio magis placet, quod etiam firmatur ex eo quod dicitur Eccleſiaſtes ſecundo. Coaceruaui mihi etiam argentum & aurum ſegulah, id eſt, & peculiare ſeu ſeparatum quid & rarum. *Nõ ꝙ multitudine ueſtra præ omnibus populis, complacuit dominus in nobis.* Id eſt, nõ propter multitudinem ueſtram. Verbum autem Chaſſach quod complacere uertunt hic interpretes, uidetur potius ſignificare complecti; quod ex ſignificatione nominis Chaſſuch quod eſt ex ea radice conuinci uidetur, quod ſignificat circulum aut filum cingentem columnam ut patet Exodi.27. ubi abunde de huius nominis & uerbi ſignificatione diſſeruimus. Quare uerti poſſet. Non propter multitudinem ueſtram præ omnibus populis: complexus eſt dominus uos, aut uobis coniunctus eſt. *Deus fidelis cuſtodiens pactum.* Poſſet etiam uerti ſtabilis, & uidetur loco magis congruere. *Reddens odio habentibus eum ad faciem ſuam.* Significat uerbum ſalam proprie integrare id quod diminutum eſt: unde uerti poſſet. Integrans odio habentibus ſe. Nam qui Deo aut proximo iniurius fuit, uidetur habere minus quã debet habere: & ille qui paſſus eſt iniuriam pluſquã debet, quoniam iniuria affectus eſt, & ideo cum punitur, datur illi pœna quæ illi deeſſe uidebatur. Quod uero ſequitur ad faciem ſuam: hebraiſmum eſſe puto, & ſignificare idem quod publice, aut etiam ſi nolit ſeu aduerſetur. Nam homines aliquando uerentur inimicis in faciem reſiſtere, ſeu iniuriam uindicare: & faciunt illud occulte: non ſic uero Deus qui neminem timet, neminem ueretur: ideo dicitur reddere in faciem inimicis ſuis. Quemadmodum dicitur reddere in caput: aut opponens ſe faciei eorum. Sic expone quod ſequitur. In faciem reddet ei, id eſt, publice aut ſine timore aut opponens ſe ei. Alij uertunt. In ipſum aduerſus eum. *Et erit merces.* Scilicet ſi obtemperes & obedias, retribuetur tibi. Aduerte autem quod licet conſtet echeb, ſignificare mercedem: dubia tamen eſt alluſio quam habet ad uerbum achab: & quid uerbum ipſum ſignificet. Dicunt enim Hebræi ſignificare ſeducere, ſupplantare, fraudare, doloſe agere & remorari, ſed meo iuditio ſignificat a tergo tenere, & inſidioſe agere, qui enim inſidiatur, retro & clam inſidiari ſolet. Hoſeah.12. habes de Iaacob. In uentre achab, id eſt, a tergo ſeu ſupplantauit fratrem ſuum, aut eius poſteriorem partem tenuit, ſeu inſidioſe egit. Poteſt enim ſignificatio hæc ultima omnibus locis quibus uerbum ponitur conuenire: ut Ieremiæ nono. Quia omnis frater achob iaachob, id eſt, inſidiando inſidioſe aget. Item Geneſis.27. Vere uocauit nomen eius Iaacob uaiachebeni, id eſt, inſidioſe egit me cum ſeu inſidiatus eſt mihi iam duabus uicibus. Sic illud Iob trigeſimoſeptimo Tonabit ſonitu ſeu uoce potentiæ ſuæ, & non ieachebem, id eſt, inſidio

inſidioſe aget ſeu non decipiet, quoniam ſequetur fulgur & pluuia. Inde achob, id eſt, inſidioſum tortum Ieremiæ.17. Achob, id eſt, deceptiuũ uel inſidioſum eſt cor hominis. Et Iſaię. 40. Et erit haacob, id eſt, inſidioſum ſeu inuerſum in rectitudinem. Echeb uero duo ſignificat ſ. eo quod, & mercedem, quod ſcilicet eueſtigio & quaſi ex inſidijs ſequatur opus ipſum. Operantur ſæpius homines non conſiderantes, quod merces opus eorum eueſtigio ſequatur. Fateor tamen intellectum meum nondum in hac ſignificatione quieſcere. Aliqui hic relinqunt nomen echeb ſine interpretatione, ac ſi ocioſe poneretur quemadmodum. Munſterus. *Benedicet fructum uentris tui.* Id eſt, multiplicabit prolem, quę eſt fructus uentris. *Cuſtodiet dominus Deus tuus tibi pactum.* Conſtat ex hoc loco Deum non teneri pactum Iudæis ſeruare: niſi etiam ipſi ſeruarent leges ipſius. *Frumento tuo & muſto tuo.* Sic uertimus potius quam uino tuo, quoniam thiros uinum nouum aut muſtum dicitur potius ſignificare, quam uinum abſolute. *Et oleum tuum.* Dictio ſoar, lucem ſignificat, aut lucernam: unde liſhar, id eſt, oleum ſic meo iuditio dictum quod lucidum ſit: aut illuminet nos. *Primogenito boum tuorum.* Ignorant plane Hebræi propriam ſignificationem nominis ſegar quod hic noſtri primogenitum interpretantur, unde aliqui emiſsionem ſeu id quod primum emittit uulua ſignificare dicunt. Alij uero dictionem peregrinam eſſe putant, & hebraiſmo adiunctam. Diximus quod nobis de eius ſignificatione uidebatur. Exodi 13. Aliqui ex Hebræis loco citato Exodi interpretãtur abortiuum, quoniam eodem contextu iam præceſſerat, omnem apertionem uuluæ: ſed hic primogenitum interpretantur: non eſt autem in eorum libertate ſic ſignificationem nominum & uerborum, pro ſuo beneplacito mutare, mihi uero apparet dictionem non ſignificare ullo modo primogenitum ex contextu, quoniam præcedit. Benedicet tibi, & multiplicare faciet te. Et benedicet fructui uentris tui: & fructui terræ tuæ: nempe frumento, uino, & oleo tuo, poſtea ſequitur. Emiſſioni boum tuorum, id eſt, partui. *Et gregibus pecudum tuarum.* Id eſt, partui uel emiſſioni. Aduerte tamen quod etiam dictio aſterot quam fere omnes hic greges uertunt, nõ eſt plene nota. Geneſis enim. 14. inuenitur ſignificare proprium locum, quemadmodum primo capite huius libri: ſed primo regum.11. nomen eſt idoli, quod coluit Selomoh rex Iſrael. Sic iudicum ſecundo. Aliqui tamen putant caulas ſignificare. Si radix ſit atar nulla eſſet difficultas, quoniam ſignificaret multitudinẽ. Significat enim atar multiplicare: & uertendum eſſet. Et multitudini pecudum tuarum & ſic re uera eſſe puto: & q͛d Tau ſit hic litera additicia. *Benedictus eris præ omnibus populis.* Id eſt, copioſior in bonis omnibus, præſertim in prole: quod ſtatim explicat dicens. Non erit in te ſterilis, id eſt, rara: & dictio hebraica achar interpretata ſterilis, uidetur potius ſignificare eradicatam, ut iam in Geneſi admonuimus. Sunt enim filij parentum radices, quod eis ſublatis per mortem filij maneant in terra: unde nos uſque hodie uocamus hominem in terra radicatum qui filios uxorem & alia bona temporalia habet, & bona immobilia uocamus bona radicis: bens de raiz. Vnde & Ieremiæ.12. habes de impijs. Plantaſti eos & miſerunt radicem proficiũt & faciũt fructum. *Et omnes egritudines Ægyptiorum malas.* Dicũt Hebræi dauah, a quo madue Id eſt, egritudines ſignificare infirmare & egrotare, ſed quia iam dixerat & recedere faciet dominus ate omnem infirmitatem, uidetur madue ſignificare aliud: & ex coniecturis locorum quibus dictio ponitur uidetur ꝓprie ſignificare fluxum defluxum ac decubitum. Nam Leuitici. 20. habes. Vir qui dormierit cum muliere dauah id eſt, defluente aut fluxum patiente, ubi noſtri uertunt cum muliere infirma: quod non bene quadrat, cum de menſtruata ſit ſermo. Et capite 15. Quæ dauah, id eſt, defluit in menſtruo ſuo: quod etiam noſtri uertunt, quæ infirma eſt. Pſalmo etiam.41. dicitur. Super lectum deuau, id eſt de fluxus ſeu decubitus, quod noſtri infirmitatẽ uertunt. Etiam Leuitici.12. dicitur. In diebus immunditiæ uel menſtrui de uotah, id eſt, fluxus eius, immunda erit. Secundo etiam Semuelis. 10. ſignificat ueſtes non qualeſcunque ſed defluentes, ubi dicitur. Et præcidit madeuęhem, id eſt, defluxus ſeu defluentes ueſtes. Et ex his depræhendes quam neceſſaria ſit examinatio dictionum ad uenandam propriam ſignificationem: unde hic uertendum puto & omnes defluxus ſeu decubitus Ægyptiorum malos: & per defluxus intelligit aut ea quæ de cœlo deſcenderunt ut grando, & alia quæ fructus deſtruxerunt, aut omnia quæ ab ipſo ſuper eos deſcenderunt, uel egritudines ex quibus defluebant, meo tamen iuditio ſenſus eſt. Et omnes defluxus, id eſt, omnia illa quæ ego flue-

Hebraiſmus, Non parcet oculus tuus explicatur.

re uel deſcendere feci ſuper Ægyptios mala. *Non parcet oculos tuus ſuper eos.* Id eſt, ui ſis eorum malis, non miſereberis eorum: & eſt hebraiſmus. *Quomodo potero eas expellere?* Poſſet etiam uerti. Quomodo potero eas in hæreditatem accipere? ſcilicet terras aut gentes: aut hæreditate pellere: quoniam uerbum contrarias uidetur habere ſignificationes. *Tentationum magnarum, quas uiderunt oculi tui.* Non uocantur hic tentationes plagæ proprie: ſed experimenta quibus Deus expertus, eſt, an Pharao & populus eius eum timerent, & illi cęderent dimittendo populum. *Crabonem mittet dominus Deus tuus.* Putant Hebræi nomen ſidah quod uertimus crabonem ſignificare aliud peſtilentis animalis genus. Septuaginta etiam, Crabones reddidere, ſed ex radice petenda eſt ſignificatio. Significat autem ſara a quo ſirah leproſum eſſe, & ſaruah leproſum: unde uidetur ſignificare muſcam fętidam, quæ uarios habet colores: præſertim maculas albas & ſubruphas, noſtri uocant moſcardos & deſerta incolunt, iumentis infenſiſsimas. Cum enim pũgunt ſtatim ſanguinem effundunt. Aut erit muſca fætida, leproſos pungere ſolens. Tharghum ueſpam uertit. Rabbi Dauid hic dicit eſſe ſpeciem malæ muſcæ emittentis uenenum, quæ oculos percutiebat & ueneno eos afficiebat, & nõ poterant pugnare: & ſic ueniebat Iſrael & occidebat illos: quemadmodum dixit Iehoſuah. 24. Non gladio tuo, neque arcu tuo. Diximus de hoc nomine Exodi. 23. *Non ſtupebis a facie eorum.* Verbum arats (ut diximus priori huius libri capite) ſignificat proprie rigeſcere, & ex conſequenti ſtupere: quod ſtupentes rigeſcere ſoleant. *Magnus & terribilis.* Forte melius uertas. Eleuatus & terribilis ſeu timendus, & ſequenti clauſula pro expellet poſſes uertere eradicabit ſeu euellet. *De ſub cœlo* Id eſt, de terra omni quæ ſub cœlo eſt. *Non concupiſces argentum & aurum quæ ſunt ſuper ea, ut accipias ea tibi.* Solebant gentes idola ſua laminis, & ueſtibus aureis & argenteis operire: & prohibet huiuſmodi idolorum ornamenta concupiſci. Aduerte etiam quod clauſula hæc in hebræo habetur. Non concupiſces argentum & aurum, quæ ſunt ſuper illa, & accipies ea tibi, ubi locum habet, quod in regulis admonuimus: unam ſcilicet negationem ſæpius in hebraiſmo poni loco duarum, & ſenſus eſt: neque accipies ea tibi. Poſſes tamen abſque negatione legere ſecundam clauſulam quemadmodum Santes nõſter legit ſcilicet, ut accipias ea tibi. *Quoniam abominatio domini Dei tui ipſum,* Id eſt, hæc abominatur dominus Deus tuus: abhorret ab eis. *Vt ſis anathema ſicut illud.* Hebraice & eris anathema. Diximus ſæpius de ſignificatione nominis cherem, id eſt, anathema, quod non plene nota ſit hebræis ut diximus Leuitici. 27. Videtur tamen magis proprie ſignificare ſuccisionem: unde uertendum eſt. Vt ſis ſuccisio, id eſt, dignus qui ſuccidaris quemadmodum illud ſcilicet aurum & argentum, aut idolum: quõniam introducendo hæc in domum tuam, introducis ſucciſionem & perditionem. *Deteſtando deteſtaberis illud, & abominando abominaberis.* In hebræo hic duo uerba ponuntur diſtincta ſcilicet tahab & ſachats, quæ Hebræi dicunt eſſe eiuſdem ſignificationis: neque potui ullum inter ea diſcrimen inuenire. Vbiq; enim Hebræi utrunque dicunt ſignificare abominari.

IN CAPVT. VII. DEVTERO. AD morum compoſitionem adnotatio.

Perdendo perdes eas. Non panges pactum cum eis. Admonet hic Moſeh Iudæos & ſæpiſsime in ſacris literis admonentur: ne aliqua concordiæ ſpecie eis iungantur, qui eos ad ruinam & Dei ſui offenſam inducere poſſunt, & hoc etiam nobis litera loquitur. Et duo prohibet ſcilicet pactum inire, & connubia iungere. Non itenim ſapientiſsimus legiſlator, amicis & coniugibus uix aliquid poſſe negari: ex quibus diſcimus raro coniuges diuerſarum ſectarum poſſe diu manere quin alter, alterius ſectam amplexetur, & quod maxime dolendum eſt, eum qui falſos ſequitur Deos, facilius eum qui uerum colit in ſuam abducere perfidiam, quam uice uerſa. *Altaria earum deſtruetis, ſtatuas confringetis, & lucos ſuccidetis.* Admonui ſæpius nihil reliquiarum peccati apud nos retinere, ſed omnia proijcere & deſtruere, ne nos ad peccata reducant. Delenda enim omnino eſt peccatorum memoria.

Amicis & cõiugibus uix aliqd poſſemus negare.

C 5 Quia

Eſt tamen locus primo Paralipome. 17. qui ſuſpectam reddit hanc ſignificationem: ubi dicitur. Et non addent filij iniquitatis, leballoto, id eſt, ut conſumant eum: hic tamen poſſet uerti ut atterant eum: unde uidetur prior ſignificatio communior & conuenientior: quod miraculo dandum eſt, quod ueſtis ſemper portata ad quadraginta annos nullo modo ſit detrita aut conſumpta. *Pes tuus non tumuit.* Significat uerbum baſach aut conſpergere aut pinſere, & ſic baſech conſperſionem aut maſſam compreſſam, & ſi ſignificet conſperſionem ſenſus eſt. Pes tuus non fuit conſperſus ſcilicet puluere, quoniam calcei non fuerunt rupti aut ſciſſi, ut puluis poſſet intrare, quemadmodum neque ueſtimentum. Si uero maſſam, ſenſus eſt. Pes tuus non fuit compreſſus quemadmodum maſſa cõprimitur: nos dicimus amaſſado. Münſterus uertit non denudatus eſt. Poſſemus ergo interpraetari. Pes tuus non eſt luto conſperſus, per quod ſignificabit calciamenta non fuiſſe rupta ut puluis aut lutum ingrederetur ad pulueriʒandum, ſeu puluere conſpergendum pedes, quia dixerat ueſtimenta non fuiſſe detrita: ac ſi dicat, neque ueſtimenta neque calcei fuerunt detrita. *Quod quemadmodum caſtigat uir filium ſuum.* Id eſt, ſcito Deum tuum non te caſtigare, quemadmodum homines caſtigant inimicos quos uſque ad internitionem puniunt: ſed quemadmodum uir caſtigat filium ſuum ut erudiat. *Vt ambules per uias eius.* Id eſt, per praecepta quae ſępiſsime uia dicũtur: aut per uias quas praecepta eius docent. *Et uoraginum egredientium per ualles.* Vocat hic uoragines ſeu abiſſos: aut aquas profundas, aut aquas quae egrediuntur ab imo terrae: & ponitur hic tehon, id eſt, abiſſus de cuius ſignificatione abunde diximus Geneſis primo, & melius legas ex uallibus quam per ualles. *Terra in qua non in paupertate comedes panem.* Verbum ſachan quod hic in paupertate comedere uertit Sanctes, uidetur potius ſignificare ſtringere includere & arctare. Vnde hic poſſemus uertere, in incluſione ſeu ſtrictiõe comedes panẽ, id eſt, in qua non comedes panem quemadmodum incluſi ſeu obſeſsi, qui comedunt panem arctum: & bibunt aquam non in ſaturitate. Significatio tamen uerbi non plene nota eſt: & Hebraei dicunt ſignificare prodeſſe increpare, aſſueſcere, theſauriʒare, nocere & pauperare. Expendimus ſatis uerbi ſignificationem Numeri. 22. ubi uidere licebit quae diximus. *Non deficies omni in ea.* Id eſt, non carebis ſeu indigebis in ea aliquo, quoniam omnia neceſſaria ad uitam, ipſa producit. *Terra cuius lapidem ſunt ferrum.* Loquitur de lapidibus ſubterraneis qui ſunt in fodinis, ac ſi dicat. Habet fodinas in quibus inueniũtur lapides, ex quibus fit ferrũ, aut qui ſunt ferrum. *E montibus eius excides aes.* Verbum chaſſab aut ſignificat excidere ſeu dolare, aut fodere, & uidetur proprie ſignificare ſcindere in petra aut re aliqua dura: quemadmodum cum effoditur in petra ſepulchrũ aut ciſterna. Supra cap. 6. huius libri habes. Et ciſternas Chaſubim, id eſt, exciſſas ſeu effoſſas, quas non excidiſti aut effodiſti. Et Iſaiae. 22. Quia chaſabta, id eſt, excidiſti aut effodiſti tibi hic ſepulchrum. Et primo regum. 5. Et octoginta millia Choſeb, id eſt, cedentes ligna in monte. *Caue tibi.* Hebraice eſt Sis cuſtoditus, & miror quare interpretes ab hac locutione ſic abhorrent, ut nuſquam ſic uertant: cum ſic ſit in hebraeo. *Ne forte comedas* Supplenda eſt litera praecedens, ſcilicet ſis cuſtoditus, ne forte comedas. *Serpentis adurentis & ſcorpionis.* Id eſt, ſerpentis cuius morſus maximum cauſat ardorem, quales erant qui Iſraelitas momorderant Numeri. 34. Tradunt autem Hiſtorici qui Catonis exercitum in Libia ſcribunt, ſub harenae cumulis, id ſerpentis genus deliteſcere, ubi miles ab ea peſte morſus, ad mare, in ſano impetu accurrit, cumque magnam aſſalſarum aquarum uim ebibiſſet, repente extinctus eſt. Aliqui uolunt hoc ſerpentis genus illud eſſe, quod Graeci uocant Dipſas, quod eſt ſitio, quod uidelicet ab eis morſi maxime ſitiant. Verbum hebraicum ſaraph, a quo ortum habet ſaraph, id eſt, addurens, ſignificat urere & comburere. Et ſcorpionis. Licet Numeri. 34 diximus de ſignificatione dictionis achrab, id eſt, ſcorpio quae hic ponitur, eſt aduertendum dictionem poni loco Numeri citato, & primo regum. 12. ubi dicit Robboam populo. Ego corripiam uos bahaachrabim, id eſt, ſcorpiõibus: quod aliqui uertunt ſpinis. Sic Ezechie. 2. Et cũ hachrabbim. i. ſcorpionibus uel ſpinis habitas. *Eduxit tibi aquam e petra ſilicis.* Nõ cõſtat quid ꝓprie ſignificet Chalamiſq; noſtri hic ſilicẽ uertũt hebręi dicũt ſignificare durũ, ſed quia nõ dicitur niſi de petra, putarẽ ſignificare certũ lapidis duri genus, quale eſt ſilex: ſeu lapis a quo ignis educitur, ut res mirabilior ſit:

ut ſcilicet de petra a qua ignis educitur, eduxerit dominus aquam populo, & aliquando ut hic dicitur de petra filicis, nonnunquam econtrario de ſilice petræ, ut infrà 32. Et oleum me chalmis id eſt, de ſilice petræ. Poſſet tamen duritiam ſignificare (ut diximus) & tunc uertendum eſſet. De duritiæ petræ, id eſt, de petra dura. *Qui comedere fecit te man in deſerto, quod non nouerunt patres tui, ut humiliaret te.* Non fecit comedere man, ut humiliaret ſeu affligeret eos: unde hoc uidetur referendum ad omnia mala præcedentia, quæ paſsi ſunt in deſerto: aut ad deſertum, ut ſit ſenſus. Fecit te mã comedere in deſerto, ut deſerto ipſo humiliaret te, aut fecit comedere te man, ſine alijs cibis in deſerto, ut te affligeret ſeu humiliaret. Arbitrabantur enim Iudæi ſe maxime afflictos, quod non haberent aliud quam man ad manducandum: unde Numeri. 21. dicunt. Anima noſtra arida eſt: oculi noſtri non aliud uident quã mã. *Vt benefaceret tibi in nouiſsimo.* Hæc eſt domini conditio ſcilicet affligere & tentare, ut tandem benefaciat: quemadmodum fecit Iudæis, quibus poſt tot tentationes & ſqualores deſerti: dedit terram omnibus bonis affluentem. *Fortitudo mea, & robur manus meæ.* Dictio prior ſcilicet choach, quam fortitudinem uertimus, uirtutem ſeu potẽtiam ſignificat & etiam uirorem: & de priori ſignificatione exemplum habes Numeri. 14. ubi dicitur. Magnificetur quæſo choach, id eſt, potentia ſeu fortitudo domini. De ſecunda uero Pſalmo. 22. Aruit tanquam teſta chochi, id eſt, uiror meus, aut fortitudo mea. Secunda uero dictio ſcilicet otem fortitudinem ſignificat tertia uero ſcilicet chaijl ſignificat exercitum: ut patet. 2. Samuelis. 24. Et ſuper principes Hachaijl, id eſt, exercitus. Idem Exodi. 14. & Ieremiæ. 37. Dicunt Hebræi etiam ſignificare uires, fortitudinem & opes ſeu ſubſtantiam: quod homines fortes & robuſti ſoleant eſſe diuites nõ pigri & deſides, dicunt etiam chel ſignificare antemurale, ad quod probãdum citãt illud Threnorum ſecundo. Et luxit chel, id eſt, antemurale. Significatio non eſt plene nota. Videtur autem ſignificare robur, & ex conſequenti exercitum, quod uires addat & habeat: opes uero quod ſint fortitudo illis qui eas habent, iuxta illud Eccleſiaſtes ſeptimo. Sicut protegit ſapiẽtia: ſic protegit pecunia antemurale uero quia fortificat murum. Verte ergo. Et dicas in corde tuo. Potentia mea, & robur manus meæ: fecit mihi ſubſtantiam hanc: aut hoc robur. Sic inferius cum dicitur. Ipſe dat tibi robur ſeu potentiam: ut facias ſubſtantiam hanc. *Sicut die hac.* Scilicet conſtat: aut ſicut die hac fecit. *Colueris eos.* Scilicet ornamentis & alijs: & *In curuaueris te eis.* Scilicet adorando eos. *Eo quod non parueritis uoci domini Dei ueſtri.* Pro eo quod, ponitur in Hebræo echeb quod ut diximus ſignificat mercedem, finem, & eo quod: unde etiam uerti poſſet merces ſcilicet hęc erit uobis quod non colueritis dominum Deum ueſtrum, aut finis erit uobis.

Conditio domini ẽ affligere ſuos ut eis in nouiſsimo benefaciat.

IN CAPVT. VIII. DEVTERO. AD morum elegantiam adnotatio.

CVſtodietis ut faciatis: ut uiuatis, & multiplicemini: & ingrediamini, & poſsideatis terram. Innumerę ſunt utilitates, incredibilia bona, quę nobis affert pręceptorum domini obſeruantia: & hic habes quatuor. Conferunt enim uitam, multiplicant populum & prolem. Faciunt ingredi promiſſam terram, & conſeruant eius poſſeſsionem: in his enim omnibus, omnis huius uitæ fœlicitas conſiſtit, ſcilicet in acquiſione & conſeruatione bonorum, ac multiplicatione. *Vt cognoſceres quod non in ſolo pane uiuit homo.* Expende quid utilitatis, tibi afferat, rerum temporaliũ indigentia & ſubtractio, nempe nutrimentum Dei & exploratio cordis tui. Cõpellit enim hominem ſperare in domino, & in eum iactare cogitatum ſuum. *In omni quod egreditur de ore domini, uiuit homo.* Humiles & obediẽtes ualde ſunt ſerui Dei, ut eo cibo contententur, quo cibare eos uoluerit deus ſuus. Si dederit mãnah & delicatiſsimos panes, comedunt & ſaturãtur, idem ſi carnibus aut piſcibus eos pauerit. Si uero ſpicis manibus defricatis libẽter ueſcũtur. Si autem pane lachrimarum, non reſpuunt: immo quod mirabilius eſt gaudent. Audi Pſalmiſtam. Cibabis nos pane lachrimarum: & potum dabis nobis in lachrimis & in menſura. Lętati ſumus pro diebus quibus uidimus mala: & quibus nos humiliaſti Ezechielis ſemel præcepit uolumen comedere, comedit & fuit in ore eius ſicut mel præ dulcedine. *Dominus Deus tuus introducit te in terram bonam.* Quemadmodum conditio impiorum eſt, extenuare & diminuere beneficia Dei, ita & iuſtorum eſt ea exaltare: & per ſingula laudare-

Quę nobis bona pariat diuinorum preceptorũ obſeruantia.

dare. Audi quid dicat Chorach Moiſi Numeri. 16. Nunquid parum eſt quod aſcendere feciſti nos e terra Ægypti fluente lacte & melle: ut mori faceres nos in ſolitudine? Etiam nõ ad terram fluentem lacte & melle, uenire feciſti nos: neque dediſti nobis hæreditatem agri & uineæ. Iſti quia peſsimi, terræ detrahunt: Moiſes quia iuſtus extollit. Habes etiam hic ad bonitatem terræ pertinere, omnia neceſſaria in ſe habere: nihilo aliũde indigere, quod raro niſi in terra Domini inuenies. *Saturaberis & benedices domino deo tuo.* Ecce ad quid ô homo tibi Dominus dat ſaturitatem ut ſcilicet ſaturatus illi benedicas, tu uero econtrario cũ diues fueris, nihil de eo cogitas neque cognoſcis illũ: unde ſequitur. Et eleuetur cor tuum & obliuiſcaris Domini Dei tui. Hoc enim eſt uitium qđ diuites maxime inſequitur ſcilicet obliuio dei. Audi Selomonẽ Prouerbiorum trigeſsimo. Diuitias ne dederis mihi. Sed quare ſic a diuitiis abhorres uir bone, & ſapiens? Ne forte ſacier & negem, & dicam quis eſt Dominus? *Vt benefaceret tibi in nouiſsimo tuo.* Hæc eſt cõditio dñi, ſcilicet benefacere in nouiſsimo: quare cũ fueris tentatus, nouiſsimum expecta bonum.

Hominum cõditio eſt in amicitiæ initio bñfacere, ſed in nouiſsimo ceſſare: de° uero omnia bona ad finẽ ſeruat.

Alii amici tibi in principio bona oſtendunt, in fine uero non tales eos inuenias, non ſic Dominus Deus tuus, ſed a principio ſuos torquet affligit & tentat, in nouiſsimo uero benefacit & ſeruat meliora & dulciora. *Potentia mea & robur manus meæ, fecerunt mihi ſubſtantiam hanc.* Multos hoc uitium inuadere ſolet ut cum multa bona acquiſierint arbitrentur ea ſua fortitudine aut induſtria acquiſiſse: & quia nõ uidẽt auxilium domini, omnia ſibi tribuũt. Cõſidera ergo unde uires & robur habeas, quis uitam & ſanitatem tribuat: ut non putes eſſe tua, quæ dei potentia nactus es: quod ſi in temerita, quorum cauſa te dominus ditauerit, non inueneris conſidera merita parentum, ob quorum bonitatẽ Dominus filios ditare ſolet. Sed libet nunc ad finem huius capitis adducere, quę hebræi ſuper illud uerbum. Comedes & benedices Domino Deo tuo, adducunt de modo ſumendi cibum, & benedictionibus menſæ: qui dicunt omnia hæc ſeruanda in menſa.

Modus bñdicẽdi mẽſã quẽ iudæi obſeruant.

Primum quod abſque inſtructa menſa non ſit ędendum. Secundo quod manus prius ſunt abluendæ & tergendæ. Similiter ſtandum eſt, non ſedendũ aut parieti aut cuiuis alio innitendum. Eligenda aqua pura non ſalſa aut corrupta. Fundenda aqua tribus uicibus ſuper manus: & in prima ablutione, digiti ſunt ſurſum leuandi, in poſterioribus demittendi. Suntque manus ſimul lauãdæ, non una poſt alteram, neque ſat eſt manus mappa bene tergere, neque etiam ſufficit cocleari cibum ſumere illotis manibus: qui autẽ e cloaca ad menſam accedit, bis lauare manus tenetur. In lotura uero man°, ſiniſtra dexteræ ſeruiat. Lotæ manus ſurſum leuandæ ſunt ad benedicendum Dominum iuxa illud. Extollite manus ueſtras in ſancta: & benedicite Dominõ. Pauperibus aliquid de cibo dandum eſt, nemo etiam in donis dei ſit uorax, ſed comedendum cum timore Dei & honeſtate. Menſa etiam nõ debet peragi ſine uerbis legis. Manus etiam ſũpto ſibo abluendæ ſunt. Addam autem potus & cibi benedictionem: quoniam Chriſtus apud Lucam in ultima cena eam ſeruaſſe uidetur. Cũ enim in ſolenni, conuiuio pater familias, menſæ accumbit, poculum uino refertum, dextera manu apprehendit, moxq; ita orare incipit. Benedictus ſis tu Domine Deus noſter rex mundi: qui creas fructum uitis, quo dicto, primus uinum deguſtat, quod ſtatim menſæ accumbẽtibus deguſtandum porrigit, qua benedictione Chriſtus uſus eſt (ut Lucas ſcribit) qui dicit. Et accepto poculo, gratiàs egit: ac dixit. Accipite uos: & diuidite inter uos. Poſt calicis uero benedictionem, ſtatim panem quem integrũ maſſam eſſe oportet, accipit, eumque utraque manu tenendo: his uerbis cõſecrat. Benedictus ſis Domine Deus noſter, qui educis panem de terra: quo dicto pater familias, panis paululũ ædit & buccellam de eo omnibus accumbentibus diſtribuit: quo facto reliquis epulis manus iniiciunt. Sunt & aliæ benedictiones omnium comeſtibilium: quæ conſulto omittimus, ne tibi traditiones iudeorum obtrudere uideamur. Parce prudens lector ſi tibi hæc diſplicent, quoniam ea attullimus ut intelligas quàm uerũ ſit illud Chriſti. Iudeos ſcilicet propter hás ſuas traditiones reliquiſſe quæ grauiora ſunt legis. Si plura huiuſmodi uidere delectat, lege Paulum fagiũ in hunc locum: qui fere omnes eorum benedictiones ex hebræo huc tranſtulit, nobis non uacat neque lubet de his plura enarrare: quoniam inutilia ſunt.

IN CAPVT. VIIII. DEVTRONOMII, iuſta literam adnotatio.

TV *tranſis hodie Iarden.* Id eſt breui es tranſiturus: & eſt ſchema hebræum. Tu facis hodie hoc, id eſt breui es facturus.

Munitas

Munitas uſque ad cœlum. Significat uerbũ ſur proprie ſtringere includere, anguſtiis affici, ut ſæpius admonuimus. Quod uero ſequitur, uſque ad cœlum, exaggeratio eſt, explicans murorum altitudinem. *Filios Hanachim quos tu cognouiſti & audiſti.* Diximus de filiis Hanachim ſecundo huius libri capite. Hanachim enim gigas fuit, cuius tres filii ſuis nominibus explicantur Numeri decimo tertio, quos iudæi percuſſerunt ut habetur Iudicum primo. Cognouit autem Iſrael iſtos filios Hanachim in Hog rege Baſſan, quem occiderunt, ut habetur capite tertio huius libri, qui ſolus remanſerat de ſtirpe Hanachim, ut dicitur capite citato. Audierunt etiam de eis ab exploratoribus: ut habetur Numeri decimo tertio. *Quis ſtabit ante filios Hanach?* Manca uidetur litera, & ſupplendum uidetur: De quibus dicebatur, aut de quibus dicebas. Quis ſtabit ante filios Hanach? Et ſi de iudæis intelligas, hoc forte dixerunt quando ab exploratoribus de eis audierunt. Aut ut Munſterus uertit. Et audiſti dictũ. Quis ſtabit ante filios Hanach? *Ipſe conſumet eos: aut finiet.* Sic melius uertas quàm ipſe perdet eos: quoniam uerbum ſamad, potius ſignificat deficere & finire quàm perdere: ut patet Iudicum uigeſsimo primo ubi dicitur. Quia niſinadah, id eſt conſumpta eſt ſeu defecit mulier de Biniamin. Diximus de uerbi ſignificatione Geneſis uigeſsimo quarto, & hic magis quadrare uidetur; quoniam præcedit Deũ eſſe ignem conſumentem, unde ſequitur, quòd debeat eos ueluti ignis conſumere. *Et ipſe humiliabit eos.* Non bene cognoſcunt hebræi ſignificationem uerbi chana, quod dicunt ſignificare cõtrahere humiliare & negotiari: ſed uerbi ꝓpria ſignificatio uidetur humiliare, q̃ oĩb[us] locis quadrat: ut primo Regum uigeſsimo primo. Nonne uidiſti quòd nichna, id eſt humiliauit ſe Achab? Et ſequitur. Pro eo quòd nichna, id eſt humilianit ſe a facie meà. Et ſecundo Paralipomenon duodecimo. Cum uidiſſet dominus quòd nichnau, id eſt humiliauit ſe. Eſt tamen ab hac radice nomen chenaan, id eſt mercator, quod nullam alluſionem ad uerbi ſignificationem habere uidetur. Poſſet tamen dici chenaan eſſe alterius radicis, propter additum nun ultimum. *Propter iuſtitiam meam, introduxit me Dominus: ut poſsiderẽ terram iſtam.* Hebraice eſt. In iuſtitia mea, ſed ſenſus redditus eſt. *Et propter impietatem gentium iſtarum, Dominus expellit eas à facie tua.* Licet uerum ſit Deum has gentes ſedibus ſuis pellere, non debes tu tamen dicere hoc, com tam impius ſis ſicut illæ, aut fere. Et quod dicitur à facie tua, idem eſt quod ante te. *Quia populus duræ ceruicis es;* id eſt intractabilis, ut ſcilicet nemo collum tuum iugo ſubmittere poſsit. *Rebelles fuiſti Domino.* Poſſet etiam uerti, amari fuiſtis Domino, quoniam marar & marah; amarum eſſe ſignificãt potius quàm rebellem eſſe. *In Choreb.* Nomẽ eſt montis deſerti Sinai, in quo Dominus legẽ dedit, & cum Moſeh ſæpius loquutus eſt. *Tabulas pacti,* id eſt in quibus eraut decem præcepta, ſuper quibus erat pactum inter Deum & uos. *In die congregationis,* id eſt qua congregati eſtis ad audiendam legem ex ore domini. *Dimitte me.* Verbum raphah, quod hic multi uertunt dimitte me, uidetur proprie ſignificare remiſſum & debile eſſe, licet hebræi addant ſignificare deſinere, ſed ubi deſinere uertunt, etiam quadrat remiſſum eſſe ut hic: & uertendũ puto, remiſſus ſis à me ſeu remiſſe mecum age: ac ſi dicat, non me urgeas. Poſſes tamen uertere ceſſa à me, quoniam in hebræo eſt à me. Diximus de uerbi ſignificatione Exodi quinto. Addimus tamen, optime conuenire ceſſare. *Delebo nomen eorum de ſub cœlo,* id eſt faciã vt non memoretur nomen Iſrael ultra, in terris quæ cœlo operiuntur. *In gentem robuſtã et maiorem eo.* Germanius uertas & plurem eo: quoniam rab multitudinem ſignificat, & poteſt intelligi. Præficiam te in fortem gentem & plurem: aut faciam te, id eſt ut ſis author & pater multarum gentium, ut ſcilicet innumerabiles ex te oriantur, & ſuſcitabo in te patrum promiſsiones. Et aduerte quòd Moſeh non indicauerat hæc iudæis quando acciderunt: modo uero reuelat illis hæc ea, ut à ſimilibus caueant, ſcientes in quo diſcrimine fuerint, propter idoli fabricationem. *Erant in duabus manibus meis.* Videtur ex hoc loco tabulas fuiſſe ſeparatas non ligatas ad modum libri, quemadmodum diximus Exodi trigeſsimo ſecundo: ſed dicendum quòd licet non fuerint ligatę, erant tamen ita diſpoſitæ ut facile ad modum libri claudi poſſent. Potuit etiam fieri ut eas ligatas duabus manibus attulerit. *Et oraui etiam pro Aharon.* Hebraice eſt in uſque Aharon, id eſt orationem meam uſque ad eum extendi. *Et*

pec-

peccatum ueſtrum quod feceratis, uitulũ accepi. Vocat hebraiſmus ſæpe peccatum, peccati ipſius materiam: ſicut hic uocat uitulum peccatum, quòd fuerit peccati materia quem ſcilicet coluerunt. *Et contriui eum bene.* Verbum nachab percutere ſignificat proprie, ſed contritio aliqualis percuſsio eſt. *Et in incẽdio.* De hoc meminit ſcriptura Numeri undecimo. *Et in tentatione.* De tentatione ad aquas contradictionis eſt ſermo: cuius meminit ſcriptura Exodi decimo ſeptimo & Numeri uigeſimo. De ſepulchris uero concupiſcentiæ Numeri undecimo ſermo eſt. *Et quando miſit Dominus uos de Chades Barneah.* Loquitur de peccato quo ad imperium Domini noluerunt intrare terram, ab exploratorib' deterriti: ut habetur Numeri decimo tertio. *Irritaſtis os Domini.* Melius & germanius uertas: amaricari feciſtis, & ſic uerte ubicunque irritare inueneris. *Et proſtraui me corã Domino quadraginta diebus & quadraginta noctibus.* Iſta eſt tertia quadragena ieiunii ſancti Moſeh, cuius hucuſque nullius ſcriptura facta eſt mentio: quàm ſuſtinuiſſe uidetur pro rebellione, qua ad eius imperium noluerunt intrare terram: ſed murmurauerunt aduerſus Deum: ob quam decreuit eos in deſerto mori. qui in Ægipto ſigna uiderant, & ex miſericordia ieiunio & precibus Moſeh motus noluit eos omnino delere: ubi experiris quod in regulis admonuimus: multa ſcilicet ſuis locis omiſſa, poſtea uero ſuppleri. Neque puto uirũ Dei, ſemper iacuiſſe proſtratum: quoniam miſericors Deus non pateretur tam dilectum ſeruum tandiu coram ſe iacere, qui hoc non permiſit ſeruo, ſcilicet Ioſuah in cauſa Acham Ioſuah ſeptimo, ſed credendum eſt, eum omnibus diebus proſtratum oraſſe. *Ne diſperdas populum tuum.* Ponitur hic uerbum ſachad, qđ interpretes in multis locis uertunt corrũpere. *Ne reſpicias.* Poſſet etiam uerti. Ne te uertas ad duritiam populi huius, id eſt diſſimula, terga & non faciem uertas. *Ne forte dicant incolæ terræ.* Hebraice ſic eſt. Ne forte dicat terra, id eſt habitatores terræ. *Quia non potuit Dominus introducere eos.* Hebraice eſt. A non potuit: ſed ſenſus bene redditus eſt: & utitur ſanctus Moſeh in oratione frequentiſsime hoc argumento: quoniam uim illius fuerat frequenter expertus.

IN CAPVT. IX. DEVTERO. AD morũ ornatum annotatio.

NE *dicas in corde tuo. Cũ̃ppulſauerit Dominus eos à facie tua Propter iuſtitiam meam: introduxit me Dñs.* Arguit locus iſte hominum uanitatem: qui ex ſucceſsibus ſolent ſua bona metiri, putantes omnia ſibi propter bona opera euenire: cum tamen ſæpiſsime mens ſibi mentiatur de bono habere quod non habet, & de malo non habere quod habet. Videbis hominem, cui ſi poſt datam pauperi eleemoſinam, aliquid iocundũ aut utile euenerit: hoc ſtatim eleemoſinæ quam contulit, tribuere. Quemadmodum ſi poſt peccatum quid ſiniſtri acciderit, ſtatim in peccatum quod præceſsit illud refert, ſicut legimus de filiis Iaacob: qui bus cum poſt fratris uenditionẽ uincula in Aegipto euenirent: præcedentis peccati non immemores dicunt. Merito hæc patimur, quia peccauimus in fratrem noſtrũ. Sed quemadmodum ſæpe mala non ob peccata noſtra nobis eueniunt, ut de cæco nato Chriſtus Ioannis nono explicuit, ſed quia Deus uult, ita neque bona ob noſtra merita, ſed Dei miſericordia. Putare tamen mala nobis noſtris demeritis accidere ualde utile nobis eſt, ſed arbitrari bona: ob noſtram iuſtitiam nobis euenire uanoſiſsimum eſt. Et quod magis dolendum eſt, uidere hominem cui non ſuppetunt merita neque opera bona, ea uaniſsime fingere: in quæ referat, ſi quid ſibi proſpere ſuccedat. *Et propter impietatem gentium iſtarum, Dominus expellit eas à facie tua.* Explicat Dominus ſtatim ſe gentes illas ob ſuas impietates perdidiſſe, non tamen nult eos hoc iudicare, ne ſe arbitrentur eis ſanctiores. Solent enim homines, cum inimicos ſuos uiderint à Domino diuexatos, ſe ſanctiores illis putare, illoſque peccatores æſtimare: quod tamen Dominus hic ualde prohibet. Quare pro conſtanti habendũ eſt, quòd licet Dominus propter iuſtos aliquãdo impios puniat, nũquàm tamen propter impios Putare ergo aliquem propter te a Deo ꝑcuſſum, eſt te iuſtum arbitrari & illum impiũ. Cum ergo impius fueris, & uideris impiũ punitum qui tibi aduerſatur. aut tibi bona illius conferri, non te ſtatim iuſtum æſtimes, ſed puta illum non ꝓpter te, ſed propter peccata ſua meritas

Gene. 42.

meritas dediſſe pœnas. *Memento quod iraſci feciſti Dominum* Conſidera quàm ſapienter & quàm utiliter, doceat te Dominus Deus tuus temperare gaudium boni ſucceſſus: ut ſcilicet recolas peccata quæ feceris, eum tibi uideris cuncta proſpera euenire. Si quis enim prouide cogitauerit peccata quæ fecit, quomodo poterit cogitare aliquod bonum ſibi ſui cauſa concedi? Inculcanda docet ſanctus uir peccata illi, cui aliqua uideris ſuccedere ad uota.

Panem non comedi & aquam non bibi. Vides quomodo oporteat hominem ſe diſponere ad ſuſcipienda dona Dei, nempe ieiunio & oratione. *Panem non comedi & aquam non bibi: propter peccatum ueſtrum.* Sunt peccatores qui peccata nõ æſtimant, quia neſciunt quanti conſtitit eorum remiſsio: quibus hoc inculcandum eſt, ut peccare timeant. Diſcant etiam ex hoc loco quanti iuſtis conſtet peccatorum ſuorum remiſsio, ut illis grati ſint: & quòd ſunt multi iuſti qui pro eis etiam eis ignorantibus intercedunt. Vbi etiam pulchre docet ſanctus uir, non eſſe explicanda pericula & mala, ob malum perpetratum imminentia: ac difficultas ueniæ: cum peccator in furore & libidine peccandi excæcatus eſt: ſed tempus expectandum quo mentis ſit compos: ut tunc illi explices quæ ſibi mala immineant. Sic feciſſe
1. Samu. 25. uidebis ſapientiſsimam illam fœminam Abigail, cum uiro ſuo Nabal: cuius liberam mentem ad correctionem expectaſſe legimus. *Et in incendio & in tentatione.* Expende quæſo quã bene uir ſanctus ſubditos diſponat ad accipienda bona præſentia, referendo illis præterita mala. Solet enim Dominus, ſeruum quem extollere uult prius humiliare, quemadmodum de ſancto Dauide legimus: cui cum Dominus uellet promittere perpetuum regnum, commemorauit
2. Samu. 7. illi ſe illum ex patris ouibus extuliſſe. *Proſtraui me corã Domino.* Hoc eſt munus boni paſtoris, opponere ſe murum pro ouibus ſuis. eis inſciis, & etiam ingratis. Quæ autem ſequuntur explicuimus Exodi trigeſimo tertio.

IN CAPVT. X. DEVTERO. IVXta literam annotationes.

D*Ola tibi duas tabulas lapideas.* Significat uerbum paſal hebræis dolare & ſculpere, & dicitur tam de lapidibus quã de lignis. Et quod dicitur. Dola tibi, hebraiſmus eſt, quemadmodum quod ſequitur. Fac tibi arcam ligneam: ut ſæpius admonui. De lignis uero Sittim abunde diximus Exodi uigeſſimo quinto: & ſunt optima inter ſpecies cedri ut hebræi dicunt. *Et filii Iſrael profecti ſunt de Beeroth.* Putarẽ re uera ea quæ hic de manſionibus dicuntur: inſerenda potius textui capitis trigeſsimi tertii. Sæpius enim admonui: ſcripturam non ſeruare geſtarum rerũ ordinem. Aduerte autem quòd hæc manſio in cathalogo manſionum omiſſa eſt, & ut aliqui dicunt fuit eadẽ cum manſione in monte Hor, ſed ibi denominatur a monte, quoniam in eo obierat Aharon, & eſt manſio trigeſsima quarta: neque eſt idem Moſeroth, in quo fuit manſio uigeſsima ſeptima, & Moſerah in quo (ut diximus) fuit trigeſsima quarta & ubi mortuus eſt Aharon. Dicitur autem hic poſt mortem Aharon populum ueniſſe in Lothbath quæ mãſio in cathalogo Numeri trigeſsimo tertio præcedit Hebronah, & Heſion Gaber: portum maris Elanthici: unde uidetur apertiſsime conſtare, quòd in monte Hor, aliquando prius extiterint quàm in Heſion Gaber: quod etiam Numeri uigeſsimo primo haberi uidetur. Sunt autẽ tot difficultates in huiuſmodi manſionibus, ut putem conſultum omnia hæc ſine expoſitione præterire, poſtquàm nihil certi habere poſſumus. Quod autem uertimus. A Beeroth filiorum Lahchan, poteſt uerti. A puteis filiorũ Lahchan, & forte ſunt putei aquæ è petra percuſſæ a Moſeh fluentis. Qui autem ſunt iſti filii Iahchan ignoratur. *Inde profecti ſunt in Gudghodah.* Etiam ignoratur hæc manſio quam aliqui dicunt fuiſſe in monte Sinai aut prope: quoniam ſeparatio ſacerdotum ibidem fuit. *Ad benedicendum in nomine eius.* Munus erat ſacerdotum benedicere populum inuocando nomen Dei ſuper illum, ut patuit Numeri ſexto unde ſenſus eſt, ad benedicendũ in nomine meo, id eſt inuocando nomen meũ. Si uero hoc ad leuitas referas, per benedicere nomini Domini intellige laudare, laudibus attollere, ſed prior expoſitio germanior eſt.

Surge uade ad profectionem ante populũ, id eſt ꝑ profectiones. Poſſet etiam eſſe præceptũ ut ipſe cum arca Domini populum præcedat, ut dictum eſt Numeri decimo. *Vt ambules ꝑ omnes uias eius,* id eſt facias quæ tibi præcepit. Vocantur enim ſæpiſsime præcepta Domini uiæ eius. *Colas Dominum Deum tuum*

in toto corde tuo, id eſt non ſimul cum idolis, ut pars cordis tui Deum uerum colat, alia uero pars deos fictitios: & per animam uolũtatem ſeu deſiderium intellige. *Domini Dei tui ſunt cœli & cœli cœlorum.* Poſſumus p cœlum cœlorum ſupremum cœlum intelligere: ſed quia in creatione rerum unius cœli ſub firmamenti nomine mentio facta eſt: poſſet dici quòd per cœlum intelligit aerem & per cœlum cœlorum firmamentum, aut cœli cœlorũ id eſt aſtra cœlorum quemadmodum de terra dicit, terra & omnia quæ ſunt in ea. *Circuncidite præputium cordis ueſtri.* Dupliciter poſſunt hæc uerba interpretari: uno modo. Auferte cæcitatem cordis ueſtri. Videtur enim cor obcæcatum clauſum, qualis ab hebræis, is qui p̃putium habet uocatur. Secundus ſenſus eſt auferte duritiam cordis ueſtri. Ieremiæ quarto uidetur ſignificare ſcindere uel auferre malas cogitationes. Sic enim ibi habetur. Arate uobis aruum & ne ſeratis ſuper ſpinas. Circuncidite uos Domino, & auferte præputia cordis ueſtri uiri Iehudah, propter malitiam operum ueſtrorum. Ex quibus uidetur eſſe aut mala ſtudia, aut operum malitiám reſecare. Ceruicem uero indurare, eſt nolle obedire mandatis Domini, illique reſiſtere. *Eſt Deus Deorum*, id eſt omnibus diis ſuperior, ſic Dominus dominorum dicitur. *Qui non accipit perſonã, neque accipit munus.* Explicuimus hunc hebraiſmum cum aliis. Eſt enim perſonæ intuitu aliquid inique agere. Dicitur autem hoc recipere perſonam, quoniam qui hoc facit non reſpicit cauſam ſeu merita cauſæ: ſed ſolum perſonam. Eugubius explicat eſſe ex facie ex qualitate, diuitiis & facultatib' p̃ſonas diſtinguere: eaſque acceptas habere. Non accipit etiam munus quoniá nullo indiget, aut ad puertẽdũ iudiciũ. *Faciẽs iudiciũ pupillo.* Quoniá iudices nõ illis i' dicũt. Meminit aũt ſe eſſe iudicẽ inflexibilẽ ut eos ab iniuriis pupillorum & uiduarum deterreat. *Dando illi panem & ueſtimentũ.* Inducit eos ſuo exemplo ad bene tractandum peregrinos, quibus neceſſaria omnia prouidet. *Dominum Deum tuum timebis*, ſcilicet in corde tuo. Illi ſeruies, ſcilicet externo cultu. *Ei adhærebis*, ut ſcilicet non te alteri Deo iungas, ſed ueſtigia eius ſequaris. *Et in nomine eius iurabis.* Cum ſcilicet iurandum tibi fuerit: quod ut diximus præcipit, ut ab eis auertat iuraměta per falſos deos. *Ipſe eſt laus tua*, id eſt cuius gratia laudaberis à dicentibus. Beatus populus cuius Dominus Deus eius: aut ipſe laus tua, id eſt quem debes laudare; ſed prior ſenſus germanior eſt.

IN CAPVT. X. DEVTRO. AD mores componendos annotatio.

OMnia fere quæ huius capitis ad mores aptari poſſunt, tractauimus Exodi trigeſimo tertio: ideo hic pauca annotabimus. *Et nũc Iſrael, quid Dominus deus petit a te, niſi ut timeas Dominum deũ tuum?* Pauca & facilia ualde ſunt, quæ Dominus a nobis petit, multa uero & magna, quæ pro horum paucorum obſeruatione præſtabit: ſed tale eſt hominum ingenium, ut neque hæc pauca & facilia ſeruet. Et triá ſunt quæ ex te petit hic: nempe ut timeas eum, ut ambules per omnes uias eius, & ut diligas eum ex toto corde, quibus nihil poteſt eſſe facilius, quę uero ipſe pro horum obſeruantia præſtet audi. *Ecce inquit domini Dei tui ſunt cœli, & coeli coelorum, terra & omnia quæ ſunt in ea.* Ad quid bone Deus, te diuitem iactas? Ad quid Dominum cœlorum & terræ te eſſe dicis, niſi ut oſtendas te omnia hæc ſeruis tuis p̃ſtare poſſe? & re uera præſtas. Domini ſunt cœli & terræ, qui te timent, diligunt & uiás tuas cuſtodiunt. Non petit aurum aut argentum tuum, non prædia, non opes, non filios aut uxorem, ſed timorem & ámorem. *Elegit ſemen eorum poſt eos.* Etiam hic annotare memento quid ualeant iuſti & ſancti poſteris ſuis. *Circumcidite præputium cordis ueſtri.* Quid iudæe iactás carnis circuncíſionem, cum te Dominus hic præcipiat cor circuncidere? Omnes gentes (ait Dominus) præputium habent: Iſrael uero incircunciſus eſt corde. Expende ergo quid deterius ſit, habere ne carnis aut cordis præputium. Non enim (ait Paulus) qui in manifeſto iudęus eſt, neque quæ carnis eſt circunſio à Domino probatur, ſed qui in abſcõdito & qui cordis præputio caret. *Deus ueſter deus deorum.* Quid mihi eius potentiam iactas bone uir? Vt ſcias quàm grauiſsime te poſſit pro peccatis tuis punire, & ne putares poſſe eum tua potentia aut diuitiis placare & corrũpere. Audi quid dicat. Qui (inquit) non accipit perſonam

Ierem. 9.
Ad rom. 2.

perſonam: neque munus. *Faciens iudicium pupillo.* Neceſſe eſt ut qui iudicem in terris nõ habet, habeat cœleſtem. Time ergo pupillum offendere, uiduam uexare, cũ audias eis a deo ius dicendum. *Ipſe eſt laus tua* Cõſidera hominum ſocordiam, qui omnia ſua iactant niſi Deum. Qui habent diuitias de eis ſuperbiunt, qui bonas artes aut mores, hæc frequenter enumerant, ſimiliter ſeruos & ancillas & omnia ſua: nemo tamen aut rarus qui ſe iactet de bono Deo. Beatum dixerunt populum cui hæc ſunt, ego autem dico beatum populum cuius Dominus Deus eius. De nullo alio poteſt magis populus laudari quàm de bono Deo. Quémadmodum ergo iactas ſapientiam & potentiam tuam, uires ac diuitias: ſic te iacta de Deo tuo dicens. Non eſt alia natio tam grãdis quæ deos habeat appropinquantes ſibi, ſicut Deus noſter adeſt nobis.

IN CAPVT. XI. DEVTERO. IVxta literam annotatio.

C*Vſtodi cuſtodiam eius, & ſtatuta & iudicia eius, & præcepta eius.* Explicui in fine canonum diſcrimen inter omnia hæc: & multis aliis locis quos conſulere licebit. *Scitote hodie quod non cum filiis ueſtris.* Suſpenſa uidetur ſententia hæc, quoniam non explicatur quid nõ fecerit cum filiis eorũ: ſed cum eis: unde Munſterus uertit ad hoc explicandum: Quoniam non cum filiis ueſtris loquor. Poſſet etiam ſuppleri. Quoniam non cũ filiis ueſtris paciſcitur Dominus pactum hoc, aut quoniam nõ cum filiis ueſtris loquitur dñs. *Non uiderunt caſtigationem domini dei ueſtri.* Vertit hic Santes noſter eruditionem, ſed non tam bene, quoniam de punitione non de eruditione Aegiptiorum ſermo eſt: & uerbum iaſar à quo muſar, id eſt caſtigatio, non tã erudire, quàm flagellare ſignificat & caſtigare. Ieremiæ trigeſimo primo. Caſtigaſti me ueiuaſſer, id eſt & caſtigatus ſum. Et Prouerbiorum decimo nono. Verbis non iiuaſſer, id eſt caſtigabitur ſeruus. *Qui inundare fecit aquas maris finiti, ſuper facies eorum.* Non plene cõſtat quid proprie ſignificet uerbum ſuph, quod uertimus inundare. Dicunt autem hebræi ſignificare natare: ad quod citant illud Threnorum tertio. Saphu, id eſt natauerunt aquæ ſuper caput meum. Et Ezechielis trigeſimo ſecũdo. Et irrigare faciam terram ſaphatecha, id eſt natantem tuam. Et ſecundo Regum ſexto. Vaiaſeph. i. Et natare fecit propheta, ſcilicet ferrũ, qui locus oſtendit non poſſe uerbum ſignificare inundare, cum inundare ſit aquis mergi, natare uero ſuper aquas gradi: quare hic potius uertendum puto. Qui natare fecit aquas maris finiti ſuper facies eorum, & ſic Santes uertit in lexico ſuo: qui hic uertit inundare. Significatio tamen adhuc mihi ſuſpecta eſt. *Quæ fecit Dathan & Abiram.* Narrat bona quæ eis fecit & mala: ut ſi non amore beneficiorum, ſaltem terrore legem Domini ſeruent. *Et omnẽ ſubſtantiam eorũ: quæ erat ſub pedibus eorum.* Si radix nominis haiechum pertinet ad radicem chum, quod eſt ſurgere & ſtare miror quare noſtri hic uertant ſubſtantiam aut opes, licet hoc hebræi dicant, ſcilicet rabbi Abrahã Geneſis ſeptimo, & rabbi Dauid in libro radicum. Relinquunt enim iudicium proprium, & in cæcitatem tranſeunt iudæorũ. Si enim eius radix eſt chum, à radice petenda erat ſignificatio, neque uertendum erat, & omnem ſubſtantiam eorum, cũ mem quod ponitur in fine haiachum ſit litera radicalis, & non pronomen: unde ſi radix haiachum eſt chum, uertendum eſt & omne ſtans ſub pedibus eorum: ſeu quod ſtabat ſub pedibus eorum: & poteſt litera dupliciter intelligi. Vno modo ut ſit ſenſus: & omne quod ſtabat ſeu erat ſub pedibus, id eſt ſub poteſtate eorum: iuxta illud octaui Pſalmi. Omnia ſubieciſti ſub pedibus eius, id eſt ſub poteſtate eius, & eſt hebraiſmus. Secundus ſenſus eſt & omnia quæ ſtabant ſub pedibus eorum, id eſt omnia ſuppellectilia quæ uidebantur eſſe ſub eorum pedibus: ac ſi dicat. Non ſolum eos terra deglutiuit & domos eorum & tabernacula quæ erant tẽtoria eorum, ſed omnia ſupellectilia quæ erant ſub pedibus eorum: aut quaſi ſub pedibus. Prior tamen ſenſus magis a ſcriptura probatur Exodi undecimo ubi dicitur. Egredere tu, & omnis populus qui eſt ſub pedibus tuis, id eſt tibi ſubditus. *In qua ſeminas ſemen tuum: & irrigas pede tuo ſicut hortum holeris.* Quoniam in Aegipto nunquàm pluit, opus eſt terram poſt ſeminationem irrigare aquis Nili, qui certo tempore, ſcilicet liquefactionis niuium terram irrigat, & ſi quis extra tempus illud irrigationis & inundationis, ſerere noluerit, opus eſt aquam aliunde ſuo labore portare, neque ſolum quando non eſt inundatio, ſed etiam in ipſa inundatione labora-

Pes pro labore aliquãdo ab hebræis uſurpatur.

re opus eſt, ut ſcilicet deſcẽdat irrigatio ad terram tuam. Et quod dicitur pede tuo: idem eſt quòd labore tuo, aut melius irrigas pede tuo, id eſt aquam pedibus ad irrigandum affers ſeu portas: quemadmodum fit ad irrigandũ hortũ oleris quod ferendum eſſet, ſed afferre pedibus aquam ad ſemen, laborioſiſſimum eſt. Vel pede tuo, id eſt faciẽs pede tuo ſulcũ quo riges. *Terra montium et uallium eſt.* Dictio bichah, id eſt uallis, ſignificat proprie ſciſsionem ſeu ruptionem ab acha quod eſt rumpere: qđ uallis nihil aliud eſſe uideatur quám ſciſsio inter montes. *Ad pluuiam cœli bibes aquam,* id eſt habebis in terra tua imbrem de cœlo, quo terra infundatur, aut ſi literam urgere uelis ex ciſternis bibes aquam, quæ ex cœleſti influxu & pluuia implentur. *Iugiter ſunt oculi Dei in ea,* id eſt illius ſpecialem curam gerit: aut iugiter eam curat: neceſſaria prouidendo. *Et colatis toto corde ueſtro, et tota anima ueſtra,* ſcilicet non colendo alios deos. Qui enim alios deos colit uel diligit, non diligit neque colit Deum totó corde, ſed partitum cor habet in tot partes, quot Deos diligit & colit. *Temporaneam et ſerotinam.* Significat iarah à quo ioreh, id eſt temporanea, proiicere & docere & ioreh pluuiam, quòd e cœlo proiiciatur à Deo: quòd uero temporaneam ſignificet non eſt uſque adeo certum. Afferunt hebræi ad hoc probandum illud Ieremiæ quinto. Qui dat imbrem ue ioreh, id eſt & pluuiam, quod gloſant, temporaneam & ſerotinam: ſed ex hoc conſtat non ſignificare temporaneam, niſi ratione adiuncti, ſcilicet ſerotinam. Dictio uero malchos, id eſt ſerotinam non ſolum pluuiam ſerotinam, ſed ſerotinum quid ſignificat, unde etiam leches ſignificat herbam ſerotinam, ut patet Hamos ſeptimo ubi dicitur. Et ecce leches, id eſt herba ſcilicet ſerotina. Poſſet etiam uerti, qui dat imbrem & pluuiam & oportunã, id eſt oportuno tempore. *Cauete uobis ne forte ſeducatur cor ueſtrum.* Hebraice eſt. Sitis cuſtoditi, & uerbum patah ſignificat inclinare & declinare: ideo melius uertas: ne forte declinet cor ueſtrum, ſcilicet a recto. *Et reſtringat coelos.* Poſſet etiam uerti, & retineat ſed ſenſus eſt idem. *Et terra non det fructũ ſuum.* Hebraice eleuationem ſuam. Dicitur autem fructus, terræ eleuatio, quoniam ab ea eleuatur. *Ponite uerba mea iſta ſuper cor ueſtrum: et ſuper animam ueſtram,* id eſt ſuper intellectum uel cogitationem & ſuper appetitum ſeu uoluntatem: ut ſcilicet ea cogitetis & uelitis implere. *Ligabitis illa ſuper manus ueſtras, et erunt in ſpecilla ſuper oculos ueſtros,* id eſt eritis iugiter horum memores, ac ſi illa in manibus & ſuper oculos haberetis. Et aduerte ut iam admonuimus Exodi decimo tertio & ſexto capite huius libri quòd hebræi ex ſpecillis, laminas fecerunt quas in frõte gerunt: & ſua tephilim de quibus ibidem diximus. *Et ſuper poſtes domus tuæ: et in portis tuis.* Iudæi hoc ad literam intelligunt, ſed poteſt eſſe ſenſus, quòd iugem memoriam haberent præceptorum Dei: quemadmodum eorum memores iugiter ſumus, quæ uel manibus geſtamus: uel ſuper oculos habemus: aut poſtibus & oſtiis ſcripta ſunt. *Vt daret eis, ſicut dies coeli ſuper terrã,* id eſt tandiu uitã quamdiu durabunt dies coeli ſuper terram, aut coelum ipſum quamdiu durabit ſuper terram: id eſt perpetuo, quoniam perpetuo durabit cœlum ſuper terram. Solet autem hebraiſmus rẽ perpetuam ſignificare per dies coeli: ut Pſalmo octuageſimo octauo. Et thronus eius ſicut dies coeli, id eſt perpetuus: quoniam dies coeli perpetui erunt. *Omnis locus quem calcauerit planta pedis ueſtri, ueſter erit.* Ne iudæi hanc promiſsionem extenderent, & putarent omnem locum quem erant calcaturi ſibi dari à Domino: ſtatim limitauit promiſſionem dicens. *A deſerto & Lebanon.* quaſi dicat. Non do uobis omnem locum abſolute quem pedibus ueſtris eſtis calcaturi, ſed quem eſtis calcaturi a deſerto & Lebanon: & ꝑ deſertum intellige deſertum Aegipti quod hic ponitur terminus auſtralis terræ ſanctæ. Lebanon uero, terminus aquilonaris, flumen uero Perat orientalis, mare uero nouiſsimum occidentalis. Neque mireris Perath aliquando aquilonarem aliquando orientalem poni terminũ, quoniam comparatum mari nouiſsimo orientalem locum tenet. comparatum uero meridiei locum aquilonaris termini ſortitur. De terminis diximus ſatis capite priori huius libri. Vocatur autem mare occidentale terræ ſanctæ mare nouiſsimum ſeu poſterius quia eſt ultimus terminus terræ ſanctæ a parte occidentali. Supputatur enim terminus occidentalis ut plurimum extremo loco, cum ſcriptura terminos terræ ſanctæ commemorat. Aut dicitur poſte-

Dies coeli ꝓ ꝑpetuo utitur hebraiſmus.

Terminĩ terræ ſãctæ deſcribuntur.

tius

rius relatiue ad alia maria, ſcilicet Teberiadis & mortuum: quæ cum orientalia ſint, priorem locum obtinere uidentur. *Ego do coram uobis benedictionem & maledictionem*, id eſt do uobis liberam electionem, ut quã malueritis eligatis ſiue benedictionem, ſiue maledictionem: & per benedictionem iudæi intelligunt augmentum omnium bonorum: per maledictionem uero diminutionem: & dabat hanc optionem in obſeruantia uel tranſgreſsione legis ſuæ. *Pones benedictionem ſuper montem Gerizim: maledictionem uero ſuper montem Hebal.* Erant iſti montes tam coniuncti inuicem ut uoces benedicentium in uno, in altero audirentur: de quibus fit mentio infra capite uigeſimo ſeptimo & Ioſuah octauo: quo uero loco ſunt, litera ſtatim explicat. *Poſt uiam in qua occumbit ſol*, id eſt poſt uiam quæ uerſus occidentem contendit. *E regione Gilgal, apud Elone Moreh.* Gilgal locus eſt inter Iarden & Ierecho: ut habetur Ioſuah quinto. Elone uero locus eſt in quo quercuum multitudo eſt: cuius ſcriptura Geneſis duodecimo meminit: ubi de Abraham narrat ueniſſe uſque ad quercum Moreh: unde Elone nomen eſt ſignificans arborem fortem. Moreh uero nomen noti loci eſt. Gerundenſis tamen putat Moreh eſſe nomen uiri, quemadmodum Manre. Similiter putat Munſterus Elone non arbores ſignificare, ſed eſſe nomen proprium loci. Vide Geneſis duodecimo eum: quod etiam hic Santes ſentire uidetur. Hic autẽ Munſterus Elone planitiem aut caſtaneam ſignificare arbitratur. Meminit Ioſephus montis Gerizim undecimo libro antiquitatum prope Samariam & altiſsimus eſt. Controuertunt hoc capite iudæi, & ex noſtris aliqui: an terra Iſrael ſit melior ac uberior ipſa Aegipto, & dicunt iehudæi eam omnibus terris pinguiorem & uberiorem, & quòd non ſubiiciatur influentiis & aliis cauſis naturalibus quemadmodum omnes aliæ: ſed ſoli Deo glorioſo qui certis tẽporibus, pluuiis congruentibus eam irrigat: unde dicunt Chebron locum uiliſsimum Chananeæ præferendum Zoa urbe Ægipti egregia. Noſtri uero dicunt terram Iſrael non abſolute Aegipto præferri, ſed ſecundum aliquid, ſcilicet ſi populus Dei in ea pie & ſancte uiueret ſecũdum præcepta Dei: unde Deus hic addit. Si recipiendo receperitis præcepta mea: dabo pluuiam terræ ueſtræ. Adducuntur ad hoc aliquot rationes quarum una eſt, quòd terra fructifera uerſa ſit in ſalſuginem ob maliti[am] hab[i]tantium in ea. Secunda quia Ieremiæ duodecimo dicitur. Vſquequo deſolata erit terra, & herba omnis regionis ſiccabitur? Propter malitiam habitantium in ea conſumptum eſt animal & uolucre. Quod uero terra Aegipti uberior & fertilior ſit probant quidam ex uerbis ſcripturæ Geneſis decimo tertio, ubi præcipua pars terræ Iſrael comparatur Aegipto. Dicitur autem ibi leuaſſe Loth oculos ſuos, & uidiſſe omnem planitiem Iarden: quòd tota eſſet irrigua tanquam hortus Domini & ſicut terra Aegipti. Sed meo iudicio licet terra Iſrael præcipuam ubertatem ex Dei influentia & populi religione haberet, credendum tamen eſt eam ſua natura fertiliſsimam, & ſub nomine naturæ influentias cœli comprehendo: quòd facile probatur ex uerbis exploratorum Numeri decimo tertio dicentium. Venimus ad terram ad quam miſiſti nos: & etiam fluens lacte & melle eſt, & hic fructus eius, afferentes racemum in uecte: quem uix duo homines ferre poterant. non legimus de aliqua terra, quòd tales proferat fructus. Conſtat autem tunc temporis terram nõ fuiſſe a piis hominibus cultam, ſed a peſsimis idolatris, neque nunc caret ſua ubertate: licet Dominus propter iudæorum malitiam eam ſterilem utcunque reddiderit. Solet enim Dominus aliquando terras fertiliſsimas, ad tempus ſteriles reddere, propter incolentium peccata. Alia hic afferre poſſem ex Ezechielis capite uigeſimo: quæ breuitatis cauſa omittimus.

IN CAPVT. XII. DEVTRO. AD motes componendos annotatio.

QVia non cum filiis ueſtris, qui nõ uiderunt neque cognouerunt punitionem Domini. Alio modo tenentur Deum diligere & præcepta Domini ſeruare, qui per ſeipſos beneficia Domini ſuis ut ita dixerim manibus acceperunt, atque aliter qui manibus alienis. Similiter qui eius uerbera dorſo ſuo ſuſtinuerunt, & aliter qui alieno capite eruditi ſunt. Docet etiã hic ſanctus uir, quomodo prælati ſubditos ſuos debeant aliquando beneficiorum receptorum memoria demulcere, nonnunquam uero memoria punitionum deterrere. Nullum non mouit lapidem uir ſanctus, ut ſubditos ſuos incitaret ad legis Dei obſeruantiam: aliquando minis, nonnunquam receptorum beneficiorum memoria, atque exhibendorum ſpe. *Terra ad quã*

tu ingrederis: non eſt ſicut terra Ægipti. Solet peccatores decipere cogitatio qua cogitat delicioſius & abundantius ſub peccato, quàm ſub Deo uiuere, & uitia quæ eum in maxima penuria nutriebant, mentiuntur ſe illis præſtitiſſe cum libertate ubertatem, unde ſeruus dei ad hoc maxime conari debet, cum eum a peccato uult reuocare, ut illi perſuadeat, ſe miſere ſub peccato uixiſſe: & delicioſe ac abundanter de cętero ſe ſub Deo uicturum: quemadmodũ facit hic ſanctus Moſeh. Audierat enim eos ſemel conqueri ac dicere. Vtinã mortui eſſemus in Aegipto quando ſedebamus ad ollas carniũ. Recordamur ceparum porrhorum & aliorum ac piſcium, quæ gratis ibidem comedebamus: ideo nititur eos ab hoc ſapore reuocare ad meliorem. Non ſaturantur ſub uitiis ac peccatis homines, ſed fame pereunt, ut dicit filius ille prodigus, qui poſtquàm ſubſtantiam ſuam ſub uitiis diſsipauit, egere incipiens cupiebat de ſiliquis ſaturari, neq; tamen poterat. Oſtẽdit ergo eis terram Domini uberiorem ac pinguiorem terra Aegipti: ſed ſurdis canebat uir Dei. *Terra montium & uallium eſt.* Colligimus ex hoc loco, ſcriptura teſtante: meliorem eſſe terram montium & uallium terra plana, qualis erat terra Aegipti. Secundo eam uberiorem quæ cœli aquas deo demittẽte bibit, quàm quæ alicuius fluminis riuis irrigatur. Similiter oculos Domini magis reſpicere terram quæ aquis fluuialibus non irrigatur. Qua in re pulchre docemur, tanto melius nobis eſſe: quanto fuerimus magis ad oculos Domini ſuſpenſi. Terra enim quæ imbrem de cœlo expectat: magis timet Deum offendere, ne pluuiam prohibeat terræ oportunam. Vult enim Dominus ut ita dixerim, freni habenas nobis manu tenere, ut iuxta merita aut demerita noſtra, cibum neceſſarium concedat, aut neget. Quod ſi oculi Domini ſemper ſunt ſuper terram iuſtorum: & ita eorum cibum & potum curat, quomodo patietur a iuſtis ipſis aliquãdo oculos auertere? *Dabo herbam in agro tuo pro iumentis tuis.* Omnia quæ ſunt iuſtorum nedum terrã, ſed etiam iumenta, eorum gratia curat: ut herbam eorum iumentis alendis in agro producere non dedignetur. Admonui ſimilia in Geneſi cum de Abraham geſtis ſcripturæ ſermo perorat. *Reſtringat cœlos, & non ſit pluuia.* Cum ergo uideris hæc neceſſaria cœlum negare, arbitrare Deum noſtris offenſum peccatis. *Loquantur de eis.* Arbitrantur multi, nihil referre: de lege Domini bonis ac piis rebus loqui. Fateor pluris faciendam eſſe legis cuſtodiam quàm loquutionem: ſed non parui faciẽdum eſſe de ea re iugiter loqui & meditari, docet locus iſte: ideo non inutile putes ſemper de ea loqui, & iugiter meditari. *Omnis locus quem calcauerit pes ueſter: ueſter erit.* Omnia quæ calcaueris terrena, tua erunt, & tu eorum dominus, quæ uero pluris feceris, ſuperiora te erunt: in quem ſenſum Bernardus illud Ioannis interpretatur. Et ego ſi exaltatus fuero a terra omnia traham ad me ipſum. *Do corã uobis benedictionem & maledictionem.* Vbi ſunt illi, qui tam impudenter hominis libertatem negant, eumque immo ſeipſos, in brũta conuertere nituntur quemadmodum inſanus Lutherus?

IN CAPVT. XII. DEVTERO. IVxta literam annotatio.

H*Æc ſunt ſtatuta & iudicia.* In fine canonum quos huic operi præfiximus, explicuimus horum nominum diſcrimen: & multis aliis locis quos conſulere licebit. *Perdẽdo perdetis omnia loca: in quibus ſeruierunt gentes.* Ponitur hic perdere pro deſtruere, & eſt ſermo tam de templis quàm de lucis: quibus gentes idola ſua colebant. Gaudebant autem idola huiuſmodi lucis, quẽadmodum Diana quæ uenatrix a gentilibus putabatur nemoribus, & etiam quia ibi turpes congreſſus faciebant in honorem idolorum. *Sub omni ligno uiridi.* Sunt qui pro uiridi frondoſum uertant, & utrunque poteſt dictio rahanan ſignificare: ſed coniectura magna eſt Pſalmo nonageſimo ſecundo quòd ſignificet potius uiride. Ibi enim dicitur. Conſperſus ſum oleo rahanan, id eſt uiridi, quo loco nullo modo quadrare uidetur frondoſo, niſi dicas coloris frondis, quod idem eſt quod coloris uiridis. Per lignum autem uiride intelligit lignum quod ſemper retinet uiriditatem ut Pinus Cupreſſus Citrum Oliua & id genus alia. *Diruetis altaria eorum.* Significat natas proprie deſtruere comminuendo, deſtructa: ut patet Pſalmo quinquageſimo octauo ubi dicitur. Molas leonum netos, id eſt contere Domine, & pronomen ea-

tum, refert gentes non idola: non ſolum hic ſed etiam in ſequentibus: licet Munſterus maſculino genere hæc omnia uerterit: ſed in Hebræo in fœminino ponuntur. *Lucos earum comburetis igne.* Ponunt Hebræi nomen aſſerah, id eſt lucus in radice aſſer, id eſt qui quæ: ad quod eius ſignificatio nullam alluſionem habere uidetur: & quia ut plurimum nomina hebraica conuenientiam in ſua ſignificatione habent ad radicem: putarem potius eſſe a radice iaſſar quod eſt rectum eſſe: & aſſerah ſignificare arbores rectas, quales in lucis plantare ſolebant gentiles, non tamen hebræorum deductionem reiicio. *Perdetis nomen earum è loco ipſo.* Si ad gentes referàs, præcipit loca quibus habitarunt gentes uel idola eſſe de cætero alio nomine uocanda: ut non amplius ſit eorum memoria. Si uero ad idola, mandat non amplius eorum delubra ab eis denominari, ut illorum nomina deleantur: neque eorum amplius ulla mentio fiat. *Non ſic facietis Domino Deo ueſtro.* Vt ſcilicet faciatis illi diuerſa altaria & multa: aut delubra uel lucos: ſed ad certum locum à Domino deſignandum uenietis. *Vt ponat nomen ſuum ibi*, id eſt ut uocetur domus Dei. Nam

Ponere nomē ſuū alicubi quid ſit iudæis.

Deum ponere alicubi nomen ſuum: eſt illum locum a ſe ſeu nomine ſuo denominari. Sic de angelo dixit Exodi uigeſimo tertio. Quia nomen meum in medio eius, id eſt quia uocatur Deus ſicut ego. & eſt hebraiſmus. *Holocauſta ueſtra & ſacrificia ueſtra.* Vocat ſacrificia omnia alia præter holocauſtum: ut hoſtia pro peccato & pacifica: & dictio zibchem, id eſt ſacrificia, a mactando dicitur quaſi mactata. Per eleuationem uero manus uidetur intelligere ea quæ quis a ſuis bonis eleuat ſeu ſeparat ut Domino offerat, ut minchah & omne munus farinaceum quod cum hoſtiis & carnibus offerri ſolebàt. *Letabimini in omnibus quibus mittetis manus ueſtras*,

Manus p labore.

id eſt in lucris manuum ueſtrarum, ſeu in operibus manuum ueſtrarum. Solet enim homo manibus laborare ad lucrum: in quo poſtmodum lætatur. Nos etiam dicimus. Tudo em que poem a mão lhe uai adiante: & ſumitur hic benedicere pro augere. *Non facietis iuxta ea quæ nos facimus hic hodie.* Vt ſcilicet ſacrifices in omni loco, quemadmodum nos facimus, qui ubicunque arca Domini manet ibi uictimas immolamus. Diquirunt hic tam noſtri quàm Hebræi, an electo à Domino loco, quo nomen ſuum poſuit ut Siloh & Ieruſalem, licuerit aliis locis immolare, quemadmodum multi ſancti feciſſe leguntur: ut Helias Selomoh. Aduertendum autem Iudęos ante tabernaculi erectionem obtuliſſe ubi libuiſſet, unde illis præcipitur erecto Tabernaculo hoſtias ad eius oſtium afferre. Poſtmodum uero ibi immolabant ubi àrca Domini erat, licet tunc temporis non electo loco ad hoc, ex præcepto hoc non aſtringerentur. Electo uero loco non niſi ex ſpeciali reuelatione alibi immolare licebat. Si quæras quare Deus non nominauit aut deſignauit lócum niſi tempore Dauidis, dico quod quia nondum habebant plenam requiem, quàm diu enim domeſticos timebant hoſtes, non tutum uidebatur ſuas ſedes relinquere: ut irent ad locum a Domino deſignatum. Eſt & alia ratio: quoniam ſi locus eſſet deſignatus ante terræ diuiſionem, omnes uellent illum in ſua ſorte habere: ne ergo ſuper illo contenderent, noluit ante diuiſionem terræ deſignare.

Leuationem manus ueſtræ, id eſt ea quæ ex bonis ueſtris, manibus eleuatis ſeu ſeparatis ad offerendum Domino: aut quæ manibus eleuatis offertis Domino. *Et omnia electa uota ueſtra*, ſeu electionem uotorum, id eſt ea quæ eligitis ad ſoluenda uota: ſeu ad nouendum Domino. Debet enim homo eligere ea quæ Domino promittere debet.

Leuita qui eſt intra portas ueſtras, id eſt in medio urbium ueſtrarum. Erant enim Leuitæ ubique diſperſi ad docendam legem.

Tantum ſecundum omne deſiderium animæ tuæ mactabis & comedes carnem, ſecundum benedictionem Domini Dei tui quam dederit tibi: intra omnes portas tuas: immundam & mundam comedes, ſicut capream & ceruum. Loquitur textus de carnibus nõ oblatis ſeu deuotis deo: & uidetur exceptio p̃cedẽtis legis. Statuerat enim hominẽ nõ poſſe alicubi deo offerre quicquã niſi in loco deſignãdo. Statuit modo alias carnes ſeu animalia nõ offerenda uel deuota, poſſe comedi intra urbes ſeu in locis ubi morabãtur. Siue tales carnes eſſent mũdæ ad ſacrificiũ ſiue immundæ quẽadmodũ de ceruo & caprea explicat, q̃ licet immunda eſſent ad ſacrificiũ, non tamen ad eſum: neque propterea licebat aliquid

comedere

comedere ex immundis ad eſum:& hoc ſequẽti explicat lege. Ordina ergo ſic literã. Licet deuotas carnes aut domino offerendas, mactare ac comedere extra delectum & deſignatũ locũ neq; ueas: attamen alias tam mundas, ut bos, capra agnus, quam immundas ad ſacrificiũ ut ceruus & caprea, mactabis & comedes intra oẽs portas tuas. i. in ciuitate tua ſicut deſideraueris & prout dñs benedixerit tibi. Munſterus ꝓ mactare uertit offerre, & locus difficilis ualde eſt ſi offerre legas ideo melius mactabis. *Non poteris comedere intra portas tuas decimam frumenti tui, & uini tui et olei tui: et primogenita boũ tuorum et pecudum tuarũ, et omnia uota tua quæ uoueris, et ſpontanea tua et, eleuationem manus tuæ* Exceptio eſt pcedentis legis, quòd uidelicet nõ poſsint deo offerenda aut deuota, extra deſignatũ locũ comedere, ut clare in litera habetur. *Caue ne relinquas leuitam.* Tenebãtur iudæi alere leuitas ſecum habitantes, & ſecũ eos Ieruſalẽ deferre: quoniam nõ habebant poſſeſsiones inter filios Iſrael. *Cũ elõgauerit.* Poteſt hæc lex eſſe explicatio illius qua dixerat. Tãtũ in omni deſiderio animæ ruæ, ubi generaliter ſtatuiſſe uidetur quòd poſſent extra ſacrũ locum comedere tam munda q̃ immũda ad ſacrificiũ, quòd hoc. ſ. debeat intelligi, cũ a loco ſacro lõge diſtauerint, ſecus ſi ſint, ꝓpe quoniam tunc non poſſent animal immolatitiũ intra ſuas portas comedere: ſed eius ſanguinem ad altare deferre tenebantur ut ſtatutũ eſſe uidetur ſupra Leui. 17. Sed textus uidetur ibi de ſacrificiis loqui Poſſet etiã eſſe alia lex ſtatuens quòd in loco diſtanti à templo poſſent comedere munda & immũda ad ſacrificiũ. *Quia ſanguis eſt aĩa: et non comedes animam cũ carne.* i. ſanguis eſt ſedes animæ ſeu uitæ: quia ablato ſanguine non amplius uiuit animal. *Sed ſanctificata tua.* Manifeſte locus iſte explicat q̃ dicta ſunt: ut. ſ. ſolum offerenda deferre tenerentur ad locũ ſacrũ, alia uero poſſent intra portas ſuas comedere. *Et uota tua* i. res deuitas, ita quòd omnem rem ſanctificatam. i. quã ſanctificare decreueris, uel qua uis uia ſancta fuerit, ut erãt primogenita, & quã uoto deuoueris uel promiſeris deo, teneberis ad locum ſacrum adducere. *Ne illaqueès te poſt eas.* ſ. colendo earum deos: aut modũ ſacrificiorũ imitãdo, immolando. ſ. filios tuos diis eorum, quemadmodum ipſæ. *Nam omnẽ abominationem dñi, quam odio habuit: fecerũt diis ſuis.* Sicut eſt immolatio filiorum cõcubitus cum conſanguineis & cum iumentis & alia horrenda, quæ diis ſuis iſti faciebant.

IN CAPVT. XII. DEVTRO. AD mores componendos annotatio.

P*Erdendo perdetis omnia loca in quibus ſeruierunt gentes.* Nocere ualde peccatoribus ſolent peccatorum reliquiæ & monimenta: q̃ præteritorum uiciorum memoriam reuocare ſolent, ideo quicquid peccatũ ad memoriam redocere poteſt delendum eſt: ita ut etiã ſi fieri poſsit nomẽ deleatur eorum. *Sed ad locum quem elegerit Dñs Deus ueſter.* Conſidera legiſlatoris prudentiam. Noluit eos multis locis immolare, ne ſimul locorum multitudo, Deorum colluuiem afferret; ſed ſicut erat unus deus, ita unicus eſſet eum colendi locus & locum unum ad ſacrificandum elegit: ut eos reuocaret a cultu idolorum: multaque ꝓmiſit, quibus non multum delectatur: ut quod coram eo comederent & biberent de immolatis ſibi, ne contingeret comedere de immolatis idolis. Ex quo loco prælati diſcant, multa imperfectis eſſe permittenda, ne omnino à fide recedant. De quã re Paulus abunde Romanos inſtruit Multa enim ſunt ꝓ tempore permittenda, quæ poſtmodum neceſſario corriguntur. Neque debent ſubditi ſemper eam quærere libertatem, quæ aliquando ex cauſa ſibi conceſſa eſt. Neque debent prælati eam perfectionem & legum obſeruantiam a ſubditis quærere: cum ſunt in uia aut aliquo labore grauati: quam ab eis expeterent in quiete *Vos et filii ueſtri, et filiæ ueſtræ, et ſerui ueſtri.* Admonentur hic parẽtes & domini: ut filios ſuos & filias, ſeruos & ancillas, ſecum ducant ad templum domini: ex cuius defectu, filii & ſerui ignorant q̃ ſunt ſaluti neceſſaria, & multa mala domi relicti committunt, quæ omnino uitarent. Docentur etiam illis impartiri diem lætitiæ, putantes laborantes & ſeruos, requie indigere, qua ſuorũ laborum & ſubiectionis obliuiſcãtur. *Caue ne derelinquas leuitam* Curandi ſunt ualde omnes miniſtri dei praſertim qui ſua propter deum abdicarunt, neque unde ſuſtentari poſſint habent. *Robora te ut non comedas ſanguinem.* Sunt peccata quædam ad q̃ homo ſuapte natura inclinatur; & ad ea uitanda debet

homo ſeipſum roborare. Omnis enim homo ſuum habet uicium peculiare, ad quod perimendum maxime laborare debet, poſtquàm illud cognouerit. Hoc enim primum eſt, ad quod adniti debet peccator, qui peccata ſua relinquere cupit, ſcire ſ quod eſt uicium a quo magis impugnatur, quo deprehenſo, neruos tendere, uireſq; exercere: ut illud ſubiciat, quoniam poſt modum ſecurus dormiet. *Caue tibi, ne illaquees te poſt eas.* Extremũ malum eſt malos habere prædeceſſores, quemadmodum optimum bonos habuiſſe: qui tritam uiam iã tibi incedendam tradunt. *Quia etiã filios ſuos et filias coubuſſerunt igni.* Conſtat ex hoc loco, nullo pacto licere filium aut filiam immolare. Tradit autem Chriſoſtomus Deũ ideo Abrahæ præcepiſſe filium immolare, ne homo ꝓ idolo faceret quod propter uerum deum facere recuſaret.

IN CAPVT. XIII. DEVTERO. IVxta literam annotatio.

C*Vm ſurrexerit in medio tui propheta, uel ſomnians.* Numeri. 12 dixit Dominus ad Aharon & Miriam. Cum fuerit propheta ueſter: ego Dominus in uiſione ei oſtendã me in ſomnio loquar cum eo. Vnde conſtat ſomniantem prophetam dici. Dicit ergo propheta ad includendum eos quibus ſine ſomnio loquebatur quemadmodum Moſeh. Somnians uero: ut includat eos prophetas quibus in ſomnio loquebatur. Dicit in medio tui, id eſt intra te ſeu inter populum tuum. *Dederit tibi ſignum uel portentum,* ſcilicet ad probandum id quod dixerit. Et ſignum ſeu (ot) ſignificat ſignum ſeu mirabile tam præteritum quàm futurum, mophet uero ſeu portentum ad ſola futura extenditur ut hebræi dicunt. Vult itaque ſtatuere quòd quantumcunque eueniat ſignum aut portentum, quod talis propheta uenturum dixerit, ſi ſuaſerit a Deo tuo receſſum, & ſeruire diis alienis, nullo pacto illi acquieſcas: ſed interficias illum. Sed quærunt hebræi quomodo falſus propheta, poſsit uera ſigna facere: & augetur dubium, quia infra cap. decimo octauo dicit Dominus iudæis. Si dixeris in corde tuo, quomodo ſciemus uerbum, quod non loquutus eſt Dominus? reſpondet. Quod loquetur propheta in nomine domini, & non erit uerbum, & non ueniet: eſt uerbũ quod non loquutus eſt dominus: per ſuperbiã

loquutus eſt ipſum propheta: non timebis ab eo. Si ergo uerus propheta cognoſcitur, per hoc quod eius uerbum euenit, & falſus cuius non uenit, ſequitur non eſſe falſum, cuius uerbum uenerit, & tamen talis hic dicitur falſus. Dicendum quod textus non diſquirit hic, an propheta falſus poſsit uel non poſsit ſigna uera facere: ſed quòd ſiue faciat uera ſiue falſa, ſi ſuaſerit a uero Deo recedendum, & colendum falſum, nullo pacto illi credatur. Non ergo ſufficit ad uerum prophetam prædicere aliquid uenturum quod eueniat, ſed ultra hoc ut non prædicet aliquid contra legem domini. Textus uero citatus ex capite duodecimo, loquitur de ꝓpheta qui non uaticinatur quicquàm aduerſus legem: ſed dicit ſe Domini prophetã & uerba eius loqui. Neque (meo iudicio) textus hic loquitur de ſigno uel portento ſeu eius operatione, ſed ſolum de prædictione ſeu prænuntiatione ipſius unde dicit. Et uenerit ſignum uel portentum, ſiue eius opera ſiue opere alterius. Poſſunt autem falſi prophetæ uera ſigna uentura prænunciare quemadmodum Bilham & Sibillæ, ſed nullo pacto poſſunt miracula ſeu uera ſigna facere. Sed dubium eſt an Dominus alicui falſo propheta ad miraculum cooperaretur quo ille non probaret ſuam miſsionem, aut uera eſſe quæ prædicit, ut ſi propheta diceret. Eamus & ſeruiamus Diis alienis, & non in huius teſtimonium, aut ſuæ miſsionis, ſignum faceret aliquud. Putarem ſalua eccleſiæ diffinitione poſſe fieri. Hebræi dicunt textum loqui de falſo propheta & de ſignis externis, quæ non ſunt miracula ſicut de geſtatione cathenarum Ieremiæ: & de matrimonio cum fornicaria Hoſeh. 3. & de magis Pharaonis: qui per incantationes ſuas faciebant quæ uidebant facere Moſeh. *Quia tentat Dominus Deus ueſter uos,* id eſt ad modum tentantis ſeu experientis ſe habet, ut exploret, an eum toto corde diligatis, an aliqua ueſtri cordis portione, diligatis alienos Deos. *Si incitauerit te frater tuus filius matris tuæ.* Verbum ſit non plene notum eſt hebræis. Dicunt autem ſignificare incitare, ſuadere, & remouere: & quod horum malueris poteris hic acceptare. Quod uero ſequitur. Filius matris tuæ, indicat quòd non ſolum ſi fuerit ex parte patris frater, ſed etiam ex parte matris, qui magis ſe diligunt quàm qui ex parte patris tantum fratres ſunt ſi inquam ille ſuaſerit Deorum aliorum cultum, aut filius matris tuæ, id eſt ex parte utriuſque parentis. non ſolum ex parte patris, ſed etiam ex parte matris. tu

piiſsimus

piiſsimus & deploratus Iudæus author libri Nizaon hæc uerba in Chriſtum ſeruatorem noſtrum detorquet: cuius hæc ſunt uerba. Si incitauerit te frater tuus filius matris tuæ. Hic eſt inquit Ieſus, qui negauit patrem ſuũ dicens, ſibi eſſe matrem non patrem, quòdque ſit filius Dei, & ipſemet quoque Deus. De ipſo dixit Moſeh. Non acquieſcas ei, neque audias eum, neque occultabis eum, quin potius occidendo occides eum: manus tua ſit in eum primum: ut interficias eum. Sic fecerunt ei, & ſuſpenderunt eum: ut confirmarent id quod ſcribitur. Non pernoctabit cadauer eius ſuper ligno: ſed ſepeliendo ſepelias eum, quia maledictio Dei eſt ſuſpenſus. Hæc damnatus ille iudæus: qui ea quæ ſanctus Moſeh, in communi dixit, impie in Chriſtum detorquet. Dicit enim (ut ad oculum uides) non eſſe acquieſcendum ſuadenti alienos deos colere, ſiue ſit frater ſiue filius ſiue filia; impiiſsimus uero ille nebulo, inuitum textum ac plane repugnantem, in ſuam impiam & blaſphemam ſententiam trahit: & ualde mirandum eſt, de iudęorum peruicatia & inſolentia, qui cum apud Chriſtianos degãt, a quibus inter cæteras nationes minus crudeliter tractantur, & ſinantur in ſua permanere perfidia, opeſque illorum expilare, non uereantur hæc in Chriſtum blaſphemare: & qui pie ac humiliter inter nos agere deberent, os in cœlum ponere non uerentur: digni certe qui à Chriſtianorum finibus longe expellerentur.

Vel uxor ſinus tui, id eſt quæ dormit in ſinu tuo, uel ad latus tuum in quo eſt ſinus. Vocat autem uxorem ſinus, quoniam ſolet homo fouere uxorem ſicut ea quę ſinu geſtat: unde primo Samuelis habes capite duodecimo. In ſinu illius dormiens: ubi ſub methaphora, de uxore Vriæ eſt ſermo. Chaldæus uertit uxor fœderis tui. *Clam dicendo.* Dicit clam, quoniam & defectus à legibus maxime idololatria non niſi ſecreto ſuaderi ſolent, ob metum legislatoris aut magiſtratus. *Non acquieſces illi: & non audies ad eum.* Non ſolum (inquit) non acquieſcas illius ſuaſionibus, ſed neque ſuadentem audies. Verbum abah, id eſt acquieſcere ſignificat etiam uelle, concupiſcere & deſiderare ut hebræi aſſerunt: unde uerti poſſet. Non uoles illi ſcilicet bonum: unde ſequitur. *Non parcet oculus tuus*, cuius ſenſus eſt. Non miſereberis illius: & eſt hebraiſmus. Pepercit tibi oculus meus, id eſt tui miſertus ſum: aut miſericordia motus ſum ſuper te. Non parcet tibi oculus meus, id non miſerebor tui: & meminit oculorum, quoniam oculi uidentes alicuius miſeriam ſolent ad miſericordiam prouocari. Habes hebraiſmum primo Semuelis capite uigeſimo quarto & Ezechielis uigeſimo & decimo ſexto ubi ſignificat omnia concedere, aut nihil omittere, eorũ quæ neceſſaria ſunt. *Neque indulgebis.* Antea dictum eſt. Non parces ei, hic non indulgebis, & dicunt Hebræi hæc duo uerba, ſcilicet chos & chamal eſſe eiuſdem ſignificationis, & ſignificare parcere: neque ex coniecturis potui propriam utriuſque ſignificationem inuenire: aut aliquod inter ea diſcrimen. *Et non operies eum.* Dupliciter poteſt locus iſte intelligi. Vno modo. Non abſcondas eum, cum ſcilicet fuerit capiendus, aut non tegas ſcelera eius. Secundo non protegas eum; ſed prior ſenſus ſimplicior eſt. Solent enim iudæi non ſtatim damnatum ad ſupplicium rapere, ſed ad diem & noctem ſeruare, immo uſque ad ſupplicii horam, ut in terea temporis, quicunque aliquid afferre poſſet, quod reo bonum eſſe poſſet, aditum ad iudicem haberet: quod beneficium ei, qui ad idololatriam populũ prouocaſſet negabatur, qua de cauſa dicunt aliqui eos mortem Chriſti ſic feſtinaſſe: quem peruerſi iudæi, pſeudoprophetam fuiſſe dicunt. *Manus tua erit in eo prius: ſeu in principio.* Hebraiſmus eſt, manum alicuius eſſe in aliquem: & ſignificat percutere aliquem aut occidere. Quemadmodum Saul cum manibus Philiſtęorum decreuiſſet occidere Dauid dicebat. Manus mea non ſit in illo, id eſt non occidam ego eum manu mea. Tenebatur autem ille quem primum pſeudopropheta uoluiſſet ſeducere, primus in eum lapidem mittere, deinde totus populus. *Quia quæſiuit expellere te a domino Deo tuo.* Dicunt Hebræi uerbum dnach quod hic uertimus expellere, ſignificare expellere & lauare: quòd qui lauat ſordes expellat ab eo quod lauat. *Egreſsi ſunt uiri filii Beliaal.* Varie tam Hebræi quàm noſtri ſentiunt de nomine Beliaal. Hebræi dicunt eſſe hominem peruicacem & perfrictæ frontis, & ſine iugo legis diuinę. Alii ſentiunt dici ab eli, quod eſt nõ, & iahal, id eſt profuit quaſi non proficiens, ſeu uir inutilis. Mihi uero uidetur dici a beli quod eſt non & al, id eſt ſuper, quaſi uir non ferens aliquid ſuper ſe: & hoc eſt quod hebræi dicunt

Quid Beliaal ſignificet iudeis.

D 3 ſignifi-

ſignificare hominem ſine iugo diuinæ legis: nec ſolum ſine iugo diuinæ legis: ſed non ferens ſuper ſe aliquem. Alii eos uiros Belial uocant: quibus Demon uelutj inſtrumentis ad malum utitur. Ponitur dictio in multis ſcripturæ locis, ſcilicet Iudicum decimo nono, primo Samuelis primo & ſecundo, & ex eo loco uidetur noſtra ſententia probabilior, quoniam ibi dicitur. Filii Heli filii Belial: & quaſi nomen exponens ſequitur: neque cognoſcebant Dominum. Dicit etiam ibi capite uigeſſimo quinto Abigail de uiro ſuo Nabal. Ipſe eſt filius Belial, ita ut nemo audeat ei loqui. Et Apoſtolus ſecundæ ad Chorinthios ſexto dicit. Quæ eſt conuentio Chriſti ad Belial? ubi uidetur per Belial Demonem intelligere. *Et impulerunt habitatores urbium eorum.* Significatio uerbi duach (ut iam hoc capite diximus) non plene nota eſt hebræis. Santes hic uertit expulerunt, ſed non uidetur bene quadrare, niſi dicas eos, conciues ſuos a ſuo ſenſu & ſententia expuliſſe, ideo impellere uertimus. *Queres & inueſtigabis.* Non bene nota eſt hebræis ſignificatio uerbi chachar, quod uertimus inueſtigare: neque potui coniecturam bonam nanciſci ad eam inueniendã. *Combures igni ciuitatem: & ſpolium eius.* Sic punctauit Santes literam in priori æditione: aut thipographus cum litera ſic ordinanda ſit. *Congregabis ad medium plateæ eius: & combures igni ciuitatem. Et omne ſpolium eius, totum Domino Deo tuo erit*, ſecundum priorem uero lectionem, explicatur & iubetur ſpolium igni in medio ciuitatis comburi: & dari Domino: quod eſt impoſsibile. *Erit tumulus, tumulus perpetuus.* Significat talal à quo tal, id eſt tumulus, eleuare, unde tal tumulum uel eleuationem ſignificat: qui fit cum ædificium aliquod ruit. *Nõ adhærebit manui tuæ quicquàm de anathemate* Non bene ut ſæpius admonui nomen anathema, explicat nomen hebraicum cherem, quoniam anathema importat ſeparationem, cherem uero ſucciſionem uel exterminium.

IN CAPVT. XIII. DEVTE. AD mores componendos annotatio.

Si ſurrexerit in medio tui propheta uel ſomnians. Perniculoſus & perniciofus ualde eſt error in duce: quem omnes alii ſequuntur, ideo ualde ab eis cauendum eſt. Admonet Chriſtus Matthei nono attendere à falſis prophetis, non quibuſcunque, ſed ab eis qui ouium ueſtibus intecti ad nos ueniunt, cum reuera intus ſint lupi rapaces: à quibus etiam ſi futura prædicent & ſigna multiplicent, cauendum eſt. Aduerte etiam ſignum tibi traditum ad eos dignoſcendos, ſcilicet ex his ad quæ te adducere uoluot, ſeu ex fine, quod ſub aliis uerbis Chriſtus dixit, eos a fructibus dignoſcendos. Omnis enim deceptio ex fine cognoſcitur: & etiam deceptor ipſe. Audi ex ſacris literis pulchrum exemplum. Voluit ſemel ſanctus Dauid, ſuperbia & uanitate elatus: ſcire quot capita hominum in ſuo regno haberet: miſitque Ioab ut ſibi populum numeraret a Dan uſque Berſabeh: cuius uanitatem eum ſeruus deprehendiſſet, quæſiuit. Quid ſibi uult dominus meus rex, in re huiuſcemodi? Augeat Dominus populum ad multa milia. Sed cum ſermo Regis præualuiſſet: incepit famulus rem, ſed non impleuit, & exſoluit populus uanitatem regis. Cum ergo aliquis te ad aliquid inſtigauerit, ſiue angelus ſiue homo, ſiue caro, ſiue mundus, ſiue Demon, finem cogita ſuaſionis: neque te perſuaderi ſinas, niſi ſcias finem eſſe bonum: memento tamen Gregorianæ admonitionis, quòd ſæpiſsime uicia ſe uirtutes ad noſtram deceptionem mentiuntur: ne etiam ſub boni ſpecie, te ab eis decipi ſinas. *Quia tentat uos Dominus Deus noſter.* Solet Dominus ſuos de fide & dilectione tentare, ſed ante tentationem ſuos admonere tentationum ſuarum: ne in eis ſuccumbant. *Propheta ille morietur, quia loquutus eſt ſermonem contra Dominum: qui eduxit te de terra Ægipti.* Pulchre hic docet ſanctus Moſeh, quibus modis omnem expellas tentationem, quæ te a Deo tuo auertere conatur, nempe reducendo ad memoriam omnia beneficia Dei. Sic ſanctus ille Ioſeph, cum ab impudica fœmina ad ſtuprum inuitaretur, omnia Domini ſui, in ſe collata beneficia ad memoriam reuocauit, eaque illi oppoſuit, ut illis ſeſe ab ea defenderet. Ecce (inquit) dominus meus, omnibus mihi traditis: ignorat quid habeat in domo ſua, neque quicquam eſt, quod non in mea ſit poteſtate, uel

non

non tradiderit mihi præter te. Quomodo ergo poſſum hoc malum facere,& peccare in dominum? Tam perniciofa res eſt reipublicæ
Zachar.13. falſus propheta,ut Dominus extremis temporibus ſe pollicẽatur huiuſmodi ablaturum, apud Zachariam ſimul cum idolorum cultura. In die illa ſuccidere faciam nomina ſimulachrorum è terra, & non memorabuntur amplius: & etiam prophetas & ſpiritum immundum tranſire faciam è terra. Et erit. Cum prophetauerit quiſpiam ultra,dicent ad eum pater eius & mater eius, genitores eius. Non uiues, quia mendacium loquutus es in nomine Domini. Et configent eum pater eius & mater eius,cum prophetauerit, & quæ ſequuntur. *Si incitauerit te frater tuus.* Quomodo ferendi ſint pater mater & fratres, cum nobis ad uerſantur in uia Dei, depingit locus iſte: quem admodum uerba Chriſti apud Mattheum decimo capite. Qui amat inquit patrem aut ma-
Mat.10.& Luca.14. trem plusquàm me:non eſt me dignus. *Non acquieſces ei, neque audies, neque parcet ei oculus tuus, neque operies eum.* Nihil humanitatis, nihil miſericordiæ exhibendum eſt ei: qui te à fide auertere nititur:& hinc orta puto iura illa, quæ prohibent hereticorum fauorem & receptationem. Nam & ſi in aliis uitiis cum peccatoribus aliquando diſſimulandum ſit, nunquàm tamen cum hæreticis,& cum his:qui nos à uero Deo auertere conantur. Hinc illud ſecundæ Ioannis primo. Si quis inquit uenit ad uos, & hanc doctrinam non affert: nolite recipere eum domi, neque aue ei dixeritis. Qui enim dixerit illi aue, communicat operibus eius malignis. *Omnis Iſrael audient & timebunt: & non addent ut faciant ſecundum rem malam iſtam.* Hic eſt finis omnis punitionis, ſcilicet timor & emendatio uidentium & audientiũ. *Quæres & inueſtigabis & interrogabis diligenter.* Expende iudex & qui aliorum crimina caſtigare debes: quanto examine & certitudine ad uindictam procedendum ſit, antequam in peccatores animaduertas. Quærendum enim & inueſtigandum & interrogandum prius eſt: poſtea caſtigandum. unde ſequitur. *Si ueritas eſt, ſi rectum eſt uerbum, facta eſt abominatio iſta in medio tui. Perdes eam & omnia quæ in ea ſunt.* Peſſima res peccatum præſertim idololatriæ ob quod non ſolum homines, ſed iumenta & omnia alia pereunt: & diſtrahuntur. Quid enim iumenta meruiſtis? Non peccaſtis cum homine, & tamen cum eo ob eius peccata perire iubemini. *Omne ſpolium eius, totum Domino Deo tuo erit.* Omnia bona illius qui alteri iniurius eſt, illi cedere debent qui iniuriam paſſus eſt: & ſimiliter bona eius, qui Deo aut Eccleſiæ iniuriam intulit: ad Deum & eccleſiam pertinere debent. Hinc ortum habuerunt iura quæ ſimoniacam pecuniam reſtituere iubent Eccleſiæ cuius res uendita eſt. *Non adhærebit manui tuæ quicquàm de anathemate.* Admonui ſæpius impiorum bona eſſe uenenoſa ſecumque diſpendium afferre: ut ſi eas cum aliis bene partis miſceas, omnia perdas. Iram enim Dei ſecum affert, qui huiuſmodi bona contingit & poſsidet: quoniam hæc ira & furore Domini plena ſunt. Quòd ſi hæc reſpuas habebis & congregabis tibi miſericordias Domini qui multiplicabit te.

IN CAPVT. XIIII. DEVTERO. IVxta literam annotatio.

F*Ilij uos Domini Dei ueſtri. Non lacerabitis uos, neque ponetis caluicium inter oculos ueſtros: propter mortuum.* Senſus eſt. Quia eſtis filii Dei ueſtri, non debetis facere ea quæ gentes ſolent facere. Aut non debetis uos idolorum ſtigmatibus ſignare. Aduerte hic quod uerbum gadad, quod hic uertit Santes lacerare, nuſquàm hoc meo iudicio ſignificat: licet primo Regum decimo octauo uideatur hoc ſignificare, ubi textus de ſacerdotibus Baal dicit. Vegit godedu, id eſt & incidebant ſe, ſecundum morem ſuum cultris. Verbum proprie ſignificat ducere exercitum uel turmam: exercitare ſi ſic liceret latinis auribus loqui: unde gedu.i.exercitus,& gedudah quod dicunt incisionem ſignificare: quod non qualemcũque incisionem ſignificat, ſed puncturam ſeu punctionum multitudinem ad modum exercitus. Ex hac radice eſt etiam gad, id eſt coriandrum, cuius grana, multa & ordinata ſunt ad modum exercitus. Eſt etiam ex hoc themate

D 4 gedi

gedi, id eſt hœdus: quòd ſoleat eſſe dux exercitus pecudum ſeu multitudinis: & iuxta hanc ſignificationem, omnia loca quibus uerbum ponitur & nomina exponi poſſunt: ut Geneſis quadrageſimo nono. Gad gedud, iegudenu: ue hu iagud hacheb, id eſt. Gad exercitus exercitabit eum ſeu ordinabit ſe contra eum: & ipſe ordinabitur à tergo ſeu inſidioſe, ſcilicet ad uerſus eum. unde expoſitionem loco citato.

Et Chabachuch tertio. Quando aſcendet ad populum, ut iegudenu, id eſt ordinet eum ad modum exercitus: aut ut ad modum exercitus debellet eum. Pſalmo nonageſimo quarto. Iagoddu, id eſt ad modum exercitus congregabunt ſe: aduerſus animam iuſti. Item Ieremiæ quadrageſimo primo. Et uenerunt ſciſsis ueſtibus, umid godedim, id eſt & coniuncti per modum exercitus ſeu turmatim: quod alii uertunt & lacerati aut punctati, ſcilicet multitudine punctionum, ut iam diximus. Et Ieremiæ quinto. In domo meretricis litgodadu, id eſt congregabunt aut ordinabunt ſe per modum exercitus: ſeu in maxima multitudine. Et Micheę quinto. Nunc mitgodedi, id eſt ordinabis te per modum exercitus filia exercitus. Poſſet etiam uerti. Nunc puncturis afficies te. Quod uero nomina exercitum ſignificent, aut punctionum multitudinē ad modum exercitus: conſtat, & de gedud ſunt multa exempla, ſecundo Semuelis uigeſimo ſecundo. In te conteram gedud, id eſt exercitum. Illud etiam Pſalmi ſexageſimi quinti quod noſtri uertunt. Sulcos eius inebria, deſcendere fac gedudeah, id eſt in lineas eius: melius uertas. Deſcendere fac exercitus eius, & uocat exercitus guttas pluuiæ quæ in maxima copia per modum exercitus deſcendunt: aut grandinem deſcendere fac: unde ſtatim ſequitur. Imbribus liquefac eam: germini eius benedic. Illud etiam Ieremiæ quod noſtri uertunt. Super omnes manus gedudod, id eſt inciſiones, tu germanius uertas pūncturæ per modū exercitus, id eſt in magna multitudine. Similiter illud Iſaiæ ſexageſimo quinto. Qui paratis lagad, id eſt fortunæ menſam, tu uerte exercitui cœli menſam. Significat ergo uerbum gadad multiplicari per modum exercitus, aut congregari aut cadere uel inciſi multis puncturis ad modū exercitus: quomodo gentiles ſolebant ſe luctus gratia incidere: quemadmodum de ſeruis Baal adduximus ex priori libro Regum & conſtat ex uerbis Iſaiæ decimo tertio dicentis. Omnis barba tonſa: & in omni capite caluitiū, unde hic melius uertas. Nō pūcturis afficietis uos ordinatis.ſ. ad modū exercit⁹. Si uero nō ſit ceremonia, p mortuis, neq; prohibet omnem notam ſeu puncturam ordinatam: dicerē prohiberi notas illas ſeu pūcturas, quas uſq; hodie Sarraceni geſtant in brachiis & in ore: quas ornatus gratia faciūt, & forte res ob lutum fieri incepit, & poſtea ad ornatum ceſsit. Solebant etiam gentiles luctus gratia, inter oculos capillos depillare, & decaluare ſe: quod etiam hic prohibet. Mos enim erat apud gentiles, huiuſmodi capillos quos aut reſecabāt aut manu aut forcipe depillabāt: diis ſuis offerre. *Populus enim ſanctus es dn̄o deo tuo* i. eris populus ſeparatus ad cultum Dei tui: ab omnibus his immunditiis gentium. *Non comedes omnem abominationem.* Abominationē uocat omnia illa, quæ natura quaſi abominatur aut conſuetudo, quemadmodum ſerpens coluber, hominum aut iumentorum ſtercus & id genus alia. *Pecus ouium & pecus caprarum.* Conſtat ex hoc loco ſeh, non eſſe alicuius animalis proprium nomen, ſed commune. Dicit autem rabbi Dauid ſignificare par unum, tam ouium quàm caprarum: cheſſeb uero ſignificare agnum uel ouem. *Ceruum & capream & bubalum.* Quoniam de his omnibus exacte diximus Leuitici undecimo, & hebræi nihil de his certum habent, pertranſeundum duximus. *Quoniā populus ſanctus es dn̄o Deo tuo,* id eſt ab immunditiis ſeparatus ad cultum Domini Dei tui. *Non coques hœdū: in lacte matris ſuæ.* Explicuimus hanc legem ſupra Exodi. 23. quòd ad literam non ſit coquendus in lacte matris, ne qd' illi fuit ad delicias: fiat ſupplicium. Sunt qui interpretantur. Ne coquas hœdum dum lactat: ſed primus ſenſus eſt uerior. *Qui egreditur ex auro annuatim* Hebraice eſt. Anno anno: ſed ſenſus bene redditus eſt. Solet enim hebraiſmus frequentiam, eiuſdem nominis geminatione ſignificare: ut in hebraiſmis admonuimus. *Decimam dando decimam dabis omnis prouentus ſeminis tui: qui egreditur annuatim ex agro. Et comedes coram Domino Deo tuo, in loco quem elegerit, ut habitare faciat nomen ſuum ibi, decimam frumenti tui, muſti tui, & olei tui, & primogenita boum tuorum: & ouium tuarum.* Difficilis utcunque eſt locus iſte, quoniā præci

pero

pere hic uidetur dominus ſecularibus concedere coram ſe decimas, quæ erant Leuitis debitæ, ſimiliter primogenita boum & ouium, quæ cedebant in partem ſacerdotum ut habetur Numeri decimo octauo. Quare dicunt hebræi textum hic non loqui de decimis debitis leuitis quas ſoli comedebant, ſed de alijs decimis. Tenebantur enim iehudæi, ad triplices decimas, ſcilicet ad decimas leuitarum, de quibus Numeri decimo octauo dicit Dominus. Sed decimas filiorum Iſrael, quas illi ſoluunt Domino, ueluti leuationem: tradidi Leuitis in hæreditatem, & ideo dixi eis. In medio filiorum Iſrael non poſsidebitis hæreditatem. Ab iſta autem prima decima ſubtrahebant Leuitæ decimam partem & dabant ſummo ſacerdoti: quæ ſancta erat & nephas erat eam poſt templum extructum extra locum templi comedere: de qua loeo citato habes. Loquere ad Leuitas, & dices ad eos. Cum acceperitis a filijs Iſrael decimas. Porro in tertio quoque anno ab anno remiſsionis, illam eandem decimam ſecundam, in uſum pauperum ſepararũt: unde uocata eſt decima pauperum. Quod mihi falſum eſſe uidetur. Quoniam dominus hic loquitur toti populo, qui non ſoluebat ſecundam decimam ſed ſoli Leuitæ. Secundo. Quia dominus hic præcipit dare decimam ſeminis: Leuitæ autem non ſeminabant: ſed de acceptis a populo decimis, eam ſoluebant ſummo ſacerdoti. Sequitur ergo hanc decimam non eſſe decimam ſecundam quam Leuitæ ſoluebant ſummo ſacerdoti. Quare crediderim tertiam eſſe diſtinctam a ſecuuda Sed dubium mihi eſt, an præter decimam iſtam tertiam, quam comedebant in loco templi, eſſet alia quarta decima quolibet tertio anno pro Leuitis & pauperibus: cuius textus meminit inferius ubi dicit. In fine trium annorum: & indubie uidetur eſſe dandam quartam, quoniam ſecunda comedenda erat in loco templi, tertia a Dominis & leuitis, quarta a leuitis & pauperibus, non a Domino ut textus expreſſe dicit. Tenendum ergo uidetur populum tres ſoluiſſe decimas, duas ſingulis annis, alteram ſolis Leuitis, alteram ſibi & leuitis: tertiam leuitis & pauperibus ſingulo quoque tertio anno. Quod autem de primogenitis comedendis ab euntibus in domum Dei in textu dicitur, dicit Caietanus, per primogenita intelligenda præcipua non re uera primogenita, quæ erant ſacerdotum. Poſſet etiam intelligi. Et primogenita boum tuorum ſcilicet offeres, eo tempore quo decimam coram domino detuleris ſeu comederis quem ſenſum aliqui ſequuntur. Sed quia ſequenti capite habes.

Locus difficilis.

Omne primogenitum quod naſcetur ebobus tuis & epecudibus tuis maſculum: ſanctificabis illud Domino Deo tuo. Coram domino Deo tuo comedes eum annuatim: in loco quem elegerit dominus: tu & domus tua: manifeſte habetur primogenita quæ domino ſanctificantur comedenda eſſe coram domino etiam ab offerentibus: & re uera ſic erat, quod primogenita immolatitia immolabantur domino ut patet Numeri.18. & de carnibus immolatorum primogenitorum non ſolum ſacerdos ſed etiam offerens cum ſua familia comedebant. Alia uero primogenita quæ non erant immolatitia redimebantur & redemptio erat ſacerdotis. Quod ſi tibi melius uideatur textum de primis decimis loqui, exponenda eſt litera ſic. Decimam dando decimam dabis omnis prouentus ſcilicet leuitis. Et comedes ſcilicet quæ attuleris non decimam ipſam. Decimam frumenti tui ſcilicet dabis õnibus leuitis & etiam dabis ſacerdoti primogenita tua: ſed textum ſequentis capitis cogere uidetur ad priorem interpretationem. Tenet etiam Dominus Caietanus hæc non fuiſſe præcepta quod ſuſtineri poteſt. Similiter non eſſe præceptam certam quotam: ſed decimam pro parte accipiendam. Sed non facile a uerbis textus recedo. *In loco quem elegerit dominus ut ponat nomen ſuum ibi.* Deum ponere nomen ſuum in aliquo loco, nihil aliud eſt: quam locum illum a domino denominari, quemadmodum, domus alicuius abeo denominatur: & uocatur domus talis: ſic & Ieruſalem denominabatur ciuitas Dei & templum domus Dei. *Vt diſcas timere dominum Deum tuum.* Ad hoc uolebat dominus eos coram ſe comparere, ut ſcientes ſe comparituros totiens coram domino ſuo: timerent abeo puniri ſi mali eſſent. Quemadmodum ſeruus qui frequenter domino ſuo aſtare debet, timet eum offendere. Similiter ex his quæ ibi uideret & audiret in lege, timeret Deum ſuum. *Si multiplicauerit ſe præte uia.* Id eſt, maior ſeu longior fuerit quam ferre poſsis: ut ſtatim explicar dicẽs, quod non poſsis ferre ſeu portare eam, quia diſtat a te locus: unde cognoſces ex hoc loco, ſcripturæ morem eſſe ſtatim explicare, quod obſcure dixit. *Cum benedixerit tibi dominus Deus tuus.* i. benefecerit. *Dabitis pecuniam ſecundũ õnia quæ deſiderat anima tua.* i. emes ex pecunia omnia q̃ deſiderauerit anima tua in cibo & potu. Et aduerte hic animã pro uoluntate

aut deſiderio poni. *In fine trium annorum proferes omnem decimàm.* Præcipit decimã dare in fine trium annorum: quóniam in fine anni ſolent pauperibus alimenta defficere. *Repones intra portas tuas*, id eſt intra mænia urbis tuæ, quoniam ſtatim dicitur de uidua & pupillo qui ſunt intra portas tuas, id eſt intra mænia urbis tuæ ſeruata leuitis & pauperibus. *Vt benedicat tibi Dominus*, id eſt bene faciat conferendo multa bona.

IN CAPVT.XIIII.DEVTERO. AD morum ornamentum ad notatio.

Filij eſtis Domini Dei ueſtri: non lacerabitis uos. Multa ſunt quæ nos a peccatis & immunditiis retrahere debent: præcipuũ tamen inter omnia eſt meminiſſe nos eſſe filios dei: tã honorabilis & mũdi ab omni ſordepatris: cũ ergo ſerue Dei peccatũ aliqđ occurrerit faciẽdũ currat ſtatim: cuius capitis & cuius ſis corporis membrũ: & diuinæ conſors factus naturæ: noli in ueterem uilitatem, degeneri conuerſatione redire. Audi quid ſanctus iuuenis Thobias uxori dicat. Filii (inquit) ſanctorum ſumus: & non debemus ita coniungi, ſicut gentes quæ ignorant Deum. *Neque ponetis caluitium inter oculos ueſtros.* Audiant hoc, qui mortuos fideles immoderate lugent, lacerantes ſe ac pongentes ac ſi nullam haberent futuræ reſurrectionis ſpem: *Non comedes omnem abominationẽ.* Egit a mundi ipſius exordio medicum noſtrum Deus noſter: & leuioribus cibis fructibus uidelicet & herbis nos enutriuit ſciens quot mala gula cauſare ſoleat, & quã malos nutriat humores: ſed uidens uitã noſtram in dies diminui: carnes con ceſsit, quas hic iudeis prohibuit, quoniam eos uidit grauius animo infirmari: & eas carnes tibi conceſsit quę ſibi uoluit in ſacrifitio offerri. *Decimam dando decimam dabis.* Expende quam liberales nos eſſe uoluit Dominus Deus noſter in miniſtros ſuos & pauperes: & quot decimas ad hoc conſtituit dari, ut diſcas, quod tam largum erga te experieris Deum tuum, quam largum te pauperibos & miniſtris eius exhibueris. *Comedes coram domino Deo tuo.* Ad quid domine Deus meus, uis tuos coram te comedere. Solent ſerui ad menſuram ridere & comedere & cuncta alia facere cum comedunt aut lætantur coram dominis ſuis: ut ergo diſceres quam ſobrie tibi utendum ſit donis Dei, præcipit comedere coram ſe: non ut parcus aut auarus, cum tibi abundanter cuncta ſubminiſtret: unde ſequitur. *Vt diſcas timere dominum Deum tuum.* Inſtruit etiam dominos uocare ſeruos ſæpius coram ſe: ut timeant male facere, ſcientes ſe coram domino ſuo eſſe rationem reddituros. *Si creuerit præ te uia.* Conſidera Dei tui erga te clementiam, qui non uult te grauare ultra uires: ſed miniſterio quod exhibere potes contentatur. Ex quo loco diſcant domini, ſuos famulos ultra uires non grauare: ſed eo eſſe ſeruitio contentos, quod facile famuli poſſunt illis exhibere. Non debet etiam graue prælatis uideri, ſi populus religioſe quidem & modeſte, æpuletur & lætetur coram domino Deo ſuo, qui eos libenter uidet comedere & lætari. Si tamen eos uiderint in hoc excedere prohibere poſſunt. Neque propterea permitto populum intra eccesiæ ſepta comedere, quoniam hoc neque dominus unquam in templo fieri permiſit. *Tu & domus tua.* Prudenter quidem. Vt enim inuitaret hominem, & curaret ſuos domeſticos religioſos facere, pręcipit ut eos ſecum ducat in domum Dei. *Et leuitam non relinques.* Debet ſemper ſæcularis apud ſe religioſum habere quem nutriat: & qui doceat quæ ſunt Dei ut illi carnalia miniſtrans, ab eo ſpiritualia metat iuxta Pauli conſilium. *Repones intra portas tuas, & ueniet leuita.* Vide quam parcat pauperum uerecundiæ. Verentur ſæpiſsime pauperes præſertim honorati, faciem diuitum uidere, & abeis elemoſinam petere: ut ergo illorum pudori parceret, præcipit alimenta intra portas reponere, unde pauper ea ſine uerecundia tollere poſsit. *Comedent & ſaturabuntur.* Non uult te parce, tua in pauperes diſtribuere, ſed tam abunde ut inde non ſolum nutriantur, ſed etiam ſaturentur pauperes. Quid ergo facitis qui tam parce in pauperes effunditis, ut ex eis uix uiuere liceat, quanto magis ſaturari? Audi apoſtolum. Qui parce (inquit) ſeminat: parce & metet.

Thobię.2. — 2 ad Chorin.9.

IN CAP.

IN CAP. XV. DEVTERO. IVXTA literam annotatio.

A *Fine ſeptem annorum, facies remiſſionem.* Obſcura utcunque eſt ſententia, quoniam remiſsio non fiebat in fine ſeptimi ſed ſexti anni, quare Munſterus uertit. A principio ſeptimi anni: ſed nõ eſt interpreti liberum, tam facile literam mutare, etiam ſi eam ut in hebræo eſt non intelligat, aut inintelligibilis uideatur: & eſt aduertendum quod eſt hic ſermo de remiſſionibus poſt primam. Omnes enim ſequentes fiebant poſt ſeptimum annum ſupputando annum remiſsionis ſeu ſeptimum. A fine ergo ſeptem annorum ſupputato anno remiſsionis prçcedentis fienda erat ſequens remiſsio. Aliqui uertunt. Perficies remiſsionem, quoniam incipiebat fieri in principio ſeptimi anni & in fine conſumabatur, & eſt ſermo de remiſsione debitorũ & aduerte quod ſignificatio uerbi ſcamat aquo ſemitth, id eſt, remiſsio, non eſt omnino certa hebræis. Dicũt autem ſignificare relinquere dimittere & remittere, & magis proprie proijcere aue remittere aſe, ut patet ſecundo Semuelis. 6. ubi dicitur. Quia ſometu, id eſt, declinabant aut proijciebant eam ſcilicet arcam boues. Et ſecundo regum nono. Et dixit ſintuau, id eſt, dimittite ſeu proijcite eam: & dimiſerunt eam ſeu proiecerunt. *Et hæc eſt res remiſsionis.* Hebraice Hoc eſt uerbum remiſsionis, & ſenſus eſt. Hic eſt modus remiſsionis, aut hæc eſt obligatio remiſsionis. *Vt remittat omnis dominus mutui, manum ſuam.* Vocat dominum mutui mutuantem, qui dominus eſt rei mutuatæ, & per remittere manum, intelligit non amplius exigere ab eo cui mutuo tradidit. Vrget enim mutuãs eum cui mutuo dedit & manum extendit ad debitum recipiendum: quam iubetur hic remittere, ideo præcipitur ei ut anno ſeptimo remittat manum ſuam, neque amplius exigat: quod ſtatim ſuo more explicat dicens. Qui mutuauerit proximo ſuo: non exiget a proximo ſuo. *Quia uocauit remiſsionem domino.* Id eſt, proximus proclamauit remiſsionem domino ſcilicet eſſe faciendam: aut quia proclamauit ſeptimus annus remiſsionem eſſe ex præcepto domini faciendam, uel quia proclamãs cornu arietino, proclamauit remiſsionem ex lege domini faciendam. Et hoc eſt de quo dominus Iſaiæ. 52. conqueritur dicens. Et omnes debitores ueſtros repetitis. Exigebant enim debita à debitoribus ſuis, poſt annum remiſsionis, non remittentes tunc iuxta legem. *Eo quod non erit in te mendicus.* Id eſt, ſi hoc feceris, faciam ego ut nullus ſit apud te mendicus, ut infra explicat. Mutuabis gentibus multis, & tu non capies mutuum. Aliqui putant hoc potius imperatiue quam enunciatiue legendum: ut ſcilicet præcipiat dominus nullum fore inter eos egenum: ſed prior lectio magis arridet ut ex ſequentibus probatur. Sequitur enim. *Si fuerit in te mẽdicus.* Conſidera legislatoris prudenciam & quam facilem faciat legem ne deterriti paupertate manus clauderent. Pauci inquit erunt qui mutuo petant, cum pauci fuerint mendici: ideo ratione anni remiſsionis, non timeas mutuare fratri. Aduerte autem quod ab abah quod eſt uelle, eſt ebion, id eſt, mendicus ſeu egenus quaſi omnia uolens, cum omnibus egeat. *Vt cuſtodias facere.* Id eſt, ut obſerues ad faciendum. Vult dominus hominem antequam ueniat tempus implendi præcepta eius, obſeruare tempus, ut quam primum uenerit faciat. *Dominus Deus tuus benedixit tibi.* Pro benedicet tibi: aut benedixit, ut poſsis debita fratribus dimittere. *Mutuabis gentibus multis.* Significatio uerbi habat, non eſt uſquequaque certa hebræis. Dicunt enim ſignificare capere pignus, remorari retardari & fœnerari ſeu mutuare: ſed meo iuditio uerbum ſignificat detinere retinere & mutuare: ut patet Ioelis 2. ubi dicitur. Sicut potentes current: & non ieabetun, id eſt, tardabunt in uijs ſuis. Item infra. 24. Non ingredieris domum illius laabot, id eſt, ad detinendam ſeu retinendam retentionem. Vocat enim pignus retentionem, quoniam detinetur a creditore, aut retinet debitorem: & pignerari detinere ſeu retinere. Hic tamen & infra hoc eodem capite uidetur ſignificare mutuare: ubi dicitur. Mutuando mutuabis ei quantum ſufficit defectui eius: quod defecerit ei. Voluerunt perfidi Iudæi hunc locum adducere ad impietatem uſurariam tuendam: dicentes licecere ſibi dare ad uſuram gentibus pecuniam ſuã: quod neque textus ſomniauit hic: ſed quod tanta erit apud eos rerum omnium copia: ut poſſint etiam gentibus mutuare, & a nullo mutuo accipere. *Caue tibi.* Hebraice eſt. Sis cuſtoditus tibi: ſed ſenſus redditus eſt. *Ne forte ſit in corde tuo uerbum beliial.* Id eſt, impium

Remittere manũ é hebræis debitum condonare,

malitioſum

malitioſum:& eſt hic coniectura:quod belial ſignificet hominem malitioſum:aut uerbum hominis non habentis iugum legis Dei, qui libere Oculus malus quid ſit Hebræis, loquitur quæ uult. *Et malus ſit oculus tuus in fratrem tuum.* Vocat oculum malum, oculum impium ſeu immiſericordem:quemadmodum oculus miſericors dicitur oculus bonus. Prouerbio.22.ſic habes bonus oculus benedicetur: quia dat decibo ſuo pauperi. Et capit.23. Ne edas cibum oculi mali & ne deſideres delicias eius. Et Mathæi.6. Lucerna corporis tui eſt oculus tuus q ſi malus fuerit &c. Et cap.20. An oculus tuus malus eſt? *Erit in te peccatum.* Putarem hic peccatum pro punitione accipiut in multis ſcripturæ locis, ac ſi dicat. Et erit ſuper te punitio hac de cauſa:aut peccabis. *Pauperi tuo & mendico tuo* Pauper dicitur ab anah quod eſt humiliari quaſi humilis & abiectus: mendicus uero ſeu egenus ab abah quod eſt uelle & deſiderare:unde melius egenum quam mendicum uertas. *Onerando onerabis eum.* Verbum anach, id eſt, onerare deducunt hebræi ab anach, quod eſt torques, & meo iuditio potius ſignificat circundare quemadmodum torques, quã onerare. Ipſi enim hebræi Pſalmo 73. uertunt anachtemo, id eſt, ut torques circundedit eum ſuperbia: aut ideo coronauit eos ſuperbia: unde hic potius uertendum puto. Circundando circundabis eum de pecudibus tuis, aut ſuſpendendo ſuſpendes ſcilicet ad eum omnia bona. *Erit tibi ſeruus in ſæculum.* Id eſt, uſque ad annũ Iobel. Quoniã holam non ſemper perpetuum ſignificat ut patet Ieremiæ ſecundo. Meolam, id eſt, a ſæculo confregi iugum tuum, id eſt, a multo tempore *Quia duplex eſt merces mercenarÿ tui.* Hebræi ſic interpretantur. Fuit is tibi per ſex annos loco duorum mercenariorum. Solebant enim mercenarÿ operas ſuas ad tres duntaxat annos locare, ſed Iaacob ad ſeptem apud Laban locauit eas:ideo aliter literam hanc interpretandam puto ſic ſcilicet. Ideo præcipio dimittere ſeruum hebræum ſeptimo anno liberum: quoniam duplex eſt merces mercenarÿ tui: & ille altera caret. Debetur enim mercenarÿs uictus quaſi una merces, & pecunia quaſi altera, ſeruus autem emptus & ſi habeat uictum, non tamen datur illi pecunia, & priuabatur iſta mercede & eius loco dimittebatur liber: & iſte meo iuditio eſt huius literæ ſenſus. Poſſet etiã dici mercedẽ ſeruorum Hebræornm duplam fuiſſe ad mercedem aliorum ſeruorum:ideo loco unius præcipitur liber dimitti. *Sanctificabis domino deo tuo.* i. ſeparabis ut des domino, quaſi rem ſanctã aut applicabis domino. *Non ſeruies cum primogenito bouis tui.* Erant aliqui mali inter Iudæos qui antequam darent domino bouem primogenitum, operabantur cum eo: & tondebãt agnum primogenitum:quod dominus prohibet fieri, quoniam ex egreſſu uuluæ erant domini:ideo tam miniſteria eorũ quã lana, ad deũ pertinebant. Si quæras quoto tempore iudæi tenebantur primogenita offerre:de pecudibus ſtatuit lex ut ſex diebus eſſet cum matre. Ex uerbis uero Lucæ uidetur hominum primogenita quadrageſsimo die fuiſſe adducta in templum. *Coram domino Deo tuo comedes illud.* Cõſtat ex hoc loco nõ ſolum ſacerdotem ſed etiam dominum primogeniti comediſſe illud, & uerũ eſt. Nam Numeri.18. præcipit dominus primogenita animalium immolatitiorum non debere redimi ſed immolari: & crediderim non ſolũ ſacerdotes, ſed offerẽtes ex huiuſmodi carnibus comediſſe, ſi quaſi pacifica immolarentur: quod ſi non placet dicito hic ſicut & præcedenti capite per primogenitum intelligi primitiuum: ad quẽ ſenſum nullo modo accedere poſſum, quoniam litera hæc de uere primogenito loquitur. *Si fuerit in eo macula, claudus.* Ecce qd lex maculam appellet, nempe ſi ſit claudus aut cæcus aut giboſus. *Immundum & mundum pariter.* ſ. ad ſacrificium. Multa enim quę erant immunda ad ſacrificium, erant munda ad eſum ut ceruus, caprea & id genus multa, quemadmodũ mancus aut abundans membris.

IN CAPVT. XV. DEVTERO. ADnotatio: ad noſtram eruditionem.

A Fine ſeptem annorum facies remiſſionem. Et ſi omnes diuinæ leges, pietate & miſericordia plenæ ſint, hæc tamen omniũ pietatem excedere uidetur qua debita egenis remitti iubentur quolibet ſaltem ſeptennio. Quis daret ut inter Chriſtianos, qui nos iudæis ſanctiores prędicamus: hęc lex ſeruaretur: ſed ad hoc inter nos res deuenit, ut (Eugubius dicit) ut idololatria excepta in omnibus alÿs, gentibus pares & iudæis, ne dicam deteriores ſimus. Si conſiderares eum proximum & fratrem, forſitan aliquando remitteres. *Quia uocauit remiſſionem domino.* Quid aliud

hæc

aliud hæc lex ſonat, quam quod Chriſtus apud Mathæū præcipit, quod uni ex minimis meis feciſtis, mihi feciſtis. Sic & hic dominus oſtendit, ſibi potius quam fratri remiſsionem fieri. *Abalienigena exiges.* Multa permittuntur extraneis fieri, quæ nullo pacto permittenda ſunt fratribus. Hinc orta ſunt priuilegia. *Eo quod non erit in te mendicus.* O fœlix, & nimium fœlix illa cōmunitas: in qua nullus eſſet egenus: quod ſi fieret, non eſſent totpauperum quotidie aduerſus dominum querelæ dicentium. Quare hic panibus & diuitijs abundat, nos uero hic fame perimus. Aduerte etiam hic cauſam omnis penuriæ & defectus inter nos: quod uidelicet noſtra non impartiamur fratribus noſtris. Hęc etiā cauſa eſt quare alijs gentibus ſeruimus, neque ſumus ab omnium exemti poteſtate. *Intra unam e portis tuis, in terra tua.* Ordinem charitatis ut uocant, docet lex hæc: ut uidelicet illis prius mendicis ſubuenias, qui ſunt intra portas tuas & in terra tua: poſtmodum uero alijs *Mutuando mutuabis: quantum ſufficit defectui eius.* Non uult dominus te fore parcum in diſtribuendo & ſubueniendo fratribus tuis, quod etiam gloriæ tuæ expedire uidetur, ne alius dicat ſe defectibus tuis potius quā proximi ſubueniſſe. Iniurium enim tibi reputare deberes, ſi alius te iuuaret ad ſubueniendum proximo, cum poſſes ipſe ſolus ſubuenire & tibi ſoli, proximus & non alijs deberet ſubuentionem *Caue tibi ne ſit quidpiam in corde tuo, cū impietate.* Occurrit ubique dominus malitiæ noſtræ. Occurrunt enim homini, uolenti eleemoſinam facere mille tentationes. Si deerit mihi quod pauperi dono. Si ſoluet quod mutuo tradidi. Si dabit dominus centuplum quemadmodum pollicetur: quæ omnia forti ſunt animo ſuperanda: ne contingat in diffidentiam erga dominum labi. Quærit etiam humana malitia ſemper occaſiones quibus a bono opere ceſſet: & timendum ualde eſt, ne pauper clamet ad dominum contra te: & perdas non ſolum quæ non uis largiri, ſed te & omnia. Et pulchræ hic docet, qualiter cum Deo perdere debeas. Sunt multi qui docent hominem lucrari: ſed rari qui doceant perdere cum Deo, quod eſt maximum lucrum. Audi quid Chriſtus dicat. Qui perdiderit animam ſuam in hoc mundo: in uitam æternam cuſtodit eam. Cupiunt homines maxime, uitam cuſtodire perpetuo, & ignorāt quod non poſſunt eam perpetuo cuſtodire, niſi perdendo eam propter Deum. Sic ignorant ſe diuites fieri perdendo pauca, quæ proximis ſuis propter Deum remittunt. *Si dimiſeris, non dimittes uacuum.* Putant nunc homines, non ethnici quidem ſed Chriſtiani, magnum quid facere, ſi ſeruos ſuos ſenes poſt 20. ac 30. ſeruitutis annos, liberos dimittant: qui libertatem amantes eam etiam in ſenio amplectuntur, & cum laborare nequeant, mendicant. Non uereris homo Chriſtiane, eccleſiæ alendum tradere ſeruitorem, cuius uires in tuo ſunt miniſterio conſumptæ? Dimittebat ſeptimo anno Iudæus ſeruum: neque remittebat uacuum, ſed omni bono refertum, & tu poſt. 20. annos aut. 30. neque uacuum remittis. Audi quid per Iſaiam dominus dicat. Dimitte eos qui cōfracti ſunt liberos & ubique uult nos ſortem noſtram, & qui fuerimus conſiderare. *Capies ſubulam* Docet hominem uti debere donis Dei, neque paruipendere, quæ ſibi a domino donantur bona. *Non ſit durum in oculis tuis, cum dimiſeris eū liberum.* Extremum malum eſt, bonorum pænituiſſe factorum: quemadmodum ſi te pæniteat iniuriam æquo animo propter Deum tolleraſſe eleemoſinas feciſſe: ſeruum liberum dimiſiſſe. *Duplex eſt merces mercenarij.* Alia debet eſſe merces fratris, atque conciuis tui, & alia aliorum ſeruorum, & præcipitur duplex ad iſtā. *Non operaberis in primogenito bouis tui.* Non uult dominus ut ſua diminuas, ſed integra ſoluas: & expende hic hominum malitiam, qui etiam cum domino uolunt maligne & inſidioſe agere, ut quæ illi ſunt ſoluturi, detrita & nuda ſoluant: cum ea quæ ipſe nobis confert, uernantia florida & induta conferat. Sunt etiam qui ea quæ pauperibus tribuunt, prius extenuāt & omne quod in eis bonum aut pulchrum eſt auferunt poſtea donant.

Quomodo quis cum deo perdere debeat.

IN CAPVT. XVI. DEVTERO. IVXta literam adnotatio.

O*Bſerua menſem ſpicæ* i. in quo ſpicæ ſolent matureſcere in terra ſancta aut quo blada incipiunt ſpicas habere: & menſis iſte Iudæis dicitur Niſſan: qui reſpondet mar io & nonnunquam aprili noſtro. In hebræo eſt pro ſpicæ Abib, quod Hebræis ſignificat ſpicam

ſpicam cum çulmo ſeu calamo: a radice uſque ad ſpicam Exodi nono. Quia ordeum Abib, id eſt, ſpica. Santes in priori ęditione uertit ſubum ſed poſtmodum correxit in alijs ęditionibus locum & in lexico. *Et facies Peſach domino Deo tuo.* Ecce ad quid præcepit mentem ſpicæ ſeruare, nempe ad feſtum paſchæ celebrandum. Explicui Exodi.12.&.13. quid proprie ſignificet nomen Peſach & etiam uerbum paſach, quod ſcilicet ſignificet ſaltare & Peſach ſaltum: quod ea nocte dominus, occidens primogenita Ægyptiorum ſaltauerit domos Iſraeli tarum: ne que occiderit in eis quenquam. Noſtri tranſitum interpretantur: ſed quaſi idem eſt. *Et immolabis Peſach de pecudibus & bobus.* Non eſt hic ſermo de ſola paſchali uictima, quoniam illa non poterat ſumi niſi de ouibus uel capris, ut dictum eſt Exodi.12. ſed loquitur de omnibus uictimis, in feſto Peſach immolandis: ut ſtatutum eſt Numeri.28. *Vt habitare faciat nomen* ſuum ibi, id eſt, denominetur a nomine domini, uocetur domus domini. *Non comedes ſuper ipſum fermentatum ſeptem diebus.* Poteſt pronomen ipſum referre uictimam paſchalem ſcilicet agnum uel hædum qui immolabatur, aut quod uerius puto omne ſacrificium feſti: cum quo nullo pacto licebat comedere fermentatum, unde ſenſus eſt. Non comedes ſuper ipſum ſcilicet paſchale ſacrificium fermentatum uidelicet panem: quare ſequitur. *Septem diebus* (quibus ſcilicet feſtum durabat) *comedes ſuper ipſum infermentata, panem humilitatis.* Id eſt, quę humiliati homines ſub manu alicuius comedere ſolent, quales Iudæi erant quando egreſſi ſunt ex Ægypto. *Quoniam feſtinãdo egreſſus eſt.* Id eſt, ideo præcipio infermentata comedere, quoniam tam feſtinanter ex Ægypto egreſſus es, ut non licuerit fermentari, neque reddit hæc ſententia cauſam ſententiæ immediate præcedentis, quare ſcilicet debeant comedere panem humilitatis. *Intra unam e portis tuis* Id eſt, intra mænia aut ſepta urbis tuæ. Volebat enim domino, ut præſentes illi beneficium referrent. *In ueſpera occumbente ſole, tempore quo egreſſus es ex Ægypto.* Explicare uidetur hic textus quid ueſpera ſignificet, quod uidelicet ſignificet ſolis occaſum. Sed quod dicitur difficultatem habet: quoniam uidetur ex hoc loco Iudæos noctu ex Ægypto egreſſos fuiſſe, & tamen Exodi.12. dicitur eos egreſſos in corpore diei. Dicendũ Iudæos ut colligitur ex uerbis capitis.12. Exodi: poſt mediam noctem ex Ægypto egreſſos. Nam media nocte poſt immolationem, dominus primogenita occidit, & poſtea rex accerſiri fecit Moſeh & Aharon quibus præcepit ut egrederentur & urgebant eos exire: unde uidetur quod noctu prope mane tamen, egreſſi ſunt. Cum ergo hic dicitur. Sacrificabis Peſach in ueſpera occumbente ſole: tempore quo egreſſus es ex Ægypto, nõ eſt intelligendũ eos ſole occũbente exijſſe, ſed quod illa nocte egreſſi ſunt, unde tempus non pro hora, ſed pro tempore hic accipiendum eſt. *Vertẽte mane, & ibis in tabernacula tua.* Nõ intelligas mane ſequens immolationem immediate, quoniam dies celebris erat & non licebat iter facere, ſed mane ſequentis diei & accipitur mane prout idem eſt quod cras quemadmodum, dicimus nos Luſitani mane hoc faciã.i. cras & forte illud mane erat mane octauę diei: quoniam ſolebant Iudæi ad omnes ſeptem dies manere in loco ubi erat domus domini. *Die ſeptima erit collectio domino Deo tuo.* Explicuimus abunde feſtũ hoc Leuitici 23.& Numer.29.& melius uertas. Erit retentio, quam collectio: & uidetur ex hoc loco haberi quod atzeret.i. retentio, ſignificet reſtrictionẽ ab operibus ſeruilibus, quoniam ſtatim quaſi explicando ſequitur. Nullum opus facies. *Cum i cœperit falx eſſe in ſegete, incipies numerare ſeptem ebdomadas.* Videtur ex hoc loco in terra ſancta meſſem incipere in menſe Niſſam, ſeu in feſto. Peſach. ſed quia collectio ex area in ea fit in menſe Septẽbris ſeu Thiſri, quãdo celebrabatur feſtũ tabernaculorũ ut ſtatim infra habetur & nõ eſt uero ſimile meſſem ad ſeptem menſes durare, crediderim falcẽ mitti ad ſpicas uirides colligendas, quæ magis ad maturitatẽ tẽdebãt. Aut quod uerius credo ſupputationẽ, huiuſmodi ſeptẽ ebdomadarũ retro faciendã & ſenſum literæ eſſe Cũ incœperit falx eſſe in ſegete, incipies.ſ. retro numerare ſeptem ebdomadas: & hic ſenſus ſcrupulis caret & uerior ac germanior eſt, & iuxta illum interpretare quod Leuiti.23. ſcribitur & per ſolennitatem ebdomadarum intelligit Penthecoſten. *Quantum potuerit ſpontanea manus tua, erit quod dabis.* Id eſt, iuxta facultatem tuam quam ſponte exhibebis. Aliqui uertunt. Cum leuatione uoluntaria manus tuæ.

Quemadmo-

Quemadmodũ benedixerit tibi dominus. Id eſt, benefecerit. Benedicere enim Dei, in ſacris literis benefacere eſt. *Solennitatem tabernaculorum facies tibi.* Hæc fiebat in Thiſri, qui reſpondet ſeptembri noſtro ſaltem pro ſui parte: quando fructus arborum & agrorum colliguntur & uinum: unde dicit. Cum collegeris de area & torculari. *Septem diebus ſolennitatem celebrabis domino Deo tuo.* De ſolennitate tabernaculorum eſt ſermo: quæ ad ſeptem dies durabat, quorum primus & octauus erant celebres, ut dicitur Leuitici.23. & de hoc feſto etiam fit mentio Numeri.29. *Tribus uicibus in anno conſpicietur omnis maſculus, coram domino Deo tuo.* Vnde ſequitur quod fœminæ non tenebantur ex lege intereſſe loco ſancto omnibus tribus feſtis: ſed ſat erat adeſſe in feſto infermentatorum, quod erat præcipuum inter omnia. *Non conſpicietur coram domino uacuus.* Sententia ſequens hanc explicat more ſuo, ut ſcilicet unuſquiſque domino prout potuerit offerat. *Vnuſquiſque ſecundum donum manus ſuæ* Id eſt, prout donare potuerit. *Iudices & præfectos pones tibi, in omnibus portis tuis.* Per iudices intelligit eos qui ius populo dicebant: per præfectos, qui hebraice uocantur ſoterim: dicit rabbi Abraham intelligendos fore executores eorum quæ iudices decernebant: ut ſunt illi qui apud nos dicuntur alcaides meirinhos porteiros. Putarem iſtos præfectos fuiſſe duces & gubernatores populi, quorum munus erat populum defendere & exercitum congregare cum opus eſſet. Sicut in urbibus quibus non eſt rex, eſt unus dux aut plures qui populum gubernant: oſtendentes quid faciendum uel omittendum ſit: & uidetur fuiſſe dominum: ut colligitur ex uerbis Iob.36. ubi dicitur. Nũ pones miſtaro, id eſt, præfecturam aut dominium eius ſcilicet cœli in terra? Præcedit enim. Nunquid noſti ſtatuta cœli? & ſequitur. Nunquid pones dominiũ eius in terra. Poſſet etiam uerti ordinem, & tũc ſoter ſignificaret ordinatorem directorem, & non ſum lõge ut putem nomen ſoter hoc proprie ſignificare. Nam Prouerbiorum.6. habes de formica: Nõ eſt ei princeps ſoter, id eſt, præfectus ſeu gubernator. Diximus abunde de nominis ſignificatione. Exodi 5. Iudicum erat, ius ſuum unicuique tribuere, & iudicare inter cauſam & cauſam, ſanguinem & ſanguinem, præfectorum uero ut diximus oſtendere & imperare quando aliquid faciendum uel non faciendum erat a populo: aut erant minores iudices qui in minoribus locis ponebantur uel in maioribus minora iudicabant; quoniã infra hoc eodẽ capite hęc ſentẽtia probari uidetur. De numero eorum nihil ſtatuit dominus, ſed ſatis oſtendit non debere unicum eſſe: & ſecundum populi multitudinem uel paucitatem, multiplicabantur & diminuebantur. Dicit autem textus in portis tuis: quoniam huiuſmodi iudices, ibi ius dicere tenebãtur, ne qui ex alijs locis uenirent; diſcurrerent per urbem ad querendum iudicem. Dicunt autem Hebræi in qualibet urbe fuiſſe.23. iudices, qui dicebantur. Sanhedrim quorũ præcipuus erat loco Moſeh; cæteri uero loco ſeptuaginta ſenum qui cum eo populum iudicabant aut gubernabant, & in cõſpectu iſtorum.23. ſedebant tres ordines diſcipulorum ſapientum, qui in locum iudicum decedentium ſuccedebant, ſtabant etiam coram Sanhedrim duo ſcribe, unus ad dexteram, alter ad ſiniſtram. Alter ſcribebat ſententiam eorum qui reum dimittendum decernebant: alter uero ſententiam eorum qui adiudicabant damnandum Item duo præcones, duo qui in iuditio contendebant; duo teſtes, & duo eorum aduerſarij: atque duo collectores elemoſinæ. In ciuitate autem in qua non erant.120. homines: ponebantur tantum tres: adlegebantur autem in huiuſmodi conſiſtorium, tam paruũ quam magnum, ſacerdotes leuitas & nobiliores Iſrahelitæ qui digni erant ad ſuſcipiendum ſacerdotium: ſed non bene in hoc dicunt Iudęi, cum ſacerdotes neceſſario deberent eſſe de tribu Leui. Debebant etiam mundi eſſe, ab omnibus uitijs corporis. Sapientes diuites & magiæ periti eſſe debebant: ut ſcirent eam deſtruere. Similiter gnari linguarum. Non admittebantur ad huiuſmodi conſilium nimium ſenes, neque eunuchi ob crudelitatem, neque orbi, ſed cui eſſent filij ut eſſet miſericors. Neque rex, quoniam cum eo non erat contendendum. Sacerdos uero magnus admittebatur modo ſapiens eſſet, uiri ueraces ſapientes & magnanimi non auari. Hæc hebræi quibus meo iudicio multa miſcentur falſa. *Iudicabũt populum ſecundũ iuditiũ iuſtũ* Pręſe fert textus iſte, non ſolum iudices ſed pręfectos fuiſſe iudices, neque incõuenit. Poſſet tamen hoc ad ſolos iudices referri, ſed primum melius. *Non cognoſces perſonas.* Hebraice faciem eſt

ſenſus:

ſenſus, non diſcernas an aliquis ſit potés uel impotens, diues aut pauper, ſed cauſas: ac ſi dicat. Cum fuerit iudicandum, non reſpicias faciem alicuius neque diſcernas eos ſed cauſas: quoniã agnitio perſonæ nihil facit ad cauſam: & ponitur cognitio faciei pro cognitione perſonæ, quoniam perſona ex facie cognoſci ſolet. Et ut ſæpius diximus uerbum nachar, contraria uidetur habetur ſignificata: ſignificat enim agnoſcere, hic & Iob. 34. & Threnorum. 4. & etiam occultare ſe, ne quis agnoſcatur, ut primo Semuelis. 13. Dixitque Saul nichár, id eſt, clauſit illum dominus in manu mea. Et primo regum. 14. Et ipſa ſcilicet uxor Hieroboham mitnacherah, id eſt, occultauerat ſe, ne ſcilicet agnoſceretur. *Et deſtruit uerba iuſtorum.* Non plene conſtat q̃d proprie ſignificet uerbum ſalaph, quod hic deſtruere uertit Santes: quod aliqui ſupplantare alij peruertere uertũt. Prouerbio. 19. habes. Stultitia hominis, teſaleph, id eſt, peruertet uiá eius: ex quo uidetur quod ſignificet alio diuertere facere quam rectum ſit: & hoc facere in iudicibus munera ſolent, quoniam tendentem ad rectum, faciunt alio diuertere, & per uerba res intellige, aut re uera uerba, quoniam alia ſolent eſſe uerba iudicis recti, alia uero corrupti: ſtatim enim mitius loquuntur in cauſa eius qui munera contulit. *Iuſtitiam iuſtitiam ſequeris.* Id eſt, puram & ſimplicem iuſtitiam, non aliquid aliud ut ſunt munera & perſonas.

IN CAPVT. XVI. DEVTERO. AD noſtram eruditionem adnotatio.

O*Bſerua menſem ſpicæ* Non poſſum nõ admonere homines ut ſint memores benefitiorum dei: cum uideam eum tam crebro ea commemorare: & ſimul cum ceremonia illud nobis inculcare, neque arbitratur ſatis illud in feſto ipſo ad memoriam reuocare, niſi ipſius etiam feſti antequam ueniat memineris. Voluit enim nos, uentura explorare feſta: ne cõtingeret ſine memoria, diẽ accepti beneficij præterire. Neque ſolius diei nos uoluit eſſe memores ſed horæ, quemadmodum ſequitur. Quia in menſe ſpicæ, eduxit te dominus ex Ægypto nocte. Neque ſufficit diei meminiſſe, niſi etiam munere oblatæ uictimæ, tuo modo recompenſes gratiam exhibitam. *Quia feſtinãter egreſſus es de terra Ægypti.* Feſtina ualde ſunt auxilia domini, præſertim dum ab inimicis opprimentibus eruit ſuos. Aſcendit (ait Pſal.) ſuper cherubim, & uolauit ſuper alas uenti. Et alio loco Deus in adiutorium meum intende, domine ad adiuuandum me feſtina. *Non poteris ſacrificare Peſach, intra unam e portis tuis.* Non uult dominus ut illi gratiam accepti beneficij referas in domo tua, ſed in domo ſua. Cuius rei audi pulchrum exẽplum. Cum enim dominus per Nathan prophetam multa Dauidi & præclara promiſiſſet, indignũ putauit rex ſanctus domi illi gratias agere, ſed ingreſſus templum eius & in terra ſedens humilis dicere cœpit. Quis ego ſum domine, & quæ ẽ domus mea quia adduxiſti me uſque huc? Hæc eſt conſuetudo humilium, ut tunc maxime ſe deprimant, cum ſe magis uiderint exaltari a Deo. Inſoleſcũt & uane eleuantur impij ſucceſsibus bonis: uiri uero iuſti humiliari ſolent: & uide qualiter ſanctus uir, ſe indignum tunc fatetur acceptis bonis: cum illi maxima conferuntur. Similiter qualiter extollat colatum munus, ut dicat ſe plus a domino tunc accepiſſe, quam poſſet ipſe deſiderare. Diſce ergo ex hoc loco: cum bonũ aliquod a domino acceperis, domum eius intrare, ibique illi gratias agere. *Vertes te mane, & ibis in tabernacula tua.* Surrexit nunc nouum fœminarum genus nolentium laborare: uolentiũ tota die eccleſias circuire, hinc inde diſcurrere, non curantes liberos neque domeſticam rem de quibus Paulus Thimoteum diſcipulum admonet. Simul (inquit) ocioſe diſcũt circuire domos, neque ſolum ocioſe ſed uerboſe & curioſe loquentes quę nõ oportet. Sic & hic dominus poſtquam gratias illi accepti muneris egiſſent, uertere ſe præcipit & ire in tabernacula ſua. Ex quo etiam loco diſcant prælati non multiplicare feſta ſine cauſa, ſed ſinant pauperem plebem neceſſaria ſibi, ſuo labore quærere. *Septẽ hebdomadas numerabis tibi.* Vigiles ualde nos eſſe uoluit & ſolicitos dominus, circa feſta ſua, ut diu antequam uenirent, numerare dies incipiamus, ne contingeret, illa ullo modo ſine celebritate præterire. Voluit autem a falcis miſsione tempus numerari, ut diſcerent ſe de frugibus terre in uenturo feſto debere offerre. *Quantum potuerit ſpontanea manus tua.* Conſidera prudentiam legislatoris, qui in perſoluendis beneficijs uoluit te debiti memorem eſſe, noluit tamen te grauare. Vt enim ſcires quanta debeas, præcipit ut quantum potueris offeras, ne autem

1. ad Tim.

te gra-

te grauaret, uoluit ut tua ſponte offerres. Et diſcant ex hoc loco diuites & pauperes, tanto plura aut pauciora debere, quanto multa aut pauca ab eo acceperint. Vnde ſequitur. Quemadmodum tibi benedixerit dominus: *Lætaberis coram domino Deo tuo.* Libenter nos uidet dominus Deus noſter flentes coram ſe: ſicut & lætantes. Iuſti (ait quidam) æpulentur & lætentur in conſpectu Dei: & delectentur in lætitia: peccatores uero plorent & triſtentur, flentes coram eo peccata ſua. *Tu & ſeruus tuus & ancilla tua.* Quemadmodum ſeruus & ancilla tecũ triſtantur & laborant: ita te gaudente & quieſcente gaudere & quieſcere debent: indignus es ſeruorum miniſterio, qui te gaudẽte uiſi ſerunm tuum laborare & triſtari: & bene aduerte dominum nõ uoluiſſe te ſine ſeruo tuo ancilla & pauperibus lætari. Cum enim te lætum eſſe præcepit in ſolennitatibus ſuis: ſemper ſeruum & ancillam & pauperes adiunxit. *Qui ſunt intra portas tuas.* Voluit dominus unamquamque urbem ſuos curare pauperes: & æquiſsimum eſt ut quemadmodum pater familias ſuos domeſticos iuxta Pauli doctrinam alere tenetur: ita & ciuitas ſuos conciues. *Tribus ambulationibus in anno conſpicietur omnis maſculus coram domino.* Admonui dum alibi hanc tractarem ſententiam: quanta ſit Dei noſtri erga nos dignatio: ut totiens uoluerit nos coram ſe uidere, qua in re dominos docuit ſuos famulos frequenter uidere: & ſi quibus indigent prouidere. Et indignũ ualde eſt ut uacuus uideas eũ qui te multis bonis uoluit abundare. *Iudices & præfectos pones tibi.* Non poteſt urbs cõſtitui neque conſiſtere: ſine iudice & præfecto: & expende iudicem debere eſſe in eo loco: quo facile poſsit ab omnibus reperiri & adiri. *Non peruertes iuditium: non agnoſces perſonam, neque capies munus.* Hæc duo quæ prohibet, ſunt quæ iuditium peruertere ſolent ſcilicet perſonam cognoſcere & munus accipere, a quibus ſi immunis ſit iudex, iuditium nullo pacto peruertet. *Munus excecat oculos ſapientium: & peruertit uerba iuſtorum.* Expende quomodo, omnia quæ ſunt in iudice bona, munus corrũpit. Duo ſunt in iudice maxime neceſſaria, ſcilicet iuditium & iuditij executionem quæ duo munus omnino peruetere ſolet. *Iuſtitiam iuſtitiam ſequeris, ut uiuas & poſsideas terram.* Iſti ſunt fructus iuſtitiæ in locis ubi adminiſtratur, ſcilicet uita ciuium & conſeruatio ciuitatis: unde qui cupiunt urbis uitam & conſiſtentiam, iuſtitiam adminiſtrare laborent. *Non plantabis tibi lucum.* Admonet locus iſte, nihil quod idolorum ſit, aut ad eorum cultum pertineat: eſſe cultui diuino miſcendum: quoniam omnem uerum Dei cultum corrumpit: etiam paruum alterius religionis admixtũ.

IN CAP. XVII. DEVTERO. AD LITERAM ADNOTATIO.

NOn ſacrificabis domino Deo tuo bouẽ & pecus in quo fuerit macula. Non intelligas de macula uelleris, quoniam illa non uitiabat oblationem ſed ſi pecus eſſet morboſum languidum diminutum uel ſuperfluum in corpore aut corporis membris aut fractum offerendum nõ erat quod ſtatim explicat dicẽs. Aut omnem rem malam. *Quia abominatio eſt domino Deo tuo* Significat taab, abhorrere, abominari, nos dicimus aborrecer, unde thoabar, id eſt, res a qua omnes abhorrẽt: ac ſi dicat. Eſt res a qua dominus maxime abhorret. *Soli uel lunæ, uel omni exercitus cæli.* Hæc enim erant, quæ gentes colebãt ſcilicet aſtra cæli, quæ uocat exercitus cæli, propter multitudinem & ordinem ad modum exercitus, ut Geneſis. 2. admonuimus. *Ecce ẽ ueritas: rectũ eſt uerbũ.* Explicat ſecunda clauſula priorem. *Educes uirum ipſum uel mulierem ad portas tuas.* Inquinabat malus etiam mortuus, caſtra uel urbem in qua erat: ideo iubetur extra caſtra & urbem lapidari. *Nõ morietur in ore teſtis unius.* Ex hoc loco omnes leges accipiũt duos teſtes in cauſa requiri cũ aliquis eſt interficiẽdus. *Manus teſtiũ erũt contra eum prius.* Qui enim prius nouerãt peccatorẽ, prius incipiebãt eũ punire, tũ q̃a fuerãt primi punitiõis authores. *Si abſcõditũ fuerit a te uerbũ ad iuditiũ.* Statuit lex hæc, ut cauſa obſcura aut difficilis, in qua iudices urbis pticularis uariãt, & q̃ iudicare uix poſsũt: deferatur ad ſacerdotes leuiticos, & iudices urbis, in qua fuerit tabernaculũ dñi: & ibidẽ ab eis iudicetur, quorũ ſentẽtię ſub pœna mortis ſtetur. Aduerte autẽ, q̃d uerbũ hebraicũ palaa q̃d uertimus abſcõditũ eſſe, ſignificat ꝓprie ſeparare ut patet Exodi. 9. ubi dicitur Vehiphlah. i.

ſeparabit dominus inter pecudes Iſraelis, unde textus reddi poſſet. Si ſeparatum fuerit uerbum ſed 'clarius hic redditur per abſconditum eſſe: quia quod eſt abſconditum, ſeparatũ eſt ab hominum notitia, & quod ſequitur'. Ad iuditium idem eſt quod ad iudicandum & eſt ſenſus. Cũ latuerit tibi res ad iudicandum, ut ſcilicet ignores qualiter ſit iudicanda talis cauſa. *Inter ſanguinem & ſanguinem.* Exempla ſunt præcedentis ſententiæ, id eſt, cum ignoraueris cuius ſanguis effundendus ſit. *Inter litem & litẽ.* Id eſt, cuius lis ſit iuſta, aut iniqua. *Inter plagam & plagam.* Id eſt, quis ſit plagandus, aut quæ atrocior aut leuior: & res aut uerba litium fuerint uaria. *In portis tuis.* Id eſt, urbibus tuis aut in portis urbium in quibus fiebant conuentus ad iudicandum. *Et uenies ad ſacerdotes leuiticos & ad iudicem qui erit in diebus ipſis.* Non dicit textus & ad Leuitas, quoniam munus iudicandi non erat Leuitarum ſed ſacerdotum, qui peritiores in lege erant Leuitis. *Et ad iudicem.* Vnde conſtat unicum fuiſſe iudicem: quem non oportebat ſacerdotem eſſe: & ſic erat tempore quo non erant reges in Iſrael: & communiter erant prophetæ ut patet de Heli & Semuele & alijs iudicibus, in libro iudicum. Conſulto omittimus hic concilium Sanhedrim quod Iudæi ex hoc loco ſtatuere uolunt: quod ex textu non habetur. *Iudicabunt tibi uerbum iudicij.* Id eſt, rem iuſtam aut iuſte. Præſumebat enim Moſeh, iſtos fore iuſtos. Tũ quia Deum præſentem habebant quem uindicem merito formidarent: tum quia facile poſſent eũ in cauſa conſulere. Neque debebant litigantes, ſuperiores conſulere iudices: ſed ipſi inferiores iudices. *Facies iuxta os uerbi quod annunciabunt tibi: e loco ipſo.* Id eſt, iuxta uerbum oris quod annunciabũt tibi, qui loco ſancto præſunt. *Iuxta os legis quam docebunt te.* Id eſt, prout lex dixerit. Habet enim lex uocem ſuam & loquellam: iuxta illud Pauli ad Romanos. 3. Scimus autem quod quęcũque lex loquitur, his q; ſub lege ſunt loquitur. Vnde illi ſupremi iudices, non debebant pro ſuo arbitrio iudicare: ſed ore legis loqui & pronunciare ſententiam. *Vt non obediat ſacerdoti.* Videtur ex hoc loco non fuiſſe neceſſarium multos eſſe iudices ſacerdotes: ſed ſummum: & re uera crediderim hoc ideo factum quoniam ſupponebat ſe fore præſentem & cauſam ſi opus foret iudicaturum, quemadmodum in deſerto difficilia iudicabat. *Auferes malum ex Iſrael.* Verbum baar non ſignificat proprie auferre, ſed cõburere aut eliminari: quemadmodum ignis rem depaſcit, & ſignificatio uerbi non eſt benenota hebræis ut ſæpius admonuimus: unde poſſet uerti. Et eliminabis malum ex Iſrael. *Ponam ſuper me regem.* Non præcipit ponere: quoniam melius rẽ publicã per ſacerdotes noue rat adminiſtrãdam quam per reges, ſed uoluit ut ſi facerent, non niſi quem ipſe deſignaret eligerent: & enumerat hic ſeptem conditiones regis. Prior ut ſit adeo electus. Secunda ut ſit de fratribus. Tertia quod non multiplicet equos. 4. ut non multiplicet ſibi uxores. 5. quod non multiplicet argentum. 6. ut ſcribat ſibi duplicatam legem. Septima ut nõ ſe eleuet ſuper fratres ſuos.

Et ratio prioris eſt ne eſſet in populo ſeditio hac de cauſa. Secundæ uero eſt ut diligat populum, & non cogat illum aut inducat ad alias leges: aut ad idololatriam. Ratio. 3. ne eſſet uir bellorum amator. 4. ne nimium diſtraheretur a negotijs regni, aut ne filios multiplicando oneri eſſet populo: uel ne multiplicando uxores, alienas appeteret, quæ illum ad idololatriam impellerent. Quintæ ne populum expillaret ſi auarus eſſet. Sextæ ut ſciret iudicare. *Neque reducet populum in Ægyptum: ad multiplicandum equos.* Difficilis eſt ſenſus huius loci. Hebraiſmus ſic habet. *Tantum non multiplicabit ſibi equos, & non reducet populum in Ægyptum, ut multiplicet equum. Et dominus dixit uobis. Non addetis redire per uiam iſtam amplius.* Primus ſenſus Caietani eſt. Non multiplicabit ſibi equos & non reducet populum in Ægyptum, ratione commertij equorum: ac ſi dicat. Non dabit cupiditate emendi equos, occaſionem populo, reuertendi in Ægyptum commertij gratia. Secundus eſt. Non redigat populum iterum in ſeruitutem Ægyptiam: dando pro equis homines. Sed textus dicit Deum prohibuiſſe redditum in Ægyptum. Si equos pro equitibus accipias, clarus eſt ſenſus. Non multiplicabit ſibi equites ſcilicet ex alijs populis, neque redducet populum in Ægyptum ad multiplicandum equites regis Ægypti, præbendo ſcilicet auxilium illi: quoniã dominus prohibuit reditum. Iuuat

Locus difficilis.

expoſitionem

expoſitionem Caietani idquod habetur prioris libri regum 10.capite:ubi dicitur. Et exitus equorum ipſi Selomoh erat ex Ægypto, & congregatio negotiatorum regis accipiebant netũ in prætium. Et aſcendebat & egrediebatur quadriga ex Ægypto: pro ſexcentis argẽteis, equus uero pro.50.& centum: & ſic omnes reges Chitteorum, & reges Aram, per manom eorum educebant: unde uidetur iudæos propter equorum negotiationem fuiſſe aut deſcendiſſe in Ægyptum tempore Selomonis: quod hic lege cautum erat: & uidetur Selomonem aduerſum hãc egiſſe legem. Quod autem dicitur. Cum dominus dixerit Non addetis redire. Si quæras ubi hoc dixerit, ſcriptum non eſt. Credendum eſt tamen dixiſſe Moſeh: licet non ſit ſcriptum. Aut. Et dominus dixit, id eſt, præcepit ſcilicet hic per me & cætera. *De ſcribet ſibi duplicatam legem hanc.* Ideſt, duplex exemplar huius ſtatuti, pertinentis ad regem. Aliqui tamen de tota lege hoc intelligunt. Ratio quare iubetur habere duplex legis exemplar eſt: ut alterũ ſecum ſemper portaret, ut iugiter legeret ubicunque eſſet: alterum uero domi haberet cum eſſet quietus. *Coram ſacerdotibus Leuiticis.* Id eſt, qui fuerint ex tribu Leui. Hoc iubetur facere, ut exemplar eſſet omnino incorruptum: quale habere ſacerdotes decebat, qui legem docebant: aut quam legem ſcribet ab eo exemplari, quod eſt coram ſacerdotibus Leuiticis. Quæ res prælatis noſtris utinam nunc curæ eſſet, ut certis locis incorrupta exemplaria ſacrorum bibliorum ſeruarentur: ad quorum fidem quotiens alia deprauari contingeret recurrerent ea que caſtigarent. *Et erit cum eo.* Scilicet huiuſmodi legis exemplar. *Et leget in eo.* Scilicet exemplari legis: & chara ſignificat alte legere. *Vt diſcat timere dominum Deum ſuum: ut cuſtodiat omnia uerba legis iſtius.* Ex timore legiſlatoris, procedit cuſtodia legum ipſius. *Et ſtatuta.* ſcilicet ſcripta.

IN CAPVT.XVII. DEVTERO. AD morũm ornatum adnotatio.

I*N ore duorũ teſtiũ uel triũ morietur moriturus.* Hinc arbitror ortas leges ſęculi de teſtibus: ubi uides unicũ nõ ſufficere ad occidendum hominem: ſed bene duos. *Si latuerit tibi aliquid in iuditio.* Hinc forte ortæ ſunt appellationes ad ſuperiorem iudicem: & conſiderent hæc principes, & conſilia ſuprema a quibus non conceditur appellatio, quales eſſe debeant, ut ſcilicet eorum iuditium ſit omnino rectum, quod uix eſſe poteſt, niſi reſponſum domini penes ſe habeant: quemadmodum iſti. Solus enim Deus nouit omnia cauſarum merita. Et audi ex ſacris literis huius rei exemplum. Cum enim dominus Geneſis.18.diceret Abrahę uelle ciuitates Sodomorum ſubuertere, occurrit illi ſanctus ſenex Abraham dicens. Abſit a te domine, ut perdas iuſtum cum impijs, præſertim cum ſis omnis terræ iudex a quo ad ſuperiorem, nulla eſt appellatio cum ſis ſupremus: ubi docet, ſupremos iudices ſumme aduertere debere, ne quid iniuſtum faciant, cum non habeant qui eorum ſententias corrigant. Similiter diſcãt quam probe debent leges quibus iudicandum eſt noſſe. *Facies ſecundum ſermonem quod annunciabunt tibi.* Quanta obedientia iudicibus parendum ſit, docet locus iſte: qui præcipit eos occidi qui decretis ipſorum non paruerint. *Iuxta ſermonem legis quem docebũt, facies.* Non eſt iudicibus liberum iudicare ut uolunt, ſed iuxta leges: & tuoc illis parendum præcipit, cum ſecundum eas iudicauerint. *Ponam ſuper me regem* Nuſquam præcepiſſe offendes Deum populo ſuo regem habere: noluitque rem publicam ſuam potius per iudices ac ſacerdotes qoam per reges adminiſtrare: quoniam nouit regum tyrannidem. *Ponendo pones ſuper te regem quem: elegerit dominus.* Quis nunc daret bone Deus, ut hanc regulam quam Iudæis præſcripſiſti: obſeruarent etiam reges Chriſtianorũ, & tu eos tuo imperio deligeres, licet ſit tanta temporũ & hominum malitia ut etiam quos elegiſti in tyrannos ſint conuerſi. *Non multiplicabit ſibi equos.* Initia malorum tollere uult. Dicunt aliqui. Quid mali ſi equos uxoreſque multiplicet? Ex uanitate multa mala procedere nouimos pręſertim ĩ regibus quare dominus eam uoluit in eis ſeuere uindicare ut patet in Ezechia Iſaiæ.36.quę & ſi in omnibus ſit mala, in regibus tamen pernicioſa uidetur, & in omnibus qui alienis laboribus & ſudoribus uiuunt. *Scribet ſibi iteratam legem.*

Appellationem a ſuperiore unde ortę

Mirum ualde eſt, qualiter reges omnes leges a ſe etiam ſuas ablegauerint: ut uix aliquem ex eis inuenias qui nooerit eas. Nihil præter delitias ac diuitias curant, uix

urbium & oppidorum procuratores audire nolunt, ſi quid in libertatem aut utilitatem reipublicæ loquuntur: cui rei tibi exemplo ſit rex Roboam. Ex hac autem ceremonia ortum puto, reges in Iſrael coronari libro legis in manu poſito: ut habes primo Paralipo. 24.

IN CAP. XVIII. DEVTERO. IVXta literam adnotatio.

H*Æreditatem eius comedent.* Vocantur hic ſacrificia hæreditas domini, quoniam in partem eius cædebant & quod illi ſeparabatur a filijs Iſrael. Et pro oblationes domini, in hebræo habetur, ignita domini ſeu partes ignitorum ſacrificandorum. *Hoc erit iuditium ſacerdotum a populo.* Id eſt, hoc erit ſibi iure debitum a populo ſacrificante. Seu hæc ſunt quę illis contingent. *Dabis ſacerdoti brachium, maxillas & ſtomachum.* Dicunt Hebræi pecus habere tres præcipuas partes ſcilicet caput corpus & pedes: & ex qualibet habebat ſacerdos ſuam portionem. Nam ex capite habebat maxillas, ex corpore ſtomachum, & ex pedibus armum dextrum. Aduerte autem lechi, id eſt, maxilla ſignificare proprie mandibulam, in qua defixi ſunt dentes: licet de parte exteriori, quæ barbam emittit, & proprie mala aut gena dicitur, quandoque dicatur. Significatio uero ſequentis dictionis ſcilicet chebah, nō plene nota eſt hebræis: ſicut neque cuius radicis ſit. Aliqui enim dicunt eſſe a chub, alij chabab qđ ē maledicere, & forte chebah ſignificat uētriculū ob turpitudinem ſtercoris inteſtinorum: chub uero aut chebah ſignificat uentriculum. Diximus ſatis de nominis ſignificatione Numeri. 25. Poteſt etiam ſignificare pudendum ſicut chubah. Neque deſunt qui dicant ſignificare ſaculum, quo lac fœtui alendo neceſſarium colligitur. *Primitias uelleris ouium tuarum dabis ei.* Per primitias uelleris intelligit primitias lanæ: quæ ab ouibus in attonſione aufertur. Et a gazam quod eſt tondere, eſt gem, id eſt, uellus ſeu attonſio. *Vt ſtet ad miniſtrādum.* Solent miniſtri, dominis ſuis adſtare parati ad miniſteria domini. *Si uenerit Leuita ex aliqua e portis tuis.* Statuit hic lex, ut ſi contingat aliquem ex Leuitis peregrinantibus in Iſrael uenire ad locum tabernaculi, cum maximo deſiderio ſeruiēdi domino Deo ſuo: quod libere poſsit adminiſtrare & habere portionem ſuam, quemadmodum alij Leuitæ qui ibi antea miniſtrabant: & quod dicitur. Ex aliqua e portis tuis, idem eſt quod ex aliqua e urbibus tuis: quoniam urbs proprie dicitur, quæ habet murum & portas. *Quod etiam, miniſtrabit nomini domini.* Idem eſt quod miniſtrabit domino, aut loco denominato a nomine domini.

Porta pro urbe hebraiſsimus uſurpat.

Partem, ſecundum partem comedent: præter uenditiones ipſius ſuper patres. Locus eſt utcunque difficilis, hebraiſmum expreſſimus. Senſus eſt. Partem & partem comedent, id eſt, unuſquiſque partem ſuam aut partē partiendo ſeu diuidendo comedēt: & ut unico uerbo rē cōplectar ſenſus eſt. Diuident ſeu partientur & comedent: quod autem ſequitur. Præter uenditiones ſuas ſuper patres uel iuxta patres: hunc ſenſum habet, id eſt. Non ſolum habebūt portiones ſacrifitiorum, ſed etiam res uenditas quas uendiderunt patres. Si enim pater Leuitæ uendidiſſet domum aut agrum ſuburbij, quod habere potuit: filius eius rediens ad urbem tabęrnaculi, debebat recuperare quæ fuerant patris ſui. Alter ſenſus eſt. Præter uenditiones ſuas. Poterat contingere Leuitam uendidiſſe in urbe a qua recedit, domum aut agrum quem ex patribus ſuis habuiſſe: & prætium uenditionis apud ſe habere, & alij Leuitæ morantes in loco tabernaculi, negarent illi partem hac de cauſa: quod ſcilicet haberet ſecum pecuniam uenditarum rerum: ſtatuit ergo lex quod ſiue habeat ſiue non habeat prætium harum uenditionum, debeat portionem ſuam habere. Aut præter uēditiones ſuas ſuper patres, id eſt, etiam ſi talis leuita uendidiſſet ius ſuum & parentum, ad obtinendam huiuſmodi partem. Eſt tertius ſenſus quod ſcilicet Leuitæ debeant partem ſuam comedere & habere. Si quid tamen eorum parentes uendidiſſent, id non oportebat eos habere & eſt ſermo de his quæ Leuitæ habere poterant. Hęrent hic hebręi quomodo ſanctus Dauid miniſtros templi diſpoſuerit in uiginti quatuor ordines: ita ut non liceret alicui aliter quam tempore ſibi pręſtituto miniſtrare: ut patet primo Paralipomenon. 23. & 24. & reſpondet quidam Germanus legem non cenſeri uiolari ſi quid graui conſilio miniſtrorum uerbi & magiſtratus, de minutijs legis mutetur. Sed miror hunc & cęteros Lutheranos hunc locum

Locus difficilis.

non expendiſſe qui conſtantiſsime aſſerũt eccleſiam non poſſe quicquam mutare aut addere quod ad cultũ pertineat. Si enim licuit Dauidi, ex conſilio magiſtratuum & ſacerdotum, miniſtrorum ordinem mutare, cur non licebit eccleſiæ? Eſt etiam hic alia difficultas, quomodo ſcilicet Leuitis licebat partem comedere, cum omnia iura ſacrifitiorum & partes eſſent ſacerdotum, & nuſquã legimus partem aliquam ſacrifitiorum leuitis eſſe conceſſam. Ad quod dicimus hic explicari a Moſeh partem ſacrifitiorum dandam eſſe Leuitis ueluti miniſtris, actualiter miniſtrantibus. Alij uero diſperſi per urbes uiuebant ex decimis ſibi debitis, & elemoſinis.

Non inuenietur in te, qui tranſire faciat filium ſuũ aut filiam ſuã per ignẽ aut in ignem. Non plene conſtat, qualiter iſte tranſitus per ignem fieret. Hebræi dicunt eſſe Chenanæis perſuaſum, quod qui per medium ignem tranſirent: implerent dies ſuos, neque ante tempus aut immature morerentur: a quibus poſtea Iſraelitæ educti ſunt huiuſmodi tranſitus facere

Quare gẽtes trãſire faciebant filios ſuos per ignem

Verius tamen uidetur ex uerbis ſcripturæ Leuitici.18. iudæos filios combuſsiſſe, a gentilibus perſuaſos, quod ſic per ignem tranſirẽt ad idolum Molech ſeu ad eius conſortium. Quod uero eos comburerent, patet Deuterono.12. ubi dicitur. Omnem abominationem domini, quam odio habet fecerunt dijs ſuis: quia etiam filios ſuos & filias ſuas cõbuſſerunt igni dijs ſuis. Conſtat autem ex uerbis Ieremiæ.32. capite Iudæos, huic idolo filios ſuos immolaſſe. Vide quæ de his Leuitici.18. ſcripſimus. *Diuinans diuinationes, ariolus & augur & maleficus, & incantans incantationem & interrogans Pithonem, & magus, & quærens a mortuis.* Explicui horum nominum diſcrimen Leuitici.19. Significat dictio choſem diuinum, & erat ſicut propheta, ita quod ille qui propheta apud fideles erat, apud gentilles dicebatur diuinus, qualis fuit Bilham ut patet Ioſuah decimo tertio. *Ariolus.* Dictio meonem ut Hebræi dicunt ſignificat præſtigiatorem, ſeu qui oculos tenet. Rabbi uero Hachibali dicit ſignificare eum, qui tempora computat & horas, id eſt, aſtrologum. Ex capite.27. Ieremiæ conſtat, eſſe eum qui futura prædicit: ſed quomodo ea cognoſcat non explicatur, & meo iuditio eum qui oculos aut res obnubilat ne appareant ſecundum ſpeciem ſuam ſignificat Hieronymus augurem ſæpiſsime uertit: ut patet Iſaiæ ſecundo ubi dicitur Veonenim, id eſt. Et augures habuerunt ut Philiſtijm. Apud Ieremiam uero ſic habetur. Ne audiatis prophetas ueſtros, & diuinos ueſtros & ſomnia ueſtra, & augures ueſtros & maleficos ueſtros, qui dicunt uobis. Non ſeruietis regi Babel. Ex quibus conſtat non ſignificare prophetam, neque diuinum aut ſomniatorem: quare uidetur alium ſignificare. Eiuſdem radicis eſt maon quod habitaculum multis ſcripturæ locis ſignificat. Si uero radix eius ſit anah quod eſt reſpondere ſignificabit eum qui dat reſponſa idolorum. Neque longe abſum ut dictionem putem eſſe a radice anã, quod eſt nubes, & meonen ſignificare obnubilatorem: quemadmodum hebræos dicere prædiximus. Seques uero dictio ſcilicet menaches, incantatorem ſignificare uidetur. Dictio autem mechaſſet ſignificat faſcinatorem ſeu præſtigiatorem. Exodi.7. uidetur ſignificare magum, qui mutat rem in alteram quemadmodum faciebant magi Paroh, & uidentur facere hæc inſtrumento aliquo, quoniam Michah quinto dicitur. Et excidam cheſaphim, id eſt, maleficia de manu tua. Aliud uero nomen ſcilicet chober quod Santes in cantatorem uertit eſt a chabar, quod proprie ſignificat coniungere, præſertim minuta ac diuerſa unde uidetur genus diuinationis ſignificari, quod multis rebus colectis fiebat: unde uidetur ſortilegũ ſignificare, qui multa colligit ex quibus ſortitur, aut potuit fieri ut huiuſmodi res fieret multis ſotijs collectis. De Pithone uero diximus Leuitici.19. neque in textu ponitur Pithon ſed (ob) quod hebræis ſignificat utrem, ut patet Iob.32. unde hic uidetur ſignificare demonem, qui in locis pudendis ueluti ex ore utris reſponſa dabat. Vide quæ ibi ex Tertuliano attulimus. *Quærens a mortuis.*

Erant apud gentes qui deffunctos inquirebant, ſed quo modo id fieret, in textu non explicabatur, prohibetur autem Iehudæis Iſaiæ octauo ubi dominus dicit. Cum dixerint ad uos querite a Pithonibus, qui garriunt, & loquuntur. Nun populus a Deo ſuo requiret pro uiuis a mortuis? Res uero geſta narratur primo Semuelis.28. ubi Saul deſcribitur Pithoniſſam conſuluiſſe, eique Semuelem mortuum ſuſcitaſſe. *Interger eris cum domino Deo tuo.* Alij perfectus uertunt, & ſenſus idem eſt, ut ſcilicet non habeant alteram cordis partem cum Deo ſuo: alteram uero cum idolis: ſed quod toti ſint cum domino Deo ſuo. *Et tu non ſic. Dedit tibi Dominus Deus tuus.*

Conciſa eſt locutio: & ſenſus eſt. Et

tu non ſic ſcilicet facies, uel non ſic edoctus es aut non audies præſtigiatores & diuinos. Dedit tibi dominus Deus tuus ſcilicet prophetã, qui tibi futura prædicat: ita ut non ſit opus ad iſtos pergere: qđ ſtatim explicat. *Prophetam de medio tui, de fratribus tuis: ſicut me, ſuſcitabit tibi dominus Deus tuus: ad ipſum audies.* Quod dicitur de fratribus tuis, explicatio eſt illius quod præcedit ſcilicet prophetam de medio tui, ut idem ſit de medio tui quod de fratribus tuis: & ſenſus eſt, quod. Ne recurras: ad hariolos uel diuinos dominus ſuſcitabit ſemper tibi prophetam de populo tuo: quẽ poſsis audire & ſciſcitari: quemadmodum ſuſcitauit me, qui ſum frater tuus: & dico tibi quæ agenda & omittenda ſunt, neque ab hac litera Chriſtum ſeruatorem excludas, quoniam præcipuus fuit inter omnes prophetas quos dominus iudaico populo ſuſcitauit, qui & legislator & promulgator fuit diuinæ legis, quemadmodum Moſeh, immo & Moſeh ſublimior, ut apoſtolus ad Hebræos dicit. Audi uatem. 2. Pſalm. Ego autem conſtitutus ſum rex abeo, ſuper Siõ montem ſanctum eius: prædicans præceptum eius. Vnde & turba uidens miracula eius ſtupens dicebat. Quia hic eſt uere propheta: qui uẽturus eſt in mundum. Artare uero literam hanc ad ſolum Chriſtum, non uidetur neceſſarium: quoniam dominus uidetur prouidere plebi pro omni tempore Chriſtus uero non omni tempore fuit apud Iudæos, ſed certo. Si tamen de eo ſolo uelis intelligere placet mihi. Subdit autem cauſam quare dominus illis de propheta prouidebit: quod ſcilicet per ſepſos non poſſint uerba Dei audire: ut accidit in monte Sinai ubi de hoc conqueſti ſunt: & propheta audiet uerba domini, & annuntiabit tibi: quemadmodum fecit Moſeh in deſerto. Collegit ex hoc loco

Reſpondet autor perfido iudeo authori libri Nizaon.

perfidus author libri Nizahon, duo argumenta ad probandũ hoc uaticinium nõ poſſe ad Chriſtũ pertinere. Primum quia propheta de quo hic eſt ſermo: non poteſt quicquam præcipere aut loqui ex ſenſu ſuo, quia dicitur hic. Et dabo uerba mea in ore eius. Chriſtus uero multa ex ſenſu ſuo loquutus eſt. Ergo non eſt propheta de quo hic eſt ſermo. Ad quod dicimus Chriſtum uerba quæ a patre audierat nuntiaſſe, ut ipſemet fatetur apud Ioannem. Verba quę ego loquor, a me ipſo non loquor: ſed non ſequitur. Loquetur propheta de quo hic eſt ſermo uerba Dei, ergo non erit Deus aut filius Dei. Poteſt enim ut filius Dei uerba Dei patris ſui loqui ſicut locutus eſt. Neque ualet ſi inferas. Loquetur uerba Dei, ergo non eſt Deus ſed propheta, quoniam non ſolum propheta ſed filius Dei poteſt loqui uerba Dei. Argumẽtatur ſecundo ex eo uerbo quo dicitę Moſeh ſimilem mei. Quid tu (inquit es) Natus es ex patre & matre ſicut nos: ergo & propheta de quo hic eſt ſermo habet patrem & matrem ſicut nos: ergo non eſt Deus, neque Chriſtus, qui ſe dicit natum ex matre ſine carnali patre. Pudet ad hæc ridicula reſpondere. Dicit autem Moſeh Deum ſuſcitaturum prophetam ſibi ſimilem, non ſolum in natura ſed in miniſterio: qui ſcilicet legem diuinam populo adminiſtrabit, & mediator ſit inter Deum & populum: qui recuſat audiræ uerba Dei. Talia ſunt obiecta quæ ceci Iudæi in fidem & Chriſtum noſtrum iactant, craſſa & nullius momenti. *In diem congregationis.* Ideſt, qua ad legem audiendam: & ad occurrendum Deo, congregatus es. *Ego requiram ab eo.* Ideſt, Exigam & puniam, ac ſi dicat, conueniam eum & conuictum puniam. Sic Geneſis nono. Sanguinem ueſtrum requiram de manu cunctarum beſtiarum, id eſt, puniam. *Qui loquetur in nomine deorum aliorum.* Sicut ſi dicat. Hæc dicit Baal aut Beel, & ſic de alijs dijs. *Quod loquetur propheta in nomine domini, & non erit uerbum, & non ueniet, eſt uerbum quod nõ locutus eſt dominus:* Docet qualiter cognoſcant uerbum quod dominus non eſt loquutus, & falſum prophetam, eum ſcilicet dixerit rem aliquam uenturam, quæ non euenerit, ſumitur enim hic uerbum pro re ſignificata uerbo, & quod dicitur. Et non ueniet, explicatio eſt præcedentis ſententẽtiæ, more hebraico. Et aduerte quod præbet hic ſignum, quo falſus propheta poſsit dignoſci, ſed non præſtat ſufficiens quo uerus agnoſcatur. Non enim dicit eum uerum qui dixerit aliquod uenturum & euenerit, quoniam hoc non ſufficit ad uerum prophetam. Si enim prædiceret aliquod futurum & eueniſſet, & ſuaderet receſſum a domino, talis non eſſet audiendus ſed lapidandus: ut dictum eſt capite. 13. huius libri. Vnde duæ conditiones requiruntur ad uerum prophetã. Alterã ut non prædicet aliquid quod receſſum ſuadeat a domino uel a lege, alterum ut eueniat ſignum quod prædixerit in confirmationem miſsionis uel doctrinæ ſuæ.

IN CAP.

IN CAPVT.XVIII.DEVTERO.AD morum honeſtatem adnotatio.

NOn erit ſacerdotibus leuitis, pars & hæreditas cum Iſrael. Voluit dominus ſacerdotes ſuos, nō implicari ſecularibus negotijs, neque curare poſſeſsiones: ne a miniſterio ſuo diuerterentur alio. Sed quid nūc quæ ſo ſacerdotibus negotioſius? Nihil fere niſi temporalia curant: & qui deberēt ſua propter Deū negligere, aliena ambire non ceſſant. Si enim nunc ex oblatis a populo non uiuerent: cogerētur forſitan non uiuere tam luxurioſe ac licentioſe. Neque propterea ſeculares excuſamus: qui ſupra quam par eſt auari, ſacerdotes & miniſtros negligerent, ſi eos unde uiuerent habere non uiderent. Oblationes domini, & hæreditatem eius comedent. Audis hic bone ſacerdos, Dei dignationem, ut ſcilicet te in hæredem ſuæ hæreditatis inſtituat, ama ergo eum, & fideliter adminiſtra, ſaltem propter hæreditatem: quam tibi reliquit. Neque ſat illi fuit, ſuam tibi reliquiſſe hæreditatem: niſi etiam ſeipſum faciat tuam hæreditatem: quam perpetuo poſsideas. Vnde uerius populo dicere potes. Dominus pars hæreditatis meæ & calicis mei. Et funes ceciderunt mihi in præclaris. Dabis ſacerdoti brachium. Quare domine Deus ſacerdotibus tuis, non iubes dare caput pedem aut corpus, ſed brachium cum manu? Vt oſtendat, quale debet eſſet erga populum ſacerdotum munus ut ſcilicet cum populus peccatis obrutus ac depreſſus ſe leuare uoluerit, tu qui Dei ſacerdoses, eius manum & brachium appræhendas eumque a peccatis leues. Si uenerit leuites, toto deſiderio animæ ſuæ, ad locum quē elegerit dominus. Quo animo & mente, ſacerdos, debeas accedere ad miniſteriū Dei, pulchre in hoc ſermone doceris: ut non triſtis, non malencholicus, non torto uultu, accedas miniſterium Dei tui. Quomodo poſſum (ait Aharō cum incenſos a domino filios lugeret) domino in ceremonijs placere, mente lugubri? Similiter docentur miniſtri Dei, non egre ferre, ſi multiplicentur, & nouus miniſter ueniat ad miniſtrandum domino: neque dolebit ei partem da re. Hoc enim eſt peculiare miniſtris bonis, ut ſcilicet tanti faciant Deum ſuum: ut totum mundum non ſufficere ad eius miniſterium putent.

Leuitici. 10.

Hoc intereſt (ut aliquando iam diximus) inter Dei & principum miniſtros: quod miniſtri eorum, ſi uideant coadiutores, maximo dolore torqueantur: iſti uero maxime gaudeant cum uiderint. Illi enim non tam bonum principis miniſterium, quam ſuam utilitatem uolūt: iſti uero ſuæ utilitatis obliti, querunt quæ ſunt domini ſui. Non inuenietur in te qui tranſire faciat filium ſuum per ignem. Expende quæſo quid fecerit idolis hominum dementia: ad quod nunquā aut raro attigit uera religio: ut homo idolis filios comburat, & domino ſuo obolum aliquando dare cunctetur. Prophetā de medio tui ſuſcitabit tibi dominus?

Quales eſſe debeant prædicatores conſultores & directores populi, ad uiuum depingit locus iſte. De populo & fratribus quoniam ſi conterraneus & frater eſt, non decipiet fratres ſuos. Similiter aduerte, quam bene dominus populo ſuo prouiderit dans ſemper prophetam & directorem: ne uidelicet irent ad diuinos & idolorū uates: quare exemplo eius prælati, debent a ſubditis ſuis omnem occaſionem auferre diſcedendi a fide. Euulgarunt noſtra hac in fœlici tempeſtate Lutherani dogmatiſtę fere omnes, innumeras Chriſtianas inſtitutiones aue potius deſtitutiones: quibus miſerabilem iuuētutem ab ipſis primis cunabulis peruertunt: & nix inter Chriſtianos antiſtites unum reperias: qui prima fidei rudimenta ſuis pueris demonſtret, aut uiam ſalutis ſuis populis oſtendat. Omitto concionatorum cateruam, qui prōptiſsimi ad impia dogmata ſeminanda ſe ingerunt: & inter nos uix paucos reperias, qui uerbum uitæ quemadmodum oportet ſobrie tractent & gratis diſſeminare uelint. Deberent etiam maxime curare nephandas ſuperſtitiones ab eccleſia reijcere: quæ in tantum apud nos creuerunt, ut pacto cum demonibus inito, ueluti gentilium tempore reſponſa ſciſcitantibus præbeant. Memini enim me, dum apud inclitam Eburam inquiſitorem agerem, fœminam reperiſſe: quæ .30. annis & plus cum demone familiaria colloquia permiſcebat, quod ſibilo aut contactu manus ab ea nocatus, ſtatim aderat: & quicquid abeo ſcire uoluiſſet explicabat. Et quid aliud quæſo huius prima mali labes fuit, quam hominum curioſitas, & prælatorum neglectus?

Non addam, ut audiam uocem domini. Talis debet eſſe prælatus, talis concionator, qui cum Domino uice populi & quæ

ad eum pertinēt loquatur intrepide: & inter utrunque mediatorem agat, quem populus facile accedere audeat. *Vir qui non obedierit uerbis meis, quæ loquetur in nomine meo: ego requiram.* Non dicit qui non obedierit uerbis eius, ſed meis: ut ſcias uerba propria prophetæ quæ ipſe loquitur nomine ſuo ab eis quæ ore domini profert diſtinguere, ut iſtis ōnino ſicut ipſi Deo obedias: alia uero ſcias eſſe hominis uerba. Quo in loco etiam diſcimus quali attentione debeamus prophetarum & prædicatorum uerba audire: ſed quemadmodum punit eos, qui animi ſuperbia indurati nollunt audire prophetam, ita & prophetas ipſos, qui populo ſua ſomnia proferunt. Si dixeris. *Quomodo ſciemus uerbum quod loquutus eſt dominus?* Omnem deceptionis cauſam amouet: ne quis cauſetur ſe non ſua ſponte deceptum: unde rari ſunt qui in fide decipiantur, modo uelint prius prædicatores ad eccleſiæ gnomonem examinare. Si de doctrina concionatoris dubitas, ſedem Petri conſule, quod ſi germani feciſſent, nō in tot dogmata peruerſa inciderēt. *Non timebis abeo.* Quemadmodum ualde timendi ſunt prophetæ domini eum minantur ex ſermone eius: ita paruipendendę ſunt minæ eorum, cum ex ſuo cerebro mentiuntur deterrentes.

IN CAP. XIX. DEVTERO. IVXTA literam adnotatio.

Cum ſucciderit dominus Deus tuus gētes. Admonui ſæpius non plene conſtare quid ſignificet uerbū hebraicum charat, quod hic uertimus ſuccidere, quoniā hæc ſignificatio magis accōmoda uidetur, locis ubi uerbum ponitur. *Separabis tibi tres ciuitates in medio terræ tuæ.* Iam Numeri. 35. & 4. capite huius libri ſtatutum fuerat, tres urbes dandas ad quas confugeret homo qui fratrem occidiſſet ignorantia, citra Iarden: modo uero ſtatuit alias tres ſeparandas ultra Iordanen. Quod autem dicitur. In medio terræ tuæ. Idem eſt quod intra terram tuam: aut ad literam iubentur eas in medio terræ ſilligere, ut facilius huiuſmodi homicidæ poſſent ad eas confugere. *Parabis tibi uiā & in tres partes diuides terminum terræ tuæ.* Verbum hebraicum Chun, etiam certificare ſignificat, ut patet Geneſis. 41. Quia nachon, id eſt, firma ſeu certa eſt res: & loco uidetur quadrare, ut iubeat dominus ſigna aliqua ponere, quibus uia ſit certa, non ambigua, quæ ducit ad huiuſmodi ciuitates refugij, aut firmare eam ſcilicet lapidibus ne ſit lubrica, & tunc congruit parare. Volebat enim dominus uiam eſſe certam, ad huiuſmodi urbes: ne forte conſanguineus occiſi, inueniret homicidam deuium, aut uiæ errore ſeductum, & occideret eum. Diximus multa ex Hebræis, quæ fiebant in uia harum urbiū: & etiam in ipſis urbibus Numeri. 31. quē locum conſulere licebit, & ſenſus loci eſt. Certificabis tibi uiam ſcilicet ducentem ad ciuitates reffugij. Dicunt autem Hebræi in quolibet biuio uel triuio, ſtipitem fuiſſe erectum: in quō ſcriptum erat miklat, ut fugientem in ciuitatem reffugij dirigeret. Quod uero ſequitur. Et in tres partes diuides, ſeu ut hebraice habetur, tertiabis terminum terræ tuæ: hunc ſenſum habet. Diuides totam terram trans Iarden in tres partes: ut ſcilicet in quolibet earum ponas unam ex urbibus refugij, ne ſcilicet eſſent coniunctæ adinuicem. *Hæc eſt res homicidæ: qui fugiet illuc & uiuet.* Id eſt, iſta eſt lex aut iſte eſt caſus, in quo uiuificandus eſt homicida: qui ad ciuitates reffugij confugerit: & explicantur caſus. *Qui ſcilicet percuſſerit proximum ſuum ignoranter.* Cuius rei ſignum erit. *Si illi non inimicabatur ab heri & nudius tertius.* Si enim ab antiquo illi eſſet inimicus, præſumit lex eum non ignoranter ſed ſcienter occidiſſe. Ponit autem lex exemplum caſualis homicidij, ut ſi ambo in ſiluam quaſi ſocij irent: & alter eorum ligna cedens habuerit ſecurim, a cuius ligno ferrum reſilire contingat: & ſocium infra arborem exiſtentem occideret talis ſecurus erat ſi fugeret ad aliquam ex urbibus reffugij. Sed quia hic lex tutum definit ſolum qui ex ignorantia proximum occidiſſet, libet paululum dicta capite. 35. Numerorum expendere, & uidere an homicida alius, qui occurrentem inimicum occidiſſet ſciens & uolens, hac lege eſſet tutus: ut ſcilicet fugiens ad urbem refugij ſecurus ibi eſſet Exodi. 21. habet lex. Qui percuſſerit uirum, & mortuus fuerit: moriendo morietur. Et ſi non inſidiatus eſt ei, ſed Deus fuit cauſa ut ueniret ad manum eius: ponam tibi locum ad quem fugiet. Sin uero uoluntarie egerit contra proximum ſuum, occidendo eum dolo: ab altari meo, tolles eum ut moriatur.

riatur, Ex quo loco uidetur, quòd ſi quis occurrentem inimicum occidiſſet, modo illi antea nō inſidiaretur, liber erat: ſi ad ciuitatem refugii fugeret. Numeri uero trigeſsimo quinto ſic ſtatutum eſt. Ciuitates euaſionis erunt uobis, & fugiet illuc homicida, qui percuſſerit animā per errorem. Et ſi inſtrumento ferreo percuſſerit eum, & mortuus fuerit, homicida eſt. Moriendo morietur homicida. Idem ſi lapide uel ligneo inſtrumento percuſsiſſet, morte ſequuta, propinquus ſanguinis ipſe interficiet homicidam. Quum obuiauerit ipſe ſibi: ipſe interficiet eum. Et ſi per odium impulerit eum: uel proiecerit ſuper eum per inſidias, & mortuus fuerit: uel per inimicitiam percuſſerit eum manu ſua, & mortuus fuerit, moriendo morietur percutiens: homicida eſt. Et ſi caſu abſque inimicitiis impulerit eum, uel proiecerit ſuper eum omne inſtrumentum, abſque inſidiis, uel omni lapide quo moriatur, eum non uiderit, & ceciderit ſuper eum & mortuus fuerit, & ipſe nō erat inimicus ei, neque quęrebat malum eius. Iudicabunt congregatio, inter percutientem & propinquum ſanguinis: ſecundum iudicia iſta. Ex quibus uerbis haberi uidetur, quòd omnis qui ex inimicitia alterum occidiſſet, reus mortis erat & occidendus. Veritas uero uidetur quòd in duobus caſibus, tutus erat homicida in ciuitate refugii, ſcilicet ſi ex ignorantia accidiſſet homicidium, ut caſu textus explicatur. Secundo ſi occidiſſet aliquem quem antea odio non haberet, neque illi fuerat inſidiatus, neque dolo illum occidiſſet: ſed Dominus Deus cauſa aliqua nobis occulta, tradidiſſet illum in manus occidentis: & lex Exodi poſita, in iſto ſecūdo caſu locum habet, & ſic omnia conſonant. Neque loquitur de eo qui eum cui antea inimicabatur occidiſſet. Et hinc ortum puto ius illud, quo ſtatuitur homicidam qui non ex propoſito ſed accidenti caſu proximum occidit tutum eſſe, ſi ad eccleſiam confugiat. Poſſet tamen ſuſtineri legem ubique loqui, de homicida inuoluntario omnino: & hunc ſolum excuſare ſi ad urbē refugii aufugeret, & textus Exodi citatus ſic explicari. Et ſi non eſt ei inſidiatus, ſed Deus occurrere fecit eum ad manum eius: ut ſcilicet caſu eum occideret: ponam tibi locū ad quem fugiat: & iſte ſenſus tutior & ſecutior eſt. *Et qui ibit ad ſiluam cum ſocio ſuo.* Nomen iaar, id eſt ſilua ſignificare etiam dicitur faunm, quòd obſtruſus ſit ueluti ſilua, aut quòd in eo mel ueluti animal in ſilua deliteſcat. *Ad cedendum ligna.* Dicunt hebræi uerbum chatab, præter cedere ſignificare eleuare ad quod citant illud Prouerbiorum ſeptimo. Ornamentis ornaui lectum meum, chatubot, id eſt eleuata fune Ægiptio, ſeu eleuationibus funis Aegiptii: & qui ſic exponunt Chaldæum ſequuntur paraphraſtem, qui Deutero. uigeſimo ſexto pro exaltaui te, habet chatbech ſed cum propria ſignificatio tollerari poſsit, non uideo quare illam mutemus. Poteſt enim uerti retenta propria ſignificatione: inciſionibus funis Aegiptiorum, aut funibus inciſis ex Aegipto: & per inciſiones funium intelligit ſciſſuras quæ aut in cortinis, aut in puluillis fiebāt ut moris eſt: quæ ſericis funibus ligari ſolent, unde Santes qui hic Chaldæum ſequutus eſt, in lexico uertit. Interſecati fune Aegiptio, neq; plene conſtat athun, funem ſignificare.

Et impulerit manus eius in ſecurim. Verbum nadach, non ſolum expellere & impellere ſignificat ſed etiam eiicere & proiicere: ut patet ſecundo Semuelis decimo quarto: Et cogitet cogitationes, ut non lidach, id eſt proiiciat a ſe expulſum aut proiectum: unde locus poſſet ſic reddi. Et proiecta fuerit manus eius ad ſecurim aut cum ſecuri ad ſuccidendum lignum: & receſſerit ferrum è ligno: aut expulſa fuerit à manu eius ſecuris, quā ad cedendum lignum acceperat. Sed prior interpretatio germanior eſt: & pro receſſerit ferrum è ligno, tū uerte & euulſum fuerit, quoniam uerbum naſſal hoc proprie ſignificat. *Cum calefecerit ſe cor eius,* id eſt cum iracundia affectus fuerit, quæ quandam incenſionem importat cordis. *Si multa fuerit uia,* id eſt ſi oportuerit eum tranſire Iarden, ut ueniat ad has ciuitates refugii, & hac de cauſa ut uidetur præcepit eas in medio terræ ut diximus deligere. *Percutiat animam,* id eſt uitam. *Et ei, non ei iudicium mortis,* id eſt non erat dignus, qui morti adiudicaretur: aut nondum erat morti adiudicatus per legem: & eſt hebraiſmus. Vnde ſuper aliquem eſſe iudicium mortis: eſt eum eſſe morte dignum. *Et ſint ſuper te ſanguines.* Hebraiſmus eſt: pro eſſe reum effuſi ſanguinis. Hinc eſt illud Euangelii. Sanguis eius ſuper nos & ſuper filios noſtros. *Dabunt eum in manu propinqui.* Propinquior cōſanguineus uindictam exercebat: ut hoc ſaltem iuſto dolori mederetur. *Non parcet oculus tuus ei.* Etiam hebraiſmus eſt. i. Non miſereberis eius. Oculus enim uidens miſeriam & uindi-

Eſſe ſāguinē ſup aliquē quid ſit heb.

Oculū alicui parcere uel nō parcere quid ſit.

uindictam fiendam: aliquando miſericordia mouebatur & condonabat, quod Dominus uoluntario homicidæ fieri prohibet hic. *Auferes ſanguinem innocentem ex Iſrael.* Verbum baar non proprie ſignificat auferre, ſed comburere & depaſcere: unde ſenſus eſt ad modú comburentis aut depaſcentis: auferes malum ex Iſrael. Non enim ſanguis innocentis occiſi expiabatur, ſed terra rea erat illius homicidii, quo uſque occiſor pœnas debitas daret: & effunderetur ſangnis eius iuxta illud Geneſis quarto. Vox ſanguinis fratris tui clamat ad me de terra *Nõ apprehendes terminum proximi tui: quẽ terminarũt primi in hæreditate tua.* Incerta eſt ſignificatio uerbi naſag, quod hic cum Sante uertimus apprehendere. Hebræi dicunt ſignificare adhærere, con iungere, comprehendere, tranſferre è loco ſuo, retrahere retrocedere. Iſaiæ enim quinquageſsimo nono uertunt. Præuaricari, negare, aut mentiri uenaſoh, id eſt & retrocedere à Deo noſtro: ubi contingere non uidetur quadrare. Michah uero ſexto non uidetur conuenire retrocedere, ſed contingere: ubi dicitur. Vetaſeg. id eſt. Et continges, ſcilicet uxorem tuam. & non eiicjet, ſcilicet conceptum. Confundunt hic Hebræi tria uerba, ſcilicet ſug, naſah, cum ſamech, & naſſag cum ſin, ideo uix poſſumus propriam ſcire ſignificationem: & ſug uidetur ſignificare retrocedere, naſag uero attingere, unde poſſet uerti. Non attingas terminum: & ſi legas. Non apprehendes, ſenſus eſt, non occupabis. Si uero non attinges, ſenſus eſt, ut ſcilicet terminũ deſtruas: ad prolongandam hæreditatem tuam: mihi uero magis arridet tranſgredi, ſi exempla alio non ducerent: & per primos intelligit patres priores, qui terram diuiſerunt. *Non ſurget* ſeu ſtabit *unus teſtis in uirum, ad omnem iniquitatem, & ad omne peccatum: in omni peccare quod peccauerit.* Quod dicitur ad omnem iniquitatem & peccatum, uidetur hic accipi (aon) pro pœna iniquitatis: & ſenſus eſt. Ad infligendam pœnam alicui, & ad probandam culpam aduerſus eum: non ſufficiet unus teſtis: *ſed ſuper os*, id eſt dictum *duorum uel trium teſtium ſtabit*, id eſt firmum erit uerbum, id eſt dictum. *Si ſteterit teſtis mendax contra uirum, ad teſtificandum: contra eum declinationem*, id eſt ſi contingat mendacem teſtem teſtificari contra aliquem: quòd uidelicet declinauerit à lege: ſed tu aduerte ut iam Geneſis ſexto admonuimus incertam eſſe ſignificationem nominis chamas, qnod hic uertimus mendacem: unde uerti poſſet & melius iudicio meo. Cum ſurrexerit teſtis ſubnerſionis, id eſt prætendens ſubuertere proximnm ſuum. *Coram Domino, & coram ſacerdotibus & iudicibus.* Colligo ex hoc loco, iudicium coram Domino faciendum à iudicibus, forte' in aliqua domo templi: unde facile poſſent Dominum conſulere, conſtat etiam præter ſacerdotes fuiſſe alios iudices. quod etiam hebræi aſſerunt. *Facietis ei quemadmodum cogitauit facere fratri.* Loquitur hic textus in caſu quo quis alium ꝓximum falſo accuſat: & contra illum falſo teſtificatur. *Et auferes malum è medio tui.* Etiam hic in textu ponitur uerbum baar, quod comburere & depaſcere ſignificat, ſed non inconuenienter per auferre explicatur. *Animã pro anima*, id eſt uitam homicidæ, ſcilicet dabis pro uita ablata. Dicunt tamen aliqui ex hebræis hanc legem nunquam fuiſſe apud eos ſeruatam: quoniam potuit fieri ut qui oculũ eruit, eſſet tenerioris complexionis, & ex oculi eructione moreretur.

IN CAPVT. XIX. DEVTERO. AD morum compoſitionem annotatio.

T*Res urbes ſeparabis tibi: in medio terræ tuæ.* Quantum Dominus deus homicidium deteſtetur, ex hoc loco aduertere licebit, poſtquàm eum qui ex ignorantia occidiſſet, uoluit tanto tempore in ciuitate refugii exulare. Similiter admonentur homines, qui alios non ſponte offenderunt, eorum fugere conſpectum, ne præſenti dolore commoti, uindictam ex innocentibus ſumant. Homines enim uehementi ira affecti, ſolent non diſcernere quid iuſtum aut iniuſtum ſit. Vbi ſimul docemur innocentes tueri, & quantum poſſumus iuuare: ne à miniſtris iuſtitiæ grauentur inique. *Ipſe non odio habebat eum, heri & nudiuſtertius.* Docet locus iſte prudenter iudices, ex coniecturis ſæpius agere: ut ſcilicet dolo occidiſſe ſuſpicentur eum qui ignorantiam in peccato prætendens: antea inimicus erat. Sunt enim multi qui eũ ex inſidiis mala egerint, huiuſcemodi mala ignorantia tegunt.

Si

Si dilatare ſecerit Dominus Deus tuus terminum tuum. Debent ſacta loca multiplicari, iuxta multiplicationem habitationis noſtræ. *Non effundetur ſanguis innocẽs, in medio terræ tuæ.* Summe cauendum eſt, ne terram tuam macules innocentis cruore: quoniã ſolet Dominus totam punire & mulctare terram, ſi eam uiderit innocentis ſanguine fœdatam. Et ſæpius admonui, quantum miniſtris iuſtitię elaborandum ſit, ut huiuſmodi innocentum homicidia uindicent. *Mittent ſeniores ciuitatis illius, & capient eum inde.* Multum aduertere debent iudices & prælati, ne ſcilicet loca ſacra fiant ſpeluncæ latronum: quemadmodum etiam de ordinibus, ne loca ſacra & ſacri ordines in homicidarum & aliorum peccatorum priuilegia uertantur. *Non tanges terminum proximi tui.* Quis nunc quæſo in hac re, hominum, agricolarum præſertim diceret trangreſsiones: qui ut terræ palmum alienę hereditatis, ſuæ terræ coniungant, terminos auferunt & tranſgrediuntur, & uix ſinunt agros, antiquis limitibus eſſe diuiſos. *Non ſtabit teſtis unus contra uirum.* Admonui ſæpius teſtes eſſe multiplicandos, ſecundum cauſæ exigentiam. *Stabũt ambo quibus lis eſt: coram Domino.* Debent iudices etiam ſancti, Deum ſemper ꝑ oculis habere cum iudicant, ut ſic cauſæ merita inſpiciant, ac ſi Domino deberent rationem adminiſtratæ iuſtitiæ reddere. *Facietis ei queadmodum cogitauit facere fratri ſuo.* Pernicioſiſsima res mendacium præſertim in iudicio: & nimium dolendum nunc eſt, quòd tam facile quis habeat falſos teſtes, ſi illorum ope egeat, in quos magiſtratus debent merito animaduertere, & ſeueriſſime punire, quem locũ intellige etiã de falſo accuſatore. *Qui remanſerint, audient & timebunt.* Iſte eſſe ſolet punitionis fructus, ut. ſ. audientes & uidẽtes timeant & de cætero caueant.

IN CAPVT. XX. DEVTERO. iuxta literam annotatio.

Cum egreſſus fueris ad bellum contra inimicos tuos, Inſtruit hic Dominus ſuos, quomodo ſcilicet ſe habere debeant in prælüs. *Videris equum & currum: & populum multum præ te.* Sic hebraice habetur & ſumitur equus pro equis, & currus pro curribus, & multum præ te: pro maiorem te, aut plurem te. *Qui aſcendere fecit te de terra Ægipti.* Hinc tibi fiduciam accipies, ut qui te eduxit de Aegipto inuitis Aegiptiis: liberabit te ex hoſtibus qui aduerſum te prælian tur: & pugnabit pro te. *Cum appropinquaueritis ad bellum,* id eſt ad locum ubi bellandum & congrediendum eſt. *Accedet ſacerdos & loquetur ad populum.* Rabbi Maimoni ex Thalmudicis libris, tractatu de regibus & eorum bellis, uerbum cohortationis in hunc modum factum fuiſſe deſcribit. Primum populo promiſcuo, & nondum in claſſes ſeparato: ſacerdos belli dicebat. Quiſquis domũ ædificauit, & cætera: & mox eius generis homines, poteſtatem habuerunt redeundi domũ: ſi bellum lege præceptum non erat: ſed aliunde ſuſceptum. Mox in turmas militares, multitudo ſecernebatur, & mox unctus ſacerdos dicebat. Ne timeatis. Porro cum acies iamiam inſtruenda erat, & turmæ pariter conſiſterent, ſacerdos ex edito loco dicebat. Audi Iſrael & c. uſque. Vt eruat uos de periculo. Ruſus ſacerdos dicebat. Quiſquis ædificauit domum, quem ſermonem princeps apparitorum, per ſingulas turmas deferebat. Quiſquis timet, aut molli eſt animo abeat, tedeatque domum: cuiuſmodi ſermones alii exactores, per turmas diſtulerunt: qui reuerſi, mox aciem Inſtruebant collocatis ad principia ducibus, finem agminis clauſerunt robuſtioribus apparitoribus, qui ſecuribus aut (ut alii uolunt) falcibus armati, poteſtatem habebant crura amputandi ad molientibus deſertionem aut fugam. Sed timeo omnia hæc ab hebræis conficta eſſe & multa fabuloſa. *Ne moleſcat cor ueſtrum, ne timeatis, & ne paueatis, & ne formidetis, à facie eorum.* De priori uerbo, ſcilicet tachach nulli dubium eſt ſignificare mollire ſeu molle reddere: ut patet ſecundo Regum uigeſſimo ſecundo, ubi dicitur. Pro eo quòd rach, id eſt mollitum eſt cor tuum: aut mollis aut tener fuit. Similiter conſtat ſecundum, ſcilicet iara ſignificare timere. Tertium uero, ſcilicet capam uidetur ſignificare feſtinare & commoueri maxime ex timore: ut patet Pſalmo centeſimo quarto. A ſonitu tonitrui tui iechapezun, id eſt commouebuntur aut feſtinabunt. Et ſe-

cũdo

cundo Semuelis quarto. Et tulit eum nutrix eius, ac fugit. Et fuit becophzah, id eſt dum feſtinaret illa, aut dum ex timore commoueretur cecidit. Et Pſalmo centeſimo .16. Ego dixi becophzi, id eſt in feſtinari meo aut dum feſtinarem, omnis homo mendax, id eſt. Cum uidiſſem hominis uitam, ac dies ſic feſtinare dixi ſeu aſſerui omnem hominem deficere: etiam ſi ſtare uideatur. Verti ergo poſſet hic. Et ne commoueamini aut ne feſtinetis ad fugam, aut ne feſtinet cor motu ſuo. Solet enim cor pauidũ in motu feſtinare: & forte hoe proprie ſignificat uerbum, ſcilicet feſtine moueri ſiue corde ſiue corpore. Quartum uerbum, ſcilicet arats qđ uertimus formidare: ſignificat proprie ex timore rigeſcere ſeu expaueſcere, & etiam timere: neque plene ſignificatio nota eſt hebræis: moueor ad priorem ſignificationem, quia uideo uerbum ſignificare roborare ut hebræi dicunt: citantes illud Iſaiæ quadrageſſimo ſeptimo. Si forte taharoſu, id eſt robores te: aut formidabilem te exhibeas: ſeu paueant inimici tui à te.

Et loquentur præfecti ad populum.

Multa diſputaui de ſignificatione nominis ſoter, id eſt præfectus quod hic ponitur, priori capite & decimo ſexto huius libri: ibi uide, & dixi eſſe eos qui præcipui duces ſunt in ciuitatibus & populis, gubernantes populum: quales erant in ſingulis tribubus, aut per præfectos intelligit inferiores iudices locorum. *Et non dedicauit eam*, id eſt de nouo nõ incepit ea uti. Verbum chanach non plene notum eſt hebræis, uidetur ſignificare de nouo uti aut de nouo incipere uti aliqua re. Prouerbiorum uigeſſimo ſecundo. Chanoch, id eſt imbue aut incipe docere puerum, ſecundum modum eius. Et ſecundo Paralipomenon ſeptimo. Vaiachnechu, id eſt. Et dedicauerunt domum Dei, id eſt de nouo uti cœperunt aut applicarunt. Inde chanuch, id eſt dedicatio uel innouatio: & chanich, id eſt puer domi eruditus: de quo diximus Geneſis decimo quarto. Sic inferius cum dicitur. Et alius uir incipiat ea uti, ſcilicet uxore noua. *Et non prophanauit eam.* Significat uerbum chalal proprie polluere: & quia res quando communis fiebat, aut homines incipiebant ea uti, dicebatur quodammodo polluta: ſignificat etiam incipere aut initiari, aut ſi mauis ſignificat primum incipere ſeu initiari: & ex conſequenti polluere, quia res quando tractari incipit, quodammodo polluitur. Diximus de eius ſignificatione ſæpiſsime. Vocat autem hebraiſmus uineam prophanam ſeu pollutam, cum incipiebat communis fieri domino ipſius & aliis: quod erat quinto à plantatione eius anno: ut habetur Leuitici decimo nono. Tribus enim annis à plantatione non comedebatur fructus eius ab aliquo, & reputabantur præputiũ, quarto anno fructus eius offerebatur Domino, quinto uero communis omnibus erat. Poteſt ergo hęc litera dupliciter uerti: uno modo & non prophanauit eam: alio & non incepit ea, ſcilicet uti, iuxta duas uerbi ſignificationes. *Et non accepit eã*, ſcilicet in ſua poteſtate, ut ea uteretur. *Conſtituent principes exercitus: in capite populi*, id eſt diſtribuent acies conſtituendo duces, qui ſint capita populi.

Alii uertunt. Numerabunt principes exercitus per capita populum: & uerbum pachad conſentit quod ſignificat etiam numerare: neque eſt idem nomen quod priori loco principem ſignificat, cum eo quod ponitur hic: quoniam prius eſt ſoter, ſecundum ſorer: neque facile eſt diſcrimen inter ea inuenire. Videtur tamen quòd ſoter ſignificet maiorem principem aut minorem iudicem. *Proclamabis ad eam pro pace.* Aut melius, *pro integritate*. Quàm primum enim ad urbem acceſſiſſent, tenebantur ante eam uoce præconis proclamare integritatem, quòd ſcilicet integram eam dimitterent ſi uellent tributum ſoluere. *Et ſi integritatem reſponderint:* id eſt quòd uolunt tecum integritatem & pacem. *Erunt tibi tributarii.* Significat uerbum maſas liquefacere, unde mas, id eſt tributum ſic dictum quòd ex metallo liquefacto fiat pecunia: ex qua communiter ſoluitur. *In ore gradii*, id eſt in acie uel acumine gladii. Vocatur autem acies gladii os (ut ſæpius diximus) quoniam homines ſcindit & deuorat quemadmodum os hominis cibum ſeu panem, unde exploratores dicebãt, inimicos eſſe eorum panem. *Vt non doceant uos facere ſecundum abominationes eorum.* Quemadmodum idola colere, filios immolare, promiſcuos habere congreſſus, & id genus alia. *Impellendo contra eas ſecurim.* Diximus ſuperiori capite de ſignificatione uerbi nadach, quod uidetur ſignificare proiicere: quia tamen ſignificatio utcunque ignota eſt. non diſplicet ſi uertas impellere. *Nõ ſuccides, Quoniam nunquid homo lignum agri, ut ueniat à facie tua in obſidionem?* Senſus planus huius literæ eſt. Non debes arbores ſuccide-

eidere, quoniam lignum agri non eſt homo: ut ueniat ante te in obſidionem, ut ſeſe tibi opponat cum urbem obſedens ad eam defendendam: aut ut ueniat ad obſidendum te, opponēdo ſe tibi quemadmodum qui urbem obſident facere ſolent? Aut. Nunquid homo lignum agri, ſeu nunquid lignū agri eſt homo, ut uelis illud ueluti hominē obſidere? ac ſi dicat. Tu homines uenis obſidere: non arbores. Alias expoſitiones omittimus, quoniam longe a literæ ſenſu eſſe uidentur. *Arborem quam noſti nō eſſe fructiferam, diſperdes & ſuccides.* Pouuntur hic duo uerba hebraica, ſcilicet ſachat quod uertimus diſperdere, & charat quod ſuccidere inter quæ diſcrimen ponere non facile eſt, & quòd charat ſignificet præcidere & ſuccidere, ſunt multa exempla: Iſaiæ decimo octauo habes. Vecharat, id eſt. Et præcidet ſeu ſuccidet ramos. Et Ieremiæ decimo. Lignum de ſilua cherato, id eſt præcidit illud. Significat etiam pangere ſeu pactum inire, aut quia frangenti illud precabātur ſucciſionem pangentes: aut quia uictimæ ſuccidebātur & iugulabātur: aliud uero incertæ ſignificationis eſt, quoniam hebræi dicunt illud ſignificare corrumpere perdere, dælere & diſperdere, & ſæpius uolui eius propriam ſignificationem uenari, ſed non potui plene conſequi. Vide quæ Geneſis ſexto ſcripſimus. Videtur tamen communiter ſignificare deſtruere, quoniam hęc ſignificatio communior eſt. *Ædificabis munitionem.* Si maſor non eſt per ſe radix, ſed a ſur uel ſarar, ſignificat munitionē a ſtringendo ſeu ſtrictione, quòd non ſit ampla uel extenſa ſed ſtricta: aut ſur quod eſt ſaxum, quoniam in ſaxis communiter ædificatur. *Donec domineris.* Alii donec ſubiicias eam: neque ſignificatio uerbi radah qnod hic ponitur, plene nota eſt. Hæc tamen comunior eſt, ſcilicet ſubiicere & ſubſternere. Vide quæ ſcripſimus Leuitici uigeſimo ſexto.

IN CAPVT. XX. DEVTERO. AD morum compoſitionem annotatio.

Cum egreſſus fueris ad bellum, & uideris equos & currus: ne timeas ab eis. Dominus enim Deus tuus tecum eſt. Securi ualde degunt ſerui Dei, ſcientes ſe etiam in mediis præliis Deum ſecum habere, quos ille hic ſecuros reddere conatur. Neque ſolum in eis ſecuri ſunt, quinimmo in eis maiorem fiduciam concipiunt. Dominus (ait puer Domini) illuminatio mea & ſalus mea, quem timebo? Si conſiſtant aduerſus me caſtra non timebit cor meum. Si exurgat aduerſum me prælium, in hoc ego ſperabo. Sperant enim ſancti, maiores ſe fieri tentationibus cum ſtrenue dimicauerint. Vbi etiam aduerte, qualiter ex acceptis iam beneficiis, doceat eos ſimilia & etiam maiora ſperare. Qui enim (inquit) ex Aegipto & fortiſsimis hoſtibus eripuit: ex omnibus aliis etiam maioribus liberabit, modo in eo fidant totamque ſuam ſpem in eo collocent. *Accedet ſacerdos & loquetur ad populū.* Ne putarent homines ſuis & non Domini uiribus, aduerſus hoſtes dimicare: uoluit ſacerdotes ſuos populum exhortari: qui maxime ad hoc conari debent, ut populum ad fiduciam exhortentur. Et mirum ualde eſt in ueteri lege bellorum duces fuiſſe: nunc uero in nouo, illis bellare prohibitum eſſe: ſed tuuc Deus exercituum Dominus uocabatur, nunc uero ſuos docet non ſua defendere. Aduertant etiam ex hoc loco ſacerdotes: muneris ſui eſſe, populo perſuadere fiduciam in Deum. *Et loquentur præfecti ad populum.* Diſtincta ſunt ſacerdotis munera ac ducis, illius enim eſt (ut diximus) ad fiduciam exhortari: illius uero, milites deligere, formidoloſos abiicere. *Quis eſt uir qui ædificauit domum nouam, & nō dedicauit eam?* Ad quid quæſo Domine tuis, iſtos ad bellnm ciere, ſi eos in uia in domum ſuam præcipis reuocari? Vult Dominus, ut quantumcunque debilis & pauidus ſis, opera tamen uirtutis aggrediaris. Alii te reducant, tu uero ad magnā te accinge, & conare quod non potes perficere, magnum enim in operibus bonis eſt ſaltem inchoare. Aduerte etiam hic Domini dignationem, qui noluit alienum de meis laboribus gaudere & eis frui. Audi quid per Iſaiam Dominus dicat. Ædificabunt domos & habitabunt, & plantabunt uineas, & comedent fructum earum. Non ædificabunt & alius habitabit: non plantabunt & alius comedet. Diſce etiam punitionem Dei eſſe, ſi labores tu, & alius auferat aut luxurietur in bonis tuis quibus laboraſti. Stabunt iuſti in magna conſtantia, aduerſus eos qui ſe anguſtiauerunt: & abſtulerunt labores eorum. Admonentur etiam duces, omnes eos ab exercitu reuocare, qui ualde mori timent, aut cor in patria habent: ratione alicuius rei quam ualde diligūt. Similiter docemur, quàm inepti ſint ad bellum

uiri

uiri formidoloſi: qui non ſolum in bello ſuccũbunt, ſed aliis cor auferunt: ne fortiter agant *Cum appropinquaueris ad ciuitatem, ut pugnes contra eam: proclamabis ad eam pro pace.* Doceris Chriſtiane non diſceptare contra aliquem, niſi illi prius offeras pacem. Decorat enim ualde litem ſuam: qui aduerſario ſuo prius obtulit pacem. Maiora tamẽ nos docet ſanctus Dauid: ut ſcilicet cũ eis qui pacem odio proſequuntur pacifici ſimus. *Mulieres & paruulos prædaberis tibi.* Docet in medio iræ, miſericordiæ eſſe memores: eoſque non punire, qui nobis non reſiſtunt neque aduerſantur. *Comedes ſpolia inimicorum tuorum, quæ dederit Dominus Deus tibi.* Solet Dominus ab impiis auferre cibum, quem piis & ſanctis ſuis ſubminiſtret. *Vt non doceant uos facere ſecundum abominationes eorum.* Sunt in omni communitate non ſolum mali, ſed omnium malorũ artifices & exemplaria, quibus Dominus nullo modo parcere iubet, aut uitam concedere: ut ſcias quàm ſit pernicioſum, malorum doctorem aut exemplar te exhibere. Audi quid dominus dicat Apocalipſis ſecundo angelo Pergami. Habeo (inquit) aduerſus te pauca, quia habes illic tenentes doctrinam Balaam, qui docebat Balach mittere ſcandalum coram filiis Iſrael. Angelo etiam Thiatiræ dicit. Habeo contra te pauca. Quia permittis mulierem Iezabel quæ ſe dicit prophetam, docere & ſeducere ſeruos meos: fornicari & manducare de idolothitis. Nunc proh dolor habet totus Chriſtianiſmus huiuſmodi uiciorum magiſtros: & nemo eſt qui conſideret aut puniat eos. *Non diſperdes arbores eius.* Hoc eſt præceptum piiſsimi Domini, ſed non hoc audiunt impiiſſimi ſerui, ſed quicquid poſſunt hoſtibus ſubtrahere & perdere deſtruunt. Et aduerte quàm pie doceat Dominus ſuos, bella aduerſus hoſtes exercere. Iſtuc tendit quod ſtatim ſequitur, ut ſcilicet inſtruant contra ciuitatem munitionem, in qua re filii huiuſſæculi, plurimũ edocti ſunt & experti.

IN CAPVT. XXI. DEVTERO. iuxta literam annotatio.

SI inuentus fuerit occiſus in terra. Licet ſanctus Moſeh in hoc libro, multa ex legibus iam promulgatis repetat: multa tamen ſupplet, quæ in eis uidentur omiſſa: qualia ſunt omnia iſta. Aduerte autem hic quòd ut ſuperiori capite diximus uerbum chalal ſignificat incipere & polluere ſeu commune facere: addunt etiam hebræi uulnerare, quod eſt incipere occidere: unde uidetur uerbum ſignificare proprie incipere quamcunque rem ſiue bona ſiue mala ſit. Poſſet chalal, id eſt occiſus uel uulneratus, eſſe a chalal, ut ſignificat polluere, quoniam pollutum apud iudæos reputabatur cadauer ſicut tangens illud: aut a chalal ut ſignificat uulnerare & confodere, quòd uidelicet cadauer occiſum confoſſum ſit. Aliqui pro occiſo uertunt cadauer. Si inuentum fuerit cadauer. Agit autem hic Dominus de occiſione cuius author ignoratur: & poſſet uerti. Cum inuentus fuerit uulneratus in terra. *Egredientur ſeniores tui: & iudices tui.* Non loquitur de iudicibus propinquæ ciuitatis: ſed de iudicibus præcipuis, ſcilicet ſacerdotibus, ut infra dicitur: & coram illis, debebant ſeniores ciuitatis propinquioris iuſtificare ſe, hac ceremonia. *Metientur ciuitates quæ ſunt in circuitibus occiſi.* Hoc fiebat ut ſcirent quæ ciuitas eſſet propinquior, & quia de illa erat maior ſuſpitio, quod ſcilicet aliquis ex ea homicidium perpetraſſet, ideo illius ſeniores, ſe hac ceremonia purgabant in conſpectu iudicum. *Et erit ciuitas propinqua occiſo.* Conſciſſa eſt ſententia, & ſupplendum eſt, ſcilicet faciet hoc. Aut melius cum Sante uertendum. Et erit. Ciuitatis propinquæ occiſo, capient ſeniores ciuitatis uitulam bouis. Dicit aũt uitulã bouis .i. filiã bouis aut de genere boũ. *Cum qua non eſt agricolatum.* Hebraice eſt, qua non eſt ſeruitum. Munſterus. Cum qua nõ eſt ſeruicium ullum factum: qđ ſtatim ſcriptura ſuo more explicat dicens. *Quæ non traxit cum iugo.* Verbum maſſach ſignificat proprie trahere: ut patet Hamos nono. Et calcans uuas, cum moſſech, id eſt trahente ſemen, ſcilicet ad agrum: aut aratrũ ad ſeminandum. Sic primo Regum uigeſsimo ſecundo. Et uir maſſach, id eſt traxit arcum. Et Iſaię quinto. Veh moſſeche, id eſt trahentibus iniquitatem, funibus mendacii, & ueluti funibus plauſtri peccatum, id eſt ueh qui mendaciis neſtris extẽditis tempus punitionis, putantes eam nunquam uenturam. Aut ueh qui adducitis ſeu acceleratis punitionem, trahentes eam ad uos ueluti funibus mendaciorum ueſtrorum: ac ſi dicat

cat. Veh qui mendacia facitis & dicitis, quibus ueluti funibus trahitis ad uos punitionem do mini:& huic ſenſui textus ſequens magis quadrat, qui ait. Qui dicunt, feſtioet acceleret opus ſuum. *Ad uallem aſperam.* Dictio ethān.i. aſpera, ſignificat proprie durum & forte, ſi eſt à radice aiat. Nam Numeri uigeſsimo quarto habes. Ethan, id eſt robuſtum durum eſt habitaculum tuum: unde hic melius uertas: ad uallem duram quàm aſperam, quoniam ut in litera explicatur, ducenda erat ad uallem quæ nō erat culta, & ideo erat dura. Aduerte autem hic quòd uitula hæc, prę ſe ferebat cadauer occiſi hominis, & occidebatur ad modum occiſi hominis, & lauabant ſeniores manus ſuper eā: proteſtantes ſe hominem cuius illa typum gerebat non occidiſſe: & ſe innocentes & mundos a ſanguine hominis occiſi, quem morem Pilatus ſeruaſſe uiſus eſt io damnatione Chriſti, qui cum ſe innocentem oſtendere uoluiſſet, manus ſuas lauit dicens. Innocens ego ſum a ſanguine iuſti huius: uitula uero quæ iugum non traxerat, deligenda erat, ad proteſtandam innocentiam hominis occiſi: terra uero ſeu uallis dura & ſine cultu prę ſe ferebat inuocentiā & munditiam ciuitatis: quòd ſcilicet ſine ulla culpa eſſet illius occiſionis facta. *Et frāgent ceruicem uitulæ in ualle.* Vnicum uerbum eſt in hebræo, ſcilicet araph quod hebræis ſignificat deceruicare, (ſi ſic liceret latinis auribus loqui) quod noſter Santes uertit. Ceruicem frangent. Addunt etiam ſignificare ſtillare, ad quod citant illud infra trigeſsimo ſecundo capite: ubi dicitur iaaroph, id eſt ſtillet ut pluuia doctrina mea: ſed meo iudicio uerbum ſignificat iugulare aut fluere ut ex iugulo: unde hic uertendum poto. Iugulabunt uitulam ibi in ualle. Hoſeh decimo habes. Ipſe iaaroph i. ingulabit aras eorum, id eſt ſuccidet, ſine ad modum eius qui iugulat, ceruicem ſuccidet. *Sacerdotes filii Leui.* Conſtat ex hoc loco ſacerdotes ex tabernaculi loco accerſendos. Dicit autem filios Leui, ne alios à ſe factos, aut ſacerdotes idolorū: uocare auderent ad hoc opus. *Iuxta ſermonem eorum. erit omnis lis, & omnis plaga.* Hebraice eſt iuxta os eorum, & eſt ſenſus. Prout dixerint, uel iudicauerint erit decretum litis, ſeu determinatio litis: & plagæ ac ſi dicat. Quemadmodum ad eos pertinet miniſtrare Domino, & benedicere populo: ita & determinatio omnis litis & plagæ lepræ aut infligendæ. Si uero de re homicidii perpetrati ſit ſermo, ſenſus eſt, Prout ipſi decreuerint, erit iuditium ſeu ſententia litis & plagæ. Nam ſi adiudicarent ciuitatem in homicidio perpetrato culpabilem, & impoſuerint plagam: ſtādum erit indicio eorū. Sed qoia hic nō uidetur fuiſſe litē aliquam, priorem ſenſum amplectendum puto. Stabatur autem, iuditio ſacerdotum, quoniam ipſi aliis doctiores in lege erant, & magis debebant deum timere. *Et reſpondebunt & dicent.* Ex his verbis colligo: ſacerdotes interrogaſſe ſeniores: an ſcirent quis homicidium perpetraſſet eoſque reſpondiſſe quod in litera habetur. *Ne des ſanguinē innocentem: in medio populi Iſrael* Conſtat ex hoc loco omnem ſanguinem occiſi hominis, & non publica autoritate dici ſangui nem innocentem. Nā licet homo eſſet alias peccator reſpectu tſi homicidę qui nō poterat eū priuata autoritate occidere innocēs dicebatur. *Auferes ſanguinem innocentem de medio tui*, id eſt obligationem uindictæ ſanguinis innoxii. *Quia facies quod rectum eſt in oculis Domini*, id eſt quia feciſti quod Dominus fieri decreuit: ad innocentiam comprobandam. *Captiuam duxeris captiuitatem eius.* De bellis cū externis gentibus ſermo eſt: & per captiuitatem intelligit omnia ſpolia præſertim homines. Sic cum dicitur. *Videris in captiuitate*, intellige inter captiuos. *Et complacueris in ea.* Significat uerbum chaſſaeh, id eſt complacuit, proprie adhærere & coniungi: unde uertendum puto. Et adhæſeris ei, ſcilicet amore, dilexeris inquit eam. Diximus de ſignificatione nominis Exo di uigeſsimo ſeptimo, & capite ſeptimo huius libri. *Faciet ungues ſuos.* Dubia ualde & incerta eſt ſignificatio uerbi ſapar, à quo ſiporneah, id eſt unguis. Putant autem hebræi nomen hoc ſignificare, propter illud Ieremiæ decimo ſeptimo. Peccatum Iehudah, ſcriptum eſt ſtillo ferreo, beſiporen, id eſt in ongue adamantino: ſed ſi unguem ſignificat, putarem nō quēcunque, ſed auis: a ſippor quod eſt auis: unde locum Ieremiæ citatum uertendum putarem. Cum ungue adamantino. Videtur enim unguis auis, aptum ad ſcribendum inſtrumentū: aut calamo adamantino. Timeo etiam eos deci pi, in nomine ſcamir quod adamantem uertunt, quod eſt a ſcamar, id eſt cuſtodire ad qd nullam habet alluſionem: & uidetur potius uepren, quam adamantem ſignificare. Significat enim ſcamir etiam ueprem ut patet Iſaię quin to

Omnis ſanguis qui nō publica autoritate effunditur dicitur innocens.

to ubi dicitur. Et aſcendet ſcamir, id eſt uepris aut ſpina: quod ſi uerum eſt reddendus eſſet locus Ieremiæ citatus ſic. Peccatum Iehudah ſcriptum eſt ſtillo ferreo: cum pœna uel calamo uepris: qui ſolet ſcindere papyrum, ſi eo ad ſcribendum utaris, aut quia ſcindit rem in qua ſcribis, unde Santes uertit ſtillo ferreo: & ſtillo adamantino: & ſequitur. Sculptum in tabula cordis eorum: & in cornibus ararum eorum. Hic uero acceptandam puto ſignificationem qua ſignificat unguẽ unde uertendũ puto. Faciet ungues ſuos, id eſt reſecabit, quemadmodum habes ſecundo Semuelis decimo nono de Miphiboſſet, quòd non fecerat ſibi labium neque pedes, id eſt non reſecauerat pilos labii neque ungnes: aut pilos pedum, per quos forte pudendorum pilos intelligit, & forte erat gentilicus ritus, ungues non reſecare, quem ritum noluit Dominus hac ceremonia tollere. Volebat enim Dominus eam deponere omnia quæ gentilitatis erant, etiam ueſtem. *Flebit patrem ſuũ & matrem ſuam per menſem dierum.* Volebat Dominus eam patrem & matrem deflere, ac ſi eos perdidiſſet: quoniam amplius nõ erat uiſura eos. Et colligi ex hoc loco uidetur, fuiſſe conſuetudinem, lugere mortuos ad menſem, & quod additur dierum, phraſim linguæ eſſe puto, quemadmodum annus dierum. Hebraice eſt per lunationem dierum, quoniã hebræi per lunas, menſes ſuos ſupputant. *Dimittes eam animæ ſuæ*, id eſt uoluntati pro qua ſæpe anima ſumitur. *Neque contractum facies de ea.* Alii uertunt. Neque negociaberis, ſed uerbum amar uidetur potius ſignificare contrahere ſeu contractum facere, & quia contrahentes, ad inuicem ligantur & obligantur, ſignificat ligare, unde homer, id eſt manipulus ſic dictus, quod ſit ligatus. *Qua hæreditare fecerit filios ſuos, quod fuerit illi.* id eſt bona quæ habuerit. *Non poterit primogenitũ conſtituere.* Hebraice unicum eſt uerbum, ſcilicet bacher quod ſignificat ad literam primogenitare, ſi ſic loqui latinis fas eſſet *Ante filium exoſſæ*, id eſt præponendo illũ filio exoſſæ. *Vt det ei partes duas.* Ante huius legis promulgationem, hæc lex a patribus ſeruata eſt. Nam Geneſis quadrageſsimo nono dat Iaacob filio ſuo Ioſeph quem primo genitum pro Reubem conſtituit, partem unã ultra partem ſibi debitam: quam hæreditarũt Ephraim & Menaſſeh. Et hebraice hic eſt. Os duplex ſeu duorum, id eſt portionem duorum orum comedentium. Vocat autem hebraiſmus portionem os: quia ſolet dari iuſta hora comedentium. *Ipſe eſt enim principiũ fortitudinis eius*, id eſt primum in quo fortitudo, & uis generatiua oſtenduntur. Iſtuc tendit quod Iaacob dicit Reuben Geneſis quadrageſsimo nono. Tu fortitudo mea & principium roboris mei. *Illi ius*, id eſt ad eum pertinet ius primogenituræ: non tamen in hebræo eſt primogenituræ. *Cum fuerit uiro filius declinans.* Aut clarius recedens, ſcilicet ab obedientia parentum: aut ab eo quod rectum eſt. Cum enim uerbum ſur ſignificet recedere, uidetur ſorer ab eo deriuatum quod hic ponitur recedentem ſignificare: & quod ſequitur. Et rebellis. Melius uertas amarus qui ſcilicet amaritudine parentes afficiat: & nomen moreh conſentit, quod eſt a marah quod ſignificat amaricari. *Capient eum pater eius & mater eius.* Melius uertas comprehendent: quoniam uerbum hoc potius uidetur ſignificare. *Ad portam loci eius.* Solebant ut ſæpius admonuimus, in portis urbium conuentus iudicii fieri: ut omnes exteri facilius poſſent iudices accedere. *Declinans & rebellis.* Melius uertas, recedens & amarus: quod expone ut ſupra hoc eodem capite expoſuimus. *Comeſſator & potator.* Licet ſignificatio nominis zolel ſit potator, eſt tamen coniectura ex cap. uigeſsimo tertio Prouerbiorum comeſſatorẽ ſignificare, ibi enim dicitur. Ne ſis cum potatoribus uini, bezole, id eſt cum epulantibus carnem ſibi. Dicitur etiam zulah ſignificare uilitatem: ſed arbitror hoc nomen eſſe a radice zul. *Si fuerit in uiro peccatum iudicii mortis*, id eſt crimen per quod morti adiudicandus ſit. *Suſpendes eum in ligno.* Duo genera interfectionis rei hic legimus fuiſſe apud Hebreos, ſcilicet lapidationis & ſuſpenſionis: & uidetur mortem a lege inflictam fuiſſe ut plurimum lapidationem, a iudice uero ſuſpendium. Addunt hebræi adhuc alia duo genera, ſcilicet ſtrangulationem, & iugulationem, ſed meo iudicio ea ex ſcriptura non habent. Diximus de his nonnihil Exodi uigeſsimo primo & decimo ſeptimo huius libri, ſi plura de his ſcire deſideras, lege rabbi Selomoh loco Exodi citato: quem ſi non habes aut hebraice non intelligis, lege ibidem Fagium, qui uerba

ba rabbi Selomonis luculenter explicat. Dicit enim rabbi Seloonoh, quòd quotieſcunque in ſcriptura dicitur aliquem interficiendum, nõ expreſſo mortis genere: debere eum ſtrangulari: ſed hoc non prbat ex aliquo loco ſcripturæ: ideo non illi multum fidei tribuendum arbitror: immo ex hoc loco uidetur haberi oppoſitum, ut ſcilicet cum dicitur abſolute interficiatur, debeat intelligi per ſuſpendium: quoniam poſtquàm textus dicit interficietur, more ſuo ſtatim explicat & ſuſpendes eum in ligno, quaſi idem reputans interfici, & in ligno ſuſpendi. *Non pernoctabit cadauer eius in ligno.* Non putes reum ex pietate à cruce auferendum: ſed ne cum eſſet reus & nequam, ſuper terram exiſtens eam contaminaret: ut textus ſequens explicat. *Quoniam maledictio Dei ſuſpenſus eſt.* Significat uerbum chalal alleuiare, leuẽ reputare deſpicere & maledicere: & ſi in priori ſignificatiõe uerbũ interpreteris. ſ. quoniã alleuiatio Dñi ſuſpẽſus: ſeſus erit. Quoniam alleuiatio, ſcilicet terræ à Domino, ſeu qoam facit Dominus eſt ſuſpenſus. Videtur enim terra onerata malis hominibus alleuiari, cum illi è terra eliminantur. Prior tamen ſenſus Paulo uidetur conformior qui ad Galatas tertio hunc locum citans dicit. Maledictus omnis qui pendet in ligno. Sed ſacra ſcriptura multos ſenſus etiam literales habet.

IN CAP. XXI. DEVTERO. AD morum ornamentum annotatio.

SI inuentus fuerit occiſus. Admonui ſæpiſſime quemadmodum & ſacra Scriptura admonet, quanti faciat Deus hominis occiſionem, ut non ſolum homicidam, ſed terram in qua commiſſum eſt: uoluerit poenas dare & expiari: & doleo ualde, reges nõ tanti illud facere, ſicut merito faciendũ eſt, multaſq; communitates graues pœnas dare, quòd in huiuſmodi negligentiores quàm par eſt inueniantur earum rectores: ubi ſimiliter aduerte quam diligentes eſſe debeant iudices ac ſeniores in perqoirendis homicidis. *Et erit ciuitatis propinquæ occiſo.* Docet agendum iudicibus aliquando eſſe ex coniecturis, præſertim ubi author criminis ignoratur. Iſthuc enim tendit huiuſmodi ciuitatum menſuratio. Similiter admonentur ſeniores cuioſcunq; urbis: curare ne mala in ſua ciuitate aut terminis ipſius perpetrentur. *Lauabunt manus ſuas ſuper uitulam.* Forſitan ex hoc loco orta eſt canonica purgatio. Debent illi de quorum innocentia dubitatur, & de quorum malitia præſumitur purgare ſe publice: quod delictum de quo ſuper eos præſumptio eſt: non commiſerunt. *Et oculi noſtri non uiderunt.* Non ſolum qui crimen committit reus dicitur: ſed etiam qui uidet & non indicat. *Expia populum tuum Iſrael.* Debent orare principes cõmunitatis pro peccatis quæ accidunt & non puniuntur: ne forte eorum incoria aut negligẽtia acciderint, ſimiliter ne Dominus communia immittat flagella. *Si egreſſus fueris ad bellum.* Docentur legislatores ea quę nõ ſunt de ſe mala permittere, præſertim cum populũ pronum uiderint ad legem tranſgrediendam ſi ponatur. Admonemur etiam hic, multa quæ mala prima fronte uidentur, certis ueſtita circunſtantiis bona fieri. Prohibuerat enim Dominus alienigenas ducere in uxores: modo uero permittit certis modis coniungio, aptatas. Permiſit uero iſtas & non alias, quoniam cum ſint ueluti ſeruæ, non facile poſſunt uiris a fide receſſum perſuadere. Videbatur enim iſta, omnia gentilitatis depoſuiſſe. *Flebit patrem ſuũ & ma trem ſuam* Non nult Dominus hominẽ quocũq; ſtatu ſit, pietatis in parentes obliuiſci: ſed naturæ ſua iura tribuere. *Non negociaberis cum ea.* Voluit ubique Dominus, aliqđ eſſe pudicitiæ foeminarum præcium, quemadmodum hic uoluit libertate compenſari.

Nõ poterit filium dilectæ primogenitum conſtituere. Iniqui ſolent eſſe homines, in diſtribuendis bonis filiis uxorum dilectarum, cui rei uoluit Dominus obuiam ire: ne cæca ducti cupiditate: iuſtitiam inuerterent. Similiter diſcimus quibus Dominus uoluit priuilegiis, priores uxores ac filios primogenitos honorare: quibus uoluit duplicem portionem in bonis eſſe parentum ſuorum, quod meo iudicio ideo factum eſt: quòd primogenitus oidetur patrẽ geſtire, ac eius perſonã gerere: & alios fratres ueluti pater curare. *Si fuerit uiro filius declinans.* Iniquiſſimum uidetur, ut filiũ nutrias, doceas, & promoueas, qui tibi ſit rebellis & malus: ideo unluit Dominus tã graui eos pœna affici, ſed tam cæcus eſt parentum erga filios amor, ut raro eos quantumcunque

perverſos, ad iudices hac pœna mulctandos adduxerint: quo in loco aduertant communitatum rectores, ſe teneri tales filios punire, ſi uiderint in hoc patres fore negligentes. Erat hic locus quo parentes admonere debueram, ut filios in officio continere curarent: ne tales eſſent, quales communiter eos uidemus: ſed proh dolor neque caſtigant, neque eos magiſtratui aut præceptoribus caſtigandos tradunt. *Non pernoctabit cadauer in ligno: aut non permanebit.*

Terret me re uera locus iſte, aſſerens impium etiam mortuũ contaminare terrã. Quid enim uiuus faciet, qui mortuus non permittitur ſuper terram eſſe, etiam in ſuſpendio? Similiter terram impiis mirum in modum grauari quæ eorum ſuſpendio alleuiari perhibetur.

IN CAPT. XXII. DEVteronomii iuxta literam annotatio.

N*On uidebis bouem fratris tui uel pecus aberrantes.* Significat uerbum nadach ut capite uigeſsimo huius libri diximus proiicere & expellere: & hic uerti poſſet expulſos aut proiectos: unde ſecundo Semuelis decimo quarto inuenire licitum erit. Cogitet cogitationes, ut non iidach, id eſt eiiciat aut expellat, eiectum aut expulſum ſuum. *Et abſcondes te ab eis?* ſcilicet quaſi non uideas, ut ſcilicet non cuſtodias. Verbum alam abſcondere ſignificat, unde almah, id eſt puella abſcondita. *Non uidebis aſinum fratris tui, uel bouem eius cadentes in uia: & abſcondes te ab eis: erigendo eriges ſecum.* Hæc ſententia hic clarius ponitur quàm Exodi uigeſsimo tertio. ibi enim habetur. Cum uideris aſinum odientis te, iacentem ſub onere: deſines relinquendo illi? Relinquendo relinques ſecum? ac ſi dicat. Non relinques eum: ſed iuuabis illum, & iſte meo iudicio eſt germanus literæ ſenſus. *Non erit uas fortis ſuper mulierem.* Poſſumus per uaſa intelligere ueſtes: ut ſcilicet non ſint ueſtes maſculi ſuper fœminam: quoniam ſtatim ſequitur. Et non induet uir ueſtimentum muliebre. Poſſent etiam per uaſa fortis intelligi arma, & prohiberi, ne fœmina gerat arma quibus uiri uti ſolent: quemadmodum lãcea enſis & id genus alia. Multa enim mala fieri ſolẽt: ſi fœmina ueſtib⁹ uirilibus induatur aut uir ueſte fœminea. *Quoniam abominatio eſt domini Dei tui: omnis faciens hæc,* id eſt res a qua Deus tuus maxime abhorret, & quam maxime deteſtatur. *Non accipies matrem ſuper filios,* id eſt poſtquàm filios acceperis: non accipias ſuper eos ſeu præter eos matrem ipſam: & uoluit Dominus eos utpote crudeles, pietatem docere, etiam in bruta. *Facies murum per circuitum, tecto tuo.* Si dictio mahacheh quam uertimus murum eſt ab aiach, ſignificat rem anguſtam uel arctam: & eſt ſenſus. Facies anguſtiam, id eſt arctitudinẽ quãdam. Solebant habitatores terræ Chenahã, & etiã iudæi, in ſuperiori parte domorũ: ſolarium habere, ne aũe cõtingeret inde cadere, præcipit Dominus murum circunquaq; fieri: & dicit rabbi Dauid fuiſſe altitudinis quatuor digitorum ſuper ſe poſitorũ aut amplius ſi opus fuiſſet: ſed meo iudicio rabbinus ille diuinat. Altior enim ſolet huiuſmodi murus fieri, ut ſcilicet caſum impediat; & non impediat aſpectum · & ſolet eſſe menſuræ medii hominis. Alii uolunt hunc murum factum, ne quid quod ſuperius eſſet caderet. Alii ut ille qui ambularet in ſolario non ſibi timeret: ſed ſecure incederet. *Non pones ſanguines in domo tua.* i. obligationem ad luendam ſanguinis ibidem fuſi poenam: ſi quis inde decediſſet: & hinc perpendere licebit, quantum ab humani ſanguinis effuſione Dominus abhorrebat, qui etiam ſine culpa effuſum uindicabat. Hinc abuſum illum ortũ inter chriſtianos puto: ut male fortunatam domum illam arbitrentur, in qua quis ſibi manus iniecerit. Et ponere ſanguines ſuper domum eſt hebraiſmus, ſignificans facere domum ſuam obnoxiam ſanguini effuſo in ea, aut uindictæ ſanguinis ibidem effuſi cum cadendo ceciderit ex eo. Eugubius putat dominũ domus daturum poenas, ſi ex ſolario aliquid decideret, quod hominem tranſeũtem occidiſſet: ſed meli⁹ intelligũt, qui hoc ad hominẽ inde cadẽtẽ referũt. *Nõ ſeminabis uineã tuã mixtis: ne forte ſãctificetur plenitudo ſeminis quod ſeuiſti, & fructus uineæ.* Verbum chala à quo chilaiim quod uertimus mixta: ſignificat proprie prohibere. Agei primo habetur. Propterea ſuper uos chaleu; id eſt clauſerunt

runt ſe cœli aut prohibiti ſunt cœli. Et Pſalmo centeſsimo decimo nono. Ab omni uia malachaliti, id eſt prohibui pedes meos. Dicuntur autem mixta prohibita, quoniam prohibẽtur miſceri, aut clauſa quia unum intra alterum clauditur in rebus mixtis: & eſt ſenſus. Ne forte ſanctificetur, id eſt offeratur Domino aliqua pars plenitudinis, id eſt fructus ſeminis quod ſeu iſti & fructus uineæ, ac ſi dicat. Ne forte aliquod immundum domino offeratur, quales ſunt huiuſmodi fructus. Neque plene conſtat an probibeat in eodem agro uitẽ plantare, & alia ſemina ſeminari: uel potius prohibeat, alterius arboris ſemen in uite inſeri: & utrumque prohiberi æſtimo, ſed textus priorem mixturam prohibere uidetur. Alii (quoniam uerbum chadas non ſolum ſanctificare, ſed etiam polluere ſignificat) uertunt. Ne forte polluatur plenitudo ſeminis tui, & fructus uineæ, id eſt ne totum quod ſeueris, ſimul polluatur. Eſt & tertius ſenſus. Ne forte ſeparetur plenitudo ſeminis quod ſeuiſti, id eſt ne forte ſepares tibi huiuſmodi ſemina, nollens ſoluere ex eis decimam, ſed primus ſenſus, mihi apparet germanior. Hac uero lege uoluit Dominus hominem rerũ ſpecies non confundere, quas ille ſua ſumma ſapientia diſcreuit.

Non arabis in aſino & boue pariter. Etiam ſententia hæc nos ad pietatem & miſericordiam hortatur: cum enim bos ſit aſino robuſtior & fortior: traheret & fatigaret illum, quod anthor pietatis hic prohibet. *Non indues te laneo & lineo indumento.* In hebræo eſt. Non indues ſaatnem. Dicunt autem Hebræi dictionem ſaatnem, compoſitam eſſe ex tribus, ſcilicet ex (ſua) quod eſt lene, & (tauah) quod eſt filare, & (num) quod eſt torquere filum: ſed meo iudicio ignorant ſignificationem nominis ſaatnem, neque uidetur ſignificare ueſtem ex lino & lana contextam, quoniam in textu additur lana & linum. Sic enim hebraicus habet textus. Non indues ſaatnem lanam & lina pariter ipſa: niſi id quod additur ſit explicatio nominis ſahatnem, & forte erat certum genus ueſtis. Leuitici decimo nono habetur. Et ueſtis mixtionum ſahatnem, non aſcendet ſuper te: unde non additur lana & linum: unde uidetur hoc genus ueſtis eſſe ex lino & lana contextum. *Funiculos facies tibi ſuper quatuor angulos operimenti tui: quo operies te.* Mũſterus uertit fimbriolas. A gadol quod eſt eleuare, magnificare, eſt geledim quod hic Santes funiculos uertit: ſed meo iudicio ſignificat extẽſũ ad modũ capillorũ: & ſunt hi uili qui relinquuntur in fine telæ qui non ſunt texti, & ſunt ueluti capilli, & uidetur gedelim ſignificare id quod nos uocamus guedelha: quæ eſt quædam coniunctio capillorum ad modum manipuli, & forte a nomine hebraico gedelim deriuatur noſtrum guedelha: quemadmodum armon quod Hebræis eſt malum punicum, diductum eſt nomen uulgare noſtrum Romaam, quod idem nobis ſignificat. Quod autem dicitur ſuper quatuor angulos ueſtimenti, aut ut hebraice habetur: ſuper quatuor alas ueſtimenti. Vocat alas, quod nos uocamus abas, id eſt extremitates cappæ ſeu ueſtis ſuperioris: unde quia præcipiuntur hic poni in quatuor angulis ueſtimentorum ſeu alis, conſtare uidetur iudæos, uti cappis non apertis a parte anteriori, quales ſunt cappæ quas noſtri uocant capuzes aut lobas: quibus noſtri ſacerdotes utuntur, quod etiam ex eo conſtare uidetur, quòd præ magna triſtitia rumpere ac ſcindere ſolebant huiuſmodi indumenta, quod non facerent, ſi huiuſmodi ueſtes á parte anteriori ſciſſæ & diuiſæ eſſent. Ponitur hoc ſtatutum decimo quinto capite Numerorum: & præcipitur eis ponere in fimbria filum hiacinthinum: forte huiuſmodi fila quę ponebantur in alis, erant hiacinthina. Ponebantur autem ut ibidem dicitur: ut illis uiſis præceptorũ Domini recordarentur. *Et impoſuerit ei occaſiones uerborum.* Ignorant Hebræi quid proprie ſignificet alal, a quo alilot quod Santes occaſiones uertit. Dicunt autem hebræi ſignificare omnia hæc, ſcilicet facere, inuoluere, racemare, & Santes qui hic uertit occaſiones, in lexico dicit alilah a quo alilot, ſignificare opus: quare debet opus uerti ſeu opera, ut eſſet ſenſus. Et impoſuerit ei opera uerborum, id eſt opera mala, dicta quidem ſed non facta: ac ſi dicat. Si mentitus fuerit, dicens ſe non inueniſſe eam uirginem. Significatio propria uerbi uidetur eſſe racemare ſeu quærerẽ racemos poſt uindemiam: nos dicimus rabiſcar aut rebuſcar: & patet ſignificare hoc Leuitici decimo nono ubi abunde ſcripſimus de uerbi ſignificatione. Et infra uigeſsimo quarto capite habes. Cum uindemiaueris uineam tuam, non teholel, id eſt racemabis poſt te. Et quia id quod racematur reuoluitur intrinſecus & extrinſecus, & attrectatur manibus, uidetur etiam ex conſequenti ſignificare reuoluere, cuius ſig-

nificationis exemplum habes Iob decimo ſexto ubi dicitur. Veolalti, id eſt inuolui aut reuolui, cum puluere uel in puluere cornu meũ. Vnde uidetur quòd alilot, ſignificet hic reuolutiones ſeu attrectationes, quales ſolent fieri in uite, cum quis in ea racemos poſt uindemiam quærit: nos ſignificantius uocamus em xoualhada, ac ſi dicat. Et impoſuerit ei attrectationes quòd ſcilicet ab alio fuerit contrectata: & inquiſita, uerborum inquam non rerum, quoniam reuera non fuit ab alio contrectata, ſignificatio re uera ignota eſt: neque potui coniecturas certas inuenire ad uenandam propriam nominis aut uerbi ſignificationem. Qui occaſiones legunt, dicunt ſenſum eſſe. Et dederit occaſionem diffamandi eam: ſed quia nomen nuſquám (quod ſciam) occaſionem ſignificat: ſuſpecta mihi eſt huiuſmodi ſignificatio. *Educent uirginitates*, id eſt ſigna uirginitatis, nempe ſanguinem rupti himenis. Solebant enim matres in Iſrael, lintea ſuper quibus uir filiam primum cognouerat ſeruare: ad hunc finem ne uidelicet gener, malum nomen poſtmodum filiæ ſuæ imponeret: neque cum hebræis hic ſentiendum eſt, qui dicunt per expanſionem ueſtimenti intelligendam expoſitionem rei coram iudicibus. Dicit autem ueſtimentum & non lintheum quoniam fieri potuit, quod non ſuper linthea ſed ſolò aut ſuper pauimentum cum ea congrederetur, & ueſtes aut camiſia maneret ſanguine infecta, quam mater ſeruare ſolebat, & uſque hodie aliquæ apud nos oſtendunt, ut monſtrent ſe bene pudorem filiarum ſuarum cuſtodiſſe. *Impoſuit occaſiones uerborum*. Expone ut iam hoc capite explicauimus: & melius (ut diximus) uertas. Et poſuit ei opera aut reuolutiones uerborum confictas non ueras. *Et expandent ueſtimentum*, ſcilicet camiſiam aut lintheùm. *Et flagellabunt eum*. Verbum iaſar ſignificat caſtigare & flagellare, & potius caſtigare & erudire quam flagellare. *Mulctabunt eum, centum argenteis*. Verbum hanes, etiam condemnare ſignificat. *Quia fecit fœditatem in Iſrael*. A uerbo nabal quod eſt cadere & fœdare, eſt nebelah, id eſt fœditas. Significat autem uerbum nabal, ſecundo fœdare: quoniam quæ cadunt fœdari ſolent. *Auferes malum è medio tui*. Verbum bahar ut ſæpius diximus, quod hic auferre uertimus, propriè ſignificat comburere & depaſcere. Iubebatur autem puella ad domum ſeu oſtium parentum lapidari: ut parentes de cætero maiori cura & ſtudio, puellas ſuas cuſtodirent, ne talem confuſionem ſubire paterentur. *Si inuentus fuerit uir coiens cum muliere maritata*. Loquitur lex de fœmina conſentiente & patiente ſtuprum: & caſus tres aut quatuor qui in litera ponuntur, manifeſti ſunt. Et uerbum baal à quo beulah, id eſt maritata ſignificat ſupergredi, ſuperiorem eſſe, ut uir uxori. *Puellam eo quòd non clamauerit in ciuitate*. Hebraice eſt puellam ſuper uerbum, quod nõ clamauit iu ciuitate. ſed ſẽſus reddit⁹ eſt. *Et apprehenderit eam uir*. Significat uerbum chaſſach proprie fortificare & roborare ſe, unde germanius uertas. Et roborauerit ſe in eam, aut inualuerit. Et aduerte aliquos uoluiſſe adulteram illam, quæ Chriſto a phariſeis delata eſt, fuiſſe ex huiuſmodi inuite cognitis in agro, ubi non erat clamandi locus, quã lex quidem a morte abſoluebat. *Non accipiet quiſpiam uxorem patris ſui: & non reuelabit oram patris ſui*. Dicit Aben Ezrah legem hic prohibere, ne filius a patre oppreſſam, in uxorem accipiat: quoniam de nouerca & uxore iam cautum fuerat Leuitici decimo octauo. Poſſet tamen dici legem hanc aliam repetere, ut memoriæ imprimeretur magis. Vocat autem fimbriam fœminæ, fimbriam uel alam patris: quoniam in ſola patris poteſtate eſt, eam leuare. Noſtra enim dicuntur quæ ſunt in noſtra poteſtate. Alii dicunt hoc ideo eſſe, quia hoc debet eſſe niro quod ala aui, id eſt adiutorium. Vocat aũt fimbriã alã, quoniã modũ alæ habet, & ita corpus tegit, ut ala auem.

IN CAPVT. XXII. DEVTERO. ad morum elegantiam annotatio.

NOn uidebis bouem fratris tui, uel pecus errãtes, & abſcõdes te ab eis. Quid aliud lex hæc commendat nobis, quàm proximitatem & mutuam dilectionem? Expende quæſo iniquitatem noſtram. Omnes uolumus indigentias noſtras ab aliis uideri, rari tamen ſunt, qui uelint uidere aliorum: & multi

ſunt

ſunt qui abſcondunt ſe ne hæc videant in aliis: unde iuſto Dei iudicio fieri ſolet, ut qui o-culos auertit a proximo ſuo, cum eius auxilio indiget: negligatur ab aliis cum indiguerit ip-ſe. Et conſidera Dei pietatem, qui non ſo-lum proximum ipſum: ſed res etiam infimas eius, te uoluit curare ut tuas. Vnde Auguſti-nus in regula, nos tanto magis proficere dicit, quanto magis curauerimus res cõmunes quàm noſtras. *Erit tecum, donec requirat fra-ter tuus*. Duo nos docet locus iſte. Alte-rum reſtituere inuenta, quæ alterius eſſe no-uimus. Alterum neminem teneri, rem inuen-tam ſuis expenſis ad dominum reducere, ſed ſat eſt eam apud ſe habere. Neque negligit, nos rem proximi debere curare ut noſtrã. *Nõ uidebis aſinum fratris tui, uel bouem e-ius, cadentes in uia: & abſcondes te ab eis*. Puſilli animi eſt, tunc odii aut iniuriæ meminiſſe, cum proximus tuo auxilio indi-guerit. Superioribus armis cum eo dimicas: ſi aduerſus eum indigentem prælieris, ſine eſ-ſe parem, & tunc ſi uolueris honorifice aduer ſus eum bellabis, nunc te inferior eſt, iuua il-lum. Omitto interim, quod eum prouocas: ad dilectionem tui, & ſatis caſtigas, cum eum nolentem & inuitum iuuas. *Non erunt inſtrumenta uirilia ſuper mulierem*.

Nihil eorum quæ neceſſaria ſunt ad uitæ ho-neſtatem: omiſit prudentiſsimus legiſlator. Corrumpere ualde communitatem ſolet, ſi pro miſcua uaſa permittantur uiris & fœminis: quo rum non ſolum ſunt arma & ueſtes diſtinctæ, ſed munia. Alia ſunt quæ uirum, atque alia quæ fœminam decent. Decet fœminam co-lus, decet acus: remque domeſticam curare: ſunt etiam ſua munera uiro: quæ ſi confundan tur aut miſceantur: ordo deſtruitur & polli-cia inuertitur: quamobrem maxime adniten dum eſt ut unuſquiſque officia ſua curet. *Si occurrerit nidus auis*. Nunquid de bobus aut auibus cura eſt Deo? (ait Apoſtolus) Vo-luit Dominus nos pios eſſe non ſolum in ho-mines: ſed & in aues & bruta. Curat omnium rerum creator, creaturas ſuas: neque uult e-as a nobis impie tractari, qui nobis ad no-ſtram utilitatem tradidit eorum dominium. Vnde diſces ô homo, non eſſe in tua libidine aues ac cætera animantia perdere. *Vt bene ſit tibi, & prolongare facias dies*.

Conſidera hic pietatis utilitatem: quæ tibi ubique longam parat uitam. Quod ſi pie-tas in aues, tibi dies multiplicat, quid putas in homines aut parentes? Docet etiam locus, magis conſeruandas eſſe cauſas quàm effectus, poſtquam filios accipere ſinit, & ſeruare paren tes, & omnes alias res quæ nobis poſſunt fru-ctificare. *Si ædificaueris domum, facies murum*. Benedictus ſis Domine Deus no-ſter, qui magis curas quæ nobis utilia ſunt, quàm nos. Nouiſti ignorantiam ac negligen tiam noſtram, etiam in his quæ nobis neceſſa-ria ſunt: ideo omnibus malis occurrit quę acci-dere nobis poſſunt. Aduerte etiam hic quan-tum ſanguinis effuſionem deteſtetur, qui ſan-guinem uindicat caſu effuſum. *Non ſeres uineam tuam diuerſis generibus rerum*.

Abhorret Deus ſumme a confuſione: neque uult, nos facile ſpecies rerum confundere, quas ipſe tanta ſolicitudine uoluit diſtinguere, un-de iniurii ſuo modo naturæ uidentur, qui di-ſtinctas ſpecies confundere audent. Gaudet Dominus Deus ſimplicitate, non ſolum in ho minibus ſed etiam in rebus. Iſthuc pertinet non confundere diuerſa fila in tela, ut ſcilicet ſimul miſceas lanam & linum. Quod autem ad ditur de non arando in boue & aſino pietatem inſinuat, docetque imparia non eſſe coniun-genda, neque ab omnibus ſeruis eſſe æquale mi niſterium exigendum: ſed ab unoquoque iu-xta vires ſuas. *Funiculos facies tibi, in qua-tuor angulis*. Diſtinctos uult Dominus ſeruos ſuos, non ſolum corde ſed corpore ac ue ſte: quemadmodum enim eos ex aliis gentibus ſelegit, ita uoluit eos circuncidi, ac veſtes por-tare diſtinctas: ſed ad quid quæſo domine Deus, uis ſeruos tuos ueſtibus ab alijs omnibus di-ſtingui? Vt ſcilicet uidentes eos cognoſcant e-os ſeruos Dei altiſsimi, & vt reſpicientes ue-ſtes & aduertentes cuius eſſent ſerui, ſcilicet ſancti Domini, ſe ſanctos fore debere memi-niſſent. Sed poſtquàm charactere circunci-ſionis diſtincti erant, quid opus erat eos fim-briis & ueſtibus diſtingui? Vt lux eorum lu-ceret non ſolum coram Deo qui eos circun-ciſos uidebat, ſed etiam coram hominibus. Ad hoc etiam ſacerdotem ſuum voluit (vt iam di-ximus) laminam in fronte geſtare, cuius ſub-ſcriptio erat. Sanctitas Domino: ut quocun-que ſe uerteret, cognoſceret ſe ſanctum fore de bere: ut alii uidentes ipſum eſſe ſanctum Domi ni, eũ reuererẽtur. Omnia enim noſtra clamare

& dicere debent noſtram ſanctitatem, nunc uero omnia populi Chriſtiani, potius uitia ac ꝓphanitatem quàm ſanctitatem prædicant & proclamant. Aduerte etiam in huiuſmodi fimbriis, quàm memores ſuarum legum nos eſſe uoluerit, qui ad eius rei recordationem hæc geſtari uoluit. *Si acceperit uir uxorem, & ingreſſus fuerit ad eã: & odio habuerit eã.* Occaſiones querit (ait ſapiens) qui uult diſcedere ab amico, & tollerabile eſſet ſi ueras quereret & inueniret: ſed cum ueras non habet, falſas obiectat: & ut ab uxore diſcedat, eam infamat. Si diſplicet eiice, modo ſibi malum nomẽ non imponas, aut falſum crimen non impingas. Peſsima res odium, quod omnia crimina quęrit in eo quod odit, etiam ſi non ſint. Similiter docemur quanti facienda ſit fama & bonum nomen puellarum, adhuc in domibus parentum exiſtentium. In his uero quæ ſequuntur, ſe admonitos parẽtes ſentiãt: quàm uigiles eſſe debeant in cuſtodienda filiarum ſuarũ pudicitia: ne huiuſmodi patiantur infamiam: & ꝙ iuſte lapidabantur puellæ ſuæ pudicitiæ immemores, quæ lex ſi nunc ſtatueretur, non tam facile puellæ ſui corporis copiam uiris facerent. *Mulctabunt eum centum argenteis.* Non ſolum puellæ ſed parentibus iniurium eſſe conſtat, a quo puella male audit: ideo eis tenetur reſtituere. Et expende hic qualiter honor pecunia æſtimetur & compenſetur: & quãti faciat Deus ſuorum ſeruorum infamiam, unde ſequitur. *Quoniam eduxit nomen malũ contra uirginem Iſrael. Auferes malum è medio tui* Non debet magiſtratus malum aliquod impunitum in ſe relinquere: ne Deus in illud ſeuerius animaduertat. *Puellam: eò quod non clamauit in ciuitate.* Tenetur fœmina eo quo poteſt modo, ſuam pudicitiam tueri: quod ſi non faciat rea iudicatur. Inculpabilis enim iudicatur, qui quod potuit fecit ut uitaret peccatum. *Dabit uir coiens cum ea patri puellæ quinquaginta argenteos.* Etiam hic aduertes: qualiter pecunia compenſatur honor. Similiter patri iniurium eſſe, qui eius filiam polluit indebite: abhorruiſſeque ſemper Dominum a uiolentiis: neque citra matrimonium paſſus eſt aliquem uirginem corrumpere: quare Confeſſores quoad poſſunt laborare deberent, ut homo qui uirginem corrupit, eam in uxorem acciperet.

IN CAPVT. XXIII. DEVteronomii iuxta literam annotatio.

NOn intrabit fractus attritione, & ſucciſus teſticulos, in eccleſiam Domini. Verbum paſa a quo peſua, id eſt fractus, ſignificare uidetur proprie conculcare aut frangere: licet hebræi & noſtri dicant ſignificare uulnerare & percutere uſque ad ſanguinis effuſionem: ſed quòd non ſignificet percutere, uidetur haberi ex eo quod dicitur Canticorum quinto. Percuſſerunt me peſauni, id eſt conculcarunt aut contriuerunt me: ubi ſi iterum uertas percuſſerunt, inutilem facies repetitionem: ſi tamen uertas percuſſum non damno, quoniam propria ſignificatio non plene nota eſt. Sequens uero dictio, ſcilicet daccha, ſignificare uidetur conculcationem. Nam uerbum Threnorum tertio conculcare ſignificat, ubi dicitur. Ledacche, id eſt ad conculcandum ſub pedibus eius. Sic Pſalmo centeſsimo quadrageſsimo tertio habes. Dicchs, id eſt conculcauit ad terram vitam meam. Si tamen contritionem uertas non damno: quoniam Iſaiæ decimo nono uidetur hoc ſignificare: ubi dicitur. Et erunt retia eius merucchaim .i. contrita. Sequẽs uero dictio .ſ. charat, licet non plene nota ſit: uidetur tamen ſignificare ſuccidere. Dictio uero ſophchah quam uertimus teſticulum, eſt a ſapach quod ſignificat effundere: unde multi ex hebræis & bene iudicio meo putant, hic potius debere uerti ueretrum ꝙ teſticulum, quoniã dicitur ueretrũ ſophchah ab effundendo quod .ſ. lotium effundat, cuius ſententiæ ſunt rabbi Dauid, rabbi Selomoh & rabbi Abrahã. Et chehal quod uertimus eccleſiam, eſt a chalal quod eſt congregare, & ſignificat congregationem, per quam hic intelligit cœtum & populum Iſrael, & eſt ſenſus, quòd is qui habuerit teſticulos contritos, aut ueretrum ſeu neruum abſciſſũ: non connumerabitur ullo pacto inter Iſraelitas, ſed quoniam durum videtur dicere Iſraelitam propter teſticuli fractionem aut genitaliũ abſciſsionem non amplius dici Iſraelitã. Alii putant per eccleſiam intelligendũ conciliũ ſeu cõgregationẽ ſeniorũ, quòd .ſ. iſtiuſmodi hoĩes nõ poſſẽt fieri iudices aut cõſules vel rectores: q̃ interp̃tatio cõmunior & uerior eſt. Nume. 20. ponitur dictio ꝓ toto populo, ubi dicitur. Vt quid eduxiſtis & chehal .i. eccleſiam ſeu congregatio

nem Domini ad deſertum iſtud? Idem Iudicum uigeſsimo. Sunt qui per eccleſiam intelligunt templi atria: quæ ſoli nere Iſraelitæ intrabant & hii fundant ſuam ſententiam in eo quod dicitur intrabunt eccleſiam ſeu congregationem. *Non ingredietur ſpurius in congregatione Domini.* Non plene conſtat quid ſignificet nomen manzer, quod hic ſpuriũ omnes fere uertunt: neque nomen alibi inuenitur in hac ſignificatione, niſi Zachariæ nono ubi dicitur. Et habitabit manzer in Aſdod ubi aliqui ſpurium, alii alienum uertunt. Si radix nominis eſt zur, quod eſt alienum eſſe: tunc manzer ſignificabit extraneum ſeu alienum: & ſi ſit azarah quod eſt ſpargere ſignificabit diſperſum, ſcilicet a terra ſua: unde potius uertendum puto. Non ingredietur alienus, id eſt alienæ gentis homo, congregationem Domini: ut ſcilicet dicatur Iſraelita, aut rẽ publicam adminiſtret, ut hæc ſit clauſula generalis prohibens omnem extraneum a congregatione Iſrael: poſtea explicentur certæ gentes, uidelicet Hammonitæ & Moabitæ, & ſic illud Zachariæ citatum uerterem. Et habitabit alienus ſeu extraneus in Aſdod, quæ erat ciuitas Philiſtinorum. Illud etiam Iob trigeſsimo octauo quod noſtri uertunt. Nunquid produces mazarot, id eſt planetas in tempore ſuo, uertendum puto. Nunquid produces ſparſiones ſeu diſperſiones, ſcilicet pluuiarum in tempore ſuo? Iudæi manzer uocant hominem ex adulterio genitum & multa de manzeris fabulantur quæ conſulto omittimus. *Non ingredietur Hammonita & Moabita eccleſiam.* Geneſis decimo octauo conſtat iſtos duos populos, ortum habuiſſe a Loth, & filiabus ſuis ex illo inceſtuoſo concubitu, quem a patre ſuo extorſerunt. *Etiam generatione decima non ingredietur eccleſiam: uſque in ſeculum.* Vocat hebraiſmus unam generationem, unum genitum ſeu homines unius ætatis: ita ut pater dicatur una generatio, filios ſecunda, nepos tertia, & ſic conſequenter iuxta illud Eccleſiaſtes. 1. Generatio præterit & generatio uenit, id eſt ſuccedit priori: & terra in æternum ſtat. Diſputauimus abunde de hac re Gene. 15. ſuper illud. Generatione quarta reuertentur huc: & Exodi. 13. Et cauſæ in litera explicãtur quare iſti ꝑpetuo nõ ſint admittẽdi in eccleſiã ſeu cõgregationẽ dñi. Quia. ſ. nõ occurrerũt iehudæis uenientibus ex Aegipto cũ alimẽtis, & quòd mercede Bilhã cõduxerunt ad eos maledicẽdos: ſed hoc difficultatẽ habet, quia. 2. cap. huius libri dicitur, eos alimẽta iudæis vẽdidiſſe. Dicẽdũ Hãmonitas non occurriſſe iudæis cũ cibo & potu, Moabitas uero adduxiſſe Bilhã ad maledicẽdũ. Secũdo dicitur vtroſq; ꝑmiſiſſe trãſitũ quẽadmodũ Edomei: ſed nõ occurriſſe eis cũ panibus. Tertio dicitur nõ occurriſſe gratis cũ his, quẽadmodum decebat fratres ſed pecunia. Aut. 4. a principio nullo modo occurriſſe ſed bene poſtea. *De Pethor Siriæ fluuiorũ, ut malediceret tibi.* Eſt Pethor orbis aut loci nomẽ, a quo venit Bilhã ad maledicendũ populũ dei ut dictũ eſt Nume. 21. & dicitur etiã Pethorah ab Euſebio. Porro Siria q̃ in hebræo uocatur Arã fluuiorũ triplex nomẽ in ſcriptura ſortitur. Vocatur enim Arã ab Arã filio Sẽ, ut habetur Gene. 10. Vocatur aũt fluuiorũ, quoniã ſita eſt inter duo flumina. ſ. Tigrin & Eufratẽ. Vocatur etiã Gene. 25. 33. &. 35. &. 49. &. 28. Padã Arã: ſed ignorãt hebræi quid ſignificet Padã. Aliqui agrũ interpretantur, quoniã in lingua Iſmaelitica aſedeh. i. ager uocatur Padã ut ſcripſit rabbi Ioſeph. Vocatur etiã Arã Soba: q̃ a Plinio li. 5. cap. 9. Sophene dicitur, & a Põponio Mela li. 1. cap. 6. Sophone nominatur. Eſt & Arã Dameſech. i. Siria Damaſci; & Aram rechobot, & Arã maochah, quam Matthens Aurogalus putat Armeniã eſſe, quã etiã ab Arã filio Sẽ putat nomen ſortitã fuiſſe. Siriã vero a Sur denominatã arbitratur, quẽadmodũ Aſsiria ab Aſſur. Meminit aũt Ioſephus huius Siriæ fluuiorũ priori iudaicarũ antiquitatũ libro, ubi dicit Arã aramenos inſtituiſſe, quos græci ſirios appellãt. Strabo etiã. 13. li. Arimorũ recordatur dicens. Quidã Siros pro Arimis accipiũt, quos nũc Aramos uocãt. Eſt aũt Siria terrarũ maxima, & pluribus diſtincta nominibus ut iã diximus, & putarem fluuiorum eſſe unã partem Siriã, Padan aliã, Siriã Roboch aliã: & ſic de aliis. Et qđ ſequitur, ut malediceret tibi: admonui ſæpius uerbũ chalal ſignificare alleuiare, leuẽ reputare, & deſpicere: quibus ſi uolueris, adde maledicere. De eius ſignificatione diſputauimus Geneſis ſexto. *Non quæres pacẽ eorũ.* Verbum daras, ſignificat proprie inquirere & interrogare: vt patet Deutero. 10. ubi dicitur. Et nõ daras. i. interrogauit dominũ. Et. 2. Paralipo. 19. Nõ daras. i. requiſiuit dñm. Cap. tamẽ. 17. eiuſdẽ libri, videtur ſignificare q̃rere ſimpliciter: vbi dicitur Et nõ daras. i. q̃ſiuit bealim. Et eodẽ cap. Deũ patris ſui daras. i. quæſiuit. Si ergo vertas iuxta priorẽ ſignificationẽ, ſenſus eſt. Nõ inquires pacẽ aut integritatẽ eorũ. Nõ erit tibi curæ, ſcire an bene uel male valeant. Nam ſolemus q̃rere de integritate eorum quos diligimus: & ſecun-

dum hunc ſenſum ſcrupulo caret locus, an ſcilicet poſsimus aliquem odire uel non. Si uero intelligas abſolute ſcrupulo non caret, quomodo Dominus præcipiat hic non quærere bonum Hammonitarum & Moabitarum, qui omnem hominem præcepit diligere: & uidetur quòd ex hoc loco iudæi habuerint, quod illis Chriſtus obiectat Matthæi ſexto. Audiſtis inquit quia dictum eſt antiquis. Diliges amicum tuum, & odio habebis inimicum tuum. Sed lex hæc non præcipit iſtas gentes odire, aut illis malum cupere: ſed non cupere bonum, quod nõ niſi amicis querere tenemur, loquendo de bono quodam familiari & magno: aut quod uerius credo præcipit non querere iſtis bonum neque integritatem in pœnam, eoquòd nõ occurrerunt eis uenientibus ex Aegipto cum pane & aqua: quemadmodum proximos & quaſi fratres decebat, ſicut ꝓphetæ mala inimicis precabantur. Legimus tamen Dauidem pacem
Semue, 10, habuiſſe cum rege Hammonitarum, quem per nuntios ſuper morte patris conſolatus eſt.

Sis cuſtoditus ab omni re mala, id eſt ab omni immunditia & turpitudine, quemadmodum ſtatim explicat. Poſſet etiam extendi loquutio ad omne peccatum, quod uictoriam & auxilium diuinum a nobis impedire poteſt.

Propter occurſum noctis, id eſt propter pollutionem quæ in ſomniis accidere ſolet noctu. *Erit cum declinauerit ueſpera*. Melius uertas cum ſe uerterit ueſpera, id eſt cum redierit ut ſolet: aut cum ſol ſe uerterit ad occaſum. Significat enim uerbum panah proprie uertere ſe aut reſpicere. *Et locus erit tibi extra caſtra* Hebraice eſt. Et manus erit tibi, ſed iam in hebraiſmis admonui & Gene. trigeſsimo quarto, hebræos uocare brachia maris, & diuerticula ſeu ualles quæ a magno & lato campo egrediuntur manus: iuxta illud Pſalmi. Hoc mare magnum & ſpacioſum manibus, id eſt brachiis quæ ab oceano egrediuntur ueluti manus aut brachia a corpore. Sic loco Geneſis citato. Nego cientur terram quæ lata eſt manibus, id eſt uallibus & diuerticulis. Sic & hic uocat diuerticula extra caſtra, manus. Ad quid uero huiuſmodi manus eſſent, in textu explicatur. *Clauus erit tibi*. Aliqui paxillum uertunt, ſed dictio iated proprie clauum ſignificat: ut patet Iſaiæ uigeſsimo ſecundo ubi dicitur. Et figam illud iated, id eſt clauum in loco firmo, ſed poteſt ſignificare clauum ferreum uel ligneum. *Sup arma tua*. Suſpecta eſt mihi hæc ſignificatio nominis azenecha qua arma ſignificat: cum radix. ſ. ozen aurem ſignificet: & mozenaiim, billances ſeu ſtateras, quòd duas partes ad modum auris habeant: unde ſi ab hac radice eſt dictio azenecha, uertendum eſt, ſuper billances aut ſtatêram tuam. Solebant forte iehudæi ſtaterã ſecum ad bella deferre ad emendum & uendẽdum, cum quibus tenebantur hunc deferre clauum, ad effodiendam terram. Si uero radix nominis ſit zun ignota eſt ſignificatio nominis: quemadmodum radicis quam hebræi dicunt ſignificare ſpeciem, propter illud Pſalmi. Anguli eorum pleni: educentes mizan el zan, id eſt de ſpecie in ſpeciem: ſed ibi tam bene uertas, de menſura in menſuram aut de eſca in eſcam: quoniam mazon eſcam ſignificare dicitur Geneſis quadrageſsimo quinto & multis aliis locis. Qui autem hic arma uertunt ex eo quod dicitur primo Regum uigeſsimo ſecundo occaſionem ſumpſerunt: ubi habetur. Vehazonot, id eſt & arma lauerunt. Sed cum dictio quæ hic ponitur habeat Aleph in initio, uidetur potius ab azan quàm a zun uel zonah: & ideo prior expoſitio mihi magis arridet. Hieronymus baltheum uertit. *Operies egeſta tua*. A raſa quod eſt egredi, eſt ſeah, id eſt egeſtio: ſic dicta quòd a corpore egrediatur. *Erũt caſtra tua ſancta*. i. munda ſeu a ſordibus ſeparata.

Det inimicos tuos coram te. Hebraiſmus eſt: pro det inimicos tuos fugere te. *Non uideat in te turpitudinem aliquam*. Dictio eruat, id eſt turpitudo, ab arah quod eſt nudare ortum habet: & uocat hebraiſmus nuditatẽ, turpitudinem, quod turpe ſit nuditatem uidere. *Non trades ſeruum ad dominum ſuum: qui ereptus eſt ad te a domino ſuo*. Verbum ſagar. proprie ſignificat claudere. Ne autem uerbum a propria ſignificatione diſtrahamus putarem hoc interrogatiue legendum. Non claudes ſeruum ad dominum ſuum? ac ſi dicat: claudes omnino. Timeo autem uertere tradere, quia uix exemplum in ſcripturis ad hoc reperio. Nam quod noſtri ex primo Semuelis uigeſsimo ſexto citant, ſcilicet. Sigar, id eſt tradidit Deus hodie inimicum tuum in manu tua: melius & germanius uertas concluſit. Idem ſecundo Semuelis decimo octauo. Neq; cũ Sãte uertimus qui cõfugit: quoniam uerbum nahal eripere proprie ſignificat & loco hæc ſignificatio quadrat. Poteſt etiã eſſe huius ſententiæ ſenſus non diuertendo uerbum á ſua ſignificatione. Nõ recludes ſeu occul

tabis

tabis ſeruum á Domino ſuo, cum uoluerit apud te eripi á Domino ſuo: ſed manebit tecum ſcilicet uſquequo dominus requirat eum. Nam mirum ualde uidetur quod iubeat te ouem uel pecus alienum proximo reſtituere amiſſum, & non ſeruum: niſi dicamus Deum hoc ſanxiſſe in odium ſeruitutis, cui maxime hominum libertas placet. Aliqui de ſeruo qui queritur a domino ad interitum hanc interpretantur legem Si literam Santis legas ſenſus eſt. Non trades ſeruum domino ſuo qui confugit ad te a domino ſuo: quando ſcilicet times dominum eum quærere ut ſæue percutiat: neque uult te eum perpetuo detinere, ſed uſquequo ira domini mitior ſit. *Non erit ſcortum de filiabus Iſrael.* Habet uerbũ chadas (quod ſeparare ſignificat) contrarias ſignificationes (ut ſæpius diximus) a quo chedeſſah, id eſt, ſcortum. *Et nõ erit ſcortator e filijs Iſrael.* Significat chades ſcortum maſculum, aut cinedum. Prohibet autem domi nus hoc, quoniam gentiles hæc habere ſolebant. Dicitur autem ſcortum maſculum & fœmina, a chadas quod eſt ſeparare: quoniam huiuſmodi ſcorta ſolebant eſſe ſeparata a ciuitatibus in locis ſecretis. *Non introduces mercedem meretricis. & præcium canis in domum domini Dei tui.* Quia tanah, etiam donare ſignificat: poſſes uertere. Non aduces donum meretricis, id eſt, id quod ipſa donauerit: in domum domini. Cum meretrix ſit turpis & uilis, & ſimiliter canis animal deſpectũm: nolebat dominus præcium harum rerum ſibi offerri: unde ſi quis uenderet canem, & nollet offerre domino precium ipſius, non admittebatur, neque aliud animal etiam immolatitiũ quod pro cane mutuaretur aut cõmutaretur. Non admittebat autem meretricis mercedem, non ſolum ob turpitudinem, ſed ne meretricium approbare uideretur. Et quod dicitur, Pro omni uoto, exemplũ legis eſt: licet aliqui putent ſolum modo prohiberi uota fieri ex his. *Non fœnerabis fratri tuo.* Quia uerbum naſſach ſignificat mordere, aliqui uertunt non mordebis aut morſum inferes, & mordere fratrem morſu pecuniæ, eſt ultra mutuo datam pecuniam, aliquid pecuniæ exigere. *Vſura cibi.* id eſt, ut pro pecunia mutuata, det tibi aliquid ad cibum pertinens, aut mutuando aliquid ad comedendum, non exiges pro uſu, pecuniam: quemadmodum neque pro uſura omnis rei licebat pecuniam aut rem aliã a fratribus exigere. *Extraneo fœnerabis.* Nõ puto præceptum eſſe, ſed permiſsionem, ad uero ſine peccato a iudæis fieret, problema eſt Caietanus eam per ſe prauam dicit & ideo nullo modo licere: contrariam ſententiam burgenſis fouet. *Egreſſũ elabijs tuis cuſtodies & facies.* Duo erant quæ homo dabat Deo ſcilicet deuotum, & ſpontaneum. Vocat autem ſpontaneum id quod homo dicit ſe daturum Deo ſine promiſsione: uotum uero promiſsionem annexam habet, & tam uotum quam ſpontaneum dicitur alabijs egreſſum. *Comede uuas ſecundum animam tuam.* Ponitur ſæpius in ſacris literis anima pro uolũtate: ut hic. *Ad uas tuũ non dabis.* Id eſt, non inferes in caniſtro uel alio uaſe. *Decerpe ſpicas manu tua.* Verbum chataph licet non ſit bene notum Hebræis, uidetur tamen ſignificare ſuccidere: ut patet ex illo Ezechie. 17 ubi dicitur. Summitatem uel cacumen ramuſculorum chataph, id eſt, abſcidit uel præcidit, licebat ergo iudæo in agro alterius ſpicas uirides ad comedẽdum decerpere, quemadmodum fecerunt Chriſti diſcipuli fræti hoc legis beneficio. Verbum uero nuph quod leuare uertimus hic, ſignificat Hebræis omnia hæc ſcilicet effundere ſtillare, aſpergere ſuffire, cribrare, concutere, leuare & eleuare: ſed ſi quis recte expẽdat, ſolum ſignificat leuare & ſuffire: quod ſit quædam eleuatio ſuffitus: ut Prouerbiorum 7. habetur Naphti, id eſt, ſuffiui cubile meum mirrha.

Animam pro uolũtate uſurpant Hebræi.

IN CAPVT. XXIII. DEVTERO. AD morum compoſitionem adnotatio.

N*On ingredietur fractus attritionẽ & abſciſus ueretro congregationẽ domini.* Putant multi nihil ad reipublicæ uel eccleſiæ regimẽ refferre: quales in natalibus ſint eius miniſtri & rectores, quos certos hic ſacra lectio arcet, ſed quia ſæpiſsime ſequuntur hominẽs mores illorum ex quibus nati ſunt, conſulte profecto actum eſt, ſi huiuſmodi á regimine depellãtur: quod & eccleſia a principio ſtatuit, ſed uitio temporum, omnes huiuſmodi leges aut præteriere aut facile pecunia diſpenſantur. Omitto quod hac de cauſa, homines quibus eccleſiæ cura commiſſa eſt, licenciosius in uicia prolabuntur: ſcientes filios ſuos poſſe eorum officia & dignitates pecunia præuiã hæreditare. Simili ter de alienis dicito. Nam quemadmodum rex

bonum reipublicæ curare poteſt ut debet, quo
niam non ex dilectione ad populum mouetur
ita neque poteſt alterius populi conſul aut iu-
dex, quæ ad bonum alterius reipublicę cuius nō
eſt uere membrum ſed inſertum, procurare. A-
liter enim homines quæ ſua ſunt curant, atque
aliter quæ ad alterum pertinent. Ex quibus etiā
colligere potes, quantum illi reſpublica debeat,
qui prolem in ea multiplicat, cum uideas hic in
neptos generationi repelli a cœtu eccleſiæ. *Eo
quod non preuenerunt uos cum pane &
aqua, quando egreſſi eſtis ex Ægypto.*
Admonet locus iſte, qualiter uiatores & hoſpi-
tes è uia ueniētes tractādi ſunt præſertim a fra-
tribus, quibus non ſolum cibo & potu ſubueniē
dum eſt ſed occurrendum. Similiter audis pri-
uari poſſe hominem miſericordiæ beneficio qui
negligit cum proximo miſericordiam facere.
*Et quia mercede cōduxit aduerſum te Bi
lhā.* Putant homines nihil obeſſe, ſi alijs ſcan-
dala obijciant aut tendant in uia domini: ſed
quantum hoc ei diſpliceat, & quam ſeuere hoc
uindicet: apparet in punitione Bilham. Aduerte
etiam hic, quanti ſæpius conſtet malis, nocumē-
tum quod inimicis ſuis facere uolunt, quod ta-
men dominus in bonum uertit, & coguntur ex
penſis ſuis, emere bona inimicis ſuis bonis. *Et
conuertit dominus maledictionem in be-
nedictionem, quia dilexit te.* Diligentibus
Deum & his quos ille diligit, omnia conuertun
tur in bonum, maledictio in benedictioné, per
ſecutio in quietem, uita in mortem. Solet enim
dominus inimicorum ope, amicos ſuos iuuare,
ut mirabilior appareat, quo in loco etiam diſcāt
qui aduerſus ſanctos aliquid precantur, non ſo-
lum non fore exaudiendos, ſed pro eis orare.
Non quæres pacem eorum, & bonū eorū.
Et ſi omnium uirtutum deffectus malus ſit, peſ
ſimus tamen eſt deffectus operum charitatis &
miſericordiæ in proximos: quem punire in au-
thorem licere, locus iſte inſinuat. *Non abomi-
naberis Edomeum: quia frater tuus eſt.*
Pulchre docet locus iſte qualiter fratrem dili-
gere debeas, etiam ſi aduerſetur tibi ſolum quia
frater eſt, qui ſi te odio habuerit, neque tibi ui-
ſcera fraterna oſtendat, non ſit tibi curæ: dilige
eum, non eum abomineris, ſed memento quia
frater eſt. *Non abominaberis Ægyptium,
quia peregrinus fuiſti in terra Ægypti.*
Sunt multi, quibus ſi multa bona feceris: pro-
pter pauca mala in te collocata, bona illa multa
non referunt: quos locus iſte ſubtiliter arguit,
qui non abominari docet Ægyptium, licet mul
ta mala illis intulerit, propter multa alia bona.
Suſceperat enim eos benigne, ac tempore famis
pauerat, & ī optimo terrę loco fecerat habitare.
*Filij qui naſcentur eis: in.3. generatione
ingredientur eccleſiam.* Quemadmodum fi
lij, coguntur ferre parentum peccata: ita porta-
re ſolent merita eorum. Secundi & primi luunt
peccatā parentum, tertij uero & ſequentes me-
rita accipiunt. *Si egreſſa fuerint caſtra con
tra inimicos tuos: caue ab omni re mala.*
Putant milites cum ad prælia uadunt, omnia ſi-
bi mala licere, non parcunt cædibus non rapi-
nis & uiolentijs, ſtupris & alijs id genus malis,
qui ſæpiſsime ob mala quæ in caſtris committūt
debellantur. Similiter aduerte in omni loco cu-
randam eſſe munditiam: cum uideas hic ob cor-
porales ac naturales immunditias, Deum a ca-
ſtris ſuis recedere. Docētur etiam qui oculte im
mundi ſunt, non ingredi mūdorum cœtum, &
in internis aut externis immunditijs magis cu-
rare oculum Dei qui uidet in abſcōdito, quam
hominum qui ſolum ea uident quæ patent.
Locus erit tibi extra caſtra. Admonentur
hic reipublicæ rectores, in ſuis ciuitatibus cura-
re munditiam, ut ſcilicet ſordes extra urbem de
pellantur: ne ciuitatem malus illarum odor infi
cere poſsit. Quod ſi corporalis immunditia aut
turpitudo tantæ uis eſt, ut Deum a te fugere &
faciem ſuam auertere faciat, quid facient ſpiri-
tuales immunditiæ peccata uidelicet. Si ergo uis
Deum apud te ad auxilium tuum & hoſtium
tuorum debellationem habere, immunditiam
peccatorum maxime caue. *Non trades ſeruū
domino ſuo.* Pietatem docet lex hæc, quæ do-
cet nos tueri eos: qui ad nos pro ope confugiūt.
Si uero legas. Non occultabis docemur non oc-
cultare aliena quæ ad nos deueniunt, ſed ſeruare
ut dominis ſuis reſtituantur. *Non erit mere-
trix de filiabus Iſrael.* Quia poterant Iudæi
plures ſimul uxores habere, nō erat aut uix erat
uagus concubitus in eis, quem ſemper domino
Deo diſplicuiſſe, ex hoc & multis alijs locis con-
ſtat. Vnde conſtat, nunquā ſimplicem fornica-
tionem fuiſſe licitam apud Iudæos. *Non intro
duces mercedem meretricis & pretium
canis, in domum domini Dei tui.* Diſplicue
runt ſemper domino turpia lucra: & ne quis il-
lum

luſi huiuſmodi turpitudinibus delectari,& meretrices facilius ab his deſiſterent, noluit ex his munera acceptare: ſed nunc quando eccleſia & miniſtri mundiores eſſe deberent,omnia hæc acceptantur qualiacunque ſint,&unde cunque ueniant. *Non fænerabis fratri tuo* Mirũ ualde eſt quod nunc Chriſtianis licere uideatur,q᷑ nunquã iudæis licuit.Dolendum ualde eſt,omnia nunc uſuris & exactionibus eſſe plena, poſtquã miſera cambia ad Chriſtianos peruenere: quæ meo iuditio a per fidis iudęis didicerunt,neque ſolum mercatores ſed nobiles, prauitatem hanc impune exercent ubique: ut uix nunc reperias qui pecuniam mutuare uelit, cum eam habeant in cambijs occupatam, neque curant leges quibus doctores lucrum aliquod admittunt ſed uidentes in mercemonijs pecuniam multis caſibus obnoxiam:ad cambia in quibus nihil pericli eſt,& certum lucrum eam diuerterunt. *Si uoueris uotum,non tardabis reddere.* Quid nunc dicam de facilitate uouendi,& difficultate reddendi,non uidẽt Deum exacte(ut hic dicit) uota omiſſa requiſiturum. *Si ingreſſus fueris uineam proximi tui* Licet dominus noluerit omnia ſimpliciter eſſe communia: uoluit tamen omnia aliquo modo cum proximis communicari. Sed quid de bonorum apud Chriſtianos communicatione dicã neſcio,quibus in principio omnia fuere communia, nũc uero omnia propria. Quis enim Chriſtianorum nunc uineã ſuam ingredi permittit aut meſſem, ut pauper inde ſacietur? Omnia clauſa ſunt & nihil commune,& hac de cauſa putarem nos ſemper fere penuria premi,& omnium rerum indigentiam pati:quæ omnia ſi proximis communicaremus communicaret nos ea Deus noſter in maxima copia.

IN CAP. XXIIII. DEVTERO. AD literam adnotatio.

C*Vm acceperit uir uxorem: & coierit cum ea.* Varie noſtri uertunt uerbũ baal.Santes coire uertit.Munſterus maritauerit uerbum uidetur proprie ſignificare ſupergredi tanquã ſuperior inferiori,ſeu ſupperiorem eſſe. Et per non inuenire gratiam in oculis, intellige diſplicere. *Quia inuenit in ea turpitudinẽ rei.* Verbum harah,ſignificat proprie nudare & diſcooperire,& quia Hebræi nuditatem turpitudinem appellant: accipitur hic heruat pro turpitudine,quẽadmodũ Leuitici.18 & quod additur rei hũc ſẽſum habet. Et inuenerit in ea alicuius rei turpitudinẽ neque explicat textus de quibus turpitudinibus loquatur:ſed crediderim loq. de quacũque,ſiue ſit mẽtis ſiue corporis: & uidetur etiam loqui de turpitudine de nouo diſcooperta aut nudata,propter nominis propriã ſignificationem. Nam ſi eam uir uidiſſet in contractu & non curaſſet, non poterat propter illam uxorem amplius dimittere ſeu repudiare Aut per turpitudinem uerbi intelligit infamiã ſed melius intelligas maculam aliquam grauem tamen:quoniam turpitudo uidetur fœdam rẽ importare. *Scribet ei librum repudij.* Dictio cheritat, quam repudium omnes hic uertunt: eſt acharat quod eſt ſuccidere: unde ad literam uertendum eſſet.Dabit ei librum ſucciſionis, id eſt,indicantem matrimonium inter eam & ſe ſucciſum: ſignificat etiam charat pangere ſeu pactum inire, & iuxta hanc ſignificationem reddẽdum eſſet. Scribet illi librum pacti ſcilicet diſſoluti: aut pacti quod non ſe amplius reconciliabunt. Neque nomen ſepher ſignificat proprie librum,ſed aliquando librum, aliquando ſcripturam quancũque:ut patet ſecundo regum.5.ubi dicitur.Et mittam ſepher, id eſt, literas, ad regẽ Iſrael. Tradunt autem Hebræi hic huius libelli formam hanc ſcilicet. In quarta ſabbati, in.20. menſis.Siuan,id eſt,Maij,anno quinquies milleſimo ducentiſſimo nonageſimo tertio, a creatione mundi: hic & in hac ciuitate, ego Iaacob, ſic cognominatus, filius rabbi Iizchach, ex animo,atque citra ullam coactionem:dimiſi & eieci hanc:quæ hactenus fuit uxor mea, filia illius rabbi: & concedo ei licentiam & poteſtatem,ut pro libito ſuo uadat quo uoluerit,ducique poſſit,ab omni uiro:neque eam quiſquam prohibere pręſumat in cuius rei teſtimoniũ dedi ei libellũ repudij, & ſchedam dimiſſionis: atque ſignaculum diuortij,iuxta conſtitutionem Moſis & Iſraelis, quã quidem formã habet rabbi Moſeh de chozi in libro præceptorũ. Erãt autẽ Iudæi faciles in repudiandis uxoribus: ita quod quacunque ex cauſa eas repudiabãt: qua de re Chriſtus eos ualde arguit Mathæi.19. Conſueuerũt etiam gentiles uxores repudiare, & libellorum forma erat. Res tuas curato,res tuas tibi habeto. Extãt leges repudij in codice Iuſtiniani libro quinto, titulo de repudijs. Sunt etiam leges Theodoſij & Valentiniani. Sunt & Platonis repudium cõcedentis, & ſi rem ab antiquioribus repetere uelis,habes leges Perſarum & Medorum in libro Heſter:quibus Vaſti regina repudiata eſt. Item de ſocero Sanſonis Iudicum.15. qui cum exiſtimaſſet

Hebræis non inuenire gratiam in oculis, ẽ diſplicare.

maſſet priorem filiam Sanſoni exoſſam, eam tradidit uicino ſuo. Cōſtat autem ex hoc loco, duo ad huiuſmodi diuortiū requiri ſcilicet libellum & eiectionem a domo, quorum ſi alterum deeſſet nō erat uere repudium, neque illa poterat alteri nubere, neque poterat maritus prior, eam reuocare etiam poſt mortem uiri cui nupſerat ſecundo, & conſtat tunc matrimonium diſſolui poſtquā iſta poterat alteri coniungi. *Poſtquā polluta eſt.* Vocat hebraiſmus & lex fœminā pollutam, quæ cum alio uiro a ſuo rem habuit ſiue nubendo, ſiue adulterādo, ut habes Ezechielis.33. Vnuſquiſq; uxorem proximi ſui polluit. Vnde omnis ſemine humano reſperſus, extra matrimonium ſeu uſum communem: immundus ſeu pollutus reputabatur. *Quia abominatio eſt coram domino.* Omnis immūditia autur pitudo, Dicitur abominatio coram domino qui tunc ſummam mūditiam etiam externam requirebat. *Et non pollues terram.* Hebraice eſt. Non peccare facies terram, ſed dicitur terra peccare cum polluitur, aut cum fit obnoxia punitioni ex quibus cōſtat peccatum ſumi aliquādo pro pollutione ut etiam Leuitici.12. annotauimus. Dicitur uero terra pollui ex eo quod pollutam rem ſuper ſe ſuſtinet, aut quum res fœda aut turpis ſuper illam iactatur. quēadmodum filij Iehudæ qui ſemen humanum in terram fundebant, eam corrumpere dicuntur Geneſis.38. Sed mirum ualde eſt quod iſta reputetur polluta reſpectu prioris uiri etiam uidua, non autem reſpectu cuiuſcunque alterius: cui poterat nubere poſt obitum ſecundi uiri. *Non tranſibit ſuper eum quicquam oneris militaris.* Hebraice ad literam eſt. Neque trāſibit ſuper eum omne uerbum aut omnis res, & putarem eum hoc anno non ſolum a bello immunem, ſed ab omni exactione & onere communitatis. Si tamen ad onus militare textum coarctes non prohibeo: licet alterum ſenſum magis probem. *Non capiet pro pignore, metam & catillum.* Verbum chabal quod noſtri fere omnes accipere uertunt, non ſignificat accipere: ſed ligare & obligare, ut exempla monſtrabunt. Nā Ezechielis.18. habes Chabol lochabol. i. obligādo, nō obligabis. Et Nechemiæ primo Chabol chabalenu. i. obligando obligauimus nos. Idem infra capite hoc. Quia animam. i. uitam ſuam ipſe chobel. i. obligat, unde hic potius obligare quam accipere, uertendum puto. Aduerte etiam quod prius nomē. ſ. rechaijm quod metam uertimus, uidetur eſſe a ruach quod eſt ſpirare, ſeu flatum mittere, & ſignificat ſuperiorem farinæ molam, ſic dictā quod farinam ſpirare & flare uideatur. Si tamen ſit a raiach, quod eſt odorare ſignificabit molam ſuperiorem, quod farinam quaſi fumum ſeu odorem emittat. Secondum uero nomen. ſ. recheb, eſt a uerbo rachab quod eſt equitare aut potius ſedere, ut patet Heſter.6. Equus quē rachab. i. ſedebam, & dicitur mola inferior a ſedendo, quod quaſi ſedeat ſemper, neque moueatur ut ſuperior. Inuenitur etiam recheb currū ſignificare & ſuperiorem molam: quod agitetur ueluti currus: & rechaijm inferiorem ratione iam dicta prior tamen alluſio mihi magis ꝓbatur. Eſt ergo litera ſic interpretanda. Nō obligabit. i. creditor in pignus metam. i. molam ſuperiorem: & catillum. i. molam inferiorem. *Quia animam ipſe accipit pro pignore.* i. uitā, quoniā uictum quo uiuit mola lucratur, dominus ipſius molæ. *Si inuentus fuerit furans animam.* Explicat hic quandam legem quæ poſita eſt Exodi.22. ibi enim dicitur. Qui furatus fuerit uirum & uendiderit eum, & inuentus fuerit in manu eius, moriendo morietur, hic uero additur, è fratribus tuis filijs Iſrael. Vnde uidetur furem hominis non fore morti obnoxium, niſi ille fuiſſet Iſraelita: & capitur anima pro homine: & pro uēdiderit eſt in hebræo contractū fecerit *Sis cuſtoditus, in plaga lepræ ualde.* Dupliciter poteſt hæc lex introduci, uno modo, ut admoneat eos cuſtodire ſe a plaga lepræ ne ſcilicet eam incurrant: & ſi incurrerint obſeruent ea quæ ſcripta ſunt Leuitici.13. & 14. Alio modo ut ſeruent legem domini, ne forte eos percutiat lepra: prior tamen ſenſus germanior uidetur licet ſequens clauſula ſecūdo magis fauere uideatur ideo ſcilicet Miriam fuiſſe lepra infectam, quoniam non ſeruauit leges, aut murmurauit aduerſus fratrem. Si tamen primum teneas, dicito dominum præcipere eos ſeruare in plaga lepræ iuditium ſacerdotis, præſertim quantum ad ſeparationem, quemadmodum ſeruatum eſt cum Miriam, quæ manſit ad ſeptem dies extra caſtra ut dictum eſt Numeri.12. *Non intrabis domum eius, ad retinendam retentionem.* Alij uertunt, ad capiendum pignus: ut explicarent hebraicam ſentētiam. Vocat autem hebraiſmus pignus retentionem, quoniam retinet dominum, & obligat ad ſoluendum debitum aut quia retinetur a creditore Lata eſt autem hæc lex, ne creditor domum ingrediēs, rem ſumme neceſſariam aut multo maioris prætij quam eſſet

ſet debitum acciperet. *Non dormies cum pignore eius.* Explicare uidetur textus ſequens hunc, ut ſcilicet ante ſolis occaſum reſtituas illi pignus, quia nō debes dormire, id eſt, per noctare pignore eius apud te retento. Si tamen diuerſas ſententias eſſe putes, potes uertere. Non dormies in pignore eius, id eſt, non utaris pro lecto tuo pignore pauperis, cum ipſe egeat quemadmodum tu: & ut diximus in Exodo, dupliciter poteſt hæc lex intelligi, uno modo quod ſingulis diebus tenearis ante ſolis occubitum illud reſtituere, & hunc ſenſum omnes fere ſequuntur. Alio modo ut ſemel pro ſemper reſtituas, utq̄ primum acceperis, reſtituas ante ſolis occaſum: nunquā poſtea repetiturus: alioqui potius eſſes cuſtos, quā creditor pignoris, ſi tibi ſit reſtituendum quotiens dominus indiguerit. Habes has

Ecce quo modo legis obſeruatores dicebātur iuſti corā domino.

leges Exodi.22. *Erit tibi pro iuſtitia coram domino.* Id eſt, iuſtus reputaberis abeo propter hoc opus: aut hoc opus reputabitur iuſtum coram domino. Cum enim dominus uoluerit te ꝓ peccato punire, aut aliquid donare: memorabitur huius operis ad recompenſandum ſcilicet dando bonum, aut auferendo malum. Similem loquendi modum habes Geneſis.15. Credidit Abraham Deo: & reputatum eſt illi: iuſtitia. Et in Pſalmo. Diſperſit dedit pauperibus iuſtitia eius manet in ſæculum ſæculi: ſcilicet in hominum memoria, uel apud Deum ad remunerationem. Et memento hunc locum Lutheranis obijcere, quo manifeſtatur hominem opere charitatis iuſtificari, quemadmodum fide. Reſtituere enim pauperi indumentum quo dormiat, opus miſericordiæ eſt, potius quam fidei. *Non uim inferes mercenario pauperi, & egeno.* Non omnino certa eſt ſignificatio uerbi aſſach. Alij uertunt. Non opprimes aut non detinebis. *In die eius dabis mercedem eius.* Id eſt, in die quo tecum ſeu apud te laborauerit, dabis illi mercedem, non detinendo uſque ad ſequentem diem quod ſtatim explicat dicens. *Non occumbet ſuper eam ſol.* Id eſt, ante occaſum ſolis illi reſtitues eam. Poſſet etiam uerti. In die ipſo: dabis mercedem eius. *Et erit in te peccatum.* Id eſt peccati pœna, aut re uera peccatum: detinendo alienum domino inuito. *Non morientur patres ꝓpter filios.* Neceſſaria fuit lex hæc. Audierant enim Deum uiſitaturū peccata parentū ſuper filios, ſuper tertios & ſuper quartos, ne ergo putarent ſibi, quod domino licere, præcipit ne propter peccata filiorum occidantur parentes, neque propter parentum peccata occidantur filij, ſed unuſquiſque moriatur propter peccatum ſuum. Poſſet etiam uerti. Non moriantur patres ſuper filios, id eſt, non occidentur ſimul cum filijs, pro peccato filiorum. Poterant enim iudices ſi nō poſſent filium qui morti obnoxius erat habere: patrem pro eo uelle occidere, aut ſimul pro peccato filij, eum cum eo occidere: & utrunque poſſet hic prohiberi. *Vir pro peccato ſuo morietur.* Id eſt, unuſquiſque. Aliqui cum Chaldæo interpretantur. Patres non morientur teſtimonio filiorū. Sed prior ſenſus germanior eſt. *Non peruertes iuditium peregrini.*

Hebraice ad literam eſt. Nō declinabis. Nam iuditium pauperum & pupillorum facile peruertitur: quoniam non poſſunt illud requirere a iudice aut uindicare: quēadmodum diuites & potentes. *Non capies in pignus ueſtimentū uiduæ.* Iuuat ualde locus iſte ſenſum, quē hoc eodem capite & Exodi.22. expreſsimus, cum de pignore pauperis dominus ſtatuit, ſibi ante ſolis occaſum reſtitui: quod expoſuimus non amplius abeo repetendum, quemadmodum de pignore uiduæ hic ſtatuitur. Non enim magis uidetur pignus uiduæ illi omnino eſſe reſtituendum quam pauperi: qui nō habet quo dormiat niſi in illo, poſſet etiam uerti neque retinebis. *Cum excuſſeris oleam tuam: non deycies quæ ſunt poſt te.* De uerbo chabat, non eſt dubium ſignificare excutere, ut patet Iudicum.6. ubi dicitur Ghidhon filius eius chobet, id eſt, excutiebat tritica in area: ſed ſignificatio uerbi paar uel paer, utcunque ignota eſt. Nam Sātes uertit deijcere. Munſterus ſcruptari. Hebræi dicunt ſignificare decorare præſertim ramis, & deramificare, ſi latini ita loqui permitterent, & meo iuditio hoc uerbum eſt de his quæ contrarias habent ſignificationes: & ſignificat in Piel decorare & dedecorare: deramificare uero quod ſit quodam dedecorare. Videtur enim arbor ramis & fructibus decorari: & ſine eis indecora. Quod autem decorare ſignificet conſtat. Iſaiæ. 55. ubi dicitur. Et ſanctum Iſrael quia pearach, id eſt, glorificauit aut decorauit te. Et capite.61. hepaher. id eſt, ad decorandum locum ſanctificationis meæ. Vnde peer, id eſt, decor aut corona q᷑ ſit decor ei qui eam geſtat: & etiam tipharah, id eſt, decor gloria. De ſecunda uero ſignificatione hic & non alibi (quod ſciam) exemplū eſt: quod mihi utcunque ſignificationem hanc ſuſpectā reddit. Eſt etiam abhac radice purah, id eſt, ra-

mus,

mus,& ab hoc nomine putat rabbi Dauid deriuari hanc ſignificationem,qua ſignificat deramificare.Diximus ſatis de hac ſignificatione Exodi 8.ſuper illud Hitpaer,id eſt, gloriare ſup me. Eſt ergo locus iſte ſic reſtituendus. Cum excuſſeris oliuas tuas:non deramificabis ſeu dedecorabis poſt te,ſcilicet colligendo oleas derelictas: ſed illę erunt peregrini & uiduæ. *Cum uindemiaueris uineam tuam:non colliges racemos poſt te.* Sunt hic duo uerba in hebræo, incertæ ſignificationis:ſcilicet baſar & halal,quorum prius uertimus uindemiare,ſecundum racemos colligere.Hebræi dicunt prius ſcilicet baſar ſignificare uindemiare munire roborare prohibere,& excidere,ſed expenſis locis quibus uerbum ponitur,uidetur ſolum duo ſignificare ſcilicet munire & uindemiare:in quibuſdam tamẽ locis uidetur congruere etiam prohibere: quoniam munitio ſolet homines prohibere, ne ingrediantur aut egrediantur. Diſputauimus de uerbi ſignificatione ſatis, Leuitici.25. quem locum conſulere licebit. Poſſet uerti.Cum prohibueris uineam tuam,aut cum munieris:quod ſolet eſſe tẽpore uindemiæ,quando uuæ ſunt maturæ.Verbum uero halal,adhuc incertioris ſignificationis eſt,quod Hebræi dicunt ſignificare facere,inuoluere,dolore afficere,racemare ſeu uindemiare & illudere:ſed meo iuditio uerbum ꝓprie ſignificat racemare poſt uindemiã, aut ſcruptari racemos tempore uindemiæ. Nos ſignificãtius dicimus rebuſcar uel rabiſcar, id eſt, iterum querere poſtquam ſemel uidiſti aut queſiuiſti. Diximus etiam de uerbi ſignificatione ſupra Leuitici.19.Eſt ergo litera ſic reddenda. Cum uindemiaueris ſeu ut diximus prohibueris uineam tuam: non racemabis ſeu inueſtigabis poſt te: ſed erunt quæ remanent pupilli & uiduæ.

IN CAP. XXIIII. DEVTERO. AD morum ornamentum adnotatio.

SI acceperit uir uxorem, & non inuenerit gratiam in oculis eius,ſcribet ei libellum repudij. Graue & periculoſum ualde eſt, coram te ſemper habere quem odio habes,& multa mala hinc oriri ſolẽt, quare uoluit pius legiſlator, potius diuortium permittere: quam mala quæ ex hoc odio ſequuntur tollerare,qua in re etiam fœminas in officio continuit: quæ modeſtiores & humiliores ad ſuos uiros erant, cum ſcirent eos poteſtatem habere repudiandi. In noua uero lege quando uir & uxor ueluti fratres ſeſe tollerare debent, ad ſua primordia res deducta eſt,ut ſcilicet unus unã ſit uxore contentus, quam nulla ex cauſa a ſe eijciat quoad uinculum:licet bene e domo. *Non poterit maritus eius primus, iterum accipere eam.* Æquiſsima lex quæ uirum & uxorem ſimul mulctat, & uxorem quidem in repudio, uirum uero quia non poterat eam ſibi reconciliare. *Non pollues terram* Fœdiſsima res peccatum eſt: quod non ſolum operantem maculat ſed terram, quod ſi huiuſmodi carnis pollutiones,ſic terram maculare ſolent,quid interiores facient maculæ? *Si acceperit uir uxorẽ nouã nõ egredietur ad bellũ.* Pia lex ualde hæc eſt,& quæ multum augendæ proli fauere uidetur:in qua optime docemur non perturbare ꝓximi noſtri lætitiam.Vbi ſimul docentur mariti præſertim noui, quales ſe erga nouas uxores debeant exhibere, ut ſcilicet lętificent eas. Pſalmo legis pro magno malo reputari, quod iuuenes Iſrael comederit ignis,& quod uirgines eius non fuerint lætificatæ ſcilicet a maritis ſeu ſponſis. Cum etiam uita coniugatorum fere tota in labore & tribulatione ſit, uoluit pius dominus, ad annum ſaltem unum, requieſcere & gaudere. Similiter docemur dare unicuique ætati qđ ſuum eſt ſicut iuuentuti gaudium,ſenectæ laborem ſuum.Hinc Chriſtus.Non poſſunt inquit filij ſponſi lugere, quandiu cum eis eſt ſponſus. *Non accipiet pro pignore metam & catillum.* Omnes hæ leges, ſumma pietate plenæ ſunt,& docent,non eſſe a paupere accipienda inſtrumenta, ſine quibus uiuere nequit, idem de ueſte intelligendum docet.Quid ergo facitis creditores,omnibus feris & lupis crudeliores, qui nudos dimittitis pauperes indumenta tollentes, quibus non eſt alia ueſtis in hieme? *Caue tibi a plaga lepræ.* Admonentur hic urbium rectores,ut morbos quos timent populum inficere poſſe,quantum poſſunt auertere curent, neque permittendus eſt morboſus in plebe quantuncunque nobilis ſit, poſtquam Maria ducis ſoror, non eſt admiſſa ad caſtra ante ſanitatem. *Non ingredieris domum eius ad capiendum pignus.* Non ſolum pietatem,ſed etiam urbanitatem docet lex hæc, admonet enim non debere nos ſcruptari interiora domus proximi noſtri eo inuito.Sunt enim homines in hac re tam curioſi,ut omnia quæ in domo proximi fiunt ſcire uelint. *Tibi erit iuſtitia coram domino Deo*

tuo. Mirabilis ualde eſt dignatio tua domine, & admirabilioris erga nos amoris uiſcera tua, ut pro noſtris beneficijs, te debitorem exhibeas: & ius aduerſus te tribuas ei, qui in nos fecerit miſericordiam: & præter hoc benedictionem apaupere conſequemur. *In die eius dabis mercedem eius* Peſsime a nobis mercenarij ſolui ſolẽt, ita ut opus ſit aliquando ad iudicem pro debita mercede recurrere, & re uera putarẽ homines male a ſuis ſuperioribus ſolui: qa ipſi male ſoluunt operas mercenariorũ ſuorũ. Vix enim hominem reperias qui non conqueratur de mala ſolutione: quos ſi interroges an ipſi mercenarijs ſuis ſoluant quod ſuum eſt, deprælĩedes eos multó plura illis detinere quam a dominis ſuis ſibi detineantur & conſidera ut in litera ſequitur, ne contra te clamet ad dominum: & ſit ſuper te peccatum. *Non morientur patres pro filijs* Iniquum eſſe uidetur, ut pœnam quam alter commeruit, alter ſoluat, ſed unuſquiſq; pro peccato ſuo moriatur: neque debent principes in omnibus ſequi iuſtitiam Dei, quæ nonnunquã uiſitat iniquitatem patrum in filios: in tertiam & quartam generationem, quam tamen legem tẽperaſſe uidetur: apud Ezechielem. *Non peruertes iuditium peregrini & pupilli.* Debent principes; iudices ſuos maximẽ admonere: ut illis præcipue ius dicant: qui minus iura ſua requirere poſſunt. Diuites enim & potentes, iudices urgent, munera offerunt, & omnem lapidem mouent ut ſibi ius dicatur: quod pauperes facere nequeunt, ideo ad illorum cauſas maxime aduertendum eſt. *Non reuerteris ut capias manipulum relictum.* Auari animi eſt, omiſſum manipulum in agro requirere: & quæ iam ex obliuione, tua non erant, tua de nouo facere, & pulchre hic docemur, ut omnia oblita aut neglecta a nobis, pauperibus exhibeamus, quoniam forte hac de cauſa uoluit nos Deus horum obliuiſci: ut pauperibus ea traderemus.

IN CAPVT. XXV. DEVTERONO. iuxta literam adnotationes.

CVm fuerit lis inter uiros: & appropinquauerint ad iuditium: iudicabunt eos: & iuſtificabunt iuſtum & impium decernent impium. Poſſet etiam legi & Appropinquabunt ad iudicium: & iudicabunt eos. Et per iuditium intellige actum quo iudices ius litigãtibus dicũt, aut locum iudicij: unde ſupplendum eſt, ad iuditium iudicum ſcilicet, qui ſcilicet iudices iudicabunt litigantes: & quod dicitur. Iuſtificabunt iuſtũ, idem eſt qđ iuſtum pronunciabunt: & pro impium decernẽt; unicum eſt in hebræo uerbum ſcilicet impiabũt impium, ſi ſic latinus ſermo dici permitteret. Hãbent enim Hebræi, multa uerba, quibus non reſpondet in latino ſermone aliquod uerbum. *Et erit ſi fuerit cædendus impius.* Hebraiſmus ſic ad literam habet. Et erit. Cum filius percuſſionũ impius. ſcilicet fuerit, ſed eſt hebraiſmus: ſicut filius mortis filius perditiõis, id eſt, dignus percuſsione aut proximus percuſsionibus, quẽ loquendi modum in hebraiſmis explicuimus. *Proſternere faciet eum iudex, & percutere faciet eum coram ſe, ſecundum impietatem eius, in numero.* In tractatu de uerberandis, apud iudæos legitur, quod uerberandi, ambabus manibus columnæ alligabantur, & forſitam ſic Chriſtus fuit uerberatus. Solebant etiã [2. ad Chorin. 11.] iudæi ex traditione. 39. uerbera incutere, ne forte excederent una: unde & apoſtolus ſe accepiſſe gloriatur quinquies quadragenas una minus. Nam quemadmodum, ueſperam ſabbati ad unam aut alteram horam præueniunt, ne errare contingat, aut ſtatutam horam non ſeruare: ita uerbera minuunt ne contingat excedere: neque illud uerum arbitror quod uerberandus deberet manibus columnæ alligari, cũ textus expreſſe eum deijcere præcipiat. Erat autem coram iudice uerberandus: ut ipſe moderaretur uerbera tam in ſe, quam in numero ſi uideret reum nimis ea debilitari, neque poterat iudex numerum illum quadragenarium excedere. Et quod dicitur, ſecũdum impietatem eius, hebraice eſt. Secundum ſufficientiam impietatis eius: & uidetur dicere reum uerberandum maioribus uel minoribus uerberibus, prout impietas eius fuerit maior uel minor. *Vileſcat frater tuus in oculis tuis.* Non plene conſtat quid proprie ſignificet chalah, quod noſter Santes hic uileſcere uertit. Dicunt autem Hebræi ſignificare torrere aſſare comburere, & uilem reputare Ieremiæ. 29. Chalam, id eſt, combuſsit ſeu torruit eos rex Babel igni. Et Leuitici. 2. Spicam chalui, id eſt, toſtam igni. Si autem radix nichal ſit chalal, putarem tunc ſignificare uileſcere quemadmodum chalal: & per uileſcere intelligo uilem de cætero reputari; quemadmodum uiles reputantur qui uerberantur: ſed quia eo ipſo quo uerberatur reputatur

putatur

putatur uilis: ſiue parum ſine multum uerberetur, putarem hic per uileſcere intelligi deturpari fluxu uentris. Ab hac enim radice eſt chichalon quod Hebræi dicunt ſignificare ignominioſum uomitum. Abacluh. 2. Si uero priorem teneas ſignificationem, reddenda eſt litera. Ne forte rigeſcat frater tuus in oculis tuis. Solent enim ſincopim paſsi rigeſcere. *Non obturabis bouem in tritura ſua: uel dum triturat ipſe* Id eſt, nõ obturabis os bouis dum triturat ipſe: quoniam indignum uidetur quod non liceat illi comedere, de eo in quo laborat: & pietatem docet locus Ponitur uerbum chaſam quod noſtri obturare uertunt. Ezechielis. 39 ubi ſic habetur. Ve choſemet, id eſt, obturare faciet ipſa trãſeuntes: quoniam tranſeuntes claudent nares præ nimio fœtore cadauerum: inde machſom, id eſt, clauſura ſeu inſtrumentum quod ori iumenti coniungitur ne comedat. Pſalmo. 39. Poſui cuſtodiam ori meo: machſom, id eſt, clauſuram, quod Hieronymus ſilentium uertit. *Cum habitauerint fratres pariter ipſi, & mortuus fuerit unus ex eis, & filius non eſt illi, non erit uxor defuncti extra, uiro alieno.* Intelligunt Hebræi per habitare fratres pariter, habitare in eadem ciuitate uel uilla, eodem tempore, unde ſi alio loco habitaret, non teneretur eam ducere. Per uirum uero extraneum, intelligunt eũ qui eſt ex alia familia. *Cognatus eius ingredietur ad eã: & capiet eã ſibi in uxorẽ: & affinitatem contrahet cũ ea.* Licet nõ plene cõſtet quid ſignificet iabam, quod uertimus affinitatem contrahere: & ſimiliter iabam quod cognatum: hæ tamen ſignificationes communiores ſunt. Dicit autem Gerundenſis ante legem ius agnato proximiori fuiſſe, excitandi de mortui propinqui ſeminis: per legem uero, reſtrictũ ad fratrem Sed quod ante legem fuerit conſuetudo ut frater, defuncti fratris ſemen ſuſcitaret conſtat ex uerbis Iehudæ Geneſis. 38. Quod uero lex hic non reſtringatur ad fratrem, ex eo cõſtare uidetur: quod dicitur cognatus eius ingredietur ad eam: quod firmari uidetur exemplo Booz qui genuit Obed ex Ruth, quam iure propinquitatis accepit: quare crediderim hoc ius primum conueniſſe fratribus, qui ſi non eſſent, tũc conueniſſe propinquiori. Quia tamen hic ſequitur. Et erit Primogenitus quẽ pariet, ſtabit ſeu ſurget nomine fratris: uidetur poſſe teneri legẽ de ſolis fratribus loqui. Ponunt autem Hebræi ſeptem conditiones ad hunc contractum requiri, quarum prior eſt, quod ſimul habitent in eadem uilla uel ciuitate, eodem tempore & utriuſque poſſeſsio in eodem ſit loco. Secunda ut alter frater ſine ſemine decedat. Tertia quod maior inter ſuperſtites fratres eam accipiat. Quarta quod non tenetur frater deffuncti natus poſt fratris obitum: eam accipere. Quinta quod filius primum natus, cẽſeatur deffuncti fratris, non illius qui genuit, & loco illius ſuccedet. Sexta ut mulier marito deffuncto, expectet ad tres menſes: ut cognoſcatur an mãſerit grauida. Septima ut nollente fratre eam accipere, ſeruetur lex q̃ ſtatim ſequitur. *Non dælebitur nomen eius ex Iſrael.* Hæc eſt ratio legis. Gaudẽt enim homines ſibi ſimilem relinquere loco ſui, qui eos repræſentare uideatur: unde Eccleſiaſtici. 30. dicitur de filio probo. Mortuus eſt pater eius, & quaſi non ſit mortuus. Similem enim ſibi reliqt poſt ſe. *Loquetur ad eum.* Scilicet ſuadendo & rogando ut accipiat eam. *Soluet calciamentum eius e pede eius.* Verbum chalats ſignificat ſoluere aut ſeparare. Hebræi tamen multas alias ſignificationes uerbo tribuunt: de quibus ſæpius diximus Potes etiam uertere. Et ſeparabit. *Et ſpuet in faciem eius.* Verbum Iarach ſignificat proprie excreare uiridem excreationẽ: unde ierãch, id eſt, olus uiride & iaroch uiride: unde uerti poſſet. Et excreabit. Si quæras quid ſignificet huiuſmodi excreatio & diſcalceatio. Putarem eſſe ſigna abominationis & uilitatis. Illa enim in quæ expuimus reputamus abominabilia, ſimiliter uiles reputamus, qui nudis incedunt pedibus, aut nudatio pedis ſignificabat hominem omnem humanitatem erga fratrem ſuũ exuiſſe. *Si rixati fuerint homines pariter.*

Admonui ſæpius uerbum naſſah potius ſignificare eleuari quam rixari: unde noſſah, id eſt, pluma ſic ab eleuatione dicta: & nes, id eſt, acipiter ſic animia eleuatione dictus. Poſſet etiam ſignificare deplumare, ſi hoc uerbum latinum ſit, ut ſit ſenſus. Si deplumauerint ſe uiri. Vocat autem deplumare capillos euellere, quemadmodum pulli ſolent corrixari adinuicem roſtro plumas euellentes: aut ſi leuauerint ſe ſcilicet alter in alterum. *Miſerit manum ſuam, & roborauerit* ſeu *roborare fecerit ſe: in uerenda ipſius.* Santes uertit hic appræhenderit: ſed uerbum chazach ſignificat proprie roborare & fortificare: ut patet Geneſis. 41. ubi dicitur Chazach id eſt, fortificauerat ſe fames in terra: & eſt ſenſus

ſus

ſeuſus.Et fortiter manu apprehenderit uerenda eius.A bus quod eſt uerecundari ſeu pudore afficere uel affici,eſt mabus.i.uerenda aut confuſio. Adnotarunt hic Hebræi nullum eſſe nomen in liogua hebræa,quod proprie pudendū aut inhoneſtum ſignificet,ideoque putarunt linguam uocari ſanctam. *Succides manum eius.* Verbum chaſah,uidetur ſignificare præcidere extremitatem alicnius rei,unde chaſeh.i. finis extremitas,aut rem uſque ad fioem ſeu extremitatē ſuccidere. Chabachu.2.conſuluiſti pudorem domui tuæ, Cheſot.i.ſuccidendo uſque ad extremum,populos multos. Voluit autem dominus fœminam tam ſeuere puniri,quoniam impedire uolebat membrum generationis,& multiplicationem ſeminis,quantum in ſe erat impedire quæ erat præcipua illius populi promiſsio. *Non parcet oculus.* i.non miſereberis illius, quātum cumque ſit mulier,& manus membrū ualde neceſſarium. *Non erit tibi in ſaculo pondus & pondus.* Dictio chis quam uertimus ſaculum,ſignificat marſupium loculum & ſacculū,ut patet. Prouerbiorum primo:ubi dicitur Chis.i.marſupinm unum ſit omnibus nobis.Hebraicè etiam pro pondus & pondus, eſt lapis & lapis,quoniam quondam pondera ſaltē pauperū,eraot lapides:ſicut modo in multis locis apud oos,qui non poſſunt habere ferrea,habent lapidea.Prohibet ergo dominus habere pōdus & pondus.i. diuerſa pondera quemadmodum aliqui habent, alia.ſ. maiora & grauiora ad recipiendum ſeu emendū, alia uero.ſ.leuiora ad dandum ſeu uendendum:unde Micheę.6. Et in ſaculo lapides doli.ſ.habent.i.doloſa pondera:ūde litera ſtatim ſuo modo explicat quod dixerat,pōdus & pondus dicēs maius & minus. *Nō erit tibi ī domo tua Ephah et Ephah.* i.menſura diuerſa,maior & minor:& ſæpius admonui Ephah eſſe menſuram aridorum & ſecundnm hebræos coutinebat tria ſata. *Pōdus perfectum & iuſtum erit tibi.* Hebraice lapis interger & iuſtus : ſed ut diximus lapis pro pondere accipitnr,& præcipit integrū eſſe, quoniam facile pars lapidis frangitur & pondus minuitur:qua de cauſa ſolent pondera ferrea fieri: & quod additur iuſtum,idem eſt quod per iudices approbatum.Idem de Ephah. *Et caudam ſuccidit in te omnium debilium.* Vnicum uerbum eſt in hebræo,quod ſignificat de caudare:ſi latini nos ſic loqui permitterent. Significat etiam nomen zanab caudam Iudicum.15 ubi de Sanſooe dicitur, quod uertit zanab el zanab.i. caudam.ſ.uulpis ad caudam alterius uulpis. Et quod dicitur debilium.nomen necheſſalim.i.debilium,nuſquam niſi hic in ſcriptura reperitur. Danielis tamē.2.inuenitur chaldaice. Quemadmodum ferrum comminuit : & chaſſel.i. debilitat omnia:& per caudam abſcindere intelligit extremos in caſtris, qui erant debiliores.

Et eras laſſus & fatigatus. Confuodunt hic meo iuditio Hebræi duas radices.ſ.uph & iahaph. Citant enim in uph(quod proprie ſignificat uolare)ea que ſunt ex radice iahaph : quod eſt laſſare. Significat ergo hic haieph laſſum à iahaph ut diximus:quod eſt laſſare. Sequens uero uerbū.ſ.iaga,quaſi idem ſignificat quod iahaph .ſ.laborare,fatigari,& laſſū eſſe : propria tamen ſignificatio uiderur eſſe laborare,ut patet Iehoſuah.24.ubi dicit dominus.Dedique uobis terram,in qua non iagata.i.laboraſti,unde hie uerti poſſet. Et tu eras laſſus & laboraueras.

Delebis memoriā Hamalech de ſub cœlis. Verbum machah ſignificat eradere tergere & abſtergere. Diſputamimus abunde de uerbi ſignificatiōe Geneſis.6.& Exodi.32.aut dęlere tergendo.

IN CAPVT. XXV DEVTERO. ad morum ornatum adnotatio.

S*I fuerit lis inter homines.* Quid opus eſt domine Deus,hæc tā ſæpius iudicibus inculcare,ut.ſ.ius dicant unicuique ſecundum iuſtitiam & ueritatem? Impetuotur & ſolicitantur tam frequenter iudices ab his qui coram eis litigant,ut niſi crebro admoneantur & roborentur, facile a rectitudine aoimi declinabunt. *Proſternere faciet eum iudex.* Quemadmodum tu domine Deus in medio iræ miſericordiæ recordaris,ita uoluiſti ſeruos tuos iudices,in iuditio non ſæuire ſed emendare : ubi etiam aduerte impie, quomodo debeas te coram iudice tuo proſternere, & deiectionem ueluti peccator oſtendere. Docet etiam dominos ac parentes ſeruos & filios caſtigare: non tamen in eos ſæuire. Audiant hoc qui ſeruos

ſuos præſertim Ethiopes crudeliter uerberāt,atque fere (lardi pinguedine acceoſa) aſſant: quo quid crudelius eſſe poſsit ignoro. Mementote fratres, qualem erga uos deū in puniēdis ueſtris peccatis deſideratis, & tales uos erga ſeruos: caſtigatores non tortores exhibete. *Non obturabis boui trituranti os.* Docentur hic principes & domini, miniſtris ſuis neceſſaria ad uitā exhibere: neque ſuis negare ea in quibus laborāt *Cognatus eius ingredietur ad eam.* Mirum ualde eſt, quanta ſollicitudine dominus curet naturalia deſideria noſtra complere, ut licet mori neceſſe ſir, optimum tamen modum inuenit, quo nos quodam modo perpetuare & immortales utcumque facere, uolens fratrē, defuncti fratris uxorem accipere, prolemq; gignere: quæ fratris perſonam referret & nomen. Simulq; docuit, qualis debeat eſſe inter fratres amor: & quomodo debeant res eorum curare ac ſi ſuæ eſſent. *Vocabunt eum ſeniores ciuitatis: & loquentur ad eum.* Non dedecet iudicem reum rogare, ut iuribus obediat & legibus: & poſtmodum ſi renuat iuxta leges patrias puoire. *Soluet calciamentum e pede eius: & ſpuet in faciem eius.* Non ſolum uerbere, ſed etiam oppobrio & dehoneſtatione, debent rei aliquando puniri, quoniam ſæpius magis ſentit homo dehoneſtari, quam mori. Docētur etiam hic fœminæ, quales erga defunctos uiros ſe debeant exhibere, ut quoad poſſuot uelint honorem ac nomen eorum ſeruare. *Acceſſerit uxor unius, ut eruat uirū ſuū.* Non prohibetur uxor hic defendere & eruere uirum ſuum, ſi eum uideat male tractari: ſed oe impediat id, cuius cauſa & ratione in prætio eſt. Ad quid enim mulier in mundo, ſi non ſit generatio prolis? Non debet ergo prolē impedire: cuius gratia honoratur. *Non erit tibi pondus & pondus in loculo.* Omnia curat, omnia admonet, prudentiſsimus legiſlator: nouit enim quæ mala eueniant ex falſo & iniuſto pondere & menſura. Debent etiam miniſtri boni cōmunis, omnia hæc explorare, & uidere an fiant huiuſmodi fraudes: quæ tāto deteriores ſunt, quā to prætextu iuſtitiæ fieri ſolent Pōdus enim eo ipſo quo pondus eſt, iuſtū eſſe creditur, quod ſi inæquale & iniuſtum ſit, homines prætextu iuſtitiæ decipit. *Vt prolongent ſe dies tui.* Propter quatuor pollicetur dominus hominibus prolixam uitam .ſ. ob pietatem erga parentes, ſi .ſ. eos honorent, ob pietatē in aues ſeu bruta: propter receſſum ab immunditia, & ob inſtitiam ſeruatam in pondere & menſura. Si ergo uitam prolongare uis. Sis pius ac iuſtus & ab immunditiis recedas. *Quia abominatio dei eſt omnis qui facit hæc.* Omoia abominabilia terra reijcit à ſe, aut ſaltem reijcere cupit: & cum impietas & iniuſtitia ſint abominabilia apud deum, non mirū ſi terra noo ſinat ſuper ſe uiuere impios, iniuſtos & immundos. *Memēto que fecerit tibi Hamalech.* Etſi dominus nos ut plurimum uelit malorum nobis illatorū oblitos: beneficiorum uero memores: eſt tamē tam magnum malū aflicto addere aflictionem præſertim ſi te non læſerit unquā: ut in hac re oblitos, uindictæ uoluerit eſſe memores: quare maxime cauendum tibi eſt, ne debilem aut percuſſum percutias. Audi Pſalmiſtam, Quoniam quem tu percuſsiſti perſecuti ſunt: & ſuper dolorem uulnerū eorum addiderūt. Dæleārur de libro uiuentium: & cum iuſtis non ſcribantur. E alio Pſal. Perſecutus eſt hominem inopem & mendicum: & compūctum corde mortificare Habes etiam hic communitatem debere uindicare mala: quæ fiunt membris ipſius communitatis. Et licet dominus Leuitici. 19. præceperit non debere eſſe memores iniuriæ ciuium: hic tamen præcepit cōmunitatem memorari.

Quatuor ob quæ dominus lōgam pollicetur uitā

Pſal.

Pſal.

IN CAP. XXVI. DEVTERO. IVXta literam adnotatio.

E*T erit cum ingreſsus fueris in terrā quam dominus Deus tuus dat tibi.* Statuit hic lex quomodo poſt terræ promiſſæ ingreſſum, deberent gratitudinem domino oſtendere: profitendo ſe iam accepiſſe, quod dominus pollicitus fuerat patribus eorum, terram .ſ. fructiferam & pinguem, prout fructus, quorum primitias afferebant, teſtabātur. *Accipies de priori omnis fructus terræ* .i. de primis fructibus omnis terræ: & uidetur hoc præceptum non obligare eos ad hoc omni anno facere, ſed ſemel, quam primum eſſent terram ingreſsi, tenebantur tamen præter hoc ſingulis annis offerre primitias ſacerdotibus: nt dictum eſt ſupra capite. 18. Dicit antem rabbi Selomoh ex ſeptem rebus primitias duntaxat dandas .ſ. ex frumēto, hordeo, uino, oleo, malogranatis, ficu

&

& palma: olerum uero nõ tenebãtur dare: unde Chriſtus Mathei.23. phariſeis obiectat, quod oſtentatione maioris iuſtitiæ, decimẽt meotã, anhetum, &; omne olus. Hic tamen pręcipit ex omnibus fructibus, primitias offerre. *Pones in caniſtro.* Dictio tene, caniſtrum uel ſportam Hebræis ſignificat Hieronymus tamen cartallũ uertit: et infra.28. uertit horreum: ubi dicitur. Benedictũ tanacha.i. horreũ tuũ, qood alij ſicut hic, caniſtrum uertunt. *Vt habitet nomen eius ibi.* i. locus á nomioe domini denominetur, qnãdiu ibi fuerit: ut uocetur domus dei in qua habitat dominos: obi enim moratur nomẽ alicoi⁹, ibi ipſe morari dicitur. *Anũciaui hodie domino deo tuo.* i. manifeſto coram eo. Aliqui uertunt. Profiteor, ſed uerbum proprie ſignificat anunciare: licet quaſi in idem redeat Geneſis.3. Quis higid.i. anũciauit tibi quod nudus eſſes? *Et ponet illud coram altare domini* Hebraice eſt. Et requieſcere faciet illud: unde uidetur, quod ad aliquod ſpatium debeat eſſe coram domino. *Et reſpondebis & dices.* Melios uertas. Et humiliabis te & dices: qooniá anah & reſpondere & homiliari ſignificat: ut ſæpius probabimus & patet. Threnorum.5. Mulieres in Sioo himnu.i. humiliauerunt. *Sirus peribat pater meus.* Obſcurus ut cunque eſt locus: ſed aliter meo inditio reddendus, quã uerterit Santes ſic.i. Sirus.i. Laban qui erat Sirus perdens.i. perdere uolens, patrem meum.ſ. Iaacob. Voluit enim eum perdere, cum eũ perſecutus eſt: ut habetur Geneſis.31. uode Munſterus uertit. Sirus conatus eſt perdere patrem meum. Si tamen Santis ſententiam teneas, ſenſus eſt: ac ſi eſſet ſirus peribat pater meus ſeo in Siria. oiſi dominus inde eum aduxiſſet: prior tamen lectio mihi magis probator. *Fuit ibi in gentem magnam.* Melius uertas in gentem excelſam robuſtam & multam. *Et malefecerunt nobis Ægiptij & humiliauerũt nos.* Poſſet etiam uerti. Et contriuerunt & propoſuerunt ſuper oos: hebraice eſt. Dederunt ſuper oos ſeruitutem duram: ſed ſenſus redditus eſt. *Vidit aflictionem noſtram, & laborem noſtrum, & oppreſsionem noſtram.* Inſpectis uocabulis hebraicis, melius uertas. Vidit humiliationem noſtram, laborem noſtrum, & angoſtiam noſtram: ſeu eoartationem. *In ſignis & portentis.* Dixi ſæpius diſcrimeo quod ponunt Hebræi inter. Ot.i. ſignum & mophet.i. portentũ qood mophet reſpiciat futurũ. *Ponet ea coram domino.* Melius relinquet, quonlam ianach à quo hinachto relinquere ſignificat. *Et lætaberis in omni bono.* .ſ. gaudendo & comedendo: unde conſtat cibũ & potũ ad lætitiã pertinere. ut hebræi dicunt. *Cumque cõpleueris decimare omnẽ decimã prouentus tui anno.3. anno decime.* i. anno quo teneris decimã dare Leuitis, quod erat ſingulo tertio anno ut dictum eſt capite.14. hoius libri. Solebant & tenebantur iudei ſingulis aoois Leuitis decimas dare: quibus cõpletis tertio anno ſolueban. Tertiã decimã tunc dabis Leuitæ & cætera. *Abſtuli ſanctitatẽ e domo.* Verbum bahar.i. abſtuli ut ſæpius admooui, ſigoificat ꝓpriè cõburere & depaſcere: & hic etiã hæc.2. ſignificatio quadrat: ut ſit ſẽſus. Depaſcere feci ſeu comedere feci ſanctitatẽ.i. decimam quã domino ſanctificaueram aut ſeparaueram: quæ quidẽ ſanctitas erat in domo mea ſeruata. Si tamen auferre uertas, ooo male interpretaberis. Munſterus oertit. Separaui. *Non comedi in labore meo ex eo, & nõ cibaui me ex eo in immũditia: & nõ dedi ex eo pro mortuo* Obſcurus ot cunque locus eſt: & uidetur iſte eſſe ſenſus. Quantũ potui feci, ne ex huiuſmodi decimis pauperũ comederẽ: neqoe eomedi ex eis in labore ſeu neceſſitate mea: neque: cũ eſſem immũdus, aut neq; cũ immũdis Forliã putabãt inmundi, ſibi licere omnia comedere. Alij uertunt. Nihil ex ea expendi io re inmuoda ſeu prophana: neque cibaui ex ea immundũ ſeu prophanũ qui non eſſet leuita uidoa, aut pauper, neque dedi ex eo pro mortuo, quoniã gentes ſolebãt (ut eis uidebatur) mortuos cibare certis diebus: ut legitur in hiſtoria ſancti Petri epularũ. Alii ad curandã rẽ funebrẽ, ot eſt arca & alia quibus mortui deferebantur, in quibus pij homines aliquid in ſumebãt, aut in coouiuio quod ſolebat fieri in die obitus alicuius, quẽadmodum uſque hodie fit in multis Chriſtianorũ regionibos. Aut ad aliquẽ interficiẽdũ, unde Prouerbiorũ.31. Ne dederis uias tuas ad ꝑdendos reges. Difficilẽ reddit locũ ignorantia propriæ ſignificationis uerbi baar: quod aliqui uertunt auferre alij perdere, nos uero paſcere ſeu cibare. *In toto corde tuo & in tota anima tua.* i. tota intẽtione & uolũtate. *Dominũ exaltaſti hodie.* Verbum amar, dicere potius ſignificat qoã exaltare, poteſt tamen ſumi pro exaltare: ſed propria ſignificatio tollerari poteſt ut ſit ſenſus dicere feciſti hodie quod eſſet tibi Deus in deum: ac ſi dicat hodie ore tuo profeſſus es: te habere

G 2 Ieho-

Iehouah pro Deo tuo: ſimiliter te ſeruaturum ſtatuta præcepta & iuditia. Similiter dominus dicere fecit, id eſt, etiam ore profeſſus eſt: quod tu ſis illi in populum peculiarem: aut quod eſſes illi populus peculiaris. *Ponat te ſuper omnes gentes quas fecit, ad laudem & nomen & gloriam.* Alij legunt, ut ſis in laudem, nomen & gloriam. Sunt enim omnes gentes in laudem Dei, quoniam laudatur ab eis & quod eas fecerit, & in nomen quoniam famam acquirit ex eo quod fecerit eas, & ad gloriam ſeu decorẽ quoniam glorificatur a gentibus aut quod eas fecerit. Mihi tamen ſecũda lectio magis placet, ut ſcilicet loquatur de populo Iſrael, ex cuius munditia & ſanctitate, dominus acquiſiuit laudem nomen & gloriam, quemadmodum dominus ex bonitate & munditia ſerui, acquirit omnia hæc. Audi dominum apud Iſaiam capite. 49. dicentem. Seruus meus es tu Iſrael, quia in te gloriabor. Et Zachariæ. 10. dicit ſe poſuiſſe eos tanquam equum gloriæ ſuæ: & cauſa quare ponat eos in gloriam ſubditur, cum dicitur. *Vt ſis populus ſanctus.* Id eſt, ſeparatus ab omni immũditia, & cultui meo applicatus.

IN CAPVT. XXVI. DEVTERONO. iuxta mores adnotatio.

ANnunciaui hodie domino Deo tuo, quia ingreſſus ſum terrã ſuper quã iurauit dominus patribus noſtris. Quid ſibi uult domine Deus mi, proteſtatio hæc? Nonne ſermo tuus ueritas eſt? Nõne ea omnia quæ pollicitus es opere comples? Nouit dominus mendatia noſtra, nouit & ingratitudinem noſtram. Diſſimulamus bona, prætermus accepta beneficia, non reſpondemus promiſsis noſtris: etiam ſi uideamus Deum omnia ſua promiſſa compleſſe: quare uoluit nos coram ſacerdotibus profiteri eius ueritatem, & terrę primitijs hoc atteſtari. *Sirus perdens patrem meum.* Pulchre admodum docet nos locus iſte, non unicum beneficiũ coram Deo referre: ſed omnia præſertim præcipua ſimul & gratificari, & cuperem Chriſtianos huius profeſsionis memores: ut ſemel ſaltem in anno profiterentur ſumma Dei benefitia præſertim redemptionem, quam miſit dominus populo ſuo. Vbi ſimul diſce non ſolum tibi, ſed patribus tuis exhibita benefitia referre, quemadmodum iſti faciebant. Aduerte etiam quantum malum ſit, apud infideles perire, aut inter eos mori: etiam ſi fidelis moriaris, Sirus (inquiunt iſti) peribat pater meus. *Peregrinatus eſt ibi cum uiris paucis: & fuit ibi in gentem magnam* Solent ſancti creſcere & multiplicari perſecutionibus: ut diſcas eos qui ſanctos ſe delere ac perdere putant, potius eos multiplicare ſuis perſecutionibus. Nam quanto magis eos opprimebant Ægiptij tanto magis multiplicabantur & creſcebant. *Vidit aflictionẽ noſtram, & laborem noſtrum, & oppreſsionem noſtram.* Solet dominus nõ perfunctorie ſed oculate & ſigillatim ſeu ad numerũ, uidere tribulationes ſanctorum, quemadmodum miniſteria & obſequia. *Eduxit nos ex Ægipto, cum potentia & brachio extento.* Quid opus eſt domine Deus, neruos potentiæ tuæ extendere, brachium eleuare: ac roborare te, ut iuſtos tuos à laboribus eruas: niſi ut ipſi uideant dilectionem tuam erga ſe? Magnificauit dominus (ait ſanctus Lucas) miſericordiam ſuã cum parentibus Iohãnis baptiſte: ut maiora bona illis conferret. *Attuli primitias fructus terræ, quam dediſti mihi Domine.* Quis daret nos talem in donis dei ſemper habere mentem: ut illorum ei primitias offerentes, profiteremur nos cuncta ab eo habere. *Lætaberis in omni bono, quod dederit tibi dominus Deus tuus.* Lęto & hilari animo ſuſcipienda ſunt munera dei: & in eis cum pauperibus ac pupillis gaudendum: ut oſtendat tibi dominus, cum quibus debeas munera eius expendere: qua in re etiã diſce, quali fronte debeas elemoſinam elargiri. *Abſtuli ſanctitatem e domo.* Docentur hic homines, ea que ſunt danda domino ueluti ſancta non comedere .ſ. decimas, & primitias, ſed quam citius poſſunt ea e domo ſua ejicere: & ſeruis domini ac pauperibus dare. *Non comedi in triſtitia mea.* Docẽtur hic homines reſtringere ſe, ne quę pauperibus & miniſtris ſunt debita: in ſua neceſſitate conſumãt: contra eos qui quãprimũ indigent quæ ſunt miniſtrorũ & pauperorũ abſumunt. *Benedic populo tuo Iſrael.* Iſte bona fecit, deiq; ſui præcepta impleuit: & tamen præmium ſuorũ bonorũ operũ nõ tã ſibi quã populo ſuo, à domino poſtulat: ut doceat priuatos in bonis operibus ſuis, nõ tã ꝓpriũ quã cõmune pręmiũ querere. Similiter merita noſtra nõ ſolũ nos, ſed etiam

Exod. 1.

Videt dominus per ſingulas ſanctorũ tribulationes.

Lucæ, 1.

Extollis ſe Domi. nimis ut beneficiis ſuis.

etiam communitatem cuius membra ſumus iuuare. *Dominũ profeſſus es hodie.* Poſtquam dominus Deus huiuſmodi profeſsiõibus & proteſtationibus gaudet, cur non frequenter eas faciemus illi, ut ipſe etiam nos profiteatur populũ ſuũ eſſe? Qui me (inquit erubuerit corã hominibus: hunc filius hominis erubeſcet coram angelis Dei. *Vt ſis in laudem & nomen & gloriam.* Docet te hic o homo Deus tuus: qualem eſſe debeas: ut ſcilicet propter te laudetur, nominetur & glorificetur, quod facile fiet, ſi adnitaris ut ſis ſanctus & impollutus domino Deo tuo.

Luc.9.

IN CAP. XXVII. DEVTERO. IVXta literam adnotatio.

ET *præcepit Moſeh & ſeniores Iſrael populo.* Omnes fere noſtri ſic uertunt: ſed quia ſequitur, quæ ego præcipio tibi, puto ſolum Moſeh uice domini præcepiſſe: & uertendum eſſe. Et præcepit Moſeh ſenioribus Iſrael, & populo dicendo. *Cuſtodi omne præceptũ, quod ego præcipio uobis hodie.* Loquitur de præceptis profeſsionis ut infra explicatur & benedictionibus & maledictiõibus populo proponendis in monte Gherizim & Hebal: & de lapidibus ponendis in Iarden. *Statues tibi lapides grandes.* i. eriges ſcilicet unum ſuper alium in medio. ſ. fluminis. *Et linies eos calce.* Dicunt Hebræi uerbũ ſud, ſignificare linire, & meo iuditio ſud ſadad & ſadah ſunt eiuſdem ſignificationis. Dicunt uero ſadad, ſignificare agrum colere: unde ſadeh. i. ager. ſ. cultus. quare ſud, ſignificat æquare cõponere ad modum agri culti: & ex cõſequenti ſignificat incruſtari & linire, quod nihil aliud eſſe uideatur quam æquare: unde hic etiam uerti poſſet. Et æquabis eos ęqualitate ſeu linitione: quoniam nomen ſit, eiuſdem ſignificationis eſt cum uerbo. Quia tamen Iſaiæ. 33. ubi dicitur. Et erunt populi incendia ſid, id eſt, calcis. Et Hamos ſecundo. Eo quod combuſsit oſſa regis Edom laſid, id eſt, in calcem, ſeu ad modũ quo calx comburi ſolet: uidetur melius uertendum, linies eos calce aut calcificabis eos calce: ſi ſic loqui ſermo latinus permitteret: quemadmodum noſtri uertunt. Super calcem uero deſcribenda erat lex, id eſt, maledictiones, aut lex quę poſita eſt capite ſuperiori: quod ſcilicet profitentur ſe habere Deum pro Deo ſuo: & quod Deus profitetur ſe habiturum Iſrael pro populo ſuo, ut inferius explicatur ibi ſcilicet. Abſculta & audi Iſrael. Die hac factus es in populum domino Deo tuo. *Non leuabis ſuper eos ferrum.* Scilicet ad dolandum eos. *Et lapidibus perfectis ædificabis altare domini.* Clarius uertas integris, quibus ſcilicet nulla particula deſit. *Declarando bene.* Significat uerbũ beer proprie declarare, ut diximus primo huius libri capite: hinc beer, id eſt, puteus ſic dictus a claritate aquæ, aut quia diſcoopertus & clarus. *Abſculta & audi.* Ignorant meo iudicio Hebræi quid proprie ſignificet uerbũ ſachat; quod uertimus abſculta: quoniam in ſcriptura nuſquã niſi hic inuenitur: unde rabbi Ionah uertit hic. Suſcipe. Inuenitur tamen Hamos quinto nomen ſichut, quod dicunt idolum ſignificare. Dicitur enim. Et portaſtis & Sichut, id eſt, idolum, alij receptionem, alij onus uoluntarium: unde in lingua Iſmaelitica, dicit homo ſotio ſuo Sachet, id eſt, porta dominum. *Die hac factus es in populum, domino Deo tuo.* Scilicet propter profeſsionem factam ſuperiori capite: iam antea populus erat, ſed modo de nouo factus dicitur, propter renouatum fœdus. *Iſti ſtabunt ſuper maledictionem.* Id eſt, ad maledicendum. Et aduerte quod benedicere hic, eſt bonum a domino precari, maledicere uero, eſt malum ab eo poſcere tranſgreſſoribus. Dicunt autem Hebræi ſex tribus ſteciſſe ſuper unum mõtem: & ſex ſuper alterum, ſacerdotes uero cum arca domini manſiſſe in ualle intermedia. Adnotant etiam filios liberarum ſtetiſſe ad benedicẽdum, filios uero ancillarum ad maledicendum: inter quos me ſit Reubẽ, quoniam a ſua dignitate propter peccatum deiectus eſt quod non credo. *Qui fecerit ſculptile & conflatile.* Hebraice eſt qui fecerit ſculptile & fuſum: & per ſculptile intelligit dolatum in ligno uel lapide: per fuſum id qđ ex metallo liq̃facto funditur: ac ſi dicat Maledictus q aliquod colendũ fecerit: ſiue ex lapide ſiue ex ligno ſiue ex metallo fuſo. *Et ponit in abſcõdito.* ut. ſ. furtiue illud colat: quoniã idololatriã publicã, magiſtratus punire tenebatur. *Dicent Amen.* Admonui ſæpius a uerbo amã quod eſt ſtabilire & firmare, eſſe amen: quod eſt ſtabilitum firmum: & ita iſti reſpondebant, ita ſit, firmum ſic ſtabiliatur, quod uidelicet talis ſit maledictus. *Maledictus uilipendẽs patrẽ ſuũ.* Verbum chalah, ſecundo ſignificat leuem reputare deſpicere. Videtur enim idem ſignificare

quod Chalal. *Maledictus attingens terminum ſocij ſui.* Non plene nota eſt ſignificatio dictionis maſig: quæ hic in hebræo ponitur, alij uertunt pro attingere transferre: ſed dictio meo iuditio ſignificat retrocedere ſeu retrahere, & uertendum puto. Maledictus qui contrahit terminum ſocij ſui: ut ſtrictiorem faciat hæreditatem eius. *Quia reuelat alam patris ſui.* Accipitur hic patris uxor, pro matre & pro nouerca: & præcipue eſt ſermo de nouerca, quoniam facilius homo cum ea rem habet, quam cum matre & per reuelare intelligit detegere, & per alam intelligit fimbriam ueſtimẽti: quę modum alæ habet, & ueluti ala auẽ, tegit hominem: & dicitur reuelare fimbriam patris, quoniam fimbria uxoris fimbria eſt uiri ſui: cum in eius ſolius ſit poteſtatis eam ad concubitum detegere: & quemadmodum horrẽdum filio eſſet, oram patris ſui detegere: ita debet horrere detegere oram ſeu fimbriam nouercæ ſuæ. *Capiens munus, ut percutiat animam.* Id eſt, pecunia interficiens hominem, & capitur anima pro uita: & ut lictorẽ ſeu miniſtrum iuſtitiæ excludat ab hac maledictione & magiſtratum addit, ſanguinem innocentem. *Maledictus qui non ſtatuerit uerba legis huius.* i. qui quantum in ſe eſt non cõpleuerit ea quæ in hac lege dicuntur: aut penes ſe non firmauerit ſe ſeruaturum. Et conſidera legislatoris prudentiam. Ædiderat iam leges ac punitiones pro peccátis manifeſtis, & quæ teſtibus põterãt probari: nunc uero prohibet occulta & punit ea maledictione: quæ ut plurimum occultę fiunt, iuxta illud Pſal. 108. Induit maledictionem ſicut ueſtimẽtum, & intrauit ſicut aqua in teriora èius, & ſicut oleum in oſſa eius.

Reuelare alã patris eſt cũ uxore eius coire:

IN CAP. XXVII. DEVTERO. AD morum elegantiam adnotatio.

STatues tibi lapides grandes. Admiranda ualde eſt hominis inconſtantia & inſtabilitas: ut opus ſit domino tot teſtes adhibere, ad eum in promiſsis retinẽdum. Iſthuc enim tẽdunt huiuſmodi pacti renouationes, einsque in lapidibus de ſcriptiones ut fidigraphi, nõ poſſent promiſſa mentiri. Voluit autem dominum hoc teſtimoniũ ponis in monte Hebal & in Iarden: ubi erat terminus & initium promiſſæ terræ, ut teſtaretur huiuſmodi ſcriptura, ſe iam illis promiſſa compleſſe, reſtare uero, ut ipſi etiam promiſsis ſuis ſtarent, non colendo alium Deũ. *Ædificabis ibi deo altare.* Vbi accipis ꝓmiſſa iuſtum eſt ut ibi gratias agas & benefitia referas. *Declarando diligenter.* Pulchre locus iſte docet legislatores, non confuſe neque obſcure, ſed clarè & aperte leges & ſtatuta ſua populo ꝓponere: ut nullus ſit poſtmodum ambigendi locus: neque iuris prudentes ſcripta ſua in immenſum multiplicent Deus autem illud fieri iuſsit, ue Iudæi poſtmodum pacti ignorantiam prætenderent. *Locutus eſt Moſeh & ſacerdotes Leuitæ.* Voluit ſanctus Moſeh ſacerdotes inducere ad munus legis explicandæ: ut populus de cætero eos docẽtes libentius audiret, ſciẽs ſibi munus adeo & ſeruó ſuo Móſeh demandatum. *Die hac factus es in populum domino deo tuo.* Neſcit uulgus munera diuina prout decet æſtimare: quare prælatorum & ſuperiorũ eſt. eorum precium hominibus inculcare, quẽadmodum facit nunc ſanctus legislator. Ignorabat enim Iſrael, quanti faciendum eſſet: quod aliquis populus ſit populus Dei, & quãta ſit eius dignatio acceptare gentem aliquam in populũ ſuum, quod Moſeh nũc clare oſtendit eis, quod etiã multis alijs locis facit. *Iſti ſtabunt ad benedicendum.* Nullum lapidẽ non mouet Deus ut uos ad obſeruantiam ſuarum legum inducat, præmijs promiſsionibus ac benedictionibus nõ nunquam allicit: nonnũquam minatur magna mala, multiplicat benedictiones & maledictiones, ſed ſuperba mẽs noſtra, neq; blanditijs neq; minis mouetur. Quo in loco illud etiã aduertẽdũ ẽ, homines uidelicet liberos & benedictos, electos ad benedictiões imꝓcãdas: ex ſeruis uero natos, ad maledicendum: ut tam maledictiones quam benedictiones, ex autoribus robur & efficatiam haberent. *Et ponit in abſcondito.*

Ne putarẽt homines impune in abſcondito poſſe peccare, ferit maledictionibus huiuſmodi peccatores: ne ergo o homo publice pecces, magiſtratum time: ne autem in abſcondito, timè maledictionem domini. *Maledictus uilipendens patrem ſuũ.* Sunt quædã uicia quę homines ꝓ nihilo reputant, qualia ſunt parentes uilipendere, terminum ſeu ſtipitem mutare, cæcum errare facere, iuditium uiduæ & pupilli peruertere: quæ tanto ſunt grauiora, quanto in imbecilliores fiunt, quæ merito a domino anathemate puniuntur. Graue enim eſt in cæcum ſæuire,

ſequire, & iuditium eius qui ſe tueri neqnit pet-uertere. *Maledictus coiẽs cum ſorore ſua:* Periculoſa res ualde, conuerſatio cum fœmina etiam ſorore: ex qua multa mala prouenire poſſunt, ideo opus fuit eam tot legibus & maledi-ctionibus uallare. *Maledictus qui non ſtare fecerit legem hanc.* Audis hicquam graue ſit, leges domini frangere: ut nõ ſolum maledictus ſit qui rem lege prohibam facit: ſed etiam qui non impleuit eam.

IN CAP. XXVIII. DEVTERONO. iuxta literam adnotatio.

P*Onet te dominus Deus tuus excelſum ſuper omnes gentes terræ* Id eſt, ſuperiorem ſcilicet dignitate diuitijs numeroſitate, & id genus alijs bonis. *Et appræhẽdẽt te.* Verbum naſſag quod Santes apprændere uertit nõ tam apprændere q̃ attingere ſignificat: ut patet Leuitici. 26. ubi dicitur Vehiſsih, id eſt, & attinget tritura uindemiam. Si tamen uertas apprændere non errasti. *Benedictus eris in ciuitate: & benedictus in agro.* Duo ſunt hominum negociantium genera: quidam negotia ſua exercent in ciuitate, ut mercatores & alij artifices: alij uero in agro ut agricolæ, & alij laboratores. Eſt ergo ſenſus, ſiue negotia tua ſint in ciuitate ſiue in agro, proſperaberis in eis: ex beneficio domini. Nam huiuſmodi benedictiones nihil aliud ſunt, quam beneficia Dei: quibus auget bona hominum. *Benedictus fructus uẽtris tui.* Id eſt, augeberis in filijs, qui ſunt fructus uẽtris. *Armenti boum tuorum & gregi pecudum tuarũ.* Ignorant ut iam capite. 7. huius libri admonui, & Exodi. 13. hebræi: quid proprie ſignificet ſegar, id eſt, armentum. Nam Munſtetus uertit fœtus. Santes aliquando uertit primo genitum, hic uero armentum, alibi emiſſum ſeu eiectum: unde hic uerti potes emiſsionis boum tuorum. Dictio rara eſt in ſcripturis. Similiter ſignificatio dictionis ſequentis aſterot, id eſt, gregum, non plene nota eſt, de qua diximus capite ſeptimo huius libri. Aliqui caulas uertunt & locus conſentit. Eſt etiam Aſterot nomen urbis: cuius ſcriptura meminit Geneſis. 14. Eſt etiam nomen idoli, Primo regum. 11. & Iudicum ſecundo. *Benedictum caniſtrum tuum, & reliquiæ tuæ.* Intelligit hic per caniſtrum ſportam qua panis includitur in domibus in quibus eſt abundantia, ut inde quiſque domeſticorum accipiat quod uoluerit, in quo etiam reliquiæ panis aſſeruantur, poſt prandium uel cenam: & dicitur benedictum, cum in eo nõ deeſt panis aut eſt in copia, & per reliquias intelligit quod ſupereſt. Hieronymus hic horrea uertit cum ſupra 26. & hoc eodem capite uertent caniſtrum ſeu cartallum. *Benedictus tu in exire tuo, & benedictus tu in reuerti tuo.* Id eſt, proſperaberis dum exieris & redieris domum, cunctis recte geſtis aut incolumis exibis & redibis domum. *Percuſſos coram te.* Aliqui uertunt, corruentes ante te. *In omnibus ad quæ miſeris manum.* Hebraiſmus eſt ſignificans, in omnibus quæ feceris, uel tractaueris, uel inceperis. *Stare faciet te dominus ſibi in populum ſanctum* faciet quod permaneas populus eius, ſeparatus ab alijs populis & applicatus mihi qui ſum ſanctus: aut eriget te ut ſis illi populus ſanctus. *Videbunt omnes populi terræ: quod nomẽ domini inuocatũ ſit ſuper te.* Id eſt, audient omnes populi terræ quod tu uoceris meus ſeu populus domini: audiendo ſcilicet bona quæ fecero tibi, quemadmodum dominus temporalis ſolet ſuos eleuare. *Et timebunt te* Scilicet propter me cuius ſeruus tu es: quemadmodum quis timet tangere ſeruos potentis domini. Aut quod tu inuoces nomẽ meum in tuis neceſsitatibus & quod ego ſubueniam tibi & timebunt te. *Et abundare faciet te dominus bonis.* Poteſt etiam uerti. Et reliquias ſeu reſiduum faciet tibi dominus in bonis, id eſt, faciet quod multa tibi bona ſuperſint, quod idem eſt q̃d abũdare facere, aut quod multa bona poſt obitum tuum relinquas in filijs iumentis & alijs. *Aperiet tibi dominus theſaurum ſuum bonum, cœlum.* Vocat dominus theſaurum ſuum bonũ cœlũ: quoniam illic habet recõdita ea, quibus ditat homines in terra, ut ſolem pluuiam niuem grandinem & id genus alia Iob. 38. habes. Nunquid ingreſſus es theſauros niuis, & theſauros grandinis uidiſti? Nomen oſar. i. theſaurus, aut theſaurum aut repoſitorium ſignificat, ab aſar quod eſt recondere ſeu reponere. *Dabit te dominus in caput, & non in caudam: & eris duntaxat ſurſum, & non eris deorſum.* Hebraiſmus eſt, quem textus ſtatim explicat hic: quod ſcilicet dare in

caput eſt facere ſuperiorem,dare in candam infe
riorem:aut æſtimare & uilipendi. Explicuimus
phraſim in hebraiſmis:& pro eris duntaxat ſur-
ſum hebraice eſt.Eris in eleuationem & non in
declinationem.*Mittet dominus in te male-
dictionem & perditionem & increpatio-
nem.*Ignoratur quid proprie ſignificet meetah,
quod maledictionem uertimus, quoniam neſci
tur quæ ſit propria radix eius:& uidetur potius
abarah quod eſt colligi & contrahi , unde nide-
tur ſignificate contractionem . Secundum no-
men ſcilicet mehumah,eſt ab haiam quod eſt cõ
terere frangere & tumultum facere , unde pro
perditione uertere licebit contritionem uel fra
ctionem ſeu tumultum. Tertia uero dictio ſcili
cet geerah eſt a gaar,quod cum bet eſt increpa-
re,quãdo uero ſine eo , perdere ſeu corrumpere
ut patet Geneſis.37.ubi dicitut. Vatijgar, id eſt,
Et increpauit eum patet ſuus:& per increpatio
nem intellige repræhenſionem, ſed altera ſigni-
ficatio ſcilicet perditio magis loco quadrat. Vn-
de poſſet ſic locus explicari . Mittet dominus in
te conttactionem ſcilicet omnium bonorum cõ
trahẽdo ea quæ poſſunt bona tua augere, & per
ditionem ſcilicet tuam & corruptionem:ut ſcili
cet omnia tua corrumpantur , aut increpationẽ
qua res omnino perit,iuſta illud Pſalmi. Ab in-
crepatione uultus tui peribunt, & quæ ſequun-
tut uidentur præcedentia explicare . Quoniam
ſequitur.In omnibns in quibus mittes manum:
ut ſit ſenſus. Mittet dominus contractionem in
omnibus ad quæ manum miſeris , & petditio-
nem donec deleaaris & corruptionem aut corre-
ctionem ut cito peteas.*Percutiet te dominus
tumore.*Ignorant Hebræi omnino quid ſignifi
cet ſachephet quod hic uertimus tumorem : ut
iam Leuitici.26.diximus:unde alij phthiſin Rab
bi Dauid dicit eſſe morbũ quo corpus efficitut
macilentum.Alij hidropiſin putãt.Hieronymus
egeſtatem . Eſt etiã ab hac tadice ſachaph quod
ſignificat auem Leuitici.11.quã noſtri larum uer
tunt,quæ eſt auis parua & nigra,habitans iuxta
aquas.terra & aqua degens,quæ & fullica appel-
latur.*Et febri.* Quoniam uerbum chadach ſi-
gnificat ardere infra. 32. non mirum quòd cha-
dachat febrem ſignificet.*Ardore.* Significat da
lechet , ut dicunt Hebræi ardorem . Nam radix
eius.ſ.dalach:ſignificat ardere ut patet Ezechie-
lis.24.ubi dicitur Hadlech, id eſt, acẽde ignẽ:ſeu
ardere fac , ſed Geneſis.31.uertunt noſtri perſe-
qui,ubi dicit Iaacob.Qnia dalachta,id eſt,perſe-
quutus es me , ſed tetenta priori ſignificatione
melius uertas quia ſic acenſus eſt poſt me:aut ar
ſiſti poſt me.*Et ſiccitate.*Etiam hæc dictio ob
ſcuræ ſignificationis eſt ſicut charah radix eius.
Videtut tamen Iob.30.ſignificare ſiccare,ubi di-
citur.Os meum charah,id eſt, aruit præ eſtu ſeu
ſiccitate.*Et percuſsione uenti orientalis.*
Solet huiuſmodi uentus omnia exſiccare tam
homines quam blada, nos uocamus ſubſolanũ.
Alij uredinem nertunt, nomen ſiddaphon non
plene notum eſt.Geneſis tamẽ.41. uidetur ſigni
ficare uẽtum urentem,ubi dicitur de ſpicis quas
uidit Paroh. Et ſeptem ſpicæ inanes ſceduphot
id eſt,arefactæ.Et poſt pauca Scheduphot cha-
dim,id eſt,arefactæ uento orientali.*Et rubigi
ne.*Aiarach quod eſt excteare uiridem excreatio
nem,eſt ierachon,id eſt,rubigo ſic dicta a uiridi
date.*Erunt cœli tui qui ſunt ſupra caput
tuum æneі.*Id eſt, nullum humorem habebũt
ad demittendam pluuiam ſuper terram tuam.
Idem de terra ferrea. *Dabit dominus pluuiã
terræ tuæ nebulam & puluerem.*Conſulto
non uertimus cum alijs puluerem & terram ,
aut arenam & puluerem, propte duo,Primum
ne inutilem faceremus repetitionem , Secundo
quia dictio abach , non puluerem ut noſtri pu-
tarunt,ſed fumum aut nebulam proprie ſignifi-
cat,ut patet.Canticorum.3.Præ omni abchat,id
eſt,fumo aut nebula aromatarij: ubi noſtri uet-
tunt.Præ omni puluete aromatarij. Diſputaui-
mus abunde de ſignificatione nominis Exodi.9.
& Geneſis.31.*Deſcendere faciet ſuper te do
nec diſperdaris.*Deſcẽdere faciet ſupet te, aut
puluerem & nebulam,aut aliquid aliud quo di-
ſperdaris:aut melius conſumaris.*Eris in com-
motionem per omnia regna terræ.* Id eſt,e-
ris commotus in omnia regna terræ: ut idem ſit
commotus quod uagus.*Et non erit commo-
uere faciens : expaueſcere faciens.*Senſus ẽ
Erit cadauet tuum eſca omni uolucri & omni
beſtiæ : & non erit expaueſcete faciens , id eſt,
deterrens aues ac beſtias : ne comedant cada-
uet tuum . Vetbum charad ſignificat commo-
ueri & expaueſcere : de cuius ſignificatione di-
ſputauimus Gene. 27. *Percutiet te dominus
ulcere Ægypti.*Dicũt Hebræi ſechin, quod ul
cus uertimus,ſignificare ulcus pueniẽs ex cali-
ditate de quo Exodi nono & Leuitici.13. dixi-
mus : & meo iudicio ſunt ueſicæ inflatæ:noſtri

uocant

uocant bexigas: qui morbus maxime in ſectatur pueros. *Et in firmitatibus ani.* Ignota eſt hebræis ſignificatio uerbi aphal, a quo ephol & ophel. Dicũt autem ophel ſignificare arcem munitionem ſeu locum eleuatum, hic forte ſignificat nates ab eleuatione: & eſt morbus communis eas in ſectans, qui dicitur ficus: nos uocamus almorreimas Caſtellani almorranas. *Scabie & prurigine.* Dicunt Hebræi garaph ſcabiem ſignificare hic & Leuitici.21. neque eſt certa coniectura ad uenandam propriam ſignificationem Sequens uero dictio ſcilicet cheres dicunt ſolem ſignificare: & dictio ponitur in multis locis ſcripturæ, ſcilicet.8. capite libri Iudicum: ubi dicitur Reuerſus eſt Gidon filius Ioas de bello, de ſup exiſtente hecares, id eſt ſole. Sic Iob.9. Qui dicit lachares, id eſt ſoli, & non orietur. Et iudicũ 14. Antequam occumberet hacharſah, id eſt ſol & ab ardore uerterunt hic noſtri pruriginem: Poſſet etiam uerti combuſtione. Rabbi Dauid dicit eſſe genus ſcabiei ſiccę, ſic appellatæ quod eam ſcalpant teſta quæ dicitur cheres: quod colligit ex capite.2. Iob ubi habetur. Et accepit ſibi cheres.i. teſtã ut ſcalperet ſe cum illa, & uidetur fuiſſe morbum incurabilem: propter id quod ſequitur. Vt non poſſis curari. *Amentia & cæcitate.* Amentia ad mentem pertinet: cæcitas ad oculos. *Et ſtupore cordis.* Clarius admiratione cordis, quoniam tamah admirari ſignificat: ut patet Pſalmo.48. Sic thamahu, id eſt ad mirati ſunt. Idem Geneſis.43. Nomen themahon etiam ponitur Zachariæ.12. ubi dicitur. Et percutiam equum bathimahon, id eſt cum admiratione: & eſt ſenſus: quod tot erunt ſuper eos mala, ut corde ad mirentur. *Et non ſecundabis uias tuas.* Verbum ſalach, uidetur ſignificare ãte ire ſeu creſcere, ac ſi dicat, nõ ante ibis ſed retrocedes. Secundo Samuelis.10. Salechu.i. præceſſerunt ſeu ante ceſſerunt regem. *Eris calumniatus & rapinis affectus.* Hebraice Eris de tentus & raptus, id eſt detenebunt tibi tua & etiam rapient, ac ſi dicat Rapient quæ tua ſũt neque reſtituent. *Non prophanabis eam.* id eſt, non colliges primos fructus eius: quando ſcilicet incipiebat cõmunis fieri, quod erat anno quinto. *Non erit fortitudo in manu tua,* ſ. ad liberãdũ filios et filias. *Eris tamẽ detẽtus.* Id eſt detinebuntur bona tua, & etiam tu. Poteſt etiam legere: & eris confractus, ſcilicet animo & corpore *Et obſtupeſces propter ea quæ uidebunt oculi tui.* Melius dementaberis aut inſanies: quoniam hoc potius ſignificat uerbum ſaga ut patet.2. regum.9. & primo Semuelis.21. *Super genua & ſuper coxas.* Verbum barach a quo birchaiim ſignificat benedicere, & birchaiim genua quod benedicendi ſolerent genua flectere cum benedicerentur Sequens uero dictio ſcilicet ſochaiim dicunt hebræi coxas ſignificare ab aſuch quod eſt currere, ſed hac de cauſa melius ſignificabit tibias quæ magis ad curſum faciunt. *Eris ſtupor, parabola & fabula.* A ſamam quod eſt deſolare ſeu deſerere aut ſtupeſcere, eſt ſammah; id eſt deſolatio ad miratiõ & ſtupor: & eſt ſenſus. Omnes ſtupebũt uidẽtes quot malis affectus ſis: quod autem dicitur in fabulam, ad uerte nomen ſceninah, quod Santes uertit fabulam: eſſe a uerbo ſcanan, quod ſignificat uoluere & reuoluere, unde uidetur q̃ ſceninah ſignificet id, quod frequens eſt in ore omnium: unde ad literam uertendum eſſet in re uolutionem ſeu in id quod ſæpius uoluitur in ore omnium. *Perdet illud locuſta.* Parui refert quod ad literam habetur. Locuſtabit illud quod melius efferas per deuorabit quam per perdet. *Comedet illud uermis.* Non explicat textus quis uermis. Putarem tamen eſſe nigrum, quem noſtri pulicem putant: qui maxime in ſidiatur uineis. *Quia proijcietur oliua tua.* Aut melius euelletur oliua tua ſcilicet a radice ſuã Nam uerbum naſſal, proprie ſignificat euellere: ut patet Septimo capite huius libri ubi dicitur. Ve naſſal, id eſt. Et euulſerit gentes multas a facie tua. *Hæreditabit locuſta.* Dictio ſilſal, ſi eſt a ſalal quod eſt obumbrare, & tinnire, ſignificat locuſtam quoniam coniungitur quaſi nubis obumbrans, aut ſi a tinnire, a ſonitu quem facit dum uolat. Hieronimus hic pro locuſta uertit rubiginem. Poſſet etiam accipi pro agmine locuſtarum. *Aſcendet ſuper te quam maxime & tu deſcendes quam infime.* Locutio ſic habetur in hebræo. Peregrinus qui eſt in medio tui, aſcendet ſuper te aſcenſione aſcenſione. & tu deſcendes declinatione declinatione: ſed ſenſus optime redditus eſt. Solet enim hebraiſmus geminatione eiuſdem nominis & uerbi, multitudinem aut magnitudinem ſignificare. *Ipſe erit caput & tu eris cauda.* Id eſt, ipſe erit ſuperior tu inferior: aut ipſe erit honoratus, tu uere deſpectus: & eſt hebraiſmus. *Erunt in te in ſignum & portentum.* Quod ſcilicet non obedieris uoci Domini, unde ſequitur.

Quid eſt in caput, & in caudã Hebræi:

Eo quod non

Eo quod non coluiſti Dominũ Deum tuũ cum lætitia & bonitate cordis: præ multitudine. Vult Deus ut læto animo, & bono corde illi ſeruiamus: & quod ſequitur a multitudine omnium: idem eſt quod propter multitudinem omnium bonorum, quæ ſcilicet conferebat tibi. *Seruies inimicis tuis, quos mittet Dominus cõtra te, in fame & ſiti & nuditate* Id eſt facient inimici tui te ſibi ſeruire, famelicũ ſitibundum & nudum: ſeu non præbendo tibi neceſſaria, quæ ſolent Domini præſtare ſeruis ſuis. Aut patieris famem ſitim nuditatem & omnium bonorum defectum in terra tua: & cum hoc ſeruies inimicis tuis: & omnia hæc paſſi ſũt ante captiuitatem, & uſque hodie patiuntur.

Leuabit Dominus ſuper te gentem a longinquo. Dicit leuabit, quoniam ut ſtatim ſequitur, ut aquilam uenire fecit quaſi uolando. Nabucdonoſor. E quod dicitur ab extremo terræ: putarem intelligendum ab extremo terræ uicinæ, qđ ſi abſolute intelligas extendendũ puto ad Salmanaſar & alios, qui Iudeos diuexarunt.

Gentem fortem ſeu duram facie. Vocat gẽtem face duram, gentem immitem quę non flectitur, neque benigne aliquem reſpicit: unde ſequitur quæ non leuabit faciem ad ſenem, ſcilicet eorum miſerendo, & benigne ſuſcipiendo: unde leuare faciem ad aliquem, eſt illum benigne ſuſcipere.

Gens dura facie pro immiti uſurpant Hebræi

Quos dedit tibi Dominus in obſidione. Senſus eſt comedes fructum uentris tui, nempe cagnem filiorum tuorum in obſidione, neque coniungendum eſt, quos dedit tibi Dominus in obſidione: non tamen ſecundus ſenſus eſt alienus à litera: quoniam fieri potuit, ut filios paruulos, natos in obſidione ſeu poſt obſidionem comederent.

Quid ſit Hebræis leuare faciẽ ſuper aliquem.

Malignabit oculus in fratrem ſuum. Hebraice eſt, malus erit oculus eius: in fratrem ſuum: quoniam illius non miſerebitur, ut det illi & uxori & reliquis filijs de cibo ſuo, de carnibus, ſcilicet iugulati filij. Et uidetur quod tener referatur ad fratrem, delitioſus uero ad uxorem: ac ſi dicat. Viri teneri, id eſt moles & miſericordes erga fratrem, & qui maximas delitias reputat uxorem & natos. Aliqui pro malignabit, uertunt inuidebit, neque interpretatio diſplicet, quoniam inuidia non ſolum eſt de bono habito alterius, ſed ne habeat, & habes ex hoc loco inuidus uocari homines malorum oculorum. *Vt nom remaneat ſibi quicquam.* Id eſt quoniã non remanebit ſibi quicquam aliud ad comedẽdum, aut ut non remaneat quicquã de cibo, fratri uxori aut alijs filijs. *Et in ſecundinas ſuas quæ egrediuntur e pedibus ſuis.* Dubia ualde eſt ſignificatio nominis ſiliah quod ſecundinam uertimus. Eſt autem ſecundina, membrana illa qua partus obuolutus, utero prodit. Poteſt autem dictio eſſe a radice ſalah, quod eſt pacificum eſſe, ſed non uideo alluſionem ſignificationis nominis ad uerbum: ſi uero ſit á ſil, etiam ignota eſt ſignificatio, iuditio meo hic ſiliah ſignificat puellos, cum ex utero matris egrediuntur: ac ſi dicat. Oculus fœminæ malignabit in puellos, qui egrediuntur de inter pedes eius. Forſitan dictio ſignificat menſtruum ſanguinem.

Quid ſecũdina Hebrais.

Diuidere faciet Dominus pcuſiones tuas. Id eſt diſtinctas faciet ab omnibus alijs, quoniam erunt maiores ac deteriores, aut admirabiles, ſtabiles ſeu permanentes. Aliqui uertunt fideles id eſt quæ indubie & ueraciter euenient, ſed prior interpretatio germanior eſt. *Omnem infirmitatem Ægipti.* Poſſet etiam uerti omne accidens Ægiptiorum, id eſt omnia mala quæ acciderunt Ægyptijs, donec conſumaris.

Et euellet uos de terra. Alij uertunt demolientur, ſed nom tam bene. *Et in gentibus ipſis non requieſces.* Verbum raga ſignificat diuidere & aperire, addunt etiam Hebræi requieſcere propter hunc locum. Poſſemus etiam uertere. Non erit tibi terminus: quoniam uerbum etiam uidetur ſignificare, terminare, Iob.26 Potentia ſua raga, id eſt terminauit, aut terminum poſuit mari. Sic Iſaiæ.51. Ego Dominus Deus tuus roga, id eſt terminans mare unde (meo iuditio) uerbum ſignificat diuidere, & ex conſequenti terminare ſeu terminum ponere, timeo uertere requieſcere, quoniam ſtatim ſequitur. Et non erit requies plantæ pedis tui, niſi dicamus ſcripturam more ſuo explicare quòd dixerat.

Dabit tibi Dominus ibi cor pauidum. Poſſes etiam uertere commotum: *Et cõſũptionẽ oculorũ & triſtitiã animæ.* Aliqui pauorem uertunt, ſed non tam bene. *Erit uita tua ſuſpenſa tibi, e regione.* Hebraice eſt Erunt uitæ tuæ. Putarem uitam in plurali poni propter multos dies aut annos uitæ: ac ſi dicat. Erunt anni ſeu dies uitæ tuæ: quod autem ſequitur ſuſpenſæ, aduerte uerbum laah non eſſe plene notum Hebræis dicunt autem ſignificare laborare & egre ferre Iob.4. habes. Nonne ſi tentauerit quiſpiam loqui ad te, tileh? id eſt egre feres? ſeu moleſte accipies? unde locus hic uerti poſſet. Et erunt uitę tuæ moleſtæ tibi ab à

te: id eſt

te.i.uenturæ, ac ſi dicat Dies uitæ tuæ, erunt tibi moleſti, quos habueris ante te aut habebis coram te. Pones inquam coram te futuros dies uitæ tuæ: & moleſti erunt tibi. Si uero radix nominis ſit talha ut uidetur, tunc bene uerſum eſt Erunt uitæ tuæ ſuſpenſę tibi à coram aut eregione, id eſt. Erit tibi uita tua ſuſpenſa ac ſi eſſet res pendẽs coram te. Res enim ſuſpenſa ſemper uidetur ruinam minari, ſic erit uita tua: ac ſi aliquid ſuper eã ſemper immineret: aut melius. Sicut res ſuſpenſa quæ ſemper ruinam minatur. Aliqui interpretantur. Pendebit uita tua in ambiguo, omni hora mortem adeſſe ſuſpicans. *Non credes uitæ tuæ.* Id eſt non confides te uicturum iam amplius: quod ſtatim ſuo more explicat. *Mane dices. Quis dabit ueſperam.* Quoniam non credes te uiuum ad ueſperam uſque pertingere. Aut non erit ſtabilis uita tua. Ambulabis ſemper in diſcrimine uitæ. *Propter ea quæ uidebunt oculi tui.* Scilicet mala imminentia. *Et redire te faciet Dominus in Ægiptum in nauibus.* Id eſt reducet captiuum. Nam liberi ſolent pedibus per terrã incedere, captiui nauibus uehuntur, neque licebat toti populo, terra uel nauibus in Egyptum redire. *Venderis ibi.* Hæc omnia maxime tempore Titi ducis impleta ſunt.

IN CAPVT .XXVIII. DEVTERONOMIJ AD MORUM COMPOSITIONEM ADNOTATIO.

SI obediendo obedieris uoci Domini Dei tui: ponet te Dominus Deus tuus excelſum ſuper omnes gentes terræ. Oſtendit tibi ò homo Deus tuus uiam, qua excelſior alijs eſſe poſſis, ſciens quod id ſumme deſideres. Si ergo alios ſuperare uis, humilia te Domino Deo tuo, obediendo uoci eius. Hoc eſt etiã Lucæ.14. quòd tibi Chriſtus docere uult cum dicit, omnẽ ſe humiliantem exaltandum. Hoc eſt etiam 1. Petri,5. quod Petrus tam aperte docet dicens. Humiliamini ſub potenti manu Dei, ut uos exaltet in die uiſitationis. Sed filii Adæ genus ambitioſum, putant aſcenſum uiam eſſe ad exaltationem, & contra apertam Domini ſententiam, in digitos ſuper alios eriguntur. *Benedictus eris in ciuitate & benedictus in agro.* Ad quid Domine Deus tot bona & benedictiones proponis nobis, ſi cuſtodierimus mandata tua? Nonne eã ſeruare tenemur iure creationis & Dominij, qđ habes ſuper nos? Nonne etiam ſi non proponeres, nobis neceſſaria ſunt? Nunquid poſſet reſpublica aliqua ad momentum conſiſtere, ſi in eã homicidia adulteria furta & id genus alia ultiã impune patrarentur? Conſidera igitur quæ ſint illa quæ tibi præcipiuntur: & pro quibus tot tamque excelentia bona promittuntur. Sed ut ſæpius admonui nouit Dominus nos male debita ſoluere, ideo promittit nobis multa dona ſi ſoluamus illi debita. Sed dices. Omnia hæc temporalia ſunt & caduca, nihil hic firmũ nihil aeternum. Verum. Sed nouit ipſe figmentum noſtrum. Allicit nos his temporailbus: ut per eã nos ad aeterna manuducat. Promiſit ea in nouo teſtamento, ſed pauciſsimi ſunt qui illum propter ea ſequantur. Aduerte etiam hic, omnia illa temporalia promitti: quæ poſſunt appetitum noſtrum excitarẽ. Eſt & aliud quod hic aduertas quàm parum ſcilicet proſit in his induſtria noſtra. niſi nos Deus noſter præueniat in benedictionibus ſuis, quæ etiam ad omnia hæc ſe extendunt: licet infima ſint. *Statuet te Dominus ſibi in populũ ſanctũ.* Quid te iactas Iſrael, & pleno ore clamas te populum Dei ſi omnibus uitiis & peccatis te ſinas inquinari? Audis quòd niſi ſanctus ſis, non potes eſſe populus Dei. Sanctifica ergo te, & ſerua que tibi a Domino præcepta ſunt: & eris indubie populus eius, quoniam non filii eius in ſordibus. *Videbunt omnes populi terræ, quod nomen Domini inuocatum eſt ſuper te, & timebunt a te.* Quid præſtabit tibi reuera eſſe Dei, poſtquã tantum hominibus ualet nomen Dei, & uocari ſeu dici eius? ut ſolum nomen hoſtes deterreat: & te ſecurum reddat. Eſt etiã hic aduertenda orationis efficacia, ad hoſtes deterrendos, quoniam ſcientes nos inuocare nomen Dei noſtri ſuper nos, deterrentur. Similiter quid lucri ſit eſſe ſeruum Dei, poſtquã talẽ uocari hoſtes deterret, & quam bene Deus ſuos curet. *Super terram ſuper quam iurauit Dominus patribus tuis.* Gaudent homines maxime, bonis in patria ſua abundare, immo malunt parua ibi, quam multa & maiora alibi poſſidere: ideo non ſolum multa illis bona pollicetur, ſed in terra pro qua patribus iurauit. *Aperiet tibi Dominus theſaurum ſuũ bonum cœlum.* Ad quid tibi Domine in cælo theſaurus recluſus? Nunquid eges, aut aliquando futuram indigentiam times? Abſit, nobis enim bona

rũm bona & mala in cœlo theſaurizas: bona ſi tuis
pareamus placitis, mala uero ſi præcepta tua præ
tereamus. Solent enim reges precioſa ſeruare
ad tempus pacis: & arma dum tempus bellorũ
aduenerit. Et mirum ualde eſt, quod tam pau
ca & facilia imperet, & tam multa polliceatur,
& tamen uix eſt qui pauca faciat ut tanta conſe-
quatur. *Maledictus eris in ciuitate, male-
dictus in agro.* Secum ferre ſolet malus & trãſ
greſſor maledictiones ſuas: ſiue enim in ciuitate
ſiue in agro ſit, ſiue operetur ſiue quieſcat, male-
dictionem ſuam ſecum portat, neque ſolum ip
ſe, ſed omnia quæ ad eum pertinent, maledicta
ſunt: caniſtrum reliquiæ, oues & boues, domus
& terra, fructus uentris & agri. *Donec dælea-*
Quocunq; ſe malus uertat, ſecum deſer maledictionem ſuam — *ris & pereas.* Solet Dominus ueluti pius à fa
cilioribus incipere, & in proceſſu flagella graua-
re: quouſque perſonam deleat, quemadmodũ
Pharaoni & multis alijs feciſſe legimus. Et quẽ-
admodum bona bonis in terris ſuis confert: ita
& mala malis: ut magis ſentiant Solent enim ho
mines egre ferre ſi in patria ſua dehoneſtentur.
Erunt coeli tui ærei. Habes hic ô homo unde
ſterelitates rerum & penuria, nempe ex præcep
torum tranſgreſsione. *Erit cadauer tuũ eſca
omni uolucri cæli.* Quemadmodum homini
morienti ſolatium eſt ſepultura: ita ei diſpendiũ
eſſe uidetur quod non ſepeliatur: quare Domi-
nus malis ſæpius comminatur, quod eorum ca-
dauera non ſepelientur, nonnunquã quod in
ſterquilinio iacebunt inhumati: quemadmodũ
de Sedechia dicit per Ieremiam. Sepultura aſini
ſepultura eius. *Vxorem deſponſabis.* Solet do
Ieremiæ. 22 minus impium caſtigare in his de quibus maxi-
me dolet, quemadmodum adulterio uxoris deſ
ponſatæ: & in his que maxime diligit. *Ambu-
lare faciet Dominus te & regem tuum.*
Conſtat ex hoc loco regem aliquando pro popu
li pæccatis puniri. *Coles ibi deos alienos.*
Periculoſum ualde eſt, inter infideles morari:
quoniam ſtatim diſcimus mores eorum. Male-
dicti (ait Dauid) qui me hodie pellunt ab hære
Primo Semue 26 ditate Domini dicentes. Vade ſerui dijs alienis.
Similiter aduerte qualiter punitiones ſunt ali-
quando occulto Dei iuditio occaſiones culparũ:
& ualde timendum eſt eam ingredi terram: qua
facile ruere poſsis in peccata. *Peregrinus qui
eſt in medio tui: aſcendet ſuper te.* Solet
homo inuidia maxima torqueri, ſi uiderit pere-
grinum aut eum cui erat ſuperior, ſe ſuperiorẽ
fieri, & conſuetum eſt: Dominum huiuſmodi
æmulationibus homines torquere. *Eo quod
non coluiſti Dominum Deum tuum in
lætitia.* Diſplicuerunt ſemper Domino coacta
miniſteria, & ſumme placuerunt læta ſeruitia.
Quomodo (ait ſanctus Aharon) potui Domi- Leuitic, 10
no in miniſterio placere, mente lugubri? Hac de
cauſa neminem uoluit Dominus cogere ad cul-
tum & miniſterium ſuum: quoniam ſolent tri-
ſtia eſſe huiuſmodi miniſteria, & hilarem dato
rem diligit Deus. Similiter admonemur Deum 2 ad cori, 9
colere, dum fœlices & proſperi ſumus: quoniam
in triſtitia uix aut nullo modo poſſumus, neque
tanti miniſteria noſtra ſiunt, quoniam uidentur
tunc eſſe coacta. *Præ multitudine omnium.*
Tenemur ad maiores gratiarum actiones, quan
to plura a Domino recipimus. *Gentem durã
facie, quæ non leuabit faciẽ ſuã ſuper ſenẽ*
Diſcant ex hoc loco uictores, clementiam in ſe-
nes & paruulos uictos: neque in eam ætatem ſæ
uiant, cui debetur ueneratio, & miſericordia.
De hoc etiam apud Ieremiam in Threnis habes. Capit. 5
Facies ſenum non erubuerunt. *Donec deijciat
muros tuos: in quibus fidis.* Qui Deum offẽ-
dit: in nulla re fidutiam habere debet, quoniam Peccator in nulla re debet habere fiduciam,
omnia Deo irato nobis deficiunt. *Comedes
fructum uteri tui.* In quas miſerias & anguſ
tias deſcendat homo cui Deus iratus eſt, ſimili-
ter quæ mala bella ſequãtur, pulchre caput iſtud
depingit: ut adnitamur Deum habere propitiũ,
cum quo omnia nobis pacifica ſunt etiam beſtię
agri. Vt oſtendit quod ſequitur ut ſcilicet uxor
ſit immitis in uirum, & uir in uxorem: & ſiunt Hoſeh, 2
inimici hominis domeſtici eius. *Omnem infir
mitatem & omnem percuſsionem, quæ
non eſt ſcripta in libro legis huius.* Deus bonis multa bona præter pollicito donat: quemadmodũ ma ta, mala males præter comminata immittit,
Quemadmodum Dominus bonis & iuſtis, non
ſolum pollicita bona, ſed multa alia concedit &
addit: ita perfidis, multa mala præter cõminata
immittit. *Sic gaudebit ſuper uos perdendo
uos.* Videtur Dominus ſuos aliquando nõ
ſponte flagellare: immo dolere ſi percutiat, aut
poſtquam percuſſerit: extremum uero ma-
lum eſt, cum de percuſsione gaudet. Audi Dolet aliquando Deus de flagellis noſtris nonnunq; uero gaudet
Ieremiam capite. 20. Sit uir ille ſicut ciui-
tates quas Dominus ſubuertit, & nõ pœnituit
eum: ut oſtenderet hanc conditionem Domini
ut ſcilicet mali quod nobis inflixerit pœni-
teat. Et capite. 26. Si forte audiant, & conuertã lere 5 i, 20

tur unuſ-

tur unuſquiſque a uia ſuá mala : & pœniteat me
mali, quod cogito facere eis. *Erit uita tuá ſuſ
penſa tibi*. Solet Dominus, impios ſuſpenſio
ne animi punire: ut ſcilicet ſint tot malis attriti,
ut neſciant quo ſe uertant. Audi quoſdam dicē-
tes. Vſquequo animam noſtram tollis? Si tu es
Ioannis.10 Chriſtus dic nobis palam. *Queres te ibi uen-
dere inimicis tuis : & non erit qui emat.*
Ad maximas anguſtias ſolet qui Deum offen-
dit uenire: ut ſcilicet uelit ſe uendere, neque ami
co qui bene tractet, ſed inimico qui flagellet, ne
que uelit inimicus ad flagellandum emere. Eſt
in hoc capite etiam quod aduertas: nihil ſcilicet
eſſe crudelius amico offenſo. Nam quemadmo-
dum nihil beneficioſius, amico diligenti, ita ni-
hil crudelius eo offenſo. Non ſolum exigit talis
pœnas offenſæ in eum commiſſæ : ſed etiam a
moris uiolati & lęſi, ideo maxime cauendum eſt
ne poſtquam Deum amicum habueris, ei inimi
cus fias.

IN CA PVT. XXIX. DEVTERO nomii: iuxta literam annotatio.

H*Æc ſunt uerba fœderis, quod præce
pit Dominus Moſeh: ut percuteret
cum filiis Iſrael in terra Moab.* Omnis mul
titudo quæ ex Ægypto fuerat egreſſa mortua
erat in deſerto, & iam iam Dominus promiſſa
ſua de danda terra erat completurus, ideo uolu
it fœdus renouare cum eis in terra Moab: & iā
capite.26. cæperat de fœdere tractare, ubi textus
dicit. Dominū exaltaſti hodie, ut ſit tibi in De-
um : & iam ſæpius dixi fœderis uim in hoc con-
ſiſtere: ut ſcilicet ipſi & poſteri eorum haberent
Iehouah pro Deo ſuo & obſeruarent leges &
ſtatuta eius, & obedirent uoci eius: etiam præ-
ter ſtatutas leges. Deus uero haberet Iſrael in
populum ſibi pecularem : & daret illi terrā Che
nanæorum: & hoc uſque in ſempiternum. Et qđ
dicitur. *Iſta ſunt uerba pacti*: Per uerba intel
lige ea quæ ſequuntur. Eſt autem nomen berit,
.i. fœdus, a berot quod eſt Abies ſeu lignum ali
quod forte: ex quo laquearea fiunt, ut patet can-
ticorum primo: & hac de cauſa puto pactū uo-
cari berit ſcilicet a firmitate & robore. Quod au
tem ſequitur: ut percuteret, in hebraiſmis admo
nui pactū dici percuſsionē quoniā uictimæ ferie
bātur tunc: aut quod nō ſtanti pacto imprecarē
tur percuſsionem & mortem. Sentiunt autem
Hebræi in percuſsione huius ſolennis fœderis
obſeruatas ſolennes conditiones fœderis quæ po
ſitæ ſunt.15. capite Geneſis, in foedere quod Do-
minus pepigit cū Abrahā: ut .ſ. uictimæ iugularē Modus pā
tur & diuiderētur præter aues: & fœderati trāſi- gēdi apud
rēt inter diuiſiones, & trāſeuntes hæc uerba dice antiquos.
bant. Diſſecetur, qui leges fœderis prior uiolaue
rit: quod uero huiuſmodi diuiſionis ritus in pa-
ctis ſeruaretur: cōſtat Ieremie.34. ubi ſic dicitur.
Dabo uiros qui tranſgreſſi ſunt pactum meum,
qui nō ſtatuerūt uerba fœderis quod percuſſerūt
in cōſpectu meo: ut uitulum quē conciderunt in
duas partes: & tranſierunt inter diuiſiones eius
Principes Iehudah & Ieruſalaiim, eunuchi & ſā
cerdotes & omnis populus terræ, qui tranſierūt
inter diuiſiones uituli: unde hic inferius, omnes
uocantur: quoniam res ad omnes pertinebat. Si
uero berit ſit ab arah, quod eſt eligere & comede
dere : dicetur berit. i. fœdus ab electione, quod
partes in pacto idem eligerent: ſi uero a comede
re, quod paciſcētes ſolerent dum fœdera inibant
comedere ſimul de immolatis. Si cupis ſcire mo
dum quo Romani fœdus inire ſolebant lege Fa
gium hic. Quod uero dicitur in terra Moab, in-
tellige in termino ipſius, prope Iardē. *Inchoreb*
Nomen eſt montis quo lex lata eſt, deſertum ue
ro uocabatur Sinai. *Tentationes magnas.*
Vocantur flagella Ægypti, tentationes quoniā
eis tentabat Dominus Ægyptios an eum time-
rēt, & populū dimitterent. *Signa & portēta*,
Tradidi ſæpius diſcrimen horum duorum: ne
portentum ſeu mophet, reſpiciat futurum. Ot
uero præſens præteritum & futurum. *Non de
dit Dominus uobis cor ut ſciretis, & ocu
los, ut uideretis, & aures ut audiretis.*
Id eſt uſque hodie priuauit uos Dominus intel
lectu ad cognoſcenda benefitia ſua & oculis ad
ea uidenda & auribus ad audienda quæ alij nar-
rabant uobis, quod dicit, quoniam ſemper fue-
rant diuinis beuefitiis ingrati. Et quod additur
Vſque in præſentem diem : dicit hoc quoniam
uidentes iam promiſſa ut cumque compleri, in
cipiebant intelligere benefitia Dei. *Non uetera
uit ueſtimentum tuum.* Non plene conſtat
quid proprie ſiguificet uerbum balah, quare ali-
qui uertunt. Non fuit attritum. Ex uerbis Ge-
neſis.18. uidetur ſignificare ueteraſcere, ubi Sa-
rah dicit Poſt bolo, id eſt ueteraſcere meum. Eſt
tamen alius locus primo. Paralipo.17. ubi uide-
tur ſignificare conſumere. Ibi enim dicitur. Et
non addent filii iniquitatis leballoto, id eſt
ut conſumant ſeu atterant eum, & ſi uertas. Nō
fuit attritum, minus mirabile eſt, quāquod non
ueterauerit

ueterauerit. *Panem non comediſtis.* Scilicet, conſuetum: neque bibiſtis conſuetum ſiceræ potum. *Vt ſciretis quod ſum Dominus deus ueſter.* Silicet ſuſtentans uos ueluti ſeruos meos mirabili pane & aqua: aut ſcietis me omnipotentem & per conſequens Deum ueſtrum. *Vt intelligatis omnia quæ facturi eſtis.* Eſt enim lex, regula dirigẽs hominem in agendis. *Et peregrini ueſtri.* Poſtquam pactum pertinebat ad omnes: uoluit Dominus omnes adeſſe: ut etiam excitatis Ieremiæ uerbis conſtat. *Vt tranſeas in pactum.* Colligunt ex hoc loco Hebræi, ritum illum trauſeundi inter diuiſiones uictimæ ut iam diximus. *Et non uobiſcum tantum.* Conſtat ex hoc loco, præſentes poſſe ſe & futuros ſeu poſteros ſuos obligare, eũ enim intelligit, per illum qui non erat cum eis: ſub quo cõpræhendit abſentẽ. *Et idola earum.* Dictio gilul, id eſt idolum, a galal quod eſt uoluere uel reuoluere ortum habet: unde gilul, id eſt ſordes ſic (ut reor) dictæ à reuolutione. Solent enim huiuſmodi ſordes reuolutæ egredi ab humano corpore: & uocat hebraiſmus idola ſordes ſeu ſtercus, cõtemptus gratia. *Ne forte ſit in uobis radix frutificans uenenum & abſinthium.* A ros quod eſt caput, dirioatur ros quòd noſtri hic uertũt uenenum: & etiam Pſalmo.69. Vbi dicitur. Poſuerunt in eſcam meam ros, id eſt toxicum uel uenenum. Idem Ieremiæ .8.& Threnorum .3. & infra.32. & meo inditio ſignificat caput alicuios rei uenenoſæ, ut ſit aliqua alluſio ad radicem: & uidetur quod ſit caput Aſpidis: quoniam infra capite. 32. dicitur. Venenum draconum uinum eorum: & caput aſpidum inſanabile, quod noſtri uertunt uenenum aſpidum crudele. Ieremiæ.8. habes. Propinarunt nobis aquas ros, id eſt capitis unde uidetur quod ſit res cuius aquæ ſunt uenenoſæ. Sequens uero dictio ſcilicet lahan quod abſinthium uertimus, aliqui putant ſignificare amaritudinem, alii fel. Ieremiæ.9. habes. Ecce ego ædere facio populum hunc laanah, id eſt abſinthium uel fel: & uult dicere. Cauete ne ſit in uobis aliquis, qui amarus ſit ori Domini: aut qui aliis ſit cauſa amaritudinis, ſcilicet colendo deos alienos, & eſt melior ſenſus. *Et erit, cum audierit uerba maledictionis huius, & benedixerit ſibi in corde ſuo.* Id eſt, erit aliqnis inter uos, qui audiendo huiuſmodi maledictiones: benedicat ſibi promittendo ſibi impunitatẽ dicendo integritas erit mihi. *Incogitatione cordis mei ambulabo.* Poſſet etiam uerti in extẽſione cordis mei, id eſt faciam omne quod cogitauero uel omne quod uoluero: & eſt hebraiſmus ambulare incogitatione cordis: & eſt facere omne quod deſiderat cor. *Vt addat ebriam & ſitientem.* Difficilis intellectu eſt locus iſte, & antequam ſenſum reddamus diſcutiendæ ſunt uocabulorum ſignificationes, & uerbũ ſaphah quod addere uertimus, non ſolum addere, ſed etiam conſumere aut conſumare ſignificat, ut patet Ieremiæ.12. Saphetah, id eſt conſũpta ſunt animalia. De alia ſignificatione, ſcilicet addere: ſunt multa exempla in ſcripturis, ut Numeri.32. Vbi dicitur Liſppot, id eſt ut adderetis adhuc ſuper iram furoris Domini. Et Iſaiæ.29. Sephu, id eſt. Addite annum ſuper annum. Mihi tamen uidetur, ea quæ ſignificant conſumere & conſumare, eſſe a radice ſuph quod eſt finire & conſumare. Sequens uero dictio, ſcilicet raueh, id eſt ebrius uel irriguus, & reuauah, id eſt ebria aut irrigua, eſt a rauah quod eſt inebriare irrigare, & de ſignificatione hac nihil eſt controuerſiæ. Tertia uero dictio ſcilicet ſemeah, id eſt ſitiens, eſt a ſama quod ſignificat ſitire, & etiam in hac nihil dubii eſt, nunc uero ſenſus reddendus eſt. Sunt autem huius loci interpretationes pene innumeræ, & quædam illarum relatu indignæ, quare ex eis ſolum illas recitabimus, quæ ad literam quoquo modo accedere uidentur: ſed antequam aliorum interpretationes referamus, dicemus quòd nobis uidetur, pro quo aduertendum quod hebraiſmus uocat terram gladio à Domino percuſſam & punitam ebriam: ut patet Iſaiæ.34. ubi dicitur Verinuetah, id eſt inebriabitur terra eorum ſanguine. Gladius etiam Domini dicitur eodem capite inebriatus in cœlo. Vnde terram gladio percuſſam, uocat inebriatam uel ebriam, aliam uero non percuſſam uocat ſitientem, & eſt ſenſus. Dicet impius cum audierit uerba maledictionis huius benedicens ſibi in corde ſuo, id eſt pollicendo ſibi impunitatem. Pax erit mihi, in cogitatione cordis mei ãbulabo, quod quidem faciet ut addat ebriam, id eſt eam terram uel plebem iam punitam a Domino & percuſſam abunde, & ſitientem, id eſt eam quæ nondum percuſſa eſt, ac ſi dicat. Vt addat non percuſſam percuſſæ, & putarem eſſe illius temporis adagium ſeu prouerbium, quemadmodum nos dicimus. Peccabit unus & Deus bonos & malos puniet, & etiam iſte ſenſus erit, ſi uertas, ut conſumat ſeu ad conſumendum ebriam & ſitientem, qui adhuc magis quadrare uidetur. Se-

Ambulare incogitatione cordis ſeu extenſione, eſt facere quodlibet.

Locus difficilis.

tur. Secundus ſenſus eſt, ut uocet ebriam eam terram nel populum, qui peccatis iam plenus & ſaturatus eſt, ſitientem uero eam, quæ deſiderat delitias & omnia illa peccata quibus alios uiderit ſaturari: ut ſolet fieri cum homines unius ciuitatis, uident uiros alterius genio indulgere & omnibus uiciis plenos impune peccare, & cupiunt etiam ipſi ſimilia facere & uidentur peccata ſitire, & ſenſus erit. Dicet impius hæc quæ dicta ſunt, ut addat ebriam & ſitientem, id eſt nt faciat ſitientem peccata quæ impune fieri uidet, ſitire, & addat eã ebriæ, id eſt inebriet eam uiciis, ſicut iam alia ebria eſt. Solent enim homines non peccantes neque dediti uitiis, a peccatoribus ſibi impnnitatem promittentibus perſuaſi, in peccata ruere, & addere ſe illis: ſed quod ſequitur priorem ſenſum probat ſcilicet. *Quia tunc fumabit furor Domini.* Neque ſolum in uirum illum nequam, ſed in totam terram ut poſtmodnm explicat cum dicit. Propter quid fecit Domius ſic terræ huic? Tertius ſẽſus eſt. Vt talem faciat terram promiſſionis quæ eſt irrigua qualis eſt terra ſitiẽs .i. deſertum: faciet inquã terram fructiferam in ſalſuginẽ. Quartus ut addat populnm qui iam eſt in terra promiſſionis quæ eſt irrigua, populo qui mortuus eſt in deſerto; ſed priores duæ expoſitiones (meo iuditio) omnibus aliis præferendæ ſunt. *Non uolet dominus parcere illi* . Scilicet qui hoc fecerit, qđ non tam bene Santes uertit dicens. Non uult Dominus quod parcatur ei. *Quia tunc fumabit furor Domini.* Id eſt quaſi fumus exibit, ſolet enim fumus cum impetu & continue e fornace egredi aut ad modum fumi: quem nullus ferre poteſt, & eſt hebraiſmus quemadmodum cum dicitur. Stillabit ira Domini aut furor eius .2. Paralipomenon. 34. Et Ezechielis. 21. Vbi dicitur. Stilla ad ſanctuaria, id eſt propheta dura, & aſpera ſuper ſanctuaria: & uocatur punitio ſtillatio, cum copioſe quis flagellatur, quomodo ſtillæ cadere ſolent. Item. 2. Paralipomenon. 12. Non ſtillabit furor meus. Idem Hamos. 7. Poſſemus etiam aliter huiuſmodi hebraiſmos interpretari, ut idem dictu ſit, iram aut furorem Domini ſuper aliqnem fumare: quod iram Domini per modum flatus fumoſi, a Domino egredi. Solet enim ira per modum ſpũs uel flatus, ex naribus aut ore egredi: aut flatum Domini ex ira procedentem per modum fumi exire. Et irã Domini ſtillare: eſt per modũ flatus qnem pluuia ſeqnitur, exire punitionem Domini. Eſt enim homo iratus ueluti caminus ardens, aut nubes aqua redundãs: & cum incipit punitionem uel uindictam facere: dicitur ueluti caminus fumare aut uelut nubes ſtillare. *Dælebit Dominus nomẽ eius de ſub cœlo.* Id eſt nõ relinquet ex eo aliquem, in quo nomen eius ſeu memoriã conſeruetur. Solent enim homines nomina ſuã filiis ſuis imponere: ut ſcilicet in eis conſerneiur eorum memoria: & uerbum machah non ſolũ dælere, ſed eradere & tergere ſignificat ita ut nihil ueſtigii remaneat. *Separare faciet Dominus ad malũ: ab uniuerſis tribubus Iſrael.* Aut utnõ amplius dicatur Iſraelita, ant a terra Iſrael, uel tot ac tanta mala in fliget, quantã nunquam in flixerit Iſraeli, & iſte ultimus ſẽſus germanior uidetur, quoniam ſequitur. Secũdum omnes maledictiones pacti. *Et infirmitates eius, quibus egrotare fecit eã Deus.* Verbum chalal, quod uertimus egrotare hoc ſignificat, ſimiliter debilem eſſe: & poteſt ad homines & ad terrã referri, & ſi ad terram referatur, dicitur infirma, quãdo in homines infirmitates generat. *Sulphur & ſal combuſtionis.* Scilicet erit terra, id eſt talis, ac ſi eſſet ſulphure ac ſale reſperſa: aut immittet Dominus ſuper eam ſulphur & ſal. Dictio tamen gophrit quam ſantes hic uertit ſulphur, non nidetur illud, ſed potius picem ſignificare: quoniam gopher ſi arborem ſignificat, uidetur Pinum ſignificare. Pix autem ex Pini reſina fit: unde illud Geneſis. 6. Fac tibi arcam e lignis Gopher: optime uertas ex lignis Pineis: licet aliter citatum locum uertemus. Et licet Dominus non omnino fecerit ſic terræ ſuæ: ſua pietate, reddidit tamen eam fere ſterilem: iuxta illnd Pſal. Terram fructiferam in ſalſuginem: & Ieremiæ. 12. Vſquequo lugebit terra, & herba omnis regionis ſiccabitur? Propter malitiam habitantium eam, cõſumptũ eſt animal & uolucre. *Et nõ impartitus eſt eis.* Loquitur de Deo qui Iſraelitis non eſt aliquod bonũ impartitus: ob idololatriã aut idola quæ coluerunt Iudei: qui nihil illis bonorum dederunt. Hoc eſt enim proprium munns Dei & Domini ſcilicet diuidere aut partiri bona inter ſeruos ſuos: & præcipue eſt ſermo de bonis cœleſtis in fluentiæ: quæ omnibus diſtribuũtur, quemadmodum pluuia, ſol uentus & id genus alia. Poſſet etiam uerti. Et non fuerunt huiuſmodi pars Iſraelis. Videtur enim unaquęque gens aliquem Deum tanquã partem ſuam habere. Iſrael uero elegit Deum uerum pro parte ſua, iuxta illud. Dominus pars hęreditatis meæ . Significat autem uerbum chalach, non ſolum diuidere ſed linire, quod lenia facile diuidantur. *Et extirpauit eos Dominus e terra eorũ.* Melius

Quid ſit furorẽ Domini ſuper aliquem fumare aut ſtillare

Pſal.

uertas

uertas. Et euulſit eos Dominus, quoniam uerbũ natas, hoc potius ſignificat, & loco magis quadrat, quod uero euellere ſignificet, conſtat primo regum 14. ubi dicitur Venatas, id eſt. Et eradicabit Iſrael de terra bona. Et Micheæ quinto Venataſti, id eſt. Et euellam lucos tuos emedio tui. *Secundum diem hanc.* Id eſt ſicut teſtatur dies hæc: qua ſunt in terra aliena, aut quemadmodum hodie ſunt in terra Moabitarũ uel. Quemadmodum eos nunc per ſpiritum eiectos & auulſos uideo, unde ſtatim ſeqnitur. *Quæ abſcõdita ſunt Domino Deo noſtro.* Id eſt apud Dominum Deum noſtrum. *Et reuelata ſunt nobis.* Scilicet hodie, & filiis noſtris. & reuelabuntur uſque in ſæculum, quoniam nunquã apud Iſrael ante ultimam templi deſtructionem, defuerunt prophetæ, qui futura & ſecreta Domini prædicerent eis. Poteſt etiã hæc ultima clauſula ſeorſum legi & melius ut ſit ſenſus. Quæ apud Dominũ Deũ noſtrum ſecreta ſunt & occulta, reuelata ſunt nobis & filiis noſtris uſque in ſæculum ſcilicet lex Domini & uoluntas eius in lege relucens, ad faciendum eam. Aut uoluit ipſe nobis reuelare ſe uelle nos facere ea, quæ nobis præcepit facienda in perpetuum quandiu ſcilicet durauerit lex: & melius de lege intelligas, de qua in Pſalmo habes. Non fecit taliter omni nationi, & iuditia ſua non manifeſtauit eis. Delitefcebat enim lex apud Dominũ quam ſuo tempore Iſraeli reuelauit, & filiis eius in perpetuum. Alii legunt. Secreta quæ ab homine ſunt, ſunt Domini Dei noſtri: ut ſcilicet illa puniat, quæ uero manifeſta, hæc ad nos pertinẽt & a nobis puniri debent, ſed diſplicet expoſitio.

IN CAPVT. XXIX. DEVTERONO. ad morum compoſitionem adnotatio.

ISta ſunt uerba pacti, quod præcepit Dominus Moſeh, ut feriret filiis Iſrael in terra Moab, præter pactum quod pepigit cum eis in Choreb. Quid ſic pacta Domine Deus, nobiſcum multiplicas, & quare non uno fœdere contentus es? Mendatia noſtra, per fidiam noſtram, qui pacto tuo uix ſtare ſcimus: hæc pactorum renouatio clamat. Quid te iactas in Pſalmo Iſrael, dicens. Hæc omnia uenerunt ſuper nos, neque obliti ſumus te, & inique non egimus in teſtamento tuo? A ſæculo confregiſti iugum, dixiſti. Non ſeruiam. Irritum fecerunt domus Iſrael & domus Iehudah pactum meum.

Ieremiæ. 2 & 11.

Et conſidera humanam inſtabilitatem, ut neque ad annos. 40. pacto ſteterit gens. *Non dedit Dominus uobis cor ut ſciretis & oculos ut uideretis, & aures ut audiretis, uſque ad diem hanc.* Solet Dominus multis ſuplitiorum generibus, ingratos torquere: Aliquã do ut ea non referant, nonnunquam ut gratias ſaltem uerbis pro eis non agant, ſed tunc eos extremo ſuplicio afficere uidetur, cum non dat oculos ad uidendum, cor ad cognoſcendum & aures ad audiendum Magna caſtigatio, dare tibi uitam: & negare oculos, quibus ſaltem cognoſcas eam eſſe beneficium Dei. Nam quemadmodum malis aliquando ruinam minatur: neque tamen dat oculos quibus eam uideant, aut aures quibus audiant, uſquequo malis ipſis afficiantur: ita in beneficiis facere ſolet Audi quid Iſaiæ. 6. dicat. Audite audiendo, & non intelligatis: & uidete uidẽdo, & ne cognoſcatis: impinga cor populi huius, & aures eius aggraua, & oculos eius claude: ne forte uideat oculis ſuis, & auribus ſuis audiat, & corde ſuo intelligat, & conuertatur & ſanet eum. Sed uſquequo domine? Donec inquit deſolentur ciuitates abſque habitatore, & domus ſine homine: & terra deſoletur deſolatione. *Non inueterauerunt ueſtimenta ueſtra.* Non eſt tui moris Domine, ex hibita beneficia improperare, qui das omnibus affluenter & non improperas: ſed noſtra magna ingratitudo te cogit ad hæc enumeranda. *Panen non comediſtis, uinum & ſechar non bibiſtis: ut ſciretis quod ſum Dominus Deus ueſter.* Quid hoc noui eſt Domine Deus? Nonne meli⁹ erat, ut te Deum ſuum cognoſcerent, quia panẽ & uinum eis ad ſacietatem dediſti? Solent enim Domini, ſe pios oſtendere in his quæ ſuis miniſtris adminiſtrant & conferunt. Sed aduerte, nõ ſolum ſe pium oſtendere, conferendo quæ proſunt, quam negando ea quæ obeſſe ſuis poſſunt non tamen ſic ſe uoluit oſtendere Deum tuum ſed præbendo inſolitum cibum & potum, curando ueſtes & calciamenta ſuorum. Quo in loco conſidera queſo dominum cui ſeruis, qui talia ſuis famulis ſubminiſtrat. Quid putas adminiſtrabit filiis, qui talia largitur ingratiſſimis ſeruis? *Cuſtodite uerba pacti huius, ut intelligatis omnia que facturi eſtis.* Vis o homo non errare in operibus tuis, normã diuinæ regulæ ſemper ante oculos habeas. Audi Pſalmiſtam. Conſilium inquit meum, iuſtificationes tuæ. Et alio Pſalmo. Lucerna pedibus meis uerbum tuum.

Non

Non nobiſcum tantum pango pactum. Conſtat ex hoc loco aperte, patres poſſe ſe & filios obligare, etiam ad fidem unius Dei, quemadmodum iſti ſe obligauerunt. *Vos enim noſtis, quod habitauimus in terra Ægypti: & tranſiuimus per medium gentium.* Arbitrãtur multi: nihil pericli eſſe, inter impios habitaſſe: & adhuc minoris faciunt, tranſitum per eos, quos locus iſte pulchre admonet, ne parui faciant: quod ſi aliquãdo contigerit, oportet te in ea re cautiſsimnm eſſe. *Pax erit mihi, in cogitatione cordis mei ambulabo.* Extremæ dementię eſt, male agere, & impunitatem ſibi polliceri: qui male agunt, ſumme cogitare debẽt: non ſolum ſibi ſed omnibus aliis qui eorũ cauſa flagellantur eſſe iniurios: & ut in textu habetur addunt ebriam ſitienti. *Quæ eſt ira furoris magni huius?* Qnanto quis ardentius ab aliquo amatur, tanto ſi offendat, ſeuerius punitur, quare maxime cauendum eſt, Deum qui te ſumme diligit offendere. Non enim legimus deum tam acerbe unquam caſtigaſſe gentes quam grauiter caſtigauit filios Iſrael, quos ſumme dilexit, unde ad eos dicit. Vos tantum cognoui ex omnibus cognationibus terrę, idcirco uiſitabo ſuper uos iniquitates ueſtrãs. Et aduerte hic quam bene Deus, cauſam ſuam iuſtificet, ut uelit omnes ſcire, ob uiolatũ fœdus iſtos periiſſe *Iratus eſt Deus in terram ipſam.* Quid meruiſti terra, ut tanta propter hominum peccata patiaris? Solet Dominus propter hominẽ, omnia quibus ipſe uiuere uidetur punire: quare deberent impii reſipiſcere, non ſolum propter ſe, ſed ne propter eorum peccata, terra det immeritas pœnas. Audi Ieremiam. Vſquequo lugebit terra & herba omnis regionis ſiccabitur? Propter malitiam habitantium in ea. *Quæ abſcondita ſunt apud Deum noſtrum reuelata ſũt nobis & filiis noſtris, uſque in ſæculũ.* Mirandum ualde eſt, quanti faciat Deus, ſuarũ legum obſeruantiam: ut ſecreta ſua obſeruantibus renellet. Vbi ſimul expende, quod benefitiũ ſit diuina lex: in qua tibi mẽs diuinã innoteſcit & omnia quæ apud Deum ſecreta eſſe uidentur Oſtendũtur.

Cuſtodia legum intellectus faciendorum

Amos 3.

IN CAPVT. XXX. DEVTERONOMII iuxta literam adnotatio.

E*T erit Cum uenerint ſuper te omnia hæc.* Conſuetudo omnium prophetarum eſt, poſtqnam populum minis deterruerint, conſolari eum, quemadmodnm priori Iſaiæ capite uidere licebit. Sic & ſãctus Moſeh modo populum quem deterruerat imminentibus malis, conſolatur. *Benedictio & maledictio.* Benedictio inquam ſi ſeruaueris legem: maledictio ſi abiicias. *Et reduxeris ad cor tuum.* Scilicet legem, aut peccata tua: & quod legem Domini non ſeruaueris. Alii legunt. Et rediens ad cor ſcilicet cogitando mala quæ feciſti. Santes & reduxeris te ad cor: ſed prior expoſitio magis placet. *Toto corde tuo, & tota anima tua.* Id eſt cogitatione & noluntate ut .ſ. pars cordis non ſit cum idolo, & altera conuertatur ad Dominum. *Si fuerit expulſio tua uſque ad extremum cœli.* Vocat extremum cœli, extremam partem terræ, quæ ſub cœlo eſt. *Circuncidet Dominus Deus tuus cor tuũ* Id eſt auferet ſuperflua & nociuã deſideria cordis: ut ſcilicet nihil amplius diligas præter eum, præſertim quod pertineat ad culturã idolorum: & eſt phraſis linguæ. *Propter uitam tuam.* id eſt ut uiuas longo tempore. *Abundare faciet te Dominus deus tuus.* Verbnm iatar qđ hic ponitur, ſignificat reſiduum eſſe: & ſic hic uerti poſſet reſiduum faciet, id eſt faciet Dominus Deus tuns lucrum aliquod habere: in omni opere tuo. Videtur enim lucrum, reſiduum operis eſſe: quod etiam bene per abundare uertitur. *Si reuerſus fueris toto corde, & totã aĩa.* Vt ſcilicet non ſit altera pars cum idolis, altera cum deo. *Quoniam præceptum quod ego præcipio tibi hodie, non eſt ſeparatũ ipſum a te, & non longinquum ipſum, nõ in cœlis ipſum.* Loquitur de tota lege. Aliqui ꝑ ſeparatũ uertũt occnltũ. Alii mirabilite rſupra te. Verbnm palã etiam occultare ſignificat, ſed proprie ſeparare. Qnod enim ſignificet occultare, probatur ex eo quod dicitur. Prouerbiorum. 30. Tria ſũt quæ niphleu .i. occulta ſũt mihi, ſed ibi tã bene ꝗdrat ſeparata. Moueor ad priorẽ interpretationẽ, quia nihil infra dicitur qđ pertineat ad occultationẽ: ſicut de ſeparatione dicitur. Nõ in cœlo eſt. Si tamẽ occultũ uertas nõ prohibeo & eſt ſermo de ſeparatione locali, & eſt ſẽſus, qđ nõ ſolũ nõ lõge a te diſtat: ſed qđ neq; ullo modo a te ſeparatum ſit, cum ſit in corde & ore, ac ſi dicat. Non eſt opus querere longe .ſ. in cœlo aut ultra mare legem Dei, aut in loco ali-

Hic aduerſũ iudeos.

Quid ſit deum cor alicuius circuncidere.

ſuolonginquo uel ſeparato: cum eam poſsis corde retinere,& ore proferre Et hoc eſt qđ dicitur *Quia propinquum eſt ualde uerbum tibi, in ore tuo & in corde tuo: ut facias illud.* Si inquit facere & complere legem uolueris, nõ longe eam habes ſcilicet in cœlo aut transmare: ſed potes eam memoria habere,& eam loqui ut facias. Et ex hoc loco colligere licebit præceptũ dilectionis Dei, ſuper omnia, poſſe in hac uita impleri: quoniam de omni lege (ut diximus) eſt ſermo, quam quis corde & ore ad manum poteſt habere, ut eam faciat. Adducit Paulus uerba hæc ad Romanos. 10. ad probandum quàm facile ſit homini iuſtificari per fidem, ſeu iuſtitia fidei, ut ſcilicet non dicat. Quis aſcendit in cœlũ, ut faceret inde Chriſtum deſcẽdere? neque. Quis deſcendit ad inferos, ad reſuſcitandum Chriſtũ? ac ſi dicat. Non credat deſcenſum Chriſti de cœlo impoſsibilem, neque aſcenſum e terra, ſeu reſurrectionem: ſed credat hæc duo, quod facillimum eſt: credere & dicere: & ſaluabitur. Quoniam corde creditur ad iuſtitiam: ore autem confeſsio fit ad ſalutem. Poſſet etiam illud. Prope eſt uerbum ori tuo, interpretari. Tam prope eſt uerbum ori tuo, ſicut ea quæ comedis: ad quæ nullo alio opus eſt, quam ut manum ad os applices, ſed prior ſenſus germanus eſt & intentus. *Vitam & bonum.* Scilicet omne aliud promiſſum tibi a Domino ſi legem obſerues: & idem de malo. *Et propulſaueris te.* Capite. 20. huius libri, ſignificationẽ uerbi nadach qđ hic uertimus propulſare, in certã eſſe diximus: & Sãtes aliquando uertit impellere ut loco citatõ, non nunquã ut hic propulſare, uerbum uidetur ſignificare proiicere uel eiicere: & eſt ſenſus. Et fueris cauſa expulſionis tuæ, aut deiéceris te ad colenda idola: quæ interpretatio uidetur germanior. Munſterus uertit. Expelleris. *Conteſtor uobis hodie cœlum & terram.* Id eſt in teſtes aduerſus uos uoco. Adducit autem cœlum & terram in teſtes, quoniam diutiſsime durabunt, & ſi nobis non loquantur, loquuntur tamen deo. Sic Iſaias capite Primo. Audite cœli: & auribus percipe terra. *Ipſe eſt uita tua.* Id eſt cauſa quod uiuas. Sic longitudo dierũ tuorum, id eſt cauſa prolongationis dierũ. Nã ipſe dedit & cõtinue dat uita lẽ halitũ: in quo hominis uita cõſiſtit.

Explicantur uerb. Pauli ad Romanos, 10.

IN CAPVT. XXX. DEVTERONOmii: ad morũ compoſitionẽ adnotata.

ET erit cum uenerint ſuper te omnia hæc, & redieris ad cor tuum. Abominantur multi flagella Dei, quæ pro ſuis trãſgreſsionibus patiuntur, quæ quam bona ſint, hic optime explicatur: quoniam peccatorem ad mẽtem & cor redire faciunt, & collige ex hoc loco peccata, inter cætera mala quæ peccatori infligunt, facere mente captum & ſui oblitum: quẽadmodum. Lucæ. 15. de filio prodigente ſubſtãtiam ſuam legis, quod in ſe reuerſus dixerit. Quãti mercenarii in domo patris mei panibus abundant. Et expende conuerſionis ordinem. Primũ reddit ad cor. Secundo conuertitur ad Deũ ſuum. Tertio proponit de cætero præcepta Domini ſeruare: & toto corde illi ſeruire. *Si fuerit expulſio tua, in extremum cœli: inde congregabit te.* Magna conſolatio ſeruorum Dei eſt, ſcire quod & ſi aliquando a domo eius expellantur, & in diſtantiſsimas uendantur & exulent nationes: ibi tamen non obliuiſcetur eorum Deus ſuus: ſed inde eos facile ſi pœniteant reuocabit. *Multiplicabit te magis quam patres tuos.* Mira ualde eſt dignatio Domini in pœnitentes: ut iam ſæpius adnotauimus, ut illis maiora bona conferat quam ſi in innocentia permanerent. Non quod maius donum ſit Dei pœnitentia, quam innocentia: ſed quia Deus pœnitentibus maiora promittit ut reſipiſcant. Audi Iſaiam. 30. capite. Expectat (inquit) Dominus ut miſereatur ueſtri: & exaltabitur parcens uobis. Oſtendit Dominus ſe aliquid lucri, gloriam uidelicet conſequi ex eo quod peccatoribus parcit: ut eos ad pœnitentiam alliciat. *Circuncidet Deus tuus cor tuum.* Non poſſe, nos legem Domini ſeruare ſine adiutorio eius, ad uiuum locus iſte depingit, unde neceſſe eſt ut deſideria ſuperflua reſecet ipſe. *Reuertetur Dominus ut gaudeat ſuper te.* Non ſolet Dominus in æternum ſeruare iram: ſed reuertitur ad pœnitentiam noſtram: & peccatorum noſtrorum oblitus, ita ſuper nos gaudet, ac ſi nunquã odiſſet. *Mandatum quod ego præcipio tibi hodie, non eſt ſeparatum aut occultũ a te, neque longinquum.* Cauſãtur multi deſides & pigri, mãdata dei difficilia & occulta: ſed hic Dñs ꝓpinqua nobis eſſe oſtẽdit: & docet eſſe facilia, intellectu affatu & factu: quo in loco latẽter admonuit nos debere in eius lege meditari, eamque corde geſtare, de præceptis eius loqui, quemadmodum expreſſe docuit capite. 6. huiꝰ libri, Et gratificandum deo ualde eſt, quod ea. quæ ſunt

Maiora deus promittit pœnitentibus redeuntibus quam aliis & quare.

quæ ſunt ad ſalutem neceſſaria facilia fecit, & ad paruum ſemper redacta numerum. Sũmauit enim & perſtrinxit totam legem, duobus illis præcipuis mandatis ſcilicet in dilectione ſui & proximi. Sic & mandata fidei perſtrinxit Paulus ad Romanos. 10. dicens. Si inquit credideris Dominum Ieſum, & quod Deus illum a mortuis ſuſcitauit: ſaluus eris. Aduerte hic tamen, ad quid debeas corde geſtare uerbum Dei & ore loqui: ut ſcilicet facias illud. Nam & ſi bonũ ſit meditari de lege Domini, & de ea loqui. Optimum tamen eſt ea facere. Parum enim prodeſunt illa duo, niſi addideris tertium, quod uitam omnino perficit. *Dedi coram te hodie uitam & bonum: mortem & malum.* Mirum ualde, quod fuerint & hodie ſint tam ſtupidi homines, qui ueluti in bruta conuerſi, ab homine libertatem quo belluis præſtat, auferre conentur. Ad quid nobis quæſo uitæ & mortis optio datur, ſi in nobis nulla eſt libertas eligendi? In malam rem abeat, qui hunc primus errorem genuit: ſed in multo deteriorem, qui eã noſtris temporibus ab inferis reuocauit. *Ego præcipio tibi hodie.* Sõniarunt etiam iſti impii dogmatiſtæ, prælatos eccleſiæ non poſſe nobis præcipere: ſed ſolum Deum. Nonne uidetis hic ſanctum Moſeh populo præcipere: ut ſeruent mandata Dei? Vbi ſimul aduertant prælati, qualiter inculcare debeãt præcepta Dei, multa obſeruatoribus promittere, nullom lapidem non mouere ut populus ſeruet: quę ſibi a Domino præcepta ſunt. Eſt autem ſanctus Moſeh in ea re ſingularis, qui aliquando minis & terroribus, non nunquã blanditiis & promiſsionibus adhortetur homines ad obſeruantiam legis: qua in re ſe Domini fidelem miniſtrum, & populi ſui amatorem oſtendit. *Conteſtor uobis hodie cœlum & terram.* Quid cunctaris o homo legem Dei tui ſeruare, quam tua ſponte te ſeruaturum promiſiſti? Vides teſtes hic adhiberi, non homines non ligna, aut ſaltem lapides, ſed cœlum & terram quæ perpetuo aduerſum te, pro deo tuo teſtimonium dicent. *Adhæreas ei. Quia ipſe eſt uita tua: & longitudo dierum tuorum.* Commune eſt, ut qui alicui adhæret: eius uitam & mores ſortiatur. Qui inquit adhæret deo, unus ſpiritus cum eo efficitur. Si ergo Deus tuus uita tua & longitudo dierum tuorum: ſi illi adhereas uitam eius habebis, & perpetuo uiues. Audi Chriſtum tuum Ioannis. 6. Qui (inquit) manducat hunc panem: uiuet in æternum: cuius ratione aſsignat. Qui inquit manducat meam carnem, & bibit meũ ſanguinẽ, in me manet & ego in illo: ſi ergo ego uiuo in æternum: qui in me manet uiuet in æternum. Viuit ergo qui deo adhęret, uita ipſius Dei. Si autem ipſe eſt uita noſtra, obediendum illi eſt ut uiuamus.

Aduerſus Lutherum

1. ad Chori. 6.

IN CAPVT. XXXI. DEVTERONOMII ad literam adnotatio.

ET *abiit Moſeh, & loquutus eſt uerba iſta.* Accipitur hic abire, pro addere id eſt addidit ad uerba ſuperioris capitis, eá quæ hoc capite dicuntur. Vel abiit e domo ſua ad ſuggeſtum: unde illis loqui ſolebat. *Filius centũ, & 20. annorum ſum hodie.* Id eſt centum & 20. annos natus: & eſt hebraiſmus frequens in ſacris literis. *Non poſſum amplius egredi & ingredi.* Id eſt non poſſum uos amplius ducere. Eſt enim munus ducis, præcedere eos quos ducit: & etiam modus loquendi peculiaris hebræorũ. Numeri 27. habes. Præficiat Dominus Deus ſpirituũ omnis carnis uirũ, ſuper cõgregationẽ: qui egrediatur ãte eos & qui ingrediatur ãte eos & introducat eos: & aſſignat duas cauſas q̃re nõ poſſit tranſire cum eis Iarden. Alterã propter ſenium, alteram ob Domini prohibitionem. *Ipſe conſumet gentes iſtas.* Sic melius uertas quàm ipſe diſperdet: & quod ſequitur. *A facie tua.* Idem eſt quod quæ ſunt ante te. *Dabit eas ante faciem ueſtram.* Scilicet fugientes: aut conſumendo eas ante uos. *Confortate uos & roborate.* Non plene conſtat diſcrimen, inter chazach quod uertimus confortare; & amas quod roborarę ſumus interpretati. Videtur tamen chazach ꝓprie ſignificare induratre. *Ne timeatis, & ne paueatis.* Videtur uerbum arats quod uertimus pauere, ſignificare uiribus deſtitui ex uiſione alicuius rei formidabilis, aut conteri: ſignificatio tamen non eſt plene nota Iſaiæ. 2. habes. Cum ſurrexerit laaros, id eſt ad conterendum terram. Et Pſalmo. 10 Non addet ultra laaros, id eſt ut conterat hominem de terra. *Non deſeret te & nõ derelinquet te* Verbum rapah quod uertimus deſerere, proprie ſignificat, remiſſe agere: ũde uertendum eſt. Nõ remiſse tecum aget aut non remittet auxilium ſuum a te: uel non ceſſabit. Sequens uero uerbũ conſtat ſignificare relinquere. Non ſolum inquit, non de relinquet omnino te: ſed neque remiſsius te iuuabit nunc quam antea. *Et ſcripſit Moſeh legem iſtam.*

Filius centum annorũ pro centum annis natum accipiunt Hebræi

Moſeh ſcripſiſſe legẽ conſtat ex hoc loco

Conſtat ex hoc loco Moſeh legem ſcripſiſſe: & credederim eum etiam omnia quæ eis in uia acciderant, literis mandaſſe. *Et dedit eam ſacerdotibus filiis Leui, portantibus arcam.* Quoniam munus ſacerdotum erat legem ſeruare, & eam docere: ideo eam ſacerdotibus tradidit & etiam ſenioribus, quoniam etiam munus eorum erat: iudicialia exercere: cum eſſent iudices conſtituti. *In fine ſeptem annorum: in tempore anni remiſſionis, in ſolennitate tabernaculorum.* Conſtat ex hoc loco remiſſionem incæpiſſe ſemper in feſto tabernaculorum: neque mirum, quoniam tunc etiam erat tempus expiationis peccatorum, ut ſimul eſſet tam peccatorum: quàm omnium aliorum remiſſio. Tenebatur autem tunc omnis Iſrael, uenire ad locum tabernaculi, & ſacerdotes tenebantur, omnem populum docere uenientem: & crediderim legem eis explicaſſe. Præcipit autem legem omnibus explicari ſcilicet mulieribus & paruulis, ut eam imbiberent quaſi cum lacte carnis, & nutriretur in eis timor erga Deum ſuum. *Leges legem hanc.* Significat chara clamare alte, ſeu uoce eleuata legere, & ſic ſacerdotes legebant: ut populus melius audiret. Qđ autem Hebræi dicunt, regem etiam docuiſſe legem, ac tunc temporis Leuitas tubis inſonuiſſe per ciuitatem, timeo figmentum eſſe hebræorũ. Nuſquã enim (quod ſciam) hoc munus regibus demandatum eſt. *Filii eorum qui non cognouerunt audiant* Qui non cognouerunt ſcilicet magnalia Domini, uidendo ea quemadmodum uos uidiſtis: iſti ſaltem audiant, ut timeant Deum ſuum. *State in tabernaculo eccleſiæ.* Conſtat ex hoc loco tabernaculum eccleſiæ uocari atrium ſub diuo, & illuc populum conueniſſe. Deumque de oſtio tabernaculi, ad eos loquutum fuiſſe. Dominus enim recedebat a loco in quo erat ſcilicet a propiciatorio: & nube tectus loquebatur ad eos, ſtans ut dictum eſt in oſtio tabernaculi eccleſiæ. *Ecce dormis cum patribus tuis.* Id eſt morieris quemadmodum patres tui: & eſt hebraiſmus in libris regum frequentiſſimus. Vocat autem mori, dormire quoniam homo mortuus, dormire uidetur. *Fornicabitur poſt Deos alienigenæ terræ.* Videtur locus iſte explicare id quod dictum eſt. Exodi. 20. Non habebis deos alienorum coram me, id eſt quos alieni ſeu gẽtiles colunt. *De relinquam eos, & abſcondam faciem meã abeo.*

Auſpicaſſe annum in menſe Tiſri id eſt, ſeptembri uel circa hebræos ex hoc loco conſtat.

Quid nomine tabernaculi intelligendum

Id eſt non curabo res eorum neq; eos eo modo quo antea: & auferam ab eis illam præſentiam qua cum eis manebam. Hoc enim uocat faciem abſcondere. Et hoc eſt quod dicitur. Hoſeh quinto. Cum bobus ſuis & muneribus ſuis, ibunt ad querendum Dominum: & non inuenient, ablatus eſt ab eis. *Scribe canticum iſtud.* Quod ſcilicet ſequitur poſteriori capite. *Pone in ore eorum.* Id eſt fac ut cantẽt illud. *Saturabitur & impingabitur.* Plus eſt impingari, quàm ſaturari quoniam multi ſaturãtur qui pingues nõ ſunt. *Irritabit me.* Melius uertas. Reprobabit me: quoniam uerbum naas hoc proprie ſignificare uidetur: ut patet Prouerbiorum quinto, ubi dicitur. Increpationem naas, id eſt reprobauit cor meum. Et Pſal. 107. Et conſilium altiſsimi naaſu, id eſt reprobauerunt: & ex hoc quod Deum reprobarunt, irritum fecerũt pactũ eius. *Loquetur canticum iſtud coram eo.* i. arguet eos, dicẽs eos merito puniri. Aut reddet illis cãticum iſtud, cauſam malorum quæ patientur, & erit mihi coram eis in teſtimonium. *Quoniam cognoui figmentum eius.* Id eſt quod ipſe nunc apud ſe fingat: cogitat enim, quod poſtquã fuerit promiſſa conſequutus, ibit poſt cogitationes & uoluntates ſuas. Aut noui figmentum eius, id eſt compoſitionem, quod ſcilicet ſit pronus ad malum: præſertim ad libertatem: ſed uidetur ſenſus prior germanior. *Docuit illud filios Iſrael* ut ſcilicet illud memoriter ſcirent: & decantarent. *Robora te & fortis eſto.* Dixi ſæpius uix poſſe hæc duo uerba diſcriminari: ſcilicet chazach, id eſt roborare, & amas, id eſt fortẽ eſſe: & uidentur uerba Domini. *Donec conſumaſſet ea.* Melius uertas Vſq; ad cõſumationẽ eorum. ſ. præceptorum, ſeu uſq; quo compleuit ſcribere legem aut omnia pręcepta. *Ponite illũ a latere arcæ.* Non conſtat ex hoc loco, quod fuerit poſitus liber legis intra arcam: credẽdum tamen eſt, illum ibidem fuiſſe aſſeruatum in teſtimonium, ut ſtatim ſequitur. *Ego noui rebellionem ueſtram.* Poſſet etiam & forte melius uerti amaritudinem ueſtram: qua ſemper amari fuiſtis Domino. Eſt enim homo obediens, dulcis admodum ori ſuperioris ſui: rebellis uero amarus ualde. Sic infra, pro rebelles fuiſtis: potes uertere amari fuiſtis

Quoniam

Quoniam corrumpendo corrumpetis uos. Aut deſtruendo deſtruetis. Significatio uerbi ſachat non eſt plene nota, & eſt ſermo de corruptione per idololatriã. *In nouiſsimis diebus.* Poſſet etiam uerti. Poſteris diebus, quoniam nõ omnia mala hæc euenerunt eis extremis diebus ſed multa iam paſsi ſunt. *Vt irritetis eum.* Melius ut ad iracundiam prouocetis eum, ſeu ut iraſci faciatis eum. Ezechielis. 16. Et nõ echas, id eſt iraſcar ultra, & quaſi idem eſt, quoniam irritare eſt ad iram prouocare.

IN CAPVT. XXXI. DE VTERO.
ad mores componendos
adnotatio.

F*ilius centum uiginti annorum ſum.* Sunt multi ſenes & alijs grauioribus impediti: qui cum ſint iam ad regimen inepti, nolunt tamen illud ſua ſponte relinquere, ſed non ſic ſerui Dei, qui etiam dum poſſunt, a ſe onus illud reijciunt, ſe ineptos cauſantur, præſertim cum ſciunt ſic Domino placere. Audi Dauidem fugientem filium ſuum Abſalon, & admonenté Sadoch, afferentem ad eum arcam Domini. Re-
2. Sam ue- lis. 15 duc (inquit) arcam Dei in urbem. Si inuenero gratiam in oculis Domini, reducet me, & oſtendet mihi eam. Si autem dixerit non complacui in te, ecce ego, faciat mihi quod bonum eſt
1. Samuelis 15 in oculis ſuis. Vis alterum audire rebellem Dixit ſemel Sauli Semuel propheta. Pro eo quod abiecisti uerbum Domini: abiecit te ne ſis rex: qui licet ficte confiteretur peccatum ſuum tenuit tamen clamidis prophetæ oram: & uoluit ut inuitus eum honoraret coram ſenioribus Iſrael. A Moſeh ſimul prælate duce non relinquere ſine duce plebem propter diſſeoſsiones: quemadmodum fecit Dauid cum inſtituit Salomonem. *Fortifica te & roborate* Robuſ-
3. reg. 1. tos & fortes duces eſſe oportet: qui faciem alicuius non timeant: & inter cætera oportet eos Deum propitium ſibi habere. *Dedit eam ſacerdotibus, filiis Leui.* Veſtrum eſt o ſacerdotes legem Domini docere, ſed quis ueſtrum niſi rariſsimi hoc præſtant ſibi demandatum munus? Neque enim ut milites pugnatis, neque euangelizatis ut clerici, neque Domini legẽ docetis ut ſacerdotes. Sed expende quæſo eum legem non ſolum ſacerdotibus, ſed etiam ſenioribus dediſſe: ut ſciat magiſtratus a ſacerdotibus ſuum munus exigere: cum eos uiderit eam negligentes eſſe. *Leges legem iſtam in auribus eorum, coram omni Iſrael.* Quis nunc talem daret plebem, in qua iuuenes uirgines ſenes cum iunioribus conuenirent, ad legem dei audiendam: ita ut a pueris diſceret omnis ætas & ſexus legem domini, & timorem eius. Diſce etiam ex hoc loco ad quid debeas adire templum Dei, nempe ut audias legem Domini Dei tui, ad quã audiendam omnes domeſticos tuos tecum deferre debes. *Fac congregare populum.* Debet magiſtratus homines cogere ad legem audiendam, & inter alios peregrinorum meminit: quoniam iſti inter cæteros præcipue hoc facere recuſant. *Ecce dormiſcum patribus tuis, & ſurget popul9 & fornicabitur.* Pulchre oſtẽdit locus iſte, quid bonus prælatos ualeat ſubditis ſuis, & qualiter eos in offitio contineat. Similiter prædicenda ſunt populo futura mala, ut ab eis caueat. *Derelinquam eos, & abſcondam faciem meam ab eis.* Sunt multi peccatores, qui cum poſt perpetratam culpam non uideant ſibi Deum abeſſe, putant adhuc adeſſe: ſed tu hic audis Deum poſt peccatum præſertim idololatriæ, hominem relinquere, & quod magis dolendum eſt, faciem ſuam abſcondere, & quis tunc poterit inuenire eum, ut ait Iob? Abſtinendum ergo ualde a peccatis eſt, ne cum Iudeis cogaris Deum diu querere, neque tamen inuenire. Sed diſquirendum eſt, cur Dominus dicatur abſcondere ſe a peccatoribus, & nõ potius illi abſcondi ab eo quemadmodum Chaim. Qui enim alium timet, ab eo ſe abſcondit. Deus uero neminem timet, ſed uir miſericors magis nocet abſcondendo ſe quam oſtendendo ſe uindicem. *Et erit in conſumptionem.* Audis quæ mala ſequantur hominem a quo receſsit Deus. Audi Dauidẽ. Qui inquit cuſtodiebãt animã meam, conſiliũ fecerunt in unum dicentes. Deus dereliquit eũ, perſequimini & cõprehendetis eũ quoniã nõ eſt qui eripiat. Eſt anima noſtra ſine deo, ſicut mulier abſque uiro. Quãdiu enim fœmina uirum habet, nemo audet eã lædere aut tãgere, quoniã qui ſe defẽdat habet, ſed ſi moriatur uir, iã omnes ei mala inferre non uerentur. *Inuenient eum mala multa & anguſtiæ.* Quærũt ſummo ſtudio mala peccatorẽ & reũ. Quã primũ enim Deũ offendit, nitũtur õnes ſeſe ui uindicare. Domini ſui illatã iniuriã, & qđ nõ inueniãt ſtatim, Ipſe ſua infinita oĩa facit, qui eos abſcõdit in abſcõdito faciei ſuæ a cõtradictione linguarũ, ſed tandẽ niſi reſipiſcamus inuenient, & cõmeritas pœnas luemus, & qđ ſequitur dicemus. *Nõne quia nõ eſt Deus meus in medio mei; inuenerunt me mala hæc?* *Scribe canticũ iſtud, & pone in ore eorũ.*

Vult Dominus nos prædicere & decantare mala uentura ſuper nos: ut nos ſic ſaltem a malis deterreat. Solēt ſæpius mali: mala ſua prophetare. *Comedet ſaturabitur & impingabit ſe, & conuertet ſe ad deos alienos.* Mala acpeſsima homini male affecto ſaturitas: & omni populo ſumme nocere ſolet. Audi Deum tuum apud Ezechielem. Ecce iſta fuit iniquitas Sedon ſororis tuæ ſuperbia, ſaturitas panis, & abundantia otii: & manū egeni & pauperis non tenuit. Vbi aduerte quid ualeat, manum pauperis tenere in mediis peccatis. *Noui imaginationem* uel figmentum *quod ipſe facit hodie.* Sunt multi peccatores, qui in mediis immo & initiis beneficiorum: iam benefactori offenſam & ingratitudinem parant: quemadmodum multi grati, qui ante benefitiū gratitudinē. Dominus Deus noſter in medio offenſarum nobis parat benefitia (ut Chriſoſtomus dicit) nos uero paramus ei offenſam, dum benefitia recipimus. Audi Paulum primæ ad Chorin. 11. Dominus inquit Ieſus in qua nocte tradebatur, accepit panem. Quando eius corpus tradebatur & uendebatur Iudeis, tunc ipſe inſtituebat ſacramentum corporis & ſanguinis ſui, & porrigebat ſuis. *Capite librum legis iſtius, & ponite ex latere arcæ fœderis, & ſit ibi contra nos in teſtimonium.* Miſeri nos ualde, qui portare cogimur teſtimonia ad uerſum nos: & ſeruare leges quibus damnemur. *Deus iuſtus & abſq; ulla iniquitate, peccauerūt ei.* Nam quemadmodum Dominus aliquando cogit peccatorem ad uerſus ſe ſententiam proferre: ita & teſtimonia ad uerſus ſe producere. Audi quid reprobi aduerſus ſe dicant. Malos inquiunt male perdet: & locabit uineam ſuam aliis agricolis. Et Dauid. Viuit Dominus quia filius mortis eſt uir qui hoc fecit. *Ecce adhuc me uiuente, rebelles eſtis Domino.* Licet ex præteritis geſtis: futura coniicere & prædicere: & qui mal⁹ eſt ſubdit⁹, uix poterit liber bonus eſſe. *Congregate ad me omnes ſeniores.* Et ſi omnes in populo admonendi ſint, maxime tamen principes & maiores: qui alios poſſunt in offitio continere, ſed parum proderit doctoris externi ad monitio, niſi intus Dominus moueat & flectat corda noſtra ad mādata ſua, qd' ipſe facere dignetur qui eſt ſuper omnia benedictus.

capite. 17.

Quēadmodum grati, ante acceptionem beneficii parant retributionem, ita ingrati maledictionem.

Mathei, 20

2. regū, 12.

IN CAPVT . XXXII. DEVTERONOMII: iuxta literam adnotatio.

AVribus percipite cœli & loquar. Superiori capite admonui, cur prophetæ, inſenſata lapides ſcilicet, cœlum & terram in teſtes ſuarum admonitionum uocarent, & puto propter duo. Alterum quia licet nobis huiuſmodi creaturæ mutæ & inſenſibiles uideantur: Domino tamen deo ſuo, expeditiſsime loquuntur: cum ab eo uocantur. Alterum quia diutiſsime uiuunt. Si enim ſolos homines in teſtes uocaret, aut pacti ſcripturā: cū omnia hæc tēpore cōſumātur & deficiant, deficerēt etiā Domino probationes: ideo in teſtes uocat cœlum & terram, quæ perpetua eſſe uidentur. Dicit ergo Moſeh Vos cœlos & terram in teſtes eorum quę admoneo uoco, ideo audite eloquia oris mei. *Stillabit ut pluuia doctrina mea, fluet ut ros eloquium meum.* Diſputaui ſæpius in hoc opere, de ſignificatione uerbi haraph quod uertimus ſtillabit, ſed meo iuditio non tam proprie ſtillare, quam fluere ſignificat, quemadmodum fluit ſanguis ex iugulo. Secundum enim alteram ſignificationem ſignificat ceruicem frangere aut deceruicare, & poſſemus dicere ſignificare quocūque modo fluere, ſequēs uero uerbum ſcilicet nazal Hebræis eſt fluere: ut patet iudicum quinto, ubi dicitur Montes nazelu, id eſt fluxerunt: conuenit tamen locis quibus ponitur etiam ſtillare quare admittamus haraph ſignificare ſtillare, nazal uero fluere. Eſt etiam aduertendum hic poni quatuor nomina: primū matar quod eſt pluuia ſeu ſtillæ groſſæ. Secundum tal, id eſt ros ſeu pluuia tenuis Sceeiim, id eſt aſperſiones, & rebelim, id eſt multitudines per quas meo iuditio intelligit grandinem. Eſt etiam aduertendum nomen lechach, quod noſtri doctrinam uertunt, eſſe a uerbo lachach quod eſt accipere: & potius uidetur acceptionem ſeu diſciplinam ſignificare quam doctrinam. Dicitur autem diſciplina quæ à diſcipulo ſuſcipitur, unde locus ſic reddendus eſt. Stillabit ut pluuia doctrina mea, id eſt in copia deſcendet in uos, quemadmodum ſtillæ pluuiæ: fluet ſcilicet ſuper uos ueluti ros, eloquium meum: ad faciendum uos fructificare. Erit ut aſperſiones ſuper germen, & ut multitudines ſcilicet ſtillarum ſuper herbam. Non audeo uertere grādinem, quoniam terræ naſcentibus potius obeſſe quā prodeſſe dicitur. Aduerte tertio dictionem ſeirim, quàm noſtri hic pluuiam aut imbrem uertunt: eſſe a radice ſahar, quod

har, quod eſt horripilare: unde ſehar, id eſt pilus quare poſſet uerti: ſicut pili ſuper herbam, id eſt in tanta copia quemadmodum pili: aut ad modum pilorum quomodo pluuia deſcendere ſolet, aut quemadmodum deſcendit a moltitudine pilorum ſimul colligatorum. Solent enim ex pilis aſperſoria fieri, quibus aqna cum quadam tenuitate aſpergitur: ut ſolet fieri in eccleſiis cum populus aqua beoedicta aſpergitur: & hoc mihi uidetur uerius, quoniam Moſeh deſiderat hic teouem pluuiam, & etiam groſsiorem: & eſt hic locos in quo interpretes tribunt nomioi ſignificationem non propriam, ſed prout uident loco congruere: quod mihi nō placet Nunquam autem (quod ſciam) nomen ſehar, inuenitur imbrem uel pluuiam ſignificare. Poſſemus etiam dicere ſeherim ſignificare niues, quoniam admodum pilorum horripilatorum ſeu criſporum deſcendunt, & litera reddenda eſſet. Quaſi nines ſuper germen. Geneſis etiam primo oſtendimus diſcrimen inter deſſe, & heſſeb, quod prius ſignificet herbam teneram ſeu germen. ſecundum oero grandiuſculam ſeu duriorem. *Quia nomen Domini inuocabo*, aut *clamabo*. Subdit Moſeh cauſam quare ſtillabit ut pluuia doctrina eius: & cætera, quoniam ſcilicet ad hoc inuocabit nomen Domini: ut ſcilicet faciat doctrinam eius proficere. *Date magnitudinem Deo noſtro.* Id eſt dicite ſeu prædicate eum omnibus aliis diis maiorem ac ſuperiorem: & uerbum habah ſignificat afferre ut Geneſis. 11. explicuimus. Poſſet etiam hæc ſententia cū ſuperiori continuari, ut in hebræo fit, ut ſit ſenſus. Clamabo ſcilicet laudando nomen Domioi: uos etiam mecum date illi magnitudinem, id eſt magnum prædicate. *Dei perfectum opus eius, quoniam omnes uiæ eius iuditium.* Si radix ſur quod uertimus Deum, eſt ſur quod eſt ſtringere anguſtiari munire & roborare, ſignificabit ſur Deum: quod ſit munitio eis qui in eo confidunt: aut a roborando, quod uidelicet ſit robor eorum. Iouenitur etiam nomen ſur Prouerbiorum. 30. ſignificare ſaxum, ubi dicitur. Viam ſerpentis ſuper ſur, id eſt petrā. Idem Iob. 18. Non propter te derelinquetur terra: & transferetur ſur, id eſt ſaxom aut munitio de loco ſuo? Idem Iſaiæ. 51. & aliis ſcripturæ locis: unde uidetur quod ſignificet ſaxum aut munitionem cinctam muris. Dicit autem opus Dei perfectum: quoniam impleuit quod promiſerat patribus. De hoc enim opere loqui uidetur: ac ſi dicat Deus perfecit opus quod patribus promiſit: quoniam ad oſtium erant terræ promiſſæ: & ſubdit rationē: Quoniam omnes uię; id eſt opera eius iuditiū, id eſt ſunt iuſtæ. Qoemadmodum enim omnia opera Domini iuſta ſunt: ita & hoc opus quod patribus promiſit iuſte perfecit, & ſuis numeris abſoluit. Poteſt etiam litera intelligi de lege Domini: ut ſit ſenſus. Opos Dei, id eſt lex eius perfecta eſt, ut nihil in ea poſsit amplius deſiderari: quemadmodum omnes uiæ, id eſt opera eius alia, iuſta ſunt, immo iuditium ipſum ſeu eius: ſed prior expoſitio germanior uidetur, quoniam uidetor arguere iodeos, quod Deus promiſsis ſteterit & compleuerit omnia quæ promiſerat, ipſi oero pacto Domini noo ſteterāt: neque ſtaturi eraot. *Fortis* ſeu *Deus ſtabilis & non eſt iniquitas.* Id eſt iniuſtitia ſcilicet in eo. *Iuſtus & rectus.* Subaodi eſt. Nomen autē quod uertimus iniquitatem, non plene notum eſt hebræis: ex cooiecturis tamen uidetur ſignificare declinatiooem inſtabilitatē aut ſtultitiam. Leuitici. 19. dixi de ſignificatione huius nominis, quod mihi uidebatur. *Corruperunt illi, non filij eius, macula eis: generatio peruerſa & innoluta*, ſeu *tortuoſa.* Senſus eſt Deus cum ſit ſtabilis & nulla iu eo ſit iniuſtitia, & ſit ioſtus & rectos: pacto ſuo ſtetit, ſed illi corruperunt illi ſcilicet Deo fidem & pactum: & ſic melius uertas quàm cum Sante corruperunt ſe: & ideo oon ſunt filii eius, aut neque ſuot filii eius quoniam macula eſt in eis: uel propter maculam eorum, & uidetur loqoi de macula in fidelitatis. Dictio etiam iches quā uertimus peruerſum, opponitur huic quod eſt rectum eſſe: ut patet Micheæ. 3. Vbi dicitur. Et omne rectum iehacheſſu, id eſt peruertent, aut tortum reddent. De ſignificatione uero ſequentis dictionis ſcilicet petal tol, id eſt tortooſum diſputauimus Geneſis. 30. Si inquit eſſēt filii dei eſſent perfecti, quēadmodū ipſe: & opera eorum etiā eſſent perfecta: ſed non ſunt, quoniam corruperunt aut ſe, aot opera ſua uel pactum eius, ipſe eſt iuſtus & rectus, ipſi uero geoeratio peruerſa & tortnoſa. *Nūquid Domino retribuetis iſtud, populus ſtultus & nō ſapiēs.* Verbi gamal ſignificatio, nō plene nota eſt Hebræis: uidetur tamē ſignificare accelerare citoreddere. Addūt etiā Hebræi ablactare & maturare, hic retribuere magis quadrare uidetur: & ſenſus eſt. O popule ſtulte, & non ſapieos, nunquid pro tam immenſis benefitiis nobis

exhibitis , retribuetis iſtud Domino ut .ſ.relinquatis eũ pro idolis, & pactũ eius diſrũpatis *Nonne ipſe eſt pater tuus,qui poſſedit te, ſipe fecit te & formauit te?* Poſſes etiam pro poſsidere uertere qui emit te, quoniam chanah etiam emere ſignificat: ut patet Geneſis.25. ubi dicitur. Agro quem chanah, id eſt emit Abraham a filiis Cheth. Emerat autem Dominus Iehudeos ab Ægyptiis ,redimendo eos . Habuit etiam ſe ueluti pater nutriendo & portando eos ut infra dicetur. Verbum etiam chun, aut chanã ſignificat firmare certificare rectificare & præparare, & meo iuditio hebræi confundunt duas radices hic, ſcilicet chanan & chun : unde pro formauit poſſes uertere firmare . Et aduerte quod prius dicit . Qui poſſedit aut emit te, quam dicat: fecit te, quod non uidetur rectum , quoniã prius res fit quám poſsideatur aut ematur. Rectiſsime tamen ſic dicitur, quoniam poſtquam Dominus populum redemit, ex Ægypto, fecit illũ ſibi populum, & quaſi puerum poſtquã genuit conſolidauit , ac formauit. Vide Ezechielis.16. caput, ubi pulchre infantiam Iſrael depingit Dominus. *Memento dierum præteritorum.* Nititur probare Moſeh Deum feciſſe Iſraeli officium patris, ita ut nihil quod bonum decet patrem omiſerit facere illi : & primum quomodo ab initio mundi eos ſibi tanquam portionem elegerit , quod parauerat illis ab initio terram in hæreditatem : & quia ipſi non poterant ſcire ſe abinitio electos, ac ſibi paratam terram, remittit eos ad patres & ad dies antiquos. Fuit autem huiuſmodi electio & diuiſio gentium , tempore Abrahæ .ut patet Geneſis.11. & hebraice pro dierum præteritorum eſt dierum ſæculi: & admonui ſæpius nomen holam eſſe ab halam quod eſt latere abſcondere : unde holam uidetur ſignificare tempus occultum, cuius non eſt memoria. Et per annos generationis intelligit annos hominum unius ætatis: qui dicuntur una generatio, ut patet Eccleſiaſtes primo. *Dicent tibi.* Scilicet id quod ſequitur uidelicet te electum abinitio & terram tibi paratam & electam a Domino, unde ſequitur. *Quando hæreditare fecit excelſus gentes.* Id eſt quando unicuique genti ſuam diſtribuit hæreditatem , quod ut diximus fuit poſt diluuium quando turrim Babilonicam conſtruxerunt : & conſtat ex hoc loco Dominum a principio mundi , terras gentibus diuiſiſſe : neque rerum diuiſionem eſſe ſolum de iure gentium niſi in particulari. Videtur enim Deum a principio mundi dediſſe certam terræ portionem Babilonis, certam, Gallis Hiſpanis & aliis , ſed quod hoc prædium ſit huius, hoc alterius : hoc uidetur iure gentium introductum . Dedit etiam dominus certam partem terræ.ſ.mõtes Seir filiis Eſau Capite 2. & 3. huius libri filiis etiã Loth ſuã ut ſuis locis diximus. Licet propter hominum merita uel demerita: det uel auferat patriam illis: ut patet Danielis.4. *Statuit terminos populis, ſecundum numerum filiorum Iſrael.* i. ſecundum multitudinem filiorum Iſrael, quam futuram nouerat: ſic ſtatuit terminos aliis populis : ut ſcillicet tantum ſpatium illis ad habitandum relinquerent : quantũ nouerat ad numerũ eorũ ſufficere, ac ſic totam terram Iſrael terminis terminaret, ut nõ poſſent aliæ nationes, eorum terminos ac terram occupare. Aut cõſtituit tũc Iſraelitis terminos certorum populorum. i. Chenaneorum in ſeptem gẽtes diuiſorum. Et quando dominus diuiſit gentes poſt diluuium & fabricationem turris, tunc promiſit Abrahæ terram ſeptem gẽtium : & terminos præfixit. *Quoniam pars Domini populus eius.* Ideo illis dominus certam terræ partem ſtatuit, quoniam eum elegit, ut portionem ſuam inter omnes gẽtes: ut illi pollicitus eſt Exodi.19. Nam parẽtum eſt: hæreditatem filiis relinquere & deſignare. *Iaacob funis hereditatis eius.* Solent homines funibus terram menſurare: ut patet Iehoſuah.15. ũde idem dictu eſt. Habeo tot funes terræ , quod habeo tot menſuras terræ : & ſumitur hic funis ſeu menſura pro re menſurata. Vnde in Pſalmis habes. Funes ceciderũt mihi in præclaris. i. ſortes ſeu portiones funiculo menſuratæ: & eſt ſenſus . Iaacob funis. i. portio hæreditatis eius: aut ſors. Et quẽadmodum Dominus dicit Iaacob funẽ hæreditatis ſuæ : ita & Iaacob in Pſalmo dicit . Dominus pars hæreditatis meæ & calicis mei. Solet enim uinum ſeruis uaſe aliquo menſurari , & unicuique portio ſua dari . *Inuenit eum in terra deſerti , & in deſolatione Ielel deſerti.* Non ſupputat Dominus tempus quo Iſrael fuit in Ægypto , quoniam nondum erat erectus in populum : & inuolutus erat multis uiciis & peccatis , præſertim idololatriæ. Lege caput.16. Ezechielis & uidebis ibi , qualem Dominus inuenerit Iſraelem in deſerto : & qualiter mundauerit illum , & ſibi deſponſauerit : & hoc eſt quod hic dicit, ſe enim in deſerto inueniſſe : quod autem ſequitur . Et in deſolationem Ielel aduerte aliquos putare ielel eſſe nomen

propriũ

proprium alicuius ſolitúdinis ; mihi tamen probabilius uidetur ululam ſignificare, quoniá Ialal quod eſt radix Ielel, ululare ſignificat: unde uertendum puto. Et in deſolatione ſeu ſolitudine ululæ.i.qua ululæ ſolent ululare ſeu habitare. Sequens uero dictio.ſ. Ieſsimon, à iaſſam quod eſt deſolare ortum habet: & ſignificat deſolationem, aut quod uerius credo, nomen eſt deſerti in quo fuerũt filij Iſrael: ut habetur Numeri.21.&.23.& prioris Semuelis.23.ac Pſal.68.&.78. Si tamen deſertum uel ſolitudinem interpreteris bene uertas. Eſt ego ſenſus ſic reddẽdus. Inuenit.ſ.dominus eum uidelicet Iſrael, in terra deſerti.ſ.Sinai: dum ex Ægipto ueniret: & in deſolatione ſeu ſolitudine ululæ ſeu qua ululæ ululare ſolent deſerti Ieſsimon: quod eſt deſertum aut locus deſertus in terra Moab: ut capite.21. Numerorum habetur. *Circuire fecit eum, intelligere fecit eum.* Dupliciter poteſt locus iſte exponi. Primo ut ſit ſenſus. Circuire fecit dominus populum.ſ.in deſerto ; montẽ Sehir: & terram Moab, & filiorum Hamon : ut re uera accidit, ut dictum eſt primo huius libri capite. Quod autem ſequitur intelligere fecit eũ intelligendum eſt, quod circunducendo eũ, multa fecit eum intelligere: ut quod non in ſolo pane uiuit homo, & id genus alia. Vexatio enim ſolet hominibus intellectum præbere. Multa etiá miracula domini uiderunt, quandiu fuerunt in deſerto. Secundo modo poſſumus interpretari. Circuiuit eum.ſ.cuſtodiendo, & uigilando circa illos: & docendo ueluti pater filios. Prior tamen ſenſus magis placet. *Sicut aquila, mouebit nidum ſuum, ſuper pullos ſuos cubauit, diuidere faciet alas ſuas, accipiet eum, portabit eum ſuper alam ſuam.* Ignota meo iuditio eſt ſignificatio uerbi Iair.i. mouebit quod hic ponitur: & ſi eſt à radice ur, uidetur ſignificare excitare ſuſcitare euigilare. Tribuũt tamen Hebræi uerbo alias ſignificationes.ſ.nudare & excæcare, ſed reuera radices confundunt.ſ.ur & aiir & arah: & quæ ſignificát exuere excęcare & nudare, ſunt a radice arah quod propriè nudare ſignificat: quæ uero ab ur, ſignificant euigilare excitare & ſuſcitare: & hic excitare ſignificat, unde uertendum eſt. Sicut aquila excitabit nidum ſuum. Erant iudæi in Ægipto ueluti pulli nido incluſi, qui non audebant exire, cum non haberent matrem excitantem ad uolatum. Dominus uero ſicut aquila ꝓuocauit eos ad uolandũ. Poſtquá uero è nido expulit eos, cubauit ſuper eos quemadmodum auis: poſtquam pullos è nido emittit, Separabit alas ſuas quas ſibi coniunctas habebat dum non uolaret: & portabit eum.ſ.populum ſuper alam ſuam: ne.ſ. fatigatus decideret. Aduerte autem dictionis neſer, quam aquilam uertimus ſignificationem, nõ eſſe plene notam hebræis: conſtat auem eſſe magnarum alarũ, ut habetur Ezechielis.17. Similiter eſſe magni corporis, quoniam ibi dicitur, Haneſſer hagado.i.aquila una grandis. Ex uerbis etiam Chabachuch capite primo conſtat, eſſe auem in uolatu feſtinam. Dictio etiam gozal i.pullus, à gazal quod eſt rapere ortum habet. Dicuntur autem pulli rapientes, quod roſtro matris & pátris cibum rapere uideautur, aut eſt ſermo de pullis auium rapaciũ. Quod etiam Santes uertit cubabit, poteſt uerti extendet ſe. Diximus abunde de ſignificatiõe eius Geneſ.1. Eber etiá quod uertimus alã re uera alã, ſignificat: licet abar Hebræis ſit roborare & fortificare, quod ala fortificet ſe auis. Poſſet etiam uerbum ſignificare eleuare, & nomen alam quod ea ſe eleuet auis: & per alam intelligit protectionem & ſuſtentationem. Protexit enim dominus Iſrael in deſerto ſua protectione & eos imbecilles ſuſtinuit. *Equitare fecit eum ſuper excelſa terræ.* Verbum rächab, aut equitare aut ſedere ſignificat: & eſt ſenſus quod dominus ueluti ſeſſorem equitare fecit populum ſuum ſuper terrã promiſſam, quæ omnibus uicinis altior eſt: ideo habitantes in ea comparatione aliorum uicinorum uidentur equites. Aut equitare eum fecit, quouſque ad terram ueniret excelſam: & ſic ire fecit quaſi equites: quoniam neque ueſtes erant detritæ, neque calciamenta rumpebantur. *Et comedit prouentus agri.* i.terræ promiſſæ *Suggere fecit eũ mel de petra: & oleũ de duritia petræ.* Poteſt hoc intelligi de aqua illa, quã illis in deſerto ſitibundis tam abundanter tribuit, quam uocat mel, quoniã ſitientibus dulcis fuit ueluti mel. In Pſalmo habes. Cibauit eos ex adipe frumenti.i.manah: & de petra, melle ſaturauit eos. Vocat autem oleum quoniam ea ſe populus lauabat, acſi oleo ungeretur. Poſſet etiam hoc referri ad terram promiſsionis: ut ibi ſuggerent mel de petra, quoniam ibi erat tanta mellis copia, quod è cauernis petrarum educeretur & olei, ut inter ſaxa oleæ eſſent in copia. Non plene etiam cõſtat de ſignificatione nominis calamis quod uertimus duritiam. Santes fortem : propter id quod ſequitur, uidetur loqui de terra ſancta. *Cũ adipe agnorũ*.i. cũ agnis pinguibus, quibus abũdabat terra ſancta. *Arietes filiorũ Baſſã*.i. qui erant in terra Baſſan in quá erát

uber-

uberrima Paſcua Quẽadmodũ de tauris Baſſan in Pſalmo.22.habes. Vocat autem medullam tritici adipem ipſius: & uinum rubrum ſanguinem uuæ: quia ſimilitudinem harum rerum habent. Dictio etiam atudim, ſignificat magnos hircos qui ſunt duces gregis: ab atad quod eſt ordinare *Oleo unctus eſt rectus, & calcitrauit: oleo unctus, fuiſti operuiſti.* Longe aliter uertit Santes.ſ.Impingatus eſt Iſrael. Vocat autem Iſrael rectum, quoniam cum angelo erectus eſt: ut dicũt rabbi Abraham, & Aben Ezrah in cõmentariis. Sed melius ut uertimus, & ſenſus eſt. Poſtquam Iſrael in terra promiſſa fuit oleo unctus, qui in Ægipto & deſerto fuerat quaſi contractus, erectus eſt & calcitrauit. Solemus enim contracta ungere ut rectificentur & extendantur. Poſſes etiam interpretari. Impingatus eſt rectus.i.qui antea erat macillentus & erectus, impingatus eſt dilatando ſe: & calcitrauit. Verbum uero bahat aut calcitrare aut calcibus conculcare ſignificat: ut patet primo Semuelis ſecundo. Vt quid tibbehatu.i.calcitrabitis aut conculcabitis ſacrifitium meum? Et alludit ad equos, qui quandiu ſunt tenues, ſunt manſueti: impingati uero calcibus ludunt & percutiunt dominum. Sic fecit Iſrael deo ſuo, qui dedit copiam omnium quibus ſaciati ſunt: ſed poſtmodum reiecerunt dominum colentes idola. Verbum autẽ abah quod incraſſari uertimus, ſignificat dẽſare & ex conſequenti craſſeſcere. *Operuiſti.* ſ.pinguedine carnem. *Deſpexit deũ ſalutẽ ſuã* Verbum nabal, quod uertimus deſpexit, proprie ſignificat cadere: unde uerti poſſet. Deiecit deum ſalutem ſuã: aut petram qua ſaluabatur. Erat enim Deus petra.i.fortitudo Iſrael. Significat etiam fædare, quod cadentes ſoleant deturpari: unde Nachum.3.habes. Proiiciam ſuper te abominationes, uenebbaltich.i.& deturpabo te. Si legas deiecit, ſenſus eſt: quod poſtquam Iſrael fuit pinguis effectus, calcitrauit in deum: & deiecit cultum eius: & eum à ſua dignitate, colendo idola. Si uero deturpauit, ſenſus eſt quod impinguatus deturpauit ſtercore ſuo ſacrificia domini: & deum ipſum. Solent enim animalia pinguia, ſtercoris copiam emittere. *Zelare ſecerunt eum propter alienos: aut in alienis:* Relinquentes enim deum & colentes idola ſua, uidebantur deum ad inuidiam & zelum prouocare. Dolore affectus uidebatur dominus, uidẽs eos pluris facere idola quam ſe: & per abominationem etiam idola intelligit. Vocantur hic idola ſedim, à ſadad quod ẽſt ſuggere uel prædari, quod bona Iſraelitarum ſuggerent, quemadmodum dominus conqueritur. Hoſeh primo. *Nouis qui e propinquo uenerunt.* Vocat Moſeh deos nouos idola, quod à paucis annis & non ab initio, cultus eorum fuerit introductus. Deus uero dicitur Deus delonge.i.à multo tempore ab initio mundi & ante ſæcula: ut patet Ieremiæ.44.&.23.ubi dominus dicit ſe eſſe deum delonge & nõ dè propè. Vide quæ de hoc ſcripſimus. Exodi.3.ſuper illud. Ero qui ero. *Quos non timuerunt patres ueſtri.* Sumitur hic timere etiam ſæpius pro colere: quoniam homines deum colunt ex timore, & ſæpius dixi Chaldeos uocare deum timorem: quos hebræi ſequũtur. *Dei qui te genuit oblitus es, & oblitus es fortis initiantis te?* Poſſes etiam uertere deus genuit te, & oblitus es.ſ.eius? Dicit etiam iniciantis te.i.qui te prior accepit in uxorem. Nam uerbum chalal ſignificat initiari prophanare, & uult dicere. Oblitus es fortis qui te prius in ſponſã accepit, & fuit dux uirginitatis tuę. *Vidit dominus & exacerbatus eſt, præ ira in filios ſuos & filias.* Verbum naas hebræis ſignificat contẽnere flocifacere & reprobare: & uidetur hoc ultimum eſſe propriũ ſignificatum eius, unde uerti poſſet. Vidit dominus & reprobauit.ſ.populũ ſuum: pro ira ſeu propter iram in filios ſuos: & filias ſuas Aut. Vidit dominus opera eorum mala. & præ ira reprobauit filios ſuos & filias ſuas. *Videbo quid ſit nouiſſimum eorum.* i.á præſentibus irritantibus me, faciem abſcondam: ſed uidebo oſtendẽdo me his qui fuerint in ultimis diebus. Iſaiæ.10. habes. Reſiduum Iſrael conuertetur: reſiduum Iaacob ad Deum fortem. Si fuerit populus tuus Iſrael, ueluti arena maris, reſiduum cõuertetur ex eo, Multis enim ſcripturæ locis dominus promittit faciem ſuam ablaturum eis, quã ſibi pollicetur reſtituere extremis diebus: quando eos ad ſe conuertet. *Generatio inuerſa eſt: & non fides ſeu ſtabilitas in eis.* Aſignat cauſam quare faciem ſuam ab eis abſcondet: quoniam.ſ.eſt generatio inuerſa, non gradiens recte per diuina.ſ.mandata & ſunt filii in quibus non eſt fides ad patrem ſuum: quoniam ſtatim relinquũt non cognoſcentes eum: aut ſunt filii inſtabiles in pacto, quod cũ patre ſuo pepigerũt. *Ipſi inuidere aut æmulari fecerunt me in non Deus.* i.fecerunt quod ego quaſi inuiderem honori quem faciebant diis ſuis: aut quod pro deo acceptarent eum qui non erat Deus:

quod

quod ſtatim more ſuo explicat dicens. *Iraſci fecerunt me in uanitatibus ſuis. Et ego inuidere faciam eos, in non populus, in gente ſtulta iraſci faciam eos.* i.quemadmodũ ipſi iraſci fecerunt me, coleudo & ſacrificando idnlis, quæ nnn ſuut uere Deus: & egn iraſci faciã eos benefaciẽdn populo qui nõ erat antea populus.i.populn gẽtiũ. Audi Iſaiã.65.capite. Quærere feci me, ab his qui non interrogauerant: inuenire me feci ab his, qui non qneſierant me. Dixi. Ecce egn ad gentem non uocatam nomine meo. Et Hoſeh primo. Voca nomen eius non populus meus, quia uns non populus mens & egn uon ero ueſter Deus. Secundo pnſſet expnni. Ipſi prnuncarũt me dicendo, qnod egn non eſſem Deus eorum & ego prouncabo ens qnnd non ſint pnpulus meus, dicendo qund nnn ſint populus meus: quemadmodum cnnſtat ex uerbis Hoſeh citatis. Et eſt locus apertus hic cnntra iudeos, qund ipſi erant reprnbandi à domino: ut nnn eſſent populus eius, & quod alter populus ſit illis ſubrrogãdus ad æmulationem eorũ, Ad qund ipſi citant uerba ſequentia Hoſeh. Et erit in loco in quo dicetur eis, non pnpulus meus uos: dicetur eis, filii dei niuentis, ſed lncus iſte ens maxime torquet: ad quod etiam eſt illud Malachiæ.3. Magnum eſt nnmen menm in geutibus: & in omni lnco nffertur nnmini meo nblatio munda: & nou eſt mihi uoluntas in uobis, & pro gẽte ſtnlta uertere potes, turpé ſen uilem. *Quoniam ignis ſuccenſus eſt in furore meo: & ardebit uſque ad infernum inferiorem.* i.quoniam furor meus nb illorum idnlnlatriã & peccata ardebit ut ignis ſuccenſus: & ardebit uſque ad ſepulchrum inferius.i. nou ſnlum cremabit terræ ſuperficiem, ſed etiam inferinra terræ: ubi ſunt hominum ſepulchra. Nã dictio ſcheol, quam hic aliqui infernum uertunt: etiam ſignificat ſepulchrum: neque puto hic eſſe ſermnnem de inferno damnatorum, ut ſtatim explicatur cũ dicitur: & inflamabit fundamenta montiũ, & tractat hic punitioné qua ens propter ſcelera præſertim idololatrię erat puniturus. *Conſumabo ſuper eos mala.* i.omne malorum geuus in eos mittam, nõ unũ aut aliud. Poſſet etiam uerti. Deficere faciam ſed idem eſt ſeuſus: aut addam: unde ſtatim ſenſum explicat dicens. *Et ſagitas meas conſumam ſeu deficere faciam in eis.* Nos dicimus. Gaſtarei todo meu almazem nelles. *Combuſti fame, & comeſti auibus. & morſu amaro:* Non ſatis conſtat, quid prnprie ſignificet dictio meze, quam combuſti uertimus: qui uertũt cõbuſti ſequũtur chaldæum paraphraſtem qui Danielis.3. uertit pro incendere lemezeieh, ubi textus habet. Et dixit lemeze.i.ut ſuccéderent fornacem ſeptuplum: ſignificatio ignnta eſt & forte radix eſt zauah potius quã mazah. Significat autem zauah angulum, & uerti pnſſet angulati fame (ſi ſic loqui latinis auribus licet).i.conſtricti fame, quemadmodum conſtringitur res ad angulum redacta: qnnd nero dictio etiam cum mem, ſit à radice zauah, conſtat Pſalmn.144. ubi habes mezauenu.i.anguli noſtri pleni. Significatio etiam nominis reſeph.i.auis ignota eſt Hebręis & noſtris. Dicunt uero ſignificare, prunam ſeu carbonem accenſum: & per tranſlationem ferrum ſagitæ, & calidam egritudiné inſtar prunæ, quæ citn ueluti peſtis interficit. Qui auem uertunt, ſequũtur Chaldęum quem & Hieronymus ſequutus eſt. Septuaginta etiam eſcam auiũ uerterunt. Dictin rara eſt in ſcripturis; pnnitur tamen Iob quinto ubi dicitur. Et filii reſeph.i. prunæ eleuabunt uolatum: ubi ſcintillas uocat filias prunæ. Et Chabbachu.3. Egredietur reſeph.i.peſtis ante eũ, ut aliqui nertunt, ubi Hieronymus diabolum interpretatus eſt: ſequens aliquot ex Hebræis, ubi etiam poſſet uerti. Egredietur prn egredientur prunæ ſeu ſcintillæ ante eum. Pnnitur etiam Pſal.78. ubi dicitur. Tradidit grandini iumentum eorum: & poſſeſsiones lareſſaphim.i.carbonibus ignitis, ſed meo iuditin, dictio ſignificat certum genus beſtiæ: forte aliquam ſpeciem locuſtarum. Eſt tamen locus canticorum.8. ex quo uidetur ſignificare prunã ignis, quo habetur Reſſapheah riſpe.i. Prunæ eius prunæ ignis, flammæ magnæ, qnare hic uertendum putn & comeſti ardore aut pruna ardenti, aut fulgure. Similiter dictio cheteb quam Santes uertit morſum: ignotę ſignificationis eſt Rabbi Dauid dicit chatab ſignificare excidere & cnnfringere, & cheteb exciſinnem ſeu confractinnem: nt patet Iſaiæ.28. ubi dicitur. Sicut tẽpeſtas grandinis, ut turbo chateb.i. confringens ſeu coufractinnis: unde hic uertendum puto. Et contritione amara. Targhum uertit contuſionibus ſpirituum malignorum: ſignificat autem malum quod in die graſſatur, ut colligitur ex Pſalmo.61. ubi ſic habetur. A peſte quæ in caligine ambulabit: micheteb.i.ab exciſinne uel confractione, quæ uaſtabit meridie. Aliqui putant demonem ſignificare: chatob qund eſt ex hac radice ponitur Hnſeh.13. ubi dicitur. Ero thotbecha.i.exciſio uel contritio tua inferne.

Poteſt

Poteſt ergo locus ſic aliter reddi. Conſtricti fame & comeſti ardore aut plaga ardenti:& contritione amara. *Cum ueneno ſerpentium in in terra.* Ponuntur hic in hebræo duo nomina.ſ.chamat quod Santes uenenum uertit, & zochale quod in ſerpētem mutauit,etſi chamat eſt a radice iachā quod eſt iraſci, ſignificabit irā: unde Hieronymus & Mūſterus uerterunt. Cū furore ſerpentium. Secunda uero dictio(ut dicūt)ſignificat ſerpentem, ſed radix.ſ.zachal hebræis eſt uereri pauere timere : ad quam ſignificationem ſtatuendam citant illud Iiob.32.Iunior ſum tempore,& uos decrepiti : idcirco zachalti.i.ueritus ſum aut timui,indicare opinionem meam,quod rabbi Ionah uertit, Tardaui, ex lingua Harabica adducens teſtimonium, in qua ut dicit,hoc uerbum tardare ſignificat: Michieæ.7.habetur.Lingēt puluerem ſicut ſerpens: chezochale.i.ſicut reptilia terræ uel pulueris. Ex quo loco haberi putarem uerbum ſignificare ſerpere: præſertim latenter & nomen reptile: quod latenter ſerpat, & locum ſic reddendū puto cū ira ſeu furore reptilium terræ ſeu quæ reptant in terra. *Foris orbabit gladius,& in cubiculis terror.* i.extra ſeu aperte ſuſtinebūt orbantia & priuantia eos liberis : & in cubiculis.i. domi erit terror.ſ.hoſtium, ut.ſ.neque intus neque extra ſint ſecuri. *Etiam iuuenem.* ſ.deuorabit gladius,ſic de uirgine & ſene,ac ſi dicat. Nemini parcet. *Dixi diſpergam eos p angulos.* Verbum paah apeah quod eſt extremitas angulus,ortum habet: & ſi latinus ſermo permitteret uertendum eſſet. Angulabo eos, aut extremabo eos.i.uſque ad extremos fines terræ eijciam,ac ſi dicat. Decreui eos uſque ad angulos uel extrema terræ eiicēre,& loqoitur de Iſraelitis peccantibus. *Niſi prouocationē inimici timerē:* Verbum chaas ſignificat hebræis iraſci irritare et ad irā prouocare,et uidetur qđ hic melius quadrat prouocatio quā ira ut ſit ſenſus. Diſperſiſſem equidem eos in fines terræ, niſi timerem quod inimicus eorum prouocaret me, dicens ſeu iactans ſe quod ipſe eos puniret, non ego. *Ne forte cognoſcere facerent ſe.* i. iactarēt ſe dicendo. *Manus noſtra excelſa.* Verbum nachar quod uertimus cognoſcere facere Hebræis ſignificat agnoſcere & alienare ſe,& etiam claudere. Vnde Targhum uertit. Ne forte magnificet ſe hoſtis eorū. *Gens pertens conſilys.* i. conſiliis deſtituta: aut perdēs conſilia.i.cuius conſilia ſunt perdita: ſed prior expoſitio germanior eſt. *Intelligerent nouiſſimum ſuū.* i.bona quæ ſunt illis in nouiſsimo ſeruata. Hoc eſt quod ſupra dixit. Videbo nouiſsimum eorū: quod tu intellige de Iſrael dei:quando ut habetur Hoſeh.3.conuertetur ad deum ſuum, & ad Dauid regem ſuum, in nouiſsimo dierum. *Quomodo perſequetur unus mile, & duo fugaſſent multitudinem.* Vult oſtendere diſcrimen Dei Iſraelitarum,á diis gentium ex euētu:quoniam non poſſet unus ex Iſraelitis perſequi mile ex gentilibus,& duo fugare copioſam multitudinem:quemadmodum fecerant regibus Amorreorum,niſi Deus eorum.ſ. Iſraelitarum dediſſet eos.ſ.gentiles,& dominus.ſ.populi Iſraelitici tradidiſſet eos.ſ.gentiles,aut niſi Deus eorum.i.idolum dediſſet eos propter imbecillitatē ſuam. Poſſet hoc etiam ad Iſraelitas referri,ut ſit ſenſus. Quomodo unus ex gentibus perſequetur mille Iſraelitas & duodecim milia, niſi dominus eorum dediſſet eos. *Quia non eſt ſicut Deus eorum, Deus noſter.* Quoniam ille non poteſt ſuos defendere quēadmodū noſter : & ipſi quaſi experti poſſunt hoc teſtari. *Ex uite enim Sedon eſt uitis eorū,* Poteſt hoc referri ad Iſraelitas & ad gētes. Si ad Iſrael referas ſenſus eſt. Vis ſcire quare ſic erunt Iſraelitæ imbecilles ut unus ex hoſtibus perſequatur mille. Quiā eorum progenies mala eſt uelut ex uite Sedon,& uuæ eorum.i. fructus ex agris Hamorah ac ſi dicat. Non ſequūtur patrem deum & patres priores ſed malos. *Vuæ eorum uuæ ueneni.* Ponitur hic nomē ros,quod ſignificat caput & ut diximus uidetur caput uenenoſum ſignificare. Si uero ad gētes referas,quod magis literæ quadrare uidetur,dicit eas procedere ex uite Sedon.i.ex peſsima progenie, qualis eſt idololatrarū. *Venenum draconum uinū eorum: uenenum aſpidum crudele.* Poſſet etiam uerti. Ira draconum uinum eorum.i.uinū eorum eſt tam forte ſeu fumoſum,ſicut ira draconum:aut tam calidum ad faciendum malum. Solent enim qui forti uino ebrii ſunt: multa mala perpetrare. Et quod ſequitur. Venenum. Dictio hebraica ros,caput ſignificat .& ut iam hoc capite diximus uidetur ſignificare uenenum capitis animalis uenenoſi. Dictio etiam petanim quam noſtri aſpidum uertunt: incertæ ſignificationis eſt apud Hebræos. Dicunt tamen aſpidē ſignificare,ad quod citant illud Iſaiæ.11. Et ludet infans,ſuper foramē paten.i.aſpidis. Ab hac radice eſt mipetan quod noſtri limen inferius uertunt,

tiuit, & forte dictio ſignificat lacertam quæ cõmuniter moratur ſub limine uel in limine: aut reptile quod ſpeciem liminis habet: primo Semuelis.5. Ideo non calcant ſacerdotes Dagon ſuper miphtan. i. limen. Similiter ſignificatio dictionis achzar. i. crudele, non plene nota eſt. Hieronymus inſanabile uertit: Threnorum.4. dicitur. Filia populi mei le achzar. i. crudeli. ſ. tradita eſt. Nõ enim poteſt referri ad filiam, quæ eſt fœminini generis. Et Ieremiæ.6. Achzari. i. crudelis eſt: & non miſerebitur. Si hec omnia referas ad Iſrael, ſignificatur eum fore plantam malam & uenenoſam ad nocendum uel propinandum deo malum uinum, quemadmodum Iſaiæ.5. legis. Expectaui ut faceret uuas & fecit fætidas. Poſſet etiam eſſe ſenſus. Vinum quod illis paraui eſt uenenum draconum: cui concordat quod ſequitur. *Nunquid non eſt abſconditum mecum*. ſ. Vinum hoc. Poteſt etiam hæc ſentẽtia ſeorſum legi, ut ſit ſenſus. Nunquid non eſt abſconditum mecum. ſ. malum quod decreui facere eis: quod ſtatim explicat dicens. Mea eſt ultio & retributio. Lege.38. caput Iob, & uidebis deum dicentem ſe habere theſauros niuis & grandinis, ſeruatos ad diem belli. *Tempore quo nutabit pes eorum*. i. tempore quo pedes eorum, ad ruinam & caſũ declinabunt: aut parati erunt: ac ſi dicat: ſeruo illis mala ad tempus quo cadere incipient, quando mala maxime ſentiuntur: aut cum cæperint a legẽ mea recedere ſeu declinare. *Quia propinquus eſt dies perdictionis eorum*. ſ. Iſraelitarum aut gentium ſi ad eas prophetiam referas. Poſſet etiam uerti contritionis eorum. *Et feſtinabunt ordinata eis*. i. feſtinabunt quæ dominus ordinauit & diſpoſuit ſuper eos uẽtura. Nam dictio hatidot ordinata ſignificat, ſicut hatad ordinare. *Quia iudicabit dominus populum ſuum*. i. puniet ſi ad eos referas: uel uindicabit ſi ad gẽtes: & poſtmodum pœnitebit eum. ſ. malorum quæ illis inflixit. *Quoniam uidebit quod abijt manus*. i. cõſiderabit quod receſſerit ab eis fortitudo ad mala ferenda: uel propulſanda.

Quid hebraiſmus uocet clauſu & derelictum.

Nõ eſt clauſus neque derelictus. Vocat hebraiſmus claudum ſeu mancum clauſum: quoniam non poteſt ſe mouere ſeu incedere, ac ſi eſſet clauſus: per derelictum uero eũ qui nullius eſt reputationis. Sic ſecundo Regũ.14. Clauſum & nouiſsimum habes: acſi dicat, uidebit quod ſe re nullus ſit ſuperſtes. *Et dicet, ubi ſunt dii eorum*. Quaſi irriſorie, & uidens ſuos omni auxilio deſtitutos dicet. Vbi ſunt dij eorũ, quos. ſ. iſti coluerunt. *Deus protexerunt ſe in eo*. i. quem ſperabant protegere eos. Sunt qui uertunt Deus in quo ſperauerunt: ſed uerbum chaſah potius tegere & protegere quam ſperare ſignificat. Iſaiæ.4. ulemachſe. i. in abſcõſionem à turbine ſeu in protectionem à turbine: non tamen dãno ſi uertas ſperauerunt in eo. *Cuius pinguedinẽ ſacrifitiorũ eorũ comedebãt*. Aliqui uertũt. Qui pinguedinẽ ſacrifitiorũ eorũ comedebãt. Solebat idololatræ comedere pĩguedinẽ ſacrifitiorum ſuorum: & forte ideo dominus ſuis pinguedinem prohibuit: uoluitque ſibi offerri in ſacrifitio. Similiter ſolebant bibere uinum quod diis ſuis libabant. *Sit ſuper uos abſcõſio*. i. illi dii quorum adipem comediſtis, & quorum libamen bibiſtis. i. quibus ſacrificaſtis: ſint nunc ſuper uos abſconſio. i. abſcondãt uos a malis meis: aut ſint ſuper uos Protectio. i. protegãt uos. Sed quia nullus eſt qui uos ꝓtegat de manu mea ſequitur. *Videte nũc quod ego ſum*. ſ. ſolus uerus Deus: neque eſt alius Deus mecum. Hebraice habetur. Videte nunc quoniã ego: ego ipſe ſubaudi ſum Deus. *Perfodi & ego ſanabo*. Verbũ machats Hebræis eſt trãſfodere et trãſfigere: ut patet Pſal.110. ubi dicitur Machts. i. trãſfixit in die furoris ſui reges: qđ Hieronymꝰ uertit ꝑcuſsit, & in hebręo eſt præteritũ tranſfodi, ſed pro futuro accipitur. *Leuabo enim ad cælum manum meam: & dicam uiuo ego in ſæculum*. i. iurabo leuando manum meam in cœlũ: & dicam uiuo ego. i. iurabo per uitam meam, eleuata ad cœlum manu mea. Erat enim hic iurandi modus apud antiquos pátres: quem ut ex hoc loco colligo, á domino didicerunt, iurare. ſ. per uitam dei, leuata ad cœlũ manu, proteſtãdo eum in cœlo ſedere, aut cœlorum dominũ eſſe. Sic ſanctum Abraham iuraſſe legimus. Geneſis.14. Leuo inquit manũ meã ad deum, poſſeſſorem cœli & terræ. Hinc prophetæ iurantes. Viuit dominus. i. per uitam dei.

Modus iurandi Domini quẽ ãtiqui patres ſeruabant.

Si acuero aciem gladij mei. Hoc eſt quod per uitam meam iuro. *Quod ſi gladiũ acuero, & manus mea apprehenderit iuditiũ*. i. ultionem ſeu uindictam. *Quod reddam ultionem hoſtibus meis*. Aduerte hic quod Hebræi dicunt uerbum ſanam. i. acuere, ſignificare: acuere

acuere: ad quod citant illud Pſalmi. Sanenu.i. Acuerunt ut gladium linguam ſuam. Et illud Prouerbiorum.25. Et ſagitta ſanun.i.acuta: ſed ſunt aliquot loci, quibus hæc ſignificatio non bene quadrat ut ſupra.28.ubi dictum eſt. Eris in ſtuporē & in parabolam uelıſninah.i.& in prouerbium: aut melius in reuolutionem.ſ.cantilenæ. Puto enim uerbum etiam ſignificare reuoluere aut iterare et ex conſequēti acuere, quod res reuoluendo acuatur. Moueor ad hoc quia ſupra capite.6 dictū eſt. Veſenatam.i.repetes ea filiis tuis, aut iterabis: unde uerti poſſet, ſi iterauero aciē gladii mei: quod explicatius uertas ſi acuero *Reddam ultionem hoſtibus meis.* i.ulciſcar eorum: & uocat hoſtes populi ſui, hoſtes ſuos, quoniam ſæpius eius gratia eos perſequebātur. *Gladius meus deuorabit carnem.* Vocat hebraiſmus occiſionem quæ gladio fit, deuorationem, & uocat acumen gladii os: unde frequenter inuenies. Occidit eos in ore gladii, & quia os gladio tribuit: dicit gladium carnem deuorare. *Propter ſanguinē occiſi & captiuitatis: à capite ultionum inimici.* Verbum para à quo parot qđ uertimus ultionēs, ſignificat proprie nudare diſcooperire: ut patet Numeri.5 ubi dicitur. Vpara.i. & nudabit ſeu diſcooperiet caput mulieris, & ex conſequenti ſpoliari, quod ſpoliare ſit quaſi denudare ſeu exuere homines bonis ſuis, unde hic uerti poſſet à capite nudationum ſeu ſpoliationū. Et ſenſus eſt. Ideo reddam ultionem hoſtibus, & inebriabo ſagittas meas ſanguine, propter ſanguinem populi mei occiſi, & propter captiuitatē qua eos captiuos duxerunt á principio: ſeu à tempore quo inimicus cæpit ſpoliare eos: aut ultionē ex eis ſumere. *Laudate gentes populum eius.* Verbum ranan ſignificat clamare, laudibus extollere: unde uerti poſſet. Acclamate.ſ.laudando eum: ut.ſ. mitior & tollerabilior fiat uobis uindicta domini: & per terram intelligit terram Iſrael, cui tandem dominus propitius erit. *Et propiciabitur terræ ſuæ, populo ſuo,* Verbum chapar ſignificat Hebræis propitiare & etiam operire & tegere: & ſi tegere uertas ſenſus eſt. Et teget terram ſuam & populum ſuum, ut illa non amplius ad uindictam uideat. *In auribus populi eorum: ipſe & Hoſeah filius Nun.* ſ.uenerunt. Santes uertit in auribus populi huius, & in auribus Hoſeah filii Nun, neque male ſic interpretatur, ſed prior expoſitio magis arridet *Ponite cor ueſtrum ad omnia uerba quæ ego teſtificor uobis.* i.attendite ad omnia uerba, & eſt hebraiſmus: qui etiam ponitur ſecundo Semuelis 13.ubi dicitur. Ne ponas ſuper cor. i.ne cogites ſuper hac re, aut ne affligas te ſuper hoc. Vocatur autē hic Ioſuah nomine quo antea nominabatur, & quod dicitur. Quæ ego teſtificor uobis.i.predico, adhibitis teſtibus.ſ.cœlo & terra. *Quia non uerbum uanum ipſum a uobis.* i.quia non debet à uobis reputari uanum & inane uerbum, quod ueritas rei non ſequatur, quoniam re uera ita eueniet ut prædicitur. *Sed eſt uita ueſtra.* Cauſaliter.i.cuſtoditum uiuificabit uos. *Et in uerbo iſto.* ſ.cuſtodito, *uiuificabitis uos in robore diei iſtius.* i.dies dñi ille adhuc robur haberet, ſeu antequam eſſet nox. *Aſcende ad montem Habarim iſtum, montem Nebob.* i.qui alio nomine appellatur Neboh, qui.ſ.mons, *eſt ſuper faciem Ierecho.* i.e regione eius. *Congregabis te ad populos tuos.* i.ad ſtatum mortuorum, in quo ſūt omnes maiores populi tui. *Eo quod præuaricati eſtis in me.* Non eſt bene nota Hebræis propria ſignificatio uerbi maah quod uertimus præuaricati: & Chaldæus mentiri, & forte ſignificat ueritatem tegere: unde ab eo eſt meil.i.palium ſic forte a tegendo dictum. Diximus abunde de hac præuaricatione. Numero 20.quē locum conſulere licebit. Similiter quomodo non ſanctificauerint dominum ubi. *Quoniam ab ante uidebis terram.* i.e regione: quod alii uertunt ex aduerſo.

IN CAPVT. XXXII. DEVTERO. ad noſtram inſtructionem annotata.

A*Vribus percipite cœli.* Audiendæ ſūt maxima attentione monitiones dei neque negligendæ: quoniam cœlum & terram in teſtes uocat aduerſum nos: quæ nunquā deficient. *Stilabit ut pluuia doctrina mea.* Parum curant multi doctores, faciant ne in auditoribus fructum necne. Debent autem ſumme deſiderare doctrina ſua proficere, & pro hac re dominum maximo affectu orare, quēadmodū facit hic ſanctus Moſeh. Sine doctore enim cœleſti, parum aut nihil proficeret externus inſtructor

ſtructor. *Dei perfectum eſt opus.* Conſidera quam celeriter & feſtine dominus promiſſa ſua compleat: & quam tàrde nos illi eá quæ polliciti ſumus reddamus. *Corruperunt ſe, non filij eius.* Audis hic quantá munditia præditum te eſſe oporteat: ſi uis eſſe filius Dei. *Interroga patrem tuum.* Summe curandum eſt, ut ſis gratus parentibus & deo: et ſi ignoras beneſitia dei tui, quærenda tibi ſunt à ſenioribus, & interrogandi debeneſitiis dei. *Statuit terminos populis.* Quid facitis principes & potentes orbis, qui confundere uultis, quæ dominus tam diſtincte conſtituit ac diuiſit? Inter italos & germanos præter linguæ maximum diſcrimē: alpes conſtituit mõtes: uoluitque Germanos eſſe germanos, non itálos. Sic Pirinæos inter Hiſpanos & Gallos: ſed principum effrenis ambitio, ómniá hæc confundere ſæpius uoluit. Vbi ſimiliter aduerte, quanta diligētia Deus curet ſeruos ſuos: ut quaſi filiis antequam eſſenr, hęreditatem parauerit, quemad-

Ad Epheſios, 1. modū & Paulus dicit: pios dilexiſſe, ante mūdi conſtitutionem. *Pars autem domini populus eius.* Magna in deo dignatio, qđ uoluerit peculiarē populū eligere: & maxima dignitas in populo inter cæteros dilecto ac electo. *Inuenit eū ī terra deſerti.* Quales ex nobis ſimus, & qualis habitátio noſtra, antequam nos Deus ſibi deligat, pulchre locus iſte adumbrat: & do-

Ezech. 16. minus apud Ezechielem manifeſtat. Tu inquit eras nuda & diſcooperta, proiecta ſuper faciē agri in abiectione animæ tuæ, in die qua náta es & quæ ſequuntur. Quales autē nos faciat Deus noſter habes hic, nempe ex ſeruis liberos, ex abiectis nobiles, ex nudis ueſtitos, & ex pollutis mundos. *Circuire fecit eum, intelligere fecit eum.* Quare o homo ignare, circuitum querularis, labores, à domino immiſſos reiicis, cum his tibi intellectus detur: & uexatus intelligas quæ dei ſunt? Non audis dicentem, te in

Lucæ. 22. circuitibus tuis cuſtoditurum quaſi pupillam oculi ſui. Audi Hamos capite. 9. Ecce cõmouere faciam in omnibus gentibus domum Iſrael: quemadmodum commouetur triticum in cribro, & nõ cadet lapillus in terram. Et dominus Petro Simõ. Ecce Satan expetiuit uos, ut cribaret uelut triticum: ſed ego rogaui pro te, ut nõ deficiat fides tua. *Vt aquila quæ excitauit nidum ſuum.* Sunt multi etiam ſancti tam timidi ad bona, ac ſi mala oper a eſſent, quos Deus uelut aquila ad altiſsima prouocat. Audi eū cāticorum. 2. dicentem. Surge tibi amica meá, formoſa mea, & ueni tibi columba mea in ſciſſuris petræ, in abſcondito gradus: ſed quia ad aſpera & obſcura uenire tardabat ad amæna uocat dicens. Surge tibi ámica mea, ſpecioſa mea & ueni tibi. Ecce enim hies trāſiuit, mimber abiit, receſsit ſibi: flores apparuerunt in terrá, tēpus putatiōis aduenit: & uox turturis audita eſt in terra noſtra. *Dominus ſolus duxit eum.* Conſidera dilectionem dei tui erga te: nõ uult aliquem quam ſe tibi benefacere: omnes alios duces ſuſpectos habet. Omnes præter eum te uolunt à uia rettahere, ut nimínē præter eum ames, illique ſoli ſeruias & cunctá tuá debeas & ſicut Deus tuus conſortiū in beneſitiis reſpuit: ita & tu in miniſteriis, ut nulli alteri ſeruire atque obtēperare digneris. *Impingatus eſt Iſrael & calcitrauit.* Audis hic qn̄to melius cum pauperibus quam cum diuitibus agatur: & quam ſecurior ſit uia paupertatis quam diuitiarum. *Et dereliquit deum factorem ſuū.* Fere omnes ſeruimus deo propter indigētiam, & qui minus indigēt minus curant, & deterius ſeruiunt. & cum diuites abundent, bonis dei ſe non indigere putanr, & dicunt apud Selomonē Prouerbiorum. 30. Quis eſt dominus? Pauperes uero quoniam pane quotidiano opus habent, quotidie ad deum clamant. Panem noſtrū quotidianum, da nobis hodie. In labore inquit hominum non ſunt: neque cum hominibus flagellātur, ideo tenuit eos ſuperbia. *Dijs quos non nouerunt.* Mirabilis ualde eſt hominum in ſania, ut omnia exploret præter deum. Erát iſti tam cæci, ut quam primum quis adduceret nouum deum ſtatim colerent & amplexarentur ſine delectu. Audi Deum apud Ieremiam. Mitte ad inſulam Chetim & in Cedar. Si mutauit gens deos ſuos. Populus uero meus mutauit gloriam ſuam in idolum. *Ipſi zelare fecerunt me in id quod nō eſt Deus.* Nouit dominus iniurias illatas, ſine ſanguine uindicare, & inuidia torquere eos qui eum ad æmulationem prouocant. Hoc flagelli genere caſtigauit ſummum ſacerdotem Heli. Si enim tu alterum præter eum deum acceptes, nouit etiam ipſe alium populum acceptare. Si alterum eo plus diligas, ſcit ipſe alium plus te diligere, ut te ad inuidiá prouocet. Et conſidera quos eligit ut te torqueat. In gente inquit ſtulta iraſci faciá eos. Stulta enim mundi eligit, ut confundat ſapiētes. *Ardebit uſque ad infernum inferiorē.*

Terri-

Terribile ualde eſt eum offendere, qui ſum me diligit aut dilexit: Nō ſic in inimicos ſæuire ſolet homo, ſicut in ſummos amicos ſi in inimicos uertantur: quoniam ſolet ingratitudo beneficiorum cōlatorum, iram excitare. Quo in loco etiam conſidera quomodo terra ac fructus eius pœnas peccatorum noſtrorum luant, quemadmodum iuuenes & uirgines. *Niſi iram inimici timerem.* Quemadmodum egre fert dominus, ſi in alium eius beneficia referas: ita & ſi in alium referas eius flagella & punitiones. Dominus enim mortificat & uiuificat: pauperem facit & ditat. Audi ſanctum Iob. Si bona inquit ſuſcepimus de manu domini, mala quare nō ſuſtinebimus? Dominus inquit dedit: dominus abſtulit. Confert multum ad timorem domini, cogitare te ab eo puniri, immo neminem præter eum te lędere poſſe: quemadmodū iam alias me admonuiſſe recolo. Neqꝫ ſe iactet hoſtis qđ inimicum offenderit, ſed ſciat ſe domini inſtrumētum ad humiliandum eum. Veh Aſſur Virga furoris mei, ſed ipſe non ſic arbitrabitur. A multis malis ſæpe dominus temperat, ne alius ſibi huiuſmodi tribuat aut alteri, quemadmodum bona. *Vtinam ſapientes eſſent, intelligerent nouiſſimum ſuum.* Sunt multi qui utiliter admonent conſiderare hominem nouiſſimum ſuum, ne in peccata labatur, & per nouiſsimum, quæque acerbiſsima intelligunt. Fateor hoc magnum eſſe ad peccata uitanda antidotum, ſed dominus magis cupit ut conſiderātes bona, quæ nos in nouiſsimo expectant, peccata uitemus. *Niſi Deus eorum uendidiſſet eos.* Conſidera quæſo o homo quem colas, quoniam ſi deum uerum, pro cultu tuetur te, ſi uero idolum uendit te pro cultura tua, & ſi quæras cui te uendat, audi Paulum. Ego inquit carnalis ſum, uenundatus ſub peccato. Gratis (ait Iſaias) uenundati eſtis. Relinquūt enim falſi dii hominem, in mediis tribulationibus. Deus uero tunc maxime ſuccurrit ſuis. *Inimici noſtri ſunt iudices.* Conſidera qꝫ bene dominus iuſtificet cauſam ſuam, ut bonorum in te colatorum inimicos tuos iudices faciat, & mirū ualde eſt quod inimici noſtri uideant & atteſtētur in nobis beneficia dei, nos uero ad illa cæci ſimus. *Nunquid non eſt abſconditū mecū.* Abſcondita ſunt nobis nunc mala & bona, quæ dominus nobis in tempus ſeruat, quare aduertendū eſt, ut uelis tibi potius bona quam mala ſeruari. *Mea eſt ultio & retributio in tempore quo nutabit pes eorum.* Et ſi omni tēpore punitio timenda ſit, maxime tamen cum homo in tribulatione eſt, ne afflictio afflicto addatur: & in hoc tēpus dominus dicit malis ſua flagella ſeruare. Nam quemadmodum bona ſua ſeruat ad tempus lætitiæ, ut bona bonis addat, ſic mala ad tēpus anguſtiæ, ad quod malus ſeruatur. *Propinquus eſt dies mali euētus eorū.* Feſtinant mala poſt malos: & quod eos non ſtatim inueniant, munus dei eſt, abſcondentis eos à malis ſuis, ut interim reſipiſcant: quemadmodum bona poſt bonos accelerāt curſum ſuum. *Iudicabit dominus populum ſuum.* Non eſt perſequendus uel male tractādus peccator: quē Deus ſuo iuſto iuditio perſequitur: quoniam non tibi, ſed illi peccauit. Audi in Pſal. dolētem. Quoniam quem tu percuſſiſti perſecuti ſunt: & ſuper dolorem uulnerū meorū addiderunt: ſed tandem ius dicet dominus ſuis de te, qui ſeruos eius ſine ulla cauſa perſequutus es. Et expende quæſo conſolationem ſequētem. *Super ſeruos inquit ſuos pœnitebit eum.* Magna dei noſtri dignatio, ut eū malorū pœniteat, quæ tam iuſto iuditio nobis infligit. Quem quæſo non pœnitebit peccatorū ſuorū, poſtquam uidet eum pœnitere pœnarum? *Vbi ſunt dij eorum.* Hoc nobis ſufficere deberet ad relinquēda idola, qđ uideamus neminē illorū poſſe nos eruere de manu dei: Deum uero nos ab omnibus poſſe liberare. *Videte quod ego ego ſum.* Omnia uult ſibi deberi, non ergo opus eſt gratiarum actiones in multos diuidere: ſed eum unicum noſtrum cognoſcere benefactorem. *Si acuero aciem gladij mei.* Quis non timebit te, o Rex gētium? Sola uoce cōturbas & terres. Vox (inquit Dauid) Domini confringentis cedros: quanto magis ſi gladium acuas? *Reddam ultionem hoſtibus meis.* Non dicit. Vlciſcar in hoſtes populi mei, ſed meos, quoniam qui ſeruū lædit, domino inimicatur, quod maxime conſiderent, qui propter ueri dei cultum, cultorē perſequūtur, quoniam non tam in ſeruū quā in dominū agunt. *Laudate gentes populū eius.* Merito populus ille laudibus ſummis attollendus eſt, qui talem deum habet, qui iniurias illi illatas, maxima ſeueritate ulciſcitur. *Propitiabitur terræ ſuæ, & populo ſuo* Quemadmodum propter populum iraſcitur terræ, ita & propter eius pœnitentiam, terræ propitiatur *Quia nō*

uerbum

Margin notes:

Quemadmodū bona nobis a deo colata in eum ſolum ſunt referenda, ita et mala

Iſaiæ.4.

Dominus cupit nos potius peccatā uitare ꝓpter bona futura quam propter mala imminētia

Ad Roma. 7.

Iſaiæ.25.

Pſalmo.

uerbum inane. Quanti faciendæ ſint admonitiones dei & ſanctorum, docet locus iſte: quoniam non uerba inania ſuut, ſed uitam & mortem ſecum afferunt. *Vide terram chenabam, quam ego do filijs Iſrael.* Noluit dominus ſeruum ſuum fidelem, omni iocuuditate priuare: ſed uoluit terram licet à louge proſpicere. Eſt enim aliquid mercedis bona ſpei ata uidere: licet nō aſſequaris. Similitet uoluit eū teſtē ueritatis ſuæ habere: quod uidelicet compleuerit, quod patribus ante promiſerat. *Eo quod præuaricati eſtis in me.* Timeāt ualde hoc uerbum, qui deo dilecti ſunt immo & omnes: & expendant quam bene dominus Deus peccata illorum ad puuiendū ſeruet. Qui enim multum diligitur, multū offendit ſi à gratia cadat: & cautiſsime cum deo agendum eſt. Et acceptanda eſt æquo auimo diuina ſententia, etiam ſi precibus mutari uequeat. Neque putes in malum duci ceſsiſſē obitum ante terræ ingreſſum: qui tot labores iam ſubierat, ut bouū ducē ageret, immo ſecū optime agi putauit, cui requies à laboribus parabatur corporis: et animę locus immortalitatis & ſempiterni gaudii.

IN CAPVT. XXX.III. DEVTERO. iuxta literam adnotatio.

H*Æc eſt benedictio qua benedixit Moſeh uir dei.* Solebant ſancti patres morti propinqui, populum aut filios benedicere: quemadmodum legimus de Iſaach, Iaacob & Ioſeph: quæ quidē benedictioues, imprecationes erant bonorum cum quibus futura tam bona quam mala, quaſi prophetæ prædicebaut: quod etiam nunc facit ſanctus Moſeh. Vocabātur prophetæ uiri Dei, quoniam miniſterio dei, dedicati erant, aut potius quia uices gerebaut Dei in dandis reſponſis eius hominibus: uel in quibus erat Deus ad reſpondendum quæſitis: & prædicit illis Moſeh quæ erant illis uentura.

quare uiri ſancti, uiri dei dicebātur.

Dominus de Sinai uenit, & ortus eſt e Seir eis. Deſcribit Moſeh aduentum domiui, cum uenit ad dandam legem Iudeis. Videtur enim è terra ſancta ueniſſe uerſus deſertum ubi erant Iudei. Dicit eum ueniſſe è Sinai. i. ex deſerto Sinai, uerſus montē Choreb, quo legē promulgauit: & dicitur ortus de monte Sehir, qui eſt mōs Ædomeorum & eſt uerſus terram ſanctam his qui ſunt iu deſerto Sinai: quoniā ex ea parte ſubito apparuit, aut quia lux & nebula quæ eius præſentiam manifeſtabant, ibi prius uiſa ſūt: & inde quaſi ſubito ortus eſt eis: & hoc eſt etiam quod ſequitur. ſ. *Illuxit de monte Paran,* qui eſt mōs illius deſerti quod dicitur Paran. Chabachuch. 3. habetur. Deus à meridie uenit: & ſanctus de monte Paran: ſed non puto prophetam ibi deſcribere hunc aduentū. *Venit cum millibus ſanctorum.* Hebraice eſt, uenit à multitudinibus ſanctitatis: & uerbū atah, ſignificat ꝓprie uelociter uenire, & quaſi currere. Quod uero dicitur. A multitudinib⁹ ſanctitatis, uerti poſſet à loco in quo erat multa ſanctitas, & uidetur per hunc locū intelligere montem iu quo poſtmodū templum fuit conſtructum, aut à loco in qno cum multis ſanctis erat. Si tamen cōmunem ſenſum habere uolueris, liberum tibi eſt. Pſalmo. 49. habes. Ex Sion perfecti decoris Deus illuſtrauit. Veniet Deus noſter, & non ſilebit, ignis coram eo uorabit. Et poſt pauca. Cōgregate mihi ſanctos meos, qui pepigerunt pactum meum ſuper ſacrifitia: ubi de aduentu ad iuditium uidetur loqui: & quemadmodum ibi de Sion, & cum ſanctis ueniſſe deſcribitur, ita & hic forte ueuit ex Sion. *A dextera eius ignis: lex eis.* i. à dextra eius uidebatur ignis ardēs dum ueniret, & etiam ad dexteram eius erat lex eis. ſ. Iudeis danda. Aliqui uertunt. Ad dextram eius ignea lex, ideſt duæ tabulæ quibus erat ſculpta lex, quæ quidem tabulæ igne erant opertæ & inuolutæ, aut uelut ignis ſplendebaut. *Etiam diligit populos.* Omnes ferē hic uertunt diligit: ſed quia nullibi uideo uerbū hoc ſignificare, putarem potius ſignificare celare abſcondere, quemadmodum chaba & chabah, uude illud Iob. 31. quod noſtri uertunt. Si celaui ut homo præuaricatiouem meā: ut abſconderem bechbbi, ideſt iu amore meo, potius uertendum putarem, iu abſconſione mea, & ſic expouit rabbi Leul. Si uertas diligit, ſenſus eſt. Affert ſecum legem, quoniam populos diligit. Aut licet ſoli Iſrael legem deferat, cum hoc tamen diligit alios populos. Si autem legas abſcōdit populos: ſeuſus eſt abcondit populum ſuum iu moute Sinai ab aliis populis, ut illi daret legem, aut protexit populos quaſi abſcoudendo. E licet omnes populos dilexerit, *omnes tamen ſancti eius ſunt in manu.* ideſt poteſtate *tua*. Poteſt etiam oratio non pendere à ſuperiori, & tunc erit ſenſus. *Omnes ſancti eius,* ideſt populi Iſraelitici: *ſunt in poteſtate tua: & ipſi qui cōiūcti ſūt ad pedē tuū.* i. qui audiū t te *accipiēt de eloquiis tuis,*

i.magis participabunt doctrinam tuam: & coniungi ad pedem alicuius, eſt diſcipulum ſeu auditorem ſe illi præbere: quoniam diſcipulus eſſe ſolet ad pedem magiſtri, & eſt hebraiſmus. Sed aduerte quod hæc clauſula longe aliter eſt in hebræo.ſ.ſic. Omnes ſancti eius in manu tua, & ipſi percuſsi ſunt ad pedes tuos, aut pedibus tuis: leuabit aut portabit de uerbis aut eloquiis tuis, ſed ſenſus eſt quaſi idem, quoniam per percuſſos ad pedes ſeu pedibus, uidetur auditores ſeu diſcipulos intelligere: qui exiſtentes ad pedes magiſtri, ab eo ſolent uerberari. Qui interpretantur, qui coniuncti ſunt ad pedem tuum: putant uerbi radicem eſſe tachad quod eſt coniungere, & eſt melior ſenſus & clarior. *Legem præcepit nobis Moſeh, hæreditatem congregationis Iaacob.* Dupliciter poteſt locus iſte reddi. Vno modo legendo hæreditatem, ut ſit ſenſus. Quã legẽ præcepit in hæreditatem filiorum Iaacob.i.ut ſit hæreditas filiis Iaacob: & re uera ita eſt, quod lex eſt hæreditas Iſraelitis: quoniam pręſentibus & futuris dabatur, aut quia ſimul cum hæreditate data eſt. Data enim eſt hæreditas terræ ſub conditione ſeruandæ legis: ut patet Geneſis.17.&.15.ac multis aliis ſcripturæ locis. Alio modo poteſt litera ſic legi. Legem præcepit nobis Moſeh, hæreditati filiorum Iaacob, ſeu filiis hæredibus Iaacob, ſed prior ſenſus germanior literæ eſt. *Et fuit in Iſrael Rex, quando congregauerunt ſe capita populi: pariter tribus Iſrael.* Prophetat hic Moſeh tempus quo populus regem habere debebat, nempe cum capita populi fuerint congregata, ad regem conſtituendum: quemadmodum cõſtat priori Semuelis libro capite.8. & accipitur fuit pro erit, ut prophetis mos eſt. Eſt etiam in hebræo pro Iſrael biſſurun, ideſt in rectitudine Rex, ideſt fuit Rex in rectitudine ſeu rectus: quandiu congregata ſunt capita populi & tribus Iſrael ſcilicet ad audiendam legem. Verti etiam poſſet. Et fuit in recto, Rex intelligendo per rectum Iſrael, qui directus eſt cum angelo: ſed prior ſenſus acceptandus eſt. Si uero ſententiam hanc cum præcedenti coniungere uis: dicito Regem fuiſſe in Iſrael, ſcilicet ad legem tuendam quam dedit Moſeh. Prædicit uero hoc, ſcilicet quod lex ſit illis data in hæreditatẽ, & quod habituri eſſent Regem: pro magna fœlicitate. *Viuat Reuben & non moriatur: & non ſit populi eius numerus.* Nititur Moſeh conſolari tribum Renben, quoniam pater Iaacob nimium deiecerat eam: ut patet Geneſis.49. ubi ei dictum eſt. Non creſcas, quoniam aſcendiſti cubile patris tui. Dixerat etiam ei. Effuſus es uelut aqua, cuius ſaporis aut coloris nihil in uaſe relinquitur: ubi ad nihilum redegiſſe uidetur tribum: & ideo dicit tribum nõ extinguendam, neque omnino minuendam. Et aduerte quod in hebræo unica eſt negatio: & ſic habetur. Et non moriatur & uirorum eius ſit numerus. Sed ut in regulis admonuimus ſumitur ſæpius in hebraiſmo una negatio, uice duarum: ut ibi exemplis monſtrauimus. Si uero legas hebraiſmum ut haberur: ſenſus eſt. Licet Reuben uiuat & non moriatur: erit tamen populus non multus qualis eſſet ſi non peccaſſet, quemadmodum Ephraim qui ei ſucceſsit multiplicatus eſt. *Et hæc ipſi Iehudah.* Scilicet euenient aut. Et hæc eſt benedictio ipſi Iehudah. *Audi domine uocem Iehudah, & ad populum ſuum introduc eũ.* Dixiſſe legimus Chaleph Numeri.14.cum terram exploraſſet: quod ſi eum dominus iuuaret acciperet mõtem, quo ſita erat ciuitas Chebrõ: unde Iehoſuah.14.petit ſibi mõtem illum dari. Vocat autem populum Iehudę Chenanęos quorum terra ſibi erat promiſſa: ut ſit ſenſus. Ad populum ſuum.i.ſibi promiſſum & datum, introduc eum. Eſt ergo ſenſus loci. Audi domine uocem, ideſt precationem Iehudah, quam pro adiutorio expellendi hoſtes fundit tibi: & introduc eum ad populum ſibi ſorte debitum. Caietanus hic per Iudam Meſsiam intellexiſſe uidetur, ſed meo iuditio nõ eſt locus myſterio. Eſt alius ſẽſus mea ſentẽtia germanior, qui pro introduc legit reduc aut redire fac: ut ſit ſenſus. Audi domine preces Iehudah, ſcilicet cum fuerit egreſſus ad bellum, & reduc eum.ſ.à bello incolumem ad populum ſuum, ideſt ad fratres: ut ſæpius contigit illi. Aut poſtquam ſemel abſtuleris ab eo regimen regni, fac eum redire ad populum ſuum, ſcilicet ad regnandum. *Manus eius contendent ſibi.* Ideſt pugnabit pro hęreditate ſibi acquirenda: ſed eris ei auxilio ab hoſtibus. Hebraice eſt. Auxiliũ ab hoſtibus eius erit, ſcilicet Deus. Aut hoſtes erunt illi auxilio, quoniam in bellis aliquando Chenanæi auxilio fuerunt Dauidi. Aut germanius: Et manus ſua qua contendet, erit illi auxilio contra hoſtes. Si legas eris, ad dominum referendũ eſt uerbũ. Videtur autẽ alludere ad illud Iaacob Ge.49. Manus eius in ceruicibus inimicorũ ſuorũ. *Et ad Leui dixit. Plenitudines tuæ, & inflamatioẽs tuæ, erũt uiro miſericordi*

tuo,

tuo, quem tentaſti in loco tentationis. Contēdere feciſti eum, iuxta aquas cōtentionis. Varia doctores noſtri hic intelliguot per thumim & urim, ſeu per plenitudines & inflamationes. Ego uero queádmodū. Exodi.18. & Leuitici.8. admonoi, per plenitudines ſeu completiones intelligo loca aurea quibus præcioſi lapides includebātur, aut lapides ipſos: per inflamationes uero ſplendores lapidum præcioſorum, qui erant in pectorali ſummi ſacerdotis. Per uirum uero miſericordem: Moſeh intelligit ſeipſum aut Aharon: in quo intelligit tribum Leui. Vocat autem ſeipſum miſericordem: quoniam á domino de ea fuerat cōmendatus. Numeri.12. Aut uocat Aharoo uirūmiſericordem, quoniam ex miſericordia domini, & non ex meritis fuerat uocatus ad ſacerdotium: & eſt ſeoſus. Plenitudines tuæ & ſplendores tui, ideſt ueſtes ſacerdotales, aut pectorale quod erat præcipuum ſacerdotis ornamentum, erunt ſeu pertinebunt ſemper ad uirum miſericordem tuū, ideſt ad tribū Leui, ad quā pertioet uir oiſericors tuus: quē tentaſti in loco tētationis: an ſcilicet tibi fideret, & cōtendere feciſti eū ad aquas cōtētionis cum populo: ut dictū eſt. Numeri.20. *Qui dicit patri ſuo & matri ſuæ non uidi eum, & fratres ſuos non agnouit uel non occultauit: & filios ſuos nō cognouit, quia cuſtodierunt eloquium tuum, & pactum tuum ſeruabūt.* Explicatur locus iſte. Exodi.32. ubi Moſeh uolēs punire Iudeos propter uituli adorationem dixit. Quis eſt Domini? Ad me ueniat. Et congregati ſunt ad eum filii Leui, quibos dixit. Occidite unuſquiſque fratrem ſuum: quod fecerunt filii Leui, propterea dicit nunc Moſeh. Qui dixit patri ſuo & matri, non uidi eum, ideſt qui nullum in uindicanda iniuria Domini, diſcrimen fecit an eſſet pater mater aut fratres: & uidetur quod propter hoc dominus dederit illi ſacerdotium, unde textus ibi habet dixiſſe Moſeh. Conſecraſtis manum ueſtram hodie domioo. Et cuſtodierunt eloquium domioi quod præcepit per Moſeh: Et pactum tuum ſeruabunt, ideſt legem quam ſacerdotes ſeroare tenebantur ut capite.31. huius libri dictum eſt. Aut ſeruabuot legem cuſtodientes eam melius quàm omnes aliæ tribus Iſrael. Ezechielis enim.44. habes quod ſacerdotes Leuitæ filii Sadoch cuſtodierunt cuſtodiam ſanctuarii, cum errarent filii Iſrael. uel ſeruabunt pactum ſacerdotii ſui. *Docebunt iuditia tua Iaacob, & legem tuam Iſrael.* Hoc enim erat munus ſacerdotum ut dictum eſt capite.31. huius libri. *Et holocauſtum ſuper altare tuum.* Hebraicè eſt. Et totum ſuper altare tuum: aut perfectum, per qood intelligunt holocauſtum: quod totum incendebatur aut perfectum, ideſt ſacrifitium in quo nolla eſſet macula. *Benedic Domine ſubſtantiæ eius, & opus manuum eius placeat.* Aliqui uertuot benedic Domine primitiis eius: & ſi radix eſt chaial, benè uerſum eſt. Benedic ſubſtantiæ, quoniam chaial ſignificat exercitum, robur, ſubſtantiam, & opes. Si uero chalal quod eſt initiari, tunc optime quadrat primitias eius. Dictio tamen uidetur potius à chaial quam à chalal: ſed melius uerteodum puto benedic exercitui eius, per quem intelligit omnes leuitas oenientes ad modum exercitus ad ſeruiendum oel miniſtrandum domino, Pſalmo dicitur. Præuenerunt cantores poſt Pſalentes. *Et opus manuum eius placeat.* i miniſterium quo tibi miniſtrat iſta tribus. Poſſet ultimo uerti benedic domine robori eorum: ut ſcilicet uires habeat ad miniſtrandum tibi. *Transfige lumbos inſurgentium eius, & inimicos eius, de inſurgentibus.* Non eſt omninò certa ſignificatio uerbi machats qood uertimus tranſfigere. Nam Hieronymus ſæpiſsime uertit percutere, eſt etiam locus. Pſalmo.68. quo nullo pacto quadrare uidetur aliqua iſtarum ſignificationum ubi dicitur. Vt ijmchats, ideſt in tingat ſe pes tuus in ſanguine, quod alii uertunt ut rubeſcat: ſed iuxta priorem ſigoificationem uertere poſſes. Vt iofigatur pes tuus in ſanguine. Eſt autem ſeoſus. Transfige lumbos inſurgentium, ſeu eorum qui inſurgont contra eum, qoemadmodom fecit Chorach qui aſpirabat ad ſacerdotium eius, & etiam tranſfige aut tolle inimicos eius de inſurgentibus, ideſt de ioter inſurgeotes, quod alii uertuot, ne inſurgant & uidetur melius, quoniam io hebręo pro de inſurgentibus habetur ob iuſurget, quod bene uertas oe inſurgaot.ſ. contra eum. *Dilectus domini, habitabit confidenter iuxta eum.* Omnes fere noſtri hic uerterunt dilectus, oerbū tameo iadad teſtibus Hebræis & noſtris ſignificat proiicere, ut patet Ioelis.3. ubi dicitur. Et ſuper populū meū iaddu.i. proiecerūt ſortē. Et Threnorū.3. Vaiadu.i. & proiecerūt lapidē cōtra me. Significat aūt nō ſolū proiicere ad malū pro

lecti, ſed ad bonum: quemadmodum mater proiicit filium ſuum in cuna cnm eum dormire uult, ut patet Pſalmo.127. ubi dicitur. Sic dabit lidido, ideſt proiecto ſuo ſomnum: unde hic uertendum puto. Proiectus domini, ideſt erit tribus Biniamin ſicut proiectus domini, quem ſcilicet proiiciet adquieſcēdum: unde ſequitur. *Habitabit confidenter*, aut proiectus, ſuper dominnm, ideſt ſuper curam eius. Nam in Ieruſalem quæ pro ſui parte pertinebat ad tribum Biniamin, erat templum domini, unde dicit. Habitabit confidenter iuxta eum ſcilicet dominum, ideſt prope templū. *Tegens eum* ſcilicet Biniamin dominus uidelicet ſua protectione: *& inter humeros eius habitabit.* Ideſt & habitabit dominus quaſi inter humeros eius, quoniá forte terra Biniamin erat ab utroque latere templi: aut templnm in terra eius, & poſſet hoc ad Biniamin referri, quod uidelicet habitauit inter humeros domini, quoniam habitabat ab utroqne latere templi. *De delicatis aut præcioſo cælorum, de uoragine cubante deorſum: & de præcioſo fructuum ſolis, & de præcioſo eiectionis lunarum.* Cōmēdat nunc terram Ioſeph à præcioſa cœlorum influentia: quæ in ea producere faciebat optimos ac præcioſos fructus: & alludit in parte ad ea quibus Iaacob benedixerat Ioſeph. Geneſis.49. ubi illi dicit benedicet tibi, benedictionibus cœli ſurſum: Benedictionibus abiſsi cubantis deorſum. Aduerte autem hic quod ſignificatio nominis meged, quod præcioſum uertimus, Hebræis & noſtris ignota eſt: de qua Geneſis.24. diximus. Sunt aliquot in ſcriptura loci quibus hoc uidetur ſignificare, ſcilicet canticorum.4. ubi dicitur. Cum fructu megadim, ideſt optimorum fructuum ut noſtri uertunt. Et capite.7. Omnia megadim, ideſt optima ſeu præcioſa, noua, etiam uetera: dilecte mi: ſeruaui tibi. Et capite.4. Veniat dilectus meus ad hortum ſuum: & comedat fructum megadau, ideſt optimorum pomorum ſuorum. Et.2. Paralipo.32. Et multi afferebant munus domino, in Ieruſalem, umigdanot, ideſt & præcioſa ſeu ſelecta Ezechiæ. Eſt ergo ſenſns. Sit terra Ioſeph benedicta à domino, in delicatis ſeu pręcioſis influentiis cœlorum ſeu propter præcioſos fructus ex influentia cælorum cauſatos: & à rore cæli ſcilicet ſit benedicta, & de aqua profū da quæ deorſum cubat. Hæc enim ſunt quæ faciunt terram in copia fructificare, ſcilicet bona influentia ſeu clementia cæli, ros deſuper: & humiditas ſeu irrigatio qnæ procedit ab aqua quæ in imo eſt. Et quod dicitur de præcioſis fructibus ſolis, idem eſt, quod de optimis fructibus cauſatis à ſole: & de præcioſo eiectionis lunarum, ideſt de fructibus præcioſis quos luna quolibet menſe eiicere ſeu producere facit.

Et de uertice montium orientalium: & de delicatis collium perpetuorum. Poſſet etiam clauſula ſic reddi. A principio montium antiquitatis: ut ſit ſenſus. Sit etiam terra eius benedicta, & ueuiat illi benedictio à capite mōtium orientalium, ideſt tam copioſa quam copioſa eſt benedictio montium orientis: qui admirabiles producunt fructus, ut conſtat de ſpeciebus aromaticis quæ illuc naſcuntur: & ſit ei benedictio qualis eſt collium quibus eſt perpetuus uiror: aut qui à longo tempore ſunt. Geneſis.49. dicitur. Benedictiones patris tui, fortiores fuerunt benedictiouibus genitorum tuornm, uſque ad terminum collium perpetuorum erunt, ſuper caput Ioſeph: litera ut cunque difficilis eſt, & fere omnis difficultas procedit ex ignorátia ſignificationis meged ut diximus & qnia ignoramus quos appellet colles ꝑpetuos ſeu lōgi temporis. *Et de præcioſa terræ, & plenitudine eius, & uoluntate habitatoris rubi.* Senſus eſt. Sit etiam terra Ioſeph benedicta in prætioſis terræ, & de plenitudine eius, ideſt in plenitudine fructuum eius: & etiā ſit illi benedictio à uoluntate ſeu beneuolentia domini, qui ī Rubo habitare uel ſedere uiſus eſt Moiſi. *Super uerticem nazarei e fratribus ſuis.* Ideſt pulchrioris inter fratres ſuos. Erāt enim Nazarei apud Iehudeos pulchri: iuxta illud Threnorum.4. Mundiores fuerunt nazarei eius niue, nitidiores fuerunt lacte, rubicundiores aſpectu gemæ. *Primogenitus bouis eius, ſertum illi, & cornua unicornis cornua eius: in eis, populos cornu petet, uſque ad fines terræ. Iſtæ ſunt multitudines Ephraim, & iſta ſunt millia Menaſſeh.* Prædicit hic Moſeh tribui Ioſeph dignitatem regiam, quam tempore Ieroboham erat conſequutura. Similiter naticinatur illi primogenituram, quam perdidit Reuben. Sic euim dicitur.5. capite prioris libri Paralipo. Filii Reuben primogeniti Iſrael. Ipſe euī fuit primogenitus, & cū uiolaſſet ipſe thorū patris ſui, data eſt primogenitura eius filiis Ioſeph. Dicit ergo. Sertum ſeu corona erit primogenito bouis eius. i.

primo-

primogenitus eius erit rex, ideſt. E Ieroboam qui dicitur primogenitus quoniam erat de tribu Ephraim, qui prælatus eſt Menaſſeh & quod ſequitur cornua unicornis cornua eius, cõmendat tribum Ioſeph a fortitudine, quibus ſcilicet cornibus cornupetiit gentilles uſque ad fines terræ ſcilicet promiſsionis. Poſſet etiam legi bos eius erit primogenitus & per bouem tribum fortem intelligit & prædicit eius primogenituram, & in hoc quod ſequitur. Sertum ei, prædicit regiam dignitatem: in cornibus uero fortitudinem qua uentilabit gentes uicinas. Poſſet etiam in his omnibus, fortitudinem tribus Ioſeph prædicere, ut ſit ſenſus. Sertum ſcilicet uictoriæ erit primogenito bouis eius: & uidetur alludere ad ludos paſtorum, qui uidentes tauros adinuicem certantes, ſolebant uictorem ſerto coronare. Pſalmo.59. Habes Meus eſt Gilhad, & meus eſt Menaſſeh, & Ephraim fortitudo capitis mei, Iehudah legifer meus. Neque mireris me ſertum aut coronam uertere, quod omnes alii uerterunt decorem. Hoc enim fecimus quia dictio hadar, non ſolum decorem: ſed etiam ſertum ſignificat: ut patet Pſalmo.8. ubi dicitur. Gloria ueadar ideſt ſerto aut corona coronabis eum. Et Pſalmo.21. Vehadar ideſt & coronam pones ſuper eum. Et Iſaiæ.45. Ego ante te ibo ue hadurim ideſt & ſinuoſa ſeu torta rectificabo: ubi uides hadurim ſignificare tortum qualis eſt corona uel ſertum. *Lætare Zebulun quando egredieris.* Seu in exitu tuo. Sortita eſt tribus hæc maritima terræ ſanctæ: & ditabatur egrediendo ad commertia ſua. Nam illi dicitur à Iaacob Geneſi.49. Zebulun in portu marium habitabit. *Et Iſachar in tabernaculis tuis.* Dilexit hæc tribus otium, & literas colebat, ut Hebræi dicunt: incolebat etiam maritima quemadmodum Zebulon: & ei dicit Iaacob loco citato, quod facta ſit tributis ſeruiens: & uidiſſe bonam eſſe requiem. *Populos ad montem uocabunt.* Loquitur de utraque tribu, quæ cum maritima habitarent, omnes uenientes populos, uocabant ad montem ſanctum templi, prædicantes magnalia dei. *Ibi ſacrificabunt ſacrifitia iuſtitiæ.* Scilicet tribus illæ, aut populi aduenientes. Vocat autem ſacrifitia iuſtitiæ, quoniam quædam iuſtitiæ carnis ſacrifitia erãt ut apoſtolus dicit. & ſæpius ſic in ſcriptura nominantur & peccata expiaſſe dicuntur Pſalmo.51. Tunc acceptabis ſacrifitium iuſtitiæ, oblationes & holocauſta. Et ſubditur ratio quare ſacrificabunt. *Quoniam affluentiam marium ſuggent* & etiam ſuggẽt *Tectos arenæ theſauros.* Dictio ſepha quam affluentiam uertimus, uidetur ſignificare multitudinem, aut inundationem: ut patet.2. regum.9. ubi dicitur. Et uidit & ſipha ideſt multitudinem Iehu. Et Iſaiæ.60. Siphat ideſt multitudo ſeu inundatio camellorum operiet te. Item Iob.22. Veſiphat, ideſt & multitudo ſeu inundatio aquarum operiet te: unde uerti poſſet locus. Quoniam multitudinem ſeu innũdationem marium ſuggẽt: ideſt ea quæ maris innundatio eiicere ſolet. *Benedictus dilatare faciens Gad. ſicut leo habitauit, & rapuit brachium etiam uerticem.* Poteſt prior clauſula referri ad deum: ut ſit ſenſus. Sit Deus benedictus, qui facit dilatare Gad in copia populi, & etiam in terræ terminis. Si ad Gad referas, eſt ſenſus benedictus erit Gad cum fecerit dilatare terminos ſuos. Prior tamen expoſitio germanior eſt, cõmendat autem tribum hanc à fortitudine ueluti leonis, qui non ſolum brachium, ſed etiam uerticem prædæ rapit aut uorat. Aduerte autem dictionem labi, hebræis leonem ſignificare maiorẽ, arieh uero minorem, ſed meo iuditio labi ſignificat aliud feræ genus quam ſit leo, quoniam aliquando hæc dictio leoni coniungitur. *Et uidit principium ſibi.* Loquitur de principio poſſeſsionis Iſrael citra Iarden. Cum enim hæc tribus uideret terram illam eſſe paſcuoſam & amenam, eam ſibi in ſortem delegit. Aliam tamen cauſam huius electionis aſsignat, quod ſcilicet. *Ibi eſſet pars legiſlatoris tecti.* Ideſt Moſeh, qui fuit legiſlator Iſrael. Ibi enim fuit ſepulchrum Moſeh tectum quidem, quia nullus hominum nouit ſepulchri locum, ut capite ſequenti dicitur. Poſſet etiam uerti. Quoniam ibi pars terminationis ſeu deſcriptionis terræ, uidelicet promiſſę, ſed quod additur tecti non quadrat. Ideo prior expoſitio tenenda uidetur, quam fere omnes Hebræi ſequuntur. *Et uenit cum principibus populi, iuſtitiam domini fecit & iuditia eius cum Iſrael.* Numeri.32. promittũt filii Gad. Nos accincti erimus armis, feſtinantes ante filios Iſrael, donec introducamus eos ad locũ eorum. Nõ reuertemur ad domos noſtras, donec capiant hęreditatẽ filii Iſrael, & hoc eſt quod hic dicitur. Venit

cum principibus populi.ſ.Iſrael, ad acquirendã terram poſſeſſionis ſuæ. Fecit iuſtitiam domini, ſeruando.ſ.populo promiſſa: & iuditia eius fuerunt cum Iſrael: eadem cauſa. *Dan catulus leonis: fluet ex Baſan*, i.tribus Dan ueluti catulus leonis, ſaltabit ex Baſan. Erat Baſan terta Sichõ regis Æmoreorum, fertilis & amæna ualde: in qua erãt beſtiæ ferę in ſaltibus & nemoribus: & prædicit Moſeh inſidias huius tribus: quod uidelicet homines tribus Dan, eſſent aſtuti ualde, & ex inſidiis in tranſeuntes inſurgerent, quemadmodum catuli leonis ex inſidiis prodibant in terra Baſan ad uenandam prædã. Et uidetur alludere ad id quod de ea dicit Iaacob. Genęſis. 49. Fiat Dan Ceraſtes in uia, ut mordeat equum & aſcenſorem eius. Verbum uero Zanach quod ſaltare uertimus, rarum eſt, neque alibi quam hic in ſacris literis reperitur: licet eius uſus apud Hebræorum doctores frequentiſsimus ſit. *Naptali, ſaturitas uoluntatis: repletus benedictione Domini: Occidentem & meridiem poſside.* Dupliciter poteſt hęc benedictio intelligi. Primo ut Moſeh cõmendet hanc tribum libertatis: ut.ſ. homines tribus Dan, ſint homines ſuæ uoluntatis ſeu liberi: facientes omne quod lubet: ad quod alludere uidetur Iaacob Geneſis. 49. dicens. Naptali ut cerua dimiſſa.ſ. uoluntati ſuæ: dans eloquia pulchritudinis. Secundo modo poteſt intelligi, quod hæc tribus habebit à domino quidquid uoluerit: ac ſi dicat. Satiabit Dominus uoluntatem eius: ſed prior ſenſus magis arridet. Dicit autem hanc tribum poſſeſſuram meridiem & occidentem: quia pars ſortis eius, erat ad mare magnum: quod eſt ad occidẽtem terræ ſanctę: & pars ad plagam meridianã. *Benedictus præ filijs Aſſer.* i.benedcatur tribus Aſer ab aliis hominibus, ob filiorum copiam. Solent enim homines benedicere hominem, cui eſt copia filiorum: unde Leah Geneſis. 30. dicebat. Beatam me dicent omnes mulieres: ob filiorum.ſ. multitudinem. Poſſet etiam intelligi, quod hæc tribus erit á filiis.ſ. aliis benedicta: quoniam in hebræo habetur benedictus à filiis Aſſer. *Sit placens fratribus ſuis.* Erant homines huius tribus bonæ cõditionis & cõuerſationis, ideo fratribus placebant. *Tingens in oleo pedem ſuum.* i.tantam habebit olei copiam, ut poſsit tingere ſeu lauare in oleo pedem, & hoc eſt quod dicit Iaacob Geneſis. 49. Aſſer pinguis panis eius, propter oleum: & ipſe dabit dęlitias regis. *Ferrum & æs calciamẽta tua.* i.tanta erit ferri & ęris copia, in ſorte tua, ut poſsis ex eis calciamenta facere. Erant enim in ea ſorte, metallorum fodinæ: ferri præſertim et ęris. Aduerte tamen uerbum naal à quo mannal quod uertimus calciamentum, ſignificare claudere ſiue muro ſiue ſera ſiue corrigia ſiue quocunque alio: nomen uero ſignificat clauſuram & corrigiam: quod ea calceus claudatur. Iudicum. 3. habes. Clauſit oſtia cœnaculi pro ſe: ue naal.i.& obſerauit.ſ. ſera. Sic canticorum. 4. Hortus naul.i. concluſus: ſeu obſeratus. Significat etiã inuoluere. Ezechielis. 16. Vel enalech.i. et inuolui te hiacintho: quod noſtri uertunt. Calciaui te, ſed cum Iacinthus ſit pannus: non uidetur bene uerſum calciaui, niſi ad uarietatem colorum referatur. Vnde locus iſte poſſet aliter ſic uerti. Ferrum & æs Clauſura tua aut inuolutio tua.i. erit terra huius tribus munitiſsima ac ſi eſſet ferro & ære clauſa: ſeu inuoluta. Aliqui uertunt Ferrum & ęs compes eius.i. copia ferri & æris, erit cauſa quod hec tribus nõ hinc inde diſcurat: ſed ſit quaſi compedibus clauſa in terra ſua. *Secundum dies tuos, fortitudo tua.* Ignota eſt Hebræis propria ſignificatio nominis daba.i. fortitudo Chaldæus & ſeptuaginta, fortitudinem uertunt Hieronymus. Sicut dies tui, ita & ſenectus tua. & iuſta hanc lectionem ſenſus eſt. Perdurabit fortitudo tua tibi: quandiu durauerint dies tui. Etiam ſenio confectus, eris fortis. Rabbi Ioſeph putat nominis radicem eſſe daab quod eſt dolor: per methateſim literarum, & exponit. Sicut dies tui ideſt iuuẽtutis tuæ, dolor tuus.i. ſenectus tua erit plena doloribus: priorem tamen ſenſum puto præferendum. Si nominis radix ſit dibah quod eſt infamia detractio. & oblocutio, ſenſus erit. Secundum dies tuos: erit infamia tua & ſi obloquutionem etiam bonam ſignificat ſenſus erit, ſecundum dies tuos erit fama bona tua. *Non eſt ſicut Deus o Iſrael, equitans cœlum in auxilium tui.* In hebræo pro Deus, eſt ieſſurun quod rectum ſignificat, unde uerti poſſet. Non eſt ſicut Deus rectus, ideſt nullus erit ita iuſtus & rectus ſicut Deus: & quod dicitur equitans cœlos, poſſet uerti. Sedens cœlos, & eſt ſenſus, quod nullus ſit Deus, qui ita ſuis adſit ad auxiliandum eos, ſicut Deus, qui ſuper Iſrael ſedet in cœlo, ut ſucurrat illi opportuno tempore. Pſalmo. 17. habes. Inclinauit cœlos & deſcendit, & caligo ſub pedibus eius. Poſſet etiam ieſſurun ſignificare Iſrael a rectitudine

tudine: ut capite ſuperiori dictum eſt. *Et in eleuatione ſua cœlos.* Videlicet equitat aut ſedet. *Habitaculum Dei ab initio.* Id eſt cœlum eſt habitatio Dei ab initio mundi. *Et ſub brachiis ſæculi.* Non clare conſtat quæ ſint hæc brachia ſæculi: & poſſet eſſe ſenſus: q͛ cœlum ſit Dei habitaculum ab initio mundi, & a tempore quo fuerunt brachia ſæculi ſeu æternitatis, id eſt partes mundi ſeu cœli diſtinctæ: ſeu a tempore quo cœpit cœli plagis, ueluti brachiis orbem complecti. Videtur enim cœlum, mundum totum ueluti brachiis ſuis complecti. Aliqui hoc referūt ad Iſrael, ut ſit ſenſus. O Iſrael Dominus fuit habitaculum tuum ab initio: & complectitur te ſcilicet protegendo, quibuſdam æternis brachiis: non ceſſando a tua protectione, neque diſplicet ſenſus. Hebraiſmus ſic habet. Habitaculum Dei ante ſeu principio: & a ſub brachiis ſæculi aut æternitatis: & poſſet eſſe ſermo de templo, quod ſcilicet fuerit habitaculum a Domino electum, ante orbis conſtitutionem, & ante quam cœlum complecteretur terram: aut Dominus cœlo eam. Exodi. 15. habes. Introduces eos, & plantabis in monte hæreditatis tuæ, loco habitationis tuæ, quem operatus es Domine, ſanctuariū Domine quod firmauerunt manus tuæ. Dominus regnabit in ſæculum & in perpetuum. *Oculus Iaacob ad terram frumēti & uini.* Scilicet aſpirat ſeu reſpicit, quoniam nondum eam poſſidebant. *Et cœli eius ſtillabunt rorem.* Scilicet ad producendos alios fructus terræ. *Scutum gloriæ tuæ: & qui eſt gladius excelētiæ tuæ.* Melius uertas ſcutum auxilii tui: & ſic Munſterus uertit. Oppoſuit enim Dominus ſe hoſtibus Iſrael, ueluti ſcutum auxilii eius: & pro excellentiæ melius legas eleuationis tuæ: ac ſi dicat. Ipſe Dominus eſt tibi ſcutum quo protegaris: & gladius eleuatus quo inimicos percutias. *Negabunt inimici tui te.* Melius uertas, Deficient inimici tui tibi, ſcilicet indies. Verbum enim chachas: ſignificat attenuari & deficere ac mentiri: ut patet. Pſalmo. 109. Caro mea chachas, id eſt defecit ſeu attenuata eſt: propter oleum. Et. 1. regum. 13. chiches lo, id eſt defecit ſeu mentitus eſt illi. *Et tu ſuper excelſa eorum calcabis.* Id eſt ſuper capita, ut legis apud Ioſuah capite. 10. aut ſuper loca munita & excelſa eorum.

IN CAPVT. XXXIII. DEVTERO. ad morum compoſitionē adnotatio.

HÆC eſt benedictio quā benedixit Moſe filiis Iſrael. Commune eſt bonis prælatis dum uiuunt, nulli ſubditorum ſpecialem oſtendere dilectionem, ne ex huiuſmodi amoris manifeſtatione frangatur animus & rigor ſuperioritatis. Nuſquā legim⁹ chriſtū ſeruatorem diſcipulis dum uiueret illa ſigna dilectionis oſtendiſſe, quæ ſeruauit ad tempus quo illi ex hac luce migrandum erat, quando cum dilexiſſet ſuos qui erant in mundo: in finem dilexit eos. Sic & nūc ſanctus Moſeh: qui licet ubique ſeruauerit ſuum rigorem nunc tamen eo remiſſo filios benedicit, neque meminit alicuius rebellionis, aut alicui crimen in ſe patratum obiectat: quemadmodum fecit Iaacob filiis ſuis, Reuben, Simoni &, Leui. Debet enim prælatus, in ſuorū dilectione mori. *Dominus e Sinai uenit.* Videbat uir ſanctus receſſum ſuum ab hac uita & quam facile populus timoris Domini oblit⁹ relicturus erat Dominum ac legem ipſius: ideo commemorat illis quàm terribilis & horrendus Dominus aduenisset ad dandam illis legem: ut ſi ex malitia pacto non ſtarent, ſaltem ex legiſlatoris timore in officio continerentur. *Venit cum millibus ſanctis*, Pſal 49. legis. Congregate mihi ſanctos meos: qui pepigerunt pactum mecum ſuper ſacrificium. Quid eſt quæſo Domine, quod ad iuditium & ad promulgandas leges tuas, ſanctos tuos tecum adfers? Solent tranſgreſſores legis diuinæ, excuſationes ad iuditium afferre. Alius cui ieiunium præceptum eſt & non ieiunauit, cauſatur imbecilitatem carnis ſuę. Alius quem ad ueniam fratri dandam inclinare uix potes: dicit ſe hominem nō Chriſtum: & ſic quiſque tranſgreſſorum excuſationes ſuas ad manum habet quas iudici offerat: ad quarū confutationem ſanctos ſecum affert. Si enim te non potuiſſe ieiunare cauſeris ob carnis imbecilitatem: obiectabit tibi Baptiſtam, non angelū quidem ſed hominem: qui non ſolum ieiunauit ſed fere non comedit: quo confutabit quicquid ad excuſationem prætenderis. Si delicta te condonare non poſſe excuſes: quoniam magnus es Stephanum ad manum habebit, qui non ſoltim inimicis pepercit, ſed genibus prouolutus Dominum pro eis rogauit. Audi Auguſtinū. Tot iudicibus inops aſtabo: quot me præceſſerunt in opere bono. *Etiam diligit populos.* Debet bonus prælatus amore rigorem & timorem temperare: quod hic pulchre Dominus oſtēdit. Nam & ſi in dextera ſua ferret igneam legem, quo eos deterreret: ſecum tamen ſimul autorē tulit, quo populos quos terruit diligebar, & cōuenientiſſime quidem, prius terrorem oſtēdas, deinde

deinde amore mulceas quos terruiſti. *Omnes ſancti eius ſunt in poteſtate tua.* Audiant uerba hæc ſancti & timeant, ſcientes ſe eſſe in poteſtate Dei: qui ex eis quod libuerit faciet. *Legem præcepit nobis Moſeh: hæreditatē congregationis Iaacob.* Pulchra hæreditas lex Domini, & beatus ille qui eam hæreditabit quæ obſeruantibus eam Dominus pollicetur.

Viuat Reuben & non moriatur. Munus boni paſtoris eſt cōſolari puſillanimes: & quos ſuperior corripit & arguit, debet uicarius demulcere. Nam quia ut diximus pater acriter ual de peccatorem filium caſtigauerat, ſanctus Moſeh eum nunc conſolatur. Sic cum Dominus caſtigaret Iſrael propter delicta ſua, timēs quod nō bene qui caſtigauerat conſolaretur, prophetis præcipit ut hoc faciant. Iſaiæ. 40. dicens Conſolamini conſolamini populum meum o prophetæ, dicit Deus ueſter. *Audi Domine uocem Iehudah.* Non glorietur fortis in fortitudine ſua: ſed ſciat plus precibus quā uiribus eſſe bellandum. Manibus quidem contendendum eſt, ſed auxilium a Domino petendum. *Impletiones & ſplēdores tui, erūt uiro miſericordi.* Iſti ſunt uiri quos ſacerdotium Domini decet: nempe miſericordes: ut pudeat immitem & crudelem eſſe miniſtrum, tam Miſericordis Domini. Similiter oportet eſſe tentatum per omnia, ut fiat miſericors: ubi conſidera ſeptem ornamēta ſacerdotis Domini. Primū ut ſit miſericors. Secundū tentatus a Domino. Tertiū quod ſuſtineat populi contentionem. Quartū quod propter Deum non agnoſcat patrem aut matrem. Quintū ut cuſtodiat eloquium Domini, quod debet docere, ne illi dicatur. Doce te ipſum medice. Sextū ut legem doceat. Additur Septimū. ſ. ponere ſuffitum in naribus Dei ſeu ſacrificare. *Opus manuum eius placeat tibi.* Hæc eſt oratio quam populus pro ſuo ſacerdote fundere debet: ut ſcilicet opus manuum eius placeat deo & ut deiiciat inimicos eius qui maxime ſacerdotibus aduerſantur: ut patet de Satan & Ioiadah Capite .3. ſummo ſacerdote apud Zachariam. *Dilectus Domini, habitabit confidenter iuxta eū.* Non nihil utilitatis eſt templum Domini apud te habere, quoniam ſi homo uicinus, uicinum iuuat, ſolaturque mæſtum, protegit a periculis quanto magis Deus. *De uoluntate habitatoris Rubi.* Bonum eſt terram colere bonā: quæ delicatiſſimos fructus proferat, ſed hæc nihil ſunt ſi deſit bona uoluntas Domini. *Sup uerticem nazarei è fratribus ſuis.* Sunt dotes aliquando in homine tales, quod inuitant alios ad benedicendum illi, quemadmodum hæc tribus. *Lætare Zebulun dum egredieris: & Iſachar in tabernaculis tuis.* Habent pax & negotium utilitates ſuas: neque deſpiciēdus eſt negotiator, neque qui pium ſectatur ocium ad ſtudia legis. *Populos ad mōtem uocabunt.* Sunt aliqui qui licet exteris ſæpius occurrant, ne ſciunt tamen illis Domini magnificentiam & bonitatem prædicare. Scito ex hoc loco o homo aliis Dominum notum facere, inculcareq; beneficia eius: ut alios prouoces ad eius dilectionem & cultum. Vbi ſimiliter diſce, bonum eſſe uiuere ad oram maris: ut diteſcas. *Vidit quod ibi eſſet pars legiſlatoris tecti.* Arbitrantur homines, nihil patriæ referre, apud ſe ſanctū habere patronum, quod hic magnum eſſe oſtenditur, quoniam aduocatum apud Deum habent eum quem colunt. Erubeſcant etiam Lutherani ſanctorum reliquiis detrahere. *Non eſt ſicut Deus o Iſrael, equitās cœlos in auxiliū tui.* Mirum ualde eſt, quanta celeritate Dominus auxilio ſuis ſit. Inclinauit (ait Dauid) cœlos & deſcendit, & caligo ſub pedibus eius. Equitauit ſuper cherub, quę ſunt uelociſſima animalia & uolauit, uolauit ſuper pœnas uentorum. Si uero legas. Sedēs cœlos. Conſidera quam ob cauſam uoluit Deus tuus ſedere ſuper te, ut ſcilicet oculos ſuper te ſemper habeat, & ſuccurrat cū fuerit opus tibi, & a longe in alto ſedens, cerneret imminētia mala, & bona e cœlo demitteret. *Quis ſicut tu populus, qui ſeruatus es per Dominum?* Expendendum ualde eſt, à quo auxilieris, multi enim ſunt quorum auxilium debeas recuſare, quemadmodum malorum. Oeleū (ait quidam) peccatoris, non impinguet caput Capite .14. meum. Et Iob amicis ait. Conſolatores onerosos eos omnes eſſe. Caput. 16.

IN CAPVT. XXXIIII. DE VTERONOMII: iuxta literam adnotatio.

Aſcendit Moſeh è planitie Moab. Sæpius admonui uerbum arab, à quo mearbot quod omnes hic planitiem uertunt, ſignificare coniungere & miſcere, unde me arbot ſignificat proprie coniunctiones ſeu mixtiones: ubi ſcilicet diuerſorum regnorum

termini

termini coniungebātur, quare hic uertendū eſt. *Aſcēdit Moſeh è coniunctionibus ſeu terminis Moab, ad montem Nebo : in uerticem collis.* Aliqui pro collis uertunt Piſggah: ut ſcilicet ſit proprium nomen alludа Nebo: ſed prior ſententia uidetur uerior . *Qui erat ſuper faciem Iereco.* Id eſt eregione ipſius ciuitatis Iereco. *Vſque ad Dan.* Hæc fuit pars aquilonaris terræ ſāctæ, cuius terminus ex ea parte fuit Dan: iuxta illud primi Semuelis. Cognouerunt omnes a Dan uſque ad Berſabeh: & loquitur de terra quam tribus Dan erat in ſortem acceptura: & idem de terra aliarum tribuum. Oſtendit enim Dominus Moſeh terram ſingularum tribuū : & per mare nouiſsimum intelligit magnum, quod erat ab occidente terræ Iſrael. Vocatur autem nouiſsimum quoniam iudeis ab oriēte intrātibus, erat extremus terminus. *Et partem ruptionis Iereco.* Poſſet etiam uerti. Partem diuiſionis Iereco. Significat enim bacha rumpere & ſcindere : & eſt ſenſus: quod Dominus oſtendit Moſeh partem meridionalem, quàm diuidit Iereco: aut ruptiones quas faciebat flumen Iarden: uel torrentes in terra Iereco. Santes clarius uertit. Et planitiem, ſeu cam pos ierecho : ſed ſignificatio dictionū non tam bene conſentit in eā interpretationem, ſicut in priorem. *Ciuitatis Palmarum.* Vocatur Ierecho ciuitas Palmarum, propter earum copiā quæ ibi naſcebantur. Et uocantur palmæ hebraice themarim, quo nomine nos fructum appellamus, ſcilicet tamaras. *Et ſepeliuit eū.* Scilicet Dominus angelorum miniſterio. Rabinorum aliqui legunt. Et ſepeliuit ſcilicet Moſeh ſe ipſū, in greſſus ſcilicet arctam ſpeluncam, qua ultimū ſpiritum efflauit. *Eregione domus Pehor.* Locus eſt in quo cum filiabus Moab fornicati ſunt filii Iſrael: & forte hac de cauſa ibi ſepultus eſt: ut nemo ambiret uidere ſepulchrum eius: cum e monte illo uidendus ſibi locus eſſet, in quo Dominum grauiſsime offenderant: & pœnas patrati criminis dederant. *Et non cognouit quiſquam ſepulchrum eius.* Fuerūt quidam dicentes terram ibidem ruptam, cadauer eius recepiſse, ſed litera præ ſe fert eum ſepulchro cōditū, quod nemò poſteapotuit inuenire. *Non caligauit oculus eius: & nō fugit uigor eius.* Poſſes etiam uertere. Non reſtrinxit ſe oculus eius, id eſt uiſus eius non fuit diminutus ac ſi dicat. Integro aſpectu obiit: per uirorem uero poſſumus robur intelligere, quod ſcilicet uires eius non fuerint diminutæ quemadmodum de ſe dicit Caleph Ioſuah.14. aut per uirorem intelligit illam coloris uiuacitatem, quæ ſolet eſſe in iuuenibus. *Fleuerunt filii Iſrael Moſeh in confinibus Moab.30. diebus.* Solebāt Iſraelitæ nobiles perſonas flere ad.30. dies: alios uero ad ſeptem. Vide quę de his ſcripſimus. Numeri.20. *Repletus eſt ſpiritu ſapientiæ.* Scilicet ad regimen populi. *Quia coniunxit Moſeh manus ſuas ſuper eum.* Hinc in eccleſia ortam arbitror, manuū impoſitionem epiſcoporum & ſacerdotum. *Fecerunt quemadmodum præceperat Dominus Moſeh.* Scilicet parendo & obtēperando ipſi Iehoſuah, ſicut duci ſuo. *Non ſurrexit propheta ultra in Iſrael ſicut Moſeh.* Quantum ad familiaritatem & notitiam diuinorum: ut ſtatim textus explicat. *Quem ſcilicet noſſet Dominus facie ad faciem.* Aut qui noſſet Dominū facie ad faciem. Non quod eius faciem unquā uiderit, ſed quia loquebatur illi ſæpius nō medio angelo, ſicut cum aliis prophetis locutus eſt: ſed ſola nebula intermedia. *In omnibus ſignis & portētis.* Dixi ſæpius diſcrimen inter ot, id eſt ſignum & mophet, id eſt portentum : quod mophet futura ſigna ſignificet, ot uero omnia. *In omni manu robuſta.* Id eſt forti poteſtate quę manu deſignatur. *Et terrore magno.* Quo ſcilicet Ægyptios terruit, quando à Domino miſſus eſt illuc & etiam alios inimicos.

IN CAPVT. XXXIIII. DEVTERONOMII : admorum compoſitionem adnotatio.

ASCENDIT *Moſeh è confinibus Moab.* Et ſi aliquando Dominus ſanctis ſuis, aſpera & durā præcipiat: acceptant tamen ipſi, quæ facere iuſſi ſunt. Admonui etiā Deum non ſinere ſanctos ſuos in triſtitia mori. Et ſi enim non omnia quæ ipſi deſiderant concedat, præſtat tamen ea, quibus poſſunt eſſe cōtenti. Licet enim ſancto Moſeh ingreſſum terræ negaret, non tamen negauit aſpectum. *Hæc eſt terra ſuper quàm iuraui.* Nititur Dominus ſe illi

nus ſe illis præcipue ueracem oſtendere, qui fuerunt autores pacti & promiſsionis: & qui præcipue eas exigere poſſent. Nemo enim melius Moſeh, nouerat quid Dominus fuerat patribus pollicitus: ideo illi præcipue erant oſtendenda promiſſa: unde non ſolum ad eius conſolationem, illi promiſſam terram oſtendit, ſed ut illi notã faceret ſuam ueracitatem. Docentur etiam hic principes, ferre miniſtros ſuos: etiam ſi eos aliquãdo oſtenderint quemadmodum Dominus tulit Moſeh, licet offenſæ eius quaſi ſemp eſſet memor, neque munus abſtulit ab eo ob commiſſum crimen. *Sepeliuit eum in ualle.* Sũt multi principes, qui dedignantur exequiis intereſſe ſuorum. Dominus uero ut uides: ſeruum ſepelire dignatur. *Et nõ cognouit quiſquã ſepulchrũ eius.* Quare Domine non uis homines, ſerui tui mauſolæum cognoſcere: neque locum ſcire quo eum recondiſti? Omnia illa maxime occultanda ſunt: quę fratribus & proximis ſcãdalo eſſe poſſunt unde tot peccatis quis obnoxius eſt, quot aliis præbuit ruinæ occaſiones. Sũt enim qui dicunt, Dominum ſerui ſui ſepulchrũ abſcondiſſe, ne iudei illi diuinos honores exhiberent. Quos enim æneo ſerpenti poſtea exhibuerunt, non mirum quod illos dele tam bene merito homini exhiberent. Eſt & alia cauſa, ut ſcilicet nos doceat eos qui familiariter cum Deo conuerſantur, nõ debere, multum cum aliis hominibus conuerſari. *Non caligauit oculus eius; & non fugit uiror eius.* Non debet in ſeruis Dei defectus aliquis etiam naturalis apparere, ut ſciant homines, quid miniſtrare Deo ualeat. *Fleuerunt filii Iſrael Moſeh.* Deflendi ſunt maximo fletu boni prælati & paſtores, ut Ambroſius dicebat, tum quia non facile reperiuntur, tum ob defectum quem ex eorum morte oues patiuntur. *Quia coniunxit Moſeh manus ſuas ſuper eum.* Non parui faciẽdus eſt contactus manuum ſanctorum: quoniã utiliſsimus eſt, ut hic cernimus. Sunt enim ut alias diximus omnia ſanctorum membra ſalubria ac res: ex quarum contactu multi ſalutem conſequuti ſunt. Similiter docentur prælati dũ moriuntur, ſubſtitutis ſuis ſuam authoritatem impartiri. *Non ſurrexit* ultra propheta in Iſrael ſicut Moſeh. Clamat locus iſte, id quod docuit poſtmodum ſapiens: ne ſcilicet laudaueris hominem in uita ſua. Nuſquã legimus Iſraelitas ducem ſuum in uita laudaſſe, quoniam ingratiſsimi erant: nunc uero illum cõmendare coacti ſunt: ſed qui a deo miris elogiis fuerat eleuatus, laudibus hominum non indigebat. Audi quid de eo Dominus dicat. Numeri. 12. In omni inquit domo mea fideliſsimus eſt. Ore ad os loquor cum eo, & in uiſione & non per ænigmata & per figuram Dominum aſpiciet. *In omnibus ſignis & portentis.* Ad dignitatem hominis pertinet quod a Domino ad magna eligatur: & in maximo præcio habendi ſunt illi, per quos Dominus mirabilia ſua magna operatur, & quibus poteſtatem ſuam impartitur. Ex quibus conſtat ſacerdotes quorum miniſterio peccata condonat, & ſanctos per quos mirabilia operatur, eſſe uenerandos: & qui eis tam magna & præclara largitus eſt: nobis eorũ interceſſione largiatur uitam & gloriam.

EXPLICIVNT COMENTARIA magiſtri Hieronimi ab Oleaſtro Luſitani ordinis prædicatorum quos. 28. die menſis Maii anni. 1557. Vliſipone abſoluit.



Apud Ionem Blauium De Agri
pina Conia Typographum Re
giũ Anno à Chriſto nato
M. D. L. V iij.

1-6-2